

Lund 1982

*Kent
Lindkvist*

*Program
och parti*

*Principprogram och partiideologi
inom den kommunistiska rörelsen
i Sverige 1917-72*

1982

Digitized by the Internet Archive
in 2026

**PROGRAM OCH PARTI: Principprogram och partiideologi
inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917–1972**

Kent Lindkvist

Akademisk avhandling som för avläggande av filosofie doktorsexamen
vid samhällsvetenskapliga fakulteten vid universitetet i Lund kommer
att offentligens försvaras i sal 26, Getingevägen 8, Lund, måndagen den
27 september 1982 kl 10.15.

Organization LUND UNIVERSITY Department of Political Science, Box 5131, 220 05 Lund		Document name DOCTORAL DISSERTATION	
		Date of issue May 1982	
		CODEN:	
Author(s) Kent Lindkvist		Sponsoring organization	
Title and subtitle Program och parti: Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917-1972 (Programme and Party: Principle Programmes and Party Ideology of the Communist Movement in Sweden 1917-1972).			
Abstract These are the main <i>problems</i> dealt with in this dissertation: (1) The development of Swedish communist party ideology since 1917. (2) The specific character of the communist party programmes as to form, decision making process, political vocabulary and position in the Swedish political culture. (3) The explanation of the changes in communist party ideology. The <i>methods</i> : (1) An ideo-historical analysis related to different factions of communism as well as an analysis of communist party ideology in ten dimensions: the international system, class analysis, the state, the party, conception of social democracy, alliance partners, revolution, transformation period, the ultimate goal and the image of Swedish society. (2) A set of socialist programme models and decision making models, a semantical approach to vocabulary and a model of party programmes in Swedish political culture. (3) Six modes of explanation are compared: positional, socio-economic, correspondence and coherence anomalies, functional and strategic. The <i>result</i> : (1) Five stages of communist party ideology are identified: left socialism 1917-21, leninism 1921-35, popular front ideology 1935-64, modernism 1964-69 and new leninism 1969-; everyone with a specific pattern of approach to the ten dimensions. The ideologies of all communist factions, fractions and parties are compatible with these variants of communist party ideology. (2) The form of the programmes is related to the conception of transformation periods; the mode of compromise in programme decisions is mostly a combination of ambiguous formulations and give-and-take-deals, so that the programmes can include both contradictory ideas and faction-related precisized formulations; major changes in political vocabulary are related to the rise and fall of leninism; the image of communist ideology in Swedish political culture is extremely negative and stereotype and emerged when the party adopted a leninist ideology. (3) The changes of party ideology are especially well explained in terms of different international events of strategic importance as well as the positional change of Swedish communism between the world communist movement and Swedish social democracy.			
Key words Communism, communist party of Sweden, ideology, left socialism, leninism, marxism, party ideology, political language, political party, political programme			
Classification system and/or index terms (if any)			
Supplementary bibliographical information		Language Swedish	
ISSN and key title		ISBN 91 85 118 729	
Recipient's notes		Number of pages 248	Price 80 sw cr
		Security classification	

Distribution by (name and address)

Arkiv, Fack, S-221 01 Lund, Sweden

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature Kent Lindkvist

Date May 1, 1982

Kent Lindkvist
Program och parti

Programmet och dess utvärdering
av Kent Lindkvist och hans kollegor
1994-1997

Utgivet av: Kent Lindkvist
1994-1997
Utgivet av: Kent Lindkvist

*Kent
Lindkvist*

*Program
och parti*

*Principprogram och partiideologi
inom den kommunistiska rörelsen
i Sverige 1917-72*

Arkiv avhandlingsserie 16

Tryckt med bidrag från
Henry Lindbergs stiftelse

Copyright Kent Lindkvist/Arkiv
Omslag Leif Thollander
Sättning Margaretha Björnsson, Lund
Tryck Studentlitteratur, Lund 1982
ISBN 91 85 118 729

Arkiv avhandlingsserie utges av
Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia
Fack 221 01 Lund

Förord

Detta avhandlingsarbete har pågått från och till under hela 1970-talet. En första inspirationskälla utgjordes av Gunnar Fredriksson: Det politiska språket. Jag föreställde mig att det skulle vara möjligt att tillämpa en del idéer i den boken på ett mer systematiskt material. Vidare inspirerades jag av Herbert Tingstens idéanalyser, debatten om ideologiernas död samt av Olavi Borgs och Ralf Helenius' programanalyser. Jag gav mig i kast med att i olika avseenden undersöka alla svenska principprogram som skrivits under 1900-talet. För att avhandlingen inte skulle utvecklas till ett stort livsverk, tvingades jag till slut att begränsa mig till blott ett parti, vilket innebar att mina planer på en storstilad teori om det svenska partisystemets ideologier under 1900-talet försvann i fjärran och att det arbete jag lagt ner på att gräva fram arkivmaterial från de fyra övriga riksdagspartierna fick läggas på hyllan. Tanken var att integrera en horisontell och en vertikal tradition i idéforskningen; att strimla verkligheten både kors och tvärs, både i det att ideologierna genomlöper tiden som kommunism, socialism, centerism, liberalism och konservatism i det att de påverkar varandra och hänger samman i ett nationellt och internationellt sammanhang genom decennierna. Jag kunde inte genomföra den uppgiften i *en* avhandling, men hoppas få återkomma i andra sammanhang för att förverkliga sådana ambitioner.

Lund i december 1980
Kent Lindkvist

Tacktablå

Personer	Aktivitet	Läste och kommenterade tidig version	slutversion	Visade tålamod vid utgrävningar i VPKs arkiv	Uthärdade	Skrev ma- nuskript	Tillägnas
Hans Arvidsson				x			
Eva Assmundson						x	
Lennart Berntson		x					
Bo Bjurulf		x	x				
Bernt Kennerström		x	x				
Inez & Sam Lindkvist							x
Kent Lindkvist				x	x	x	
Kim, Anna, Emma & Ludvig Moritz							
Lars Nilén		x			x		
Lars Ohlsson		x					
Gunnar Olofsson			x				

1. Inledning

Frågeställningar och disposition

Denna avhandling behandlar den svenska kommunistiska rörelsens principprogram och ideologiska utveckling. Det gäller främst det parti som idag utgör Vänsterpartiet kommunisterna och vars historia inleds med sprängningen av det socialdemokratiska partiet 1917. Under sin existens har partiet haft tre namn: Sveriges socialdemokratiska vänsterparti (SSV) 1917–21, Sver(i)ges kommunistiska parti (SKP) 1921–67 samt Vänsterpartiet kommunisterna (VPK) 1967–. Därutöver förekommer en rad kommunistiska partibildningar, vilkas ideologi och principprogram berörs enbart i relation till det parti som idag utgör VPK. Det är främst partiets principprogram från 1917, 1921, 1944, 1953, 1961, 1967, 1972 samt Kommunistiska Internationalens program från 1928 – vilket var giltigt även för det svenska partiet – som står i fokus för detta arbete.

Härutöver diskuteras ett 40-tal andra principprogram som på olika sätt är relaterade till de ovannämnda åtta principprogrammen samt även andra typer av program än principprogram, t.ex. handlingsprogram, programskrifter, valprogram, resolutioner och manifest av vikt och intresse i förhållande till principprogrammen.

Allmänt sett är denna studie ett försök att beskriva, analysera och förklara den kommunistiska rörelsens idé- och programutveckling. Efter att inledningsvis ha jämfört denna studie med några näraliggande arbeten samt fastställt ett antal analysdimensioner, gör jag i kapitel 2 en kronologiskt upplagd genomgång och diskussion av de kommunistiska principprogrammen. Jag försöker klarlägga uppkomsten och utvecklingen av den kommunistiska partiideologin i Sverige och studera vilken idémässig påverkan som förekommit i samband därmed. Avsnittet fokuserar den kommunistiska rörelsens olika grupperingar och söker fastställa vilken ideologisk och programmatisk grund de stått på samt under vilka internationella och nationella omständigheter de olika principprogrammen har skrivits.

I kapitel 3 söker jag klarlägga specifika sidor av den kommunistiska partiideologin vad beträffar programform, programarbete, politisk voka-

bulär samt principprogrammets ställning i den svenska politiska kulturen. Vilken är den kommunistiska programformens specifika karaktär? Hur har man fattat beslut om innehållet i de kommunistiska programmen? Hur har den politiska vokabulären strukturerats och förändrats under den undersökta perioden? Hur har de övriga partierna betraktat den kommunistiska ideologin?

Om jag i kapitel 2 betraktade program- och idéutvecklingen i sin helhet, så gör jag i kapitel 4 en systematisk genomgång av innehållet i program och ideologi. Partiideologin delas upp i tio olika moment, vilkas utveckling analyseras var för sig.

I kapitel 5 söker jag slutligen genom sex olika betraktelsesätt att förklara den kommunistiska ideologins struktur och förändring. Jag försöker därvid klargöra vilka förklaringsätt som i störst utsträckning kan förklara den kommunistiska partiideologins struktur och förändring.

Partiideologi, program och materialkällor

Olavi Borg konstaterar i en undersökning av finska principprogram att det finns en karaktäristisk tudelning inom idé- och ideologiforskningen.⁽¹⁾ Å ena sidan finns det en idéhistorisk forskning och en teoretisk ideologianalys som undersökt klassikernas tankar och teorier samt isernas idébyggnader, å andra sidan finns det en empirisk forskning som med olika intervjumetoder samlat information om människors attityder och opinioner. Borg pekar på att det mellan den klassiska idélitteraturen och människornas åsikter finns ett omfattande dokumentärmaterial, som i huvudsak består av politisk programlitteratur. Han konstaterar att forskningen kring denna typ av material varit marginell; varken "teoretiker" eller "empiriker" har intresserat sig för sådant material.

Borg definierar programlitteratur som "allt ideologiskt dirigerat dvs. kollektivt godkänt och för politisk upplysningsverksamhet avsett material". Han konstaterar vidare att "partiernas egentliga program intar en klar särställning inom den politiska programlitteraturen. Detta framgår bl.a. därav, att de vanligen är resultat av ett långt kollektivt beredningsarbete, och att de underställts partiets högsta beslutande organ för ett officiellt godkännande. De planeras likaså med tanke på relativt långa tidsperioder, kanske för decennier, varför det är klart att de generellt och på lång sikt har ett dirigerande och normerande inflytande på partiets verksamhet".

I det följande har jag med viss modifiering av Borg gjort en sammanställning av tänkbara materialkällor för ideologiforskningen:

A. Existerande material

1. *Skriftligt material, kollektivt*

a. Programmaterial: principprogram, handlingsprogram, regional- och kommunalprogram, specialprogram, valprogram, manifest, resolutioner, vissa programskrifter, m.m.

b. Annat ideologiskt dirigerat material: partipress, propagandabroschyrer, flygblad m.m.

c. Protokoll över programdiskussioner, verksamhetsberättelser, motioner i olika sammanhang m.m.

2. *Skriftligt material, individuellt*

a. Skrifter av ledande partipersonligheter

b. Skrifter av andra partimedlemmar eller till partiet anknutna personer

c. Klassisk idélitteratur

d. Idémässig skönlitteratur

e. Memoarer, personliga anteckningar, brev, biografier

f. Vetenskaplig litteratur

3. *Talat material*

a. Ledande partipersonligheter

b. Andra partimedlemmar

c. Partiväljare, sympatisörer, m.fl.

4. *Visuellt material*

a. Personer

b. Symboler

c. Affischer

d. Ritualer

e. Film eller annat bildmaterial

f. Övrigt konstnärligt material

B. Material som måste skapas

1. Elitintervjuer

2. Massintervjuer

a. Partimedlemmar

c. Övriga

Borg konstaterar att klassisk idélitteratur samt massintervjuer utgjorde de vanligaste materialkällorna i samband med ideologiforskning. Sedan Borg skrev detta har intresset för andra typer av material blivit allt större. En rad undersökningar har gjorts kring t.ex. valpropaganda och partipress. Denna typ av material, som är synnerligen omfattande, lämpar sig speciellt för kvantitativ analys.(2)

Man kan karaktärisera de ovannämnda materialkällorna i termer av några olika graduella dimensioner och relatera dem till varandra enligt följande(3):

1. Dokument med olika grad av sanktion. Som Borg påpekar, underställs

principprogrammen alltid partiets högsta beslutande organ för officiellt godkännande. Det gäller också handlingsprogram, valprogram, specialprogram, regeringsprogram, m.m. Politiska memoarer, parlamentsdiskussioner, valtal, m.m. har i allmänhet låg grad av sanktion. En del övrigt material intar en mellanställning: partipress, motioner, programskrifter, pamfletter, osv. Ibland är de sanktionerade, ibland inte. Sanktionen kan också ligga på olika nivåer inom ett parti.

2. Dokument som i olika grad producerats kollektivt/individuell. Memoarlitteratur, tal, programskrifter, m.m. är ofta individuellt producerade, medan principprogram, handlingsprogram m.m. vanligen är mer kollektivt producerade. Principprogram var tidigare i allmänhet produkter av enskilda partiideologer, som sanktionerades inom partiet. Idag är de vanligen kollektivt producerade.

3. Fundamentalt — operativt. Det fundamentala ligger nära ismen, det operativa nära den praktiska politiken. Principprogram, programskrifter, viss memoarlitteratur, en rad olika typer av program kan betraktas som mer fundamentala. Tal, regeringsprogram, debatter, rapporter, m.m. är operativa.

4. Grad av representativitet. Principprogrammet har hög representativitet, medan t.ex. debattprotokoll vid principprogramdiskussioner har låg representativitet. De senare är "hemligare". Där kan man t.ex. uttala uppfattningar som man inte skulle stå för i offentliga sammanhang.

Dessa dimensioner kan relateras till varandra som i tablå 1:1. Principprogrammet kan lätt inplaceras här: det är i hög grad ett fundamentalt dokument, även om programskrifter och klassiker kan stå över principprogrammet i detta avseende. Det är alltid sanktionerat av partiets högsta organ. Ofta är det, men inte nödvändigtvis, kollektivt producerat. Det har den högsta graden av representativitet; det utgör partiets "offentliga flagga".

Det finns ett fåtal statsvetenskapliga studier av principprogram. Det är främst Herbert *Tingsten*: Den svenska socialdemokratins utveckling, Olavi *Borg*: Soumen puolueideologiat samt Ralf *Helenius*: The Profile of Party Ideologies. Tingstens studie tar enbart upp den svenska socialdemokratin och undersöker en mycket stor del av den partianknutna litteraturen. Hans metod är främst historisk och idéanalytisk. Tingsten undersöker ett mycket brett urval av material i den ovannämnda uppräknningen; i princip all idémässig litteratur. Principprogrammen står inte i fokus, men utgör en inte oväsentlig del av hans studie.

Olavi Bors studie är främst en historisk och kvantitativ studie av vid en viss tidpunkt gällande finska principprogram.

Ralf Helenius undersöker sex principprogram från tre olika länder: Sverige (SAP — Folkpartiet), Tyskland (SPD — CDU/CSU) samt Storbri-

tannien (Labour – Conservatives). Helenius metod utgörs av en jämförande, kvalitativ idéanalys. Han jämför programmen och en stor del av den "litterära undervegetationen" inom dessa partier omkring 1920 och 1960 för att fastlägga det då gällande ideologiska systemet. Hos Helenius finns i stort sett inga kvantitativa eller idéhistoriska moment.

Hur förhåller sig då denna avhandling till de ovannämnda studierna kring principprogram med avseende på problemställningar, metod och material? Tingsten undersöker främst idédebatt och idéutveckling inom socialdemokratin, särskilt förhållandet mellan ism och partiideologi. Vilket öde har de klassiska idéerna (marxismen) gått till mötes inom svensk socialdemokrati? Borg söker ge en helhetsbild av partiideologiernas samstämmighet. Finns det en ideologisk grundordning och kan den preciseras i termer av den klassiska höger-vänster-dimensionen? Helenius frågar sig om de politiska partierna anpassar sin ideologi till den praktiska politiken och till sin organisatoriska utveckling (Michels' transgressionslag). När det gäller metod, empiri och materialkällor kan vi göra följande jämförelse(4):

Tablå 1:2. En jämförelse mellan fyra arbeten som behandlar principprogram.

		Tingsten	Borg	Helenius	Lindkvist
Kvalitativ	Historisk	x	x		x
	Idéanalytisk	x		x	x
	Semantisk				x
<i>Metod</i>					
	Kvantitativ		x		
<i>Empiri</i>					
	Antal partier	1	8	6	1
	Antal länder	1	1	3	1
	Antal principprogram	3	8	12	8
	Jmf med externa program	ja	nej	nej	ja
	Partilitteratur	mycket	inget	mycket	mycket
	Partiideologins uppkomst	ja	nej	nej	ja
	Principprogrammets tillblivelse	nej	ja	nej	ja
	Tidpunkt	hela	1961	1920/60	hela

Materialkällor rangordnade efter vikt:

Tingsten

1. Allmän idélitteratur
2. Idéstoffet i motioner, tal, press, protokoll, program, osv.
3. Allmänt propagandamaterial (särskilt principprogram).
4. Annat skriftligt material.

Borg

1. Principprogram
2. Protokoll och annat arkivmaterial kring principprogrammen
3. Intervjuer med programmakare

Helenius

1. Principprogram
2. Annat programmaterial samt allmänt idé- och debattmaterial

Lindkvist

1. Principprogram
2. Protokoll och annat arkivmaterial samt debatt kring principprogram
3. Annat skriftligt material kring principprogram
4. Allmän idélitteratur

Denna avhandling har likheter med både Borgs, Tingstens och Helenius' arbeten. Likheterna i empirisk inriktning mellan denna avhandling och Tingstens arbete är uppenbara. När det gäller materialkällornas vikt är likheterna mellan detta arbete och Borgs påtagliga. Min metod är liksom Helenius' främst idéanalytisk, Tingstens metod främst idéhistorisk medan Borgs utgörs av kvantitativ innehållsanalys kompletterad med en historisk kartläggning av programmets tillblivelseprocess. Vidare tillkommer i denna avhandling en semantisk dimension. Mina frågeställningar ligger nära Borgs i koncentrationen på principprogrammets innehåll, bakgrund, syfte, form, tillblivelse och roll i partiets inre angelägenheter. Tingsten och Helenius har vidare ambitioner än så – främst att undersöka frågan om "ideologiernas död".

Analysens dimensioner

Jag skall i korthet ta upp ett antal dimensioner som några författare har använt i olika sammanhang för att analysera kommunistisk ideologi. L Berntson sammanfattar leninismen i 12 punkter(5): (1) imperialismen, (2) den revolutionära krisen, (3) den borgerliga statens karaktär, (4) den proletära diktaturen och sovjeterna, (5) partiets uppbyggnad och förhållande till arbetarklassen, (6) förhållandet mellan fackligt och politiskt arbete/kamp, (7) förhållandet mellan partiet och fackföreningarna, (8) relationen mellan klass, parti och teori, (9) den politiska strategin och klassallianserna, (10) socialdemokratins karaktär och roll i klasskampen, (11) den nationella frågan samt (12) den koloniala frågan.

G Therborn skiljer mellan fyra avgörande stadier av demokratisk-socialistisk strategi: Andra internationalens strategi, det tidiga Kominterns bolsjevikiska strategi, folkfrontsstrategin samt "den fjärde strategin". (6) Den senare motsvarar vad som här kallats "modernism" och som i andra sammanhang betecknats som "eurokommunism". Han jämför dessa strategier med avseende på sex aspekter i vilka de skiljer sig åt: (1) revolutionens karaktär, (2) arbetarklassens organisering, (3) förhållandet mellan arbetarklassen och andra klasser än huvudfienden, (4) fiendeklassen, (5) statens karaktär samt (6) huvudvägen till statsmakt. Vidare uppfattar Therborn tre gemensamma beståndsdelar hos samtliga strategier: klasskampen och kapitalismens inre motsättning, den grundläggande definitionen av socialismen samt revolutionens nödvändighet i betydelsen att staten erövrar av arbetarklassen.

I sin analys av PCI 1944–47 skiljer H Hamrin mellan ideologi, organisation och policy. (7) Ideologin delas i sin tur upp i mål, definition av situationen samt strategi/objektiva krafter. Han konstruerar två ideal-

typiska partier, ett bolsjevikiskt och ett revisionistiskt parti med avseende på situation, strategi och organisation.

Föreliggande arbete fokuserar principprogram och partiideologi hos den svenska kommunistiska rörelsen under hela dess existens. Berntsons dimensioner gäller enbart leninismen, där flera av dem för övrigt inte är relevanta för det svenska partiet, t.ex. den koloniala frågan. Therborns aspekter omfattar inte partiideologin i sin helhet, utan enbart strategin. Hamrins arbete handlar om en relativt kort period av övergång från bolsjevism till revisionism hos det italienska kommunistpartiet. Hamrins dimensioner är inte direkt relevanta då föreliggande undersökning sträcker sig över en längre tidsperiod. Jag har dock gjort en indelning som motsvarar Hamrins "situation", "strategi" och "mål". Mot den bakgrunden har jag funnit följande aspekter relevanta för en diskussion av den svenska kommunismens ideologiska utveckling: (A) Situation: (1) det internationella systemet, (2) kapitalismens karaktär: (2.1) klasserna, (2.1) staten; (B) Strategi: (1) partiet, (2) socialdemokratin, (3) klassallianserna, (4) revolutionen, (5) övergången; (C) Slutmålet; (D) Sverige.

I kapitel 4 undersöks innehållet i den svenska kommunistiska partiideologin systematiskt med avseende på dessa aspekter och i kapitel 2 undersöker jag främst hur olika ideologiska grupperingar vid olika tidpunkter har uppfattat dem.

Man kan givetvis tänka sig att göra någon annan indelning för att undersöka den kommunistiska partiideologin, särskilt om man har andra syften än i föreliggande arbete och om man i mindre utsträckning fokuserar principprogrammen. Å ena sidan kan man fokusera förhållandet mellan marxistisk teori och den kommunistiska partiideologin och därvid ta upp marxistisk ekonomisk teori, historisk och dialektisk materialism samt förhållandet mellan produktivkrafter och produktionsförhållande. Detta spelar emellertid ingen omedelbar roll i principprogrammen eller i den politiskt-ideologiska debatten. Å andra sidan kan man fokusera förhållandet mellan ideologi och politik och därvid jämföra ståndpunkter t.ex. vad beträffar (1) konstitution och statsförvaltning, (2) utrikespolitik och försvar, (3) ekonomi, (4) kultur(8), något som kan preciseras avsevärt för en systematisk jämförelse.

När jag fokuserar ovannämnda tio aspekter sker det med tanke på att det är just dessa som genomgått avsevärda förändringar och förskjutningar i olika riktningar under partiets existens. Med den utgångspunkten är det fr.a. en aspekt som inte fokuseras i detta arbete, då det inte varit en direkt stridsfråga. Det gäller synen på klasskampen och kapitalismens inre motsättningar, något som givetvis är ett centralt moment i den kommunistiska partiideologin, det moment som ständigt ger en sorts relief åt partiideologin i övrigt.

Klasskampen är på olika sätt relaterad till ideologin i övrigt. Den rör frågan om vilka speciella uttryck klasskampen tar sig i ett internationellt sammanhang, vilka klasser kampen står mellan, hur staten griper in i klasskampen, partiets förhållande till klasskampen, klasskampens karaktär vid revolution och övergångsperiod. Slutligen definieras slutmålet i termer av att klasskampen upphör. Det oföränderliga i den kommunistiska synen på klasskampen är att den dels ses som överordnad andra typer av sociala konflikter, dels som ett nollsummespel.

Klasskampen ses som ett nollsummespel under kapitalismen, men som ett variabelsummespel under socialismen. Först under kommunismen upphör klasskampen helt. Det som fiendeklassen vinner, det förlorar proletariatet/folket och tvärtom. Alla konflikter reduceras till klasskonflikter, vilka i sin tur reduceras till motsättningen kapital-arbete, antingen uttryckt i motsättningen proletariat-bourgeoisie eller folk-monopolkapital. Motsättningarna mellan produktivkrafter och produktionsförhållande ses som olösliga under kapitalismen. De leder till klasskamp och inre motsättningar som i sin tur leder till ekonomiska kriser, social polarisering och systemets undergång. Andra typer av konflikter ses gärna som skenkonflikter, dvs konflikter som ytligt sett utspelar sig som andra konflikter än klasskonflikter, där aktörerna inte inser att konflikten går tillbaka till en klasskonflikt.

Klassmotsättningar kan betraktas på olika sätt. Man kan givetvis förneka att det finns några. De kan betraktas som underställda eller sidoställda andra typer av motsättningar, t.ex. religiösa, idémässiga, ras-mässiga, nationella, osv. Man kan också ställa sociala motsättningar i centrum men under- eller sidoställda motsättningar mellan proletariat och bourgeoisie i förhållande till andra sociala motsättningar. Slutligen kan man också tänka sig att frågan om den viktigaste konfliktlinjen i ett samhälle är tids- och situationsbetingad, så att det ibland är klasskonflikter, ibland andra typer av konflikter som framstår som huvudmotsättningar. 1960-talets nyvänster nyanserade i viss mån synen på klasskampen som ett nollsummespel. Å ena sidan kan proletariatet inte förlora på lång sikt, eftersom det är nödvändigt för bourgeoisins existens, men kanske heller inte vinna. Å andra sidan kan bourgeoisin förlora allt, men också genom sin strukturella centrumposition i det borgerliga samhället lätt ta tillbaka förlorade positioner. Proletariatet måste därför oavbrutet vara på offensiven, annars kan bourgeoisin ta tillbaka eller nöta ur de delsegrar som proletariatet vunnit. Detta kommer bitvis till uttryck i VPK 1972. Klassmotsättningarna ses som grundläggande, men programmet söker också klarlägga andra motsättningsmönster och specifika vikt i förhållande till klasskonflikterna. Andra konflikter ses främst som framkallade av fiendeklassen för att söndra och härska eller som

strukturellt inbyggda i den kapitalistiska samhällsorganisationen. VPK 1972 är också skrivet i medvetande om att en framtida socialism innebär att andra konflikter än klasskonflikter blir mer betydelsefulla än under kapitalismen.

Om man tänker sig möjligheten av klasskampen under kapitalism som ett variabelsummespel, så kan det givetvis leda till reformism och utopism, men också till en syn där konfliktanalysen blir mer differentierad och där motsättningarnas karaktär av noll- eller variabelsummespel blir oberoende av situationen. Samhälleliga konjunkturer, världsmotsättningarnas karaktär, olika krisfenomen, ideologiska strömningar, osv, blir då avgörande för klasskampens karaktär. Konfliktanalysen blir icke-reduktionistisk och bestämd av ekologiska, ekonomiska, politiska och ideologiska faktorer som betingar samhällssituationens karaktär.(9)

I denna studie av den svenska kommunismens partiideologi urskiljer jag fem olika partiideologiska stadier. Jag finner en huvudlinje från vänstersocialism till leninism, från leninism till folkfrontsideologi, från folkfrontsideologi till modernism samt från modernism till nyleninism.

Ibland används uttrycket eurokommunism för det som här kallats modernism. Jag har helt undvikit det förra uttrycket då det först kommit till användning under senare delen av 70-talet och främst som beteckning på vissa sydeuropeiska partiers tänkande samt då förekomsten av detta tänkande inte inskränker sig till Europa.

Uttrycket revisionism förekommer ofta som beteckning på den efterleninistiska utvecklingen. Det utgår från leninismen (bolsjevismen) och jämför den senare ideologiska utvecklingen med leninismen som utgångspunkt. Jag menar att begreppet revisionism inte lyckas fånga de ideologiska förändringarna på ett adekvat sätt, därför att "revisionerna" inte blott är revision i betydelsen avvikelse, utan också precisering, förskjutning, breddning. Vidare tolkas en radikaliserings vanligen som en tillbakagång till leninismen, vilket inte behöver vara fallet, därför att det finns andra dimensioner än fram och tillbaka på en bolsjevism-revisionism-skala. Risker med begreppet revisionism är att det inte lyckas fånga väsentliga ideologiska förändringar och nya dimensioner. Därför är också uttrycket nyleninism som beteckning på partiideologin i samband med uppkomsten av VPK 1972 delvis missvisande, eftersom det mer rör sig om en återgång till en leninistisk motivkrets än till innehållet i 1920- och 30-talets leninism.

2. Program, ideologi och partisplittring 1917–72: fem partiideologiska stadier

Den socialdemokratiska vänsterns uppkomst ur ideologisk synvinkel

Socialdemokratiska arbetarepartiet sprängdes på sin 10:e kongress i februari 1917. Den 13–16 maj 1917 höll den socialdemokratiska vänstern sin konstituerande kongress, och bildade därvid Socialdemokratiska vänsterpartiet (SSV).

De motsättningar som ledde fram till sprängningen av SAP hade utvecklats under hela 1910-talet. Dessa motsättningar handlade allmänt sett om två ting: dels partiets inre demokrati och organisationsformer, dels partiets ståndpunkter i olika frågor. Det program som antogs vid den konstituerande kongressen 1917 uttryckte vänsterns uppfattningar därvidlag. SSV 1917 innebar att man skrev om SAP 1911 på ett sådant sätt att vänsterns radikala krav formulerades ”klart och utan omsvep”.(1) Vidare innehöll det en programmatisk nyhet: de s k demokratiska grundlagarna som fastställde vänsterns uppfattningar om partiets inre demokrati.

De allmänna grundsatserna i SSV 1917 bröt inte ramen för SAP 1911. Den socialdemokratiska vänstern såg SAP 1911 som ”sitt”, och anklagade högern för att inte följa programmet. Vänstern bildade den 28 mars 1912 en socialdemokratisk vänsterförening i Stockholm bl.a. för att bekämpa opportunisten och den byråkratiska andan inom partiet samt för att utveckla en större klarhet i partiets grundsatser.(2) Den socialdemokratiska partistyrelsen betraktade föreningen som en ”speciell tendensförening” och uttalade sig mot den.(3) Z Höglund betraktade detta beslut som ”ett bevis för nödvändigheten av att skapa en organiserad aktion icke minst för hävdande av *demokratin* i partiet”.(4)

Motsättningarna mellan höger och vänster inom den socialdemokratiska rörelsen skärptes över hela världen i samband med världskrigets förspel, utbrott och utveckling. I byn Zimmerwald i Schweiz höll vänstern den 5-8 september 1915 en konferens, Internationale Sozialistische Konferenz. Zeth Höglund och Ture Nerman deltog som representanter för SSU.(5) På konferensen formulerades en vänster, senare kallad Zimmerwaldvänstern, vilken bestod av representanter för de ryska bolsje-

vikerna, den lettiska och polska vänstern, den svenska vänstern samt enstaka representanter för andra partier. Deras förslag till konferensmanifest gick inte igenom. I enighetens intresse röstade de dock för majoritetsförslaget.(6)

I det antagna och publicerade manifestet betraktades världskriget som ett imperialistiskt krig. Det kapitalistiska systemet sågs som huvudorsaken till kriget. Manifestet var emot borgfreden och kritiserade den socialdemokratiska högern för att stödja kriget. Avslutningsvis uppmanade det till oförsonlig proletär klasskamp för folkförbrödning, fred och socialism. Vänsterns förslag till principförklaring skilde sig inte markant från det antagna, men var allmänt sett hårdare i formuleringarna. De anklagade den socialdemokratiska högern för förräderi, benämnde dem "socialpatrioter" och betraktade imperialismen som en socialimperialism i den mån socialdemokrater hade deltagit i beslut som understödde krig och krigsförberedelser. De ställde inbördeskrig mot borgfred och såg den revolutionära kampen som den enda vägen till fred och socialism.

Konferensen i Zimmerwald blev av stor vikt för den svenska vänsterns ideologiska och politiska utveckling. Zimmerwald blev ett starkt känslomässigt färgat begrepp som representerade ett hopp om en ny och självständig internationell organisation, en ny revolutionär anda samt en ideologisk och organisatorisk grund för vänsterns agerande i Sverige.

Uppkomsten av en socialdemokratisk vänsterförening, SSUs kritik av partiledningens och riksdagsgruppens brist på radikalism, anknytningen till Zimmerwald-rörelsen, inkallandet av en "allmän svensk arbetarkongress" mot kriget utan partistyrelsens sanktion, m.m. ledde till att förhållandet mellan parti och ungdomsförbund försämrades alltmer. Partistyrelsen vidtog en rad disciplinära åtgärder mot oppositionella inom partiet. Denna utveckling kulminerade inför SAPs 10:e kongress i februari 1917, då partistyrelsen lade fram ett förslag till utlåtande om ungdomsrörelsen som innehöll skarpa uttalanden mot dess "systematiska splittringsarbete".(7) Partistyrelsen ställde ett ultimatum till ungdomsförbundets ledning, som krävde att den skulle ta tillbaka kritiken av partiet eller uteslutas. Ungdomsförbundets ledning med Z Höglund i spetsen tog inte tillbaka sin kritik. I stället formades 10:e kongressen till en debatt om programfrågor, programsvek och inre demokrati, en diskussion som bekräftade och befäste de skillnader mellan höger och vänster som utkristalliserats under hela 1910-talet.

När SAPs 10:e partikongress avslutats, tillsatte minoriteten omedelbart ett arbetsutskott för att få till stånd en minoritetskongress. Man skrev ett manifest som befäste brytningen med det gamla partiet och som syftade till att samla oppositionella krafter till ett nytt parti.(8)

Manifestet innehåller en beskrivning av utvecklingen inom SAP under

1910-talet, särskilt partiledningens agerande mot vänsteroppositionen. Avslutningsvis framförs två av vänsterns centrala idéer: nödvändigheten av att förverkliga demokratins grundsatser i ett nytt parti, samt att "folkets stora livskrav föras fram och deras frigörelseideal förkunnas icke blott utanför utan även inom parlamenten". Ideologiskt sett var manifestet ganska vagt. Man strävade efter "att bana väg för ett socialistiskt folkparti, som, stött på de nödlidande, för sin befrielse kämpande folkklasserna, söker inåt och utåt förverkliga socialdemokratins krav på ekonomisk och andlig frihet åt alla". Det omedelbara syftet med manifestet var att samla så många som möjligt inom ramen för det nya partiet.

Ett förslag till allmänna grundsatser, politiskt program och demokratiska grundlagar för partiet utarbetades av det interimistiska arbetsutskott som valts i februari.(9)

Den socialdemokratiska vänsterns program, SSV 1917, och SAP 1911 skiljer sig främst i tre avseenden: imperialismen, ledarväldet och massaktionen.

Det *imperialism-begrepp* som programmet anknyter till är framsprunget ur vänsterns uppfattning om första världskrigets orsaker. Man såg imperialismen främst som en politik för kapitalismens utveckling: "hela denna genom staternas imperialistiska politik oerhört stegrade kapitalistiska utveckling".(10) Denna politik innebar ett hot mot freden och pålade de undertryckta klasserna militärbördor "under vilka de ekonomiskt tryckas till jorden". Denna det "imperialistiska världskapitalets allt fruktansvärdare makt" motiverade världsproletariatets internationella organisering.

Ledarväldet diskuteras främst i "Demokratiska grundlagar", men tas också upp i de allmänna grundsatserna. Man poängterar att den maktfilosofi som genomtränger de härskande klasserna också tar sig uttryck i de demokratiska rörelsernas struktur och utveckling. För att bryta den utvecklingen måste man "fördjupa utvecklingen av demokratin" och "föra fram folkets stora livskraft" samtidigt som klassväldet upphävdes.(11) Det var idéer som härrörde från Robert Michels och den debatt som hans "Zur Sociologie des Parteiwesens" (1911) hade givit upphov till inom den socialdemokratiska vänstern.

Massaktionen sågs som ett "nödvändigt komplement i våra dagars klasskamp till den parlamentariska verksamheten". Massaktionen ansågs "utveckla den enskildes självansvar och solidaritetskänsla".(12) Därigenom skulle massaktionen medföra "ett moraliskt krafttillskott" för den socialistiska rörelsen, "som för sin framgång måste bygga på en sedligt och andligt stärkt arbetarklass". Det är vändningar som bör ses mot bakgrund av förhållandet till SAP. En av massaktioner "sedligt och andligt stärkt" arbetarklass sågs som en garanti för att ett ledarvälde inte skulle

kunna återskapas.

Genom yrkesmässig ledning och alltmer långtgående arbetsdelning och specialisering ansåg man att det gamla partiets organisationsformer hade givit upphov till ett byråkrati-, ledar- och funktionärsvälde. Partiapparatens hade blivit ett medel för karriärism. Detta ville man ersätta med en entusiasm som skulle skapas och vidmakthållas i massaktionen. Massaktionen skulle fostra arbetarklassen till självansvar. Arbetarklassen skulle kunna ta ansvar för sig själv; ansvaret skulle inte behöva överlätas till några ledare. Massaktion och självansvar skulle bryta den "oligarkins järnlag" som Robert Michels talade om i "Zur Sociologie des Parteiwesens". Massaktion och självansvar skulle motverka den apati som lade grunden för ledarväldet och göra det omöjligt för "oligarkin" att dominera arbetarklassen.

Enigheten kring SSV 1917 var allmänt sett stor. Företrädare för det som senare skulle bli olika riktningar inom SSV var eniga om de allmänna grundsatserna. C Lindhagen poängterade att man "skulle samla olika meningsriktningar inom partiets ram" och att de allmänna grundsatserna utformats med tanke på detta.⁽¹³⁾ K Kilbom hade samma uppfattning.⁽¹³⁾ I Vännerström menade att man inte borde hänga upp sig på oväsentligheter, utan se till det stora målet.⁽¹⁴⁾ Z Höglund konstaterade att de allmänna grundsatserna i huvudsak var de samma som grundsatserna i det gamla partiet, "kompletterade med en del nya, av erfarenheten nödvändiggjorda åskådningar".⁽¹⁵⁾ C A Eriksson sammanfattade den allmänna meningen om programmet; "vi ha ej kommit hit så mycket för att vi voro missnöjda med det gamla partiets program, utan därför att vi ville ha en ny anda och en verklig kamp för programmets förverkligande".⁽¹⁵⁾

Humanism, vänstersocialism och leninism inom SSV 1917–21

SSV och vänsterns ideologiska utveckling i Europa

Motsättningarna mellan socialdemokratisk vänster och höger ledde i hela Europa till organisatoriska sprängningar. I Tyskland bildades den 6-8 april 1917 Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands (USPD). Det opponerade sig främst mot krigspolitiken och ledarväldet inom det socialdemokratiska partiet. USPD förespråkade till en början enbart kamp inom ramen för parlamentet och försökte inte mobilisera massorna för att stöta kapitalismen. Tvärtom fanns det inom USPD en uttalad attentionistisk grundhållning — utvecklingen skulle av sig

själv leda till kapitalismens sammanbrott och arbetarklassens maktövertagande. När partiet bildades antog man inget nytt program, utan blott organisatoriska riktlinjer.(16) Man ville fortfarande tillhöra det socialdemokratiska partiet, men återföra det till den ordning som rådde före världskriget samt genomföra en omfattande decentralisering av hela partiorganisationen. Vänsterflygeln, främst representerad av Spartakusgruppen, stod svag inom USPD. Den förespråkade utomparlamentariska aktioner, men mötte vid denna tidpunkt inget större gehör härför.

Utvecklingen av motsättningarna mellan vänster och höger inom SAP i Sverige under 1910-talet utgjorde i stora stycken en parallell till utvecklingen inom den tyska socialdemokratin. När SSV bildades i maj 1917 innebar det dock att man gick längre än den tyska oppositionen i både ideologiskt och organisatoriskt avseende. Detta berodde på den svenska vänsterns relationer till de ryska bolsjevikerna. Arbetet inom Zimmerwaldinternationalen hade orienterat den svenska vänstern mot den bolsjevikiska riktningen i Ryssland, även om man i första hand hade sina ideologiska förebilder och förhoppningar riktade mot Tyskland.

Vi kan i korthet beskriva förhållandet mellan den svenska, tyska och ryska vänstern i förhållande till de tre nya ideologiska element som SSV 1917 tillförde den svenska ideologin: imperialismen, ledarvåldet och massaktionen.

Kritiken av världskriget i termer av imperialism var i stort sett gemensam för den internationella vänstern i sin helhet. Kritiken av centraliseringen, ledarvåldet samt idén om oligarkins jämlag var gemensam för den tyska och svenska vänstern, men förekom inte inom den ryska. Bolsjevikerna befann sig i en helt annan situation under tsarismens diktatur. Kampen mot den krävde centraliserade organisationsformer. Kritiken av den socialdemokratiska högern fördes av bolsjevikerna i termer av förräderi, chauvinism och arbetararistokrati. Inom den svenska vänstern förekom den typen av kritik endast sparsamt eller underordnat kritiken av ledarvåldet. I SSV 1917 förekom ingen kritik i sådana termer.

Den svenska oppositionen stod i sin helhet för tanken på utomparlamentariska massaktioner och en indeterminism i synen på den allmänna utvecklingen. Centerriktningen inom den tyska oppositionen hade en annan syn härvidlag. Den hade en attentionistisk grundhållning och prioriterade parlamentet. Inom SSV betonades nödvändigheten av utomparlamentariska aktioner tillsammans med parlamentariska och viljeinriktning framför determinism. Då Zimmerwaldinternationalen höll sin 3:e kongress i Stockholm 5-12 augusti 1917 stärkte det ytterligare samhörigheten med internationalen och särskilt med vänstern inom den internationella oppositionen, främst representerad av de ryska bolsjevikerna.(17)

Den ryska Februarirevolutionen sågs inom den svenska vänstern som

en senkommen borgerlig revolution, vilken inte hade någon större ideologisk betydelse. Oktoberrevolutionen kom däremot som en överraskning för SSV. Man hade väntat sig att den socialistiska revolutionen skulle inträffa i Tyskland. Oktoberrevolutionen ledde därför till en ideologisk omprövning och omorientering bland många av de ledande inom SSV. Det utkristalliserades en vänster inom SSV som såg Oktoberrevolutionen som modell för den socialistiska revolutionen. Den relativa enighet som funnits vid partiets bildande förbyttes nu i en fraktionering på grundval av inställningen till Oktoberrevolutionen och hur den skulle tolkas som en modell för en allmän socialistisk revolution.

Den humanistiska riktningen kunde inte acceptera att SSV orienterades i bolsjevikisk riktning. Oktoberrevolutionen innebar att bolsjevikerna i allt större omrättning övertog ledningen för den ryska republiken och att man bekämpade andra grupperingar inom vänstern i Ryssland. Denna utveckling i Ryssland skärpte också motsättningarna inom SSV. De ideologiska motsättningarna visade sig bl.a. i samband med en resolution om partiets taktik vid SSVs 2:a kongress i juni 1918.⁽¹⁸⁾ Debatten utspelades sig främst mellan C Lindhagen å ena sidan samt Z Höglund och C N Carleson å den andra. Carleson betonade fr.a. att "klasskampens faktum överskuggar allt annat". Carleson och Höglund ställde klasskampen mot den etiska kamp som Lindhagen förespråkade. Lindhagen å sin sida varnade för proletariats diktatur om de andliga värdena inte respekterades; då riskerade man uppkomsten av nya klassamhällen.

Den slutliga resolutionen innebar en kompromiss, där första halvan tillgodosåg vänsterriktningens och den senare halvan humanisternas intressen. I den första delen talas det om en "hänsynslös och omutlig klasskamp" samt om "revolutionära massaktioner" för att stöta klassamhället. Samtidigt heter det att "partiet likväl alltjämt" kan använda sig av de "möjligheter som en socialetisk omskapad parlamentarisk verksamhet fortfarande kan erbjuda". Den andra delen av resolutionen betonar "det uppbyggande . . . nämligen den andliga frigörelsen, pliktuppfyllelsen, toleransen, sanningens segrande makt".

Under perioden 1917–1921 skedde en snabb radikalisering av vänsterpartierna i bolsjevikisk riktning. De tre partier som betydde mest för det svenska partiet, det ryska, det tyska och det finska, skrev under 1918–1919 principprogram som samtliga uttryckte en kommunistisk inriktning. De ryska och finska partiernas program var klart bolsjevikiska, medan det tyska rymde idéer som i flera avseenden skilde sig från bolsjevismen. Alla tre programmen hade skrivits mot bakgrund av de revolutionära erfarenheter som partierna hade gjort i dessa länder. Däremot saknade det svenska partiet revolutionär erfarenhet. Det intog närmast en attityd som gick ut på att man skulle vänta och se vad som hände i

Europa. SSVs ideologiska utveckling blev därför i hög grad beroende av den ideologiska utvecklingen inom vänstern i de länder som haft revolutionära erfarenheter.

De kommunistiska programmen i Ryssland, Tyskland och Finland

Den ideologiska och programmatiska utvecklingen inom vänstern i Ryssland, Finland och Tyskland skedde i nära samband med Lenins idéer. I april 1917 höll bolsjevikerna en partikonferens där Lenin lade fram ett utkast till partiprogram.(19) Detta utkast blev emellertid liggande fram till mars 1919, då partiet höll sin 8:e kongress. Här togs ett nytt program som i allt väsentligt skrevs av Lenin och byggde på hans programutkast från 1917. Det var idéer som överskred ramen för den socialdemokratiska ideologin; de överskred "höger" och "vänster" inom Andra Internationals ideologi. Det kom vid denna tidpunkt att betecknas som bolsjevism eller kommunism, och kan såsom den utformades 1917–19 i korthet sammanfattas enligt följande(20):

1. Kapitalismen har nått sitt imperialistiska stadium och kan blott förintaskas genom en proletär världsrevolution.

Genom att kapitalismen blivit den helt dominerande produktions-sättet i världen och genom att kolonialismen utvecklat sig i världsskala, är det nödvändigt att revolutionen genomförs i kapitalismens centrum. Eftersom kapitalismen är världsvid måste också socialismen vara det, annars riskerar den att misslyckas.

2. Bourgeoisin utgör tillsammans med den kvarvarande feodala överklassen den huvudfiende som proletariatet måste nedkämpa och förintaskas.

3. Den borgerliga staten måste krossas för att klassamhället skall kunna avskaffas.

Den tsaristiska staten var i hög grad en tvångsapparat, som utövade en omfattande diktatur gentemot alla oppositionella krafter. Styrelsen i det ryska samhället var i stort sett lika med staten, medan dess auktoritet i samhället var relativt svag. Den bolsjevikiska slutsatsen blev att staten måste krossas i en frontalattack.

4. Det kommunistiska partiet utgör arbetarklassens förtrupp i revolutionen.

4.1. Demokratisk centralism utgör partiets organisationsprincip.

4.2. Den politiska kampen måste prioriteras.

4.3. Fackföreningar och andra icke-politiska organisationer inom arbetarrörelsen måste underordnas partiet.

Partiet måste leda arbetarklassen, organisera den som en armé mot slutstriden och segern. Partiet är ett maskineri för maktövertagande, en politisk-militär kamporganisation. Partiet måste vara hierarkiskt organiserat, beslutsfattande måste ske under största centralisering. Alla krafter

måste stå till partiledningens förfogande i slaget mot det kapitalistiska samhällets centrum: den borgerliga staten med dess tvångsapparater.

5. Socialdemokratien är en kontrarevolutionär kraft vars sociala grundval utgörs av arbetararistokratin.

Orsaken till socialdemokratins förräderi är att det har uppstått ett privilegierat skikt inom proletariatet, arbetararistokratin. Genom borgarklassens extraprofiter i kolonierna och i "de svaga länderna" kan detta skikt leva under småborgerliga existensbetingelser och dess ledare direkt mutas till att bli borgarklassens lakejer.

6. En klassallians med småbönder är nödvändig för revolutionens genomförande.

Klassalliansen med småbönderna är nödvändig för att de åtminstone skall förhålla sig neutrala och att de under inga omständigheter kan mobiliseras av klassfienden.

7. Revolutionen kan blott genomföras medelst väpnad kamp.

Den borgerliga staten kommer obönhörligen att använda våld för att försvara borgarklassens intressen. Därför måste arbetarklassen och dess kommunistiska parti förbereda sig för en väpnad kamp. Lindrigare former av massaktion, som generalstrejk, demonstrationer, partiella övertaganden av företag och institutioner är inte tillräckliga.

8. Proletariatets diktatur är en nödvändig form för samhällsstyrelse under en övergångsperiod från kapitalism till socialism.

Det är nödvändigt med en fast centralisering av samhällsstyrelsen – partiorganisationens struktur tillämpad på samhället – för att hålla kontrarevolutionära krafter i schack och för att etablera en rådsorganisation. När samhället börjar fungera enligt kommunistiska principer kan diktaturen avvecklas.

9. Rådssystemet förenar politik och ekonomi i samhällssystemet och utgör grundprincipen för det kommunistiska samhällets organisation.

Rådssystemet skall förena det som den borgerliga demokratin hade åtskilt: politiken från ekonomin. Råden skall ha beslutsmakt över både politik och ekonomi. Råden skall omedelbart upprättas för att mobilisera arbetarklassen och med partiet och den proletära diktaturen som spjutspetsar organisera ett kommunistiskt samhälle.

De finska kommunisternas program från augusti 1918 skilde sig på två punkter från bolsjevikernas program: det gällde klassalliansen och rådsorganisationen. Man eftersträvade ingen klassallians med småbönderna. Inledningsvis hette det att Finlands kommunistiska parti var ett "proletärparti för lönearbetare och befrämjar endast arbetarklassens intressen". Programmet nämner inte mycket om råden, utan synes lägga tonvikten vid arbetarstaten som motsats till borgarstaten, arbetardiktaturen som

motsats till borgardiktaturen. Arbetardiktaturen skulle inte sträva efter någon "demokrati varken före revolutionen eller efter densamma".(21)

Vid årsskiftet 1918/19 konstituerade sig det tyska Spartakusförbundet som ett självständigt kommunistiskt parti (KPD) mot bakgrund av utvecklingen hösten 1918. Dess program är i stort sett skrivet av Rosa Luxemburg och det skiljer sig i flera avseenden från det bolsjevikiska programmet.(22) Imperialismen ses mer som ett politiskt fenomen än som ett ekonomiskt. Staten står inte i centrum på samma sätt som i det bolsjevikiska programmet. Massaktionerna skall gå fram på bred front i hela samhället: företag, institutioner, organisationer. Den väpnade kampen betraktas inte som nödvändig, utan blott som en del av massaktionen. Man ser inte revolutionen som ett enda förkrossande slag mot borgarstaten, utan som en process, en stegvis utveckling, en "Golgataväg av egna bittra erfarenheter, genom nederlag och seger, som genomkämpats till klarhet och mognad".(23) Proletariatets diktatur ses som den sanna demokratin: den identifieras med rådsorganisationen. Parlament och företag, produktion och politik smälter samman i rådsorganisationen. Man talar mer om att bygga om än att krossa, störta och förinta. Man betonar att partiet inte eftersträvar vare sig makten genom arbetarklassen eller makten över arbetarklassen. Man vill inte underordna icke-politiska organisationer under partiet och man ser den politiska och ekonomiska kampen som en och densamma. Att upprätta en rådsmyndighet innebär att man enar det samhälle som den härskande klassen fragmenterat. Partiet vägleder och samordnar denna kamp, utan att direkt ställa sig i ledningen för den. Socialdemokratin har man inget till övers för: de är förrädare, borgarklassens hantlangare, Judas Iskariot. Dock återfinns inget om orsakerna till förräderiet i termer av arbetararistokrati eller arbetarbyråkrati. Slutligen betonas också en moralisk grund för det socialistiska samhället. Samhället och staten måste lära sig strikt självdisciplin samt medborgarsinne, ordning utan herravälde, högsta idealism i det allmännas intresse. Det är idéer som starkt påminner om det svenska partiets självansvarsbegrepp.

Den ideologiska utvecklingen inom SSV 1918–1919

Den ryska revolutionen ställde V I Lenin i centrum för den teoretiska och ideologiska debatten inom arbetarrörelsen i Europa. Dessförinnan hade hans roll inte varit särskilt framträdande. Före 1917 hade den svenska vänstern inte publicerat något av Lenin och föga uppmärksammat utvecklingen i Ryssland. När SSV i slutet av 1918 startade en teoretisk tidskrift, Zimmerwald, inleddes provnumret med en artikel av Lenin, som förde fram uppkomsten av en arbetararistokrati som förklaring till

socialdemokratins utveckling till reformism, opportunist och chauvinism.(24) Provnumret innehåller vidare en artikel av O W Kuusinen som ger uttryck för en leninistisk statsuppfattning.(25) Den vänstersocialistiska uppfattningen gick ut på att man genom massaktion och parlamentarisk kamp skulle kunna överta staten och därmed föra en politik i socialistisk riktning. Erfarenheterna från Finland pekade på något annat. De bekräftade den leninistiska statsuppfattningen. Vänstern inom SSV kom att dominera Zimmerwald. Ideologiskt sett innebar det en fortlöpande introduktion av leninistiska idéer.

Den revolutionära utvecklingen främst i Ryssland, Tyskland och Finland och den idémässiga påverkan som följde därav förstärkte motsättningarna mellan olika grupperingar inom SSV. Tre riktningar utkristalliserades. (1) En kommunistisk riktning, som hade den ryska revolutionen som modell och ville förändra den vänstersocialistiska ideologin i SSV 1917 i leninistisk riktning. Efter de revolutionära händelserna i Tyskland orienterade sig Z Höglund m fl mer åt spartakism än åt bolsjevism. Kilbom m fl intog en hållning som låg i linje med bolsjevismen. (2) En vänstersocialistisk riktning, centern (även kallade "centrister" av vänstern), med I Vennerström som främsta namn, vilken tillsammans med humanisterna stod på den ideologiska grund som hade lagts av SSV 1917. Man hade en attentionistisk hållning och stod närmast på samma linje som USPD i Tyskland. (3) En humanistisk riktning med C Lindhagen som främsta namn. Man stod till en början nära vänstersocialisterna, men drev sedan en markant anti-leninistisk linje samtidigt som man framhävde humanismen som självständig ideologi. Den humanistiska ideologin hade åtskilliga förebilder, hämtade från världshistoriens framstående humanister, men som kollektiv rörelse stod kanske de brittiska fabianerna i främsta rummet.

I januari 1919 lade den humanistiska riktningen inom SSV fram en egen ideologisk plattform, "Humanistiskt Manifest".(26) Under hösten 1919 hade Lindhagen hållit en rad föreläsningar kring en humanistisk politik som sedan kom till uttryck i "Humanistiskt Manifest". Utvecklingen från vänstersocialism till kommunism inom SSV ledde till att den humanistiska riktningen formulerade sin humanism mer konsekvent.

"Humanistiskt Manifest" inleds med att man talar om civilisationen i allmänhet, om världshistorien och ismerna. Analysen av kapitalismen får ingen självständig plats i programmet på det sätt som sker i de allmänna grundsatserna i SSV 1917. Manifestet poängterar att skillnaden i fördelningen av materiella värden i samhället skärper motsättningen till det yttersta och "reser klass mot klass". Men att i denna situation se "den materialistiska läran såsom ensam världsförbättrare . . . resulterar väsentligen i omflyttningar av maktförhållandena, vilka icke förbättra

mänskligheten. Den goda viljan dränkes till sist i blodpölar och blir på det sättet till intet". "Humanistiskt Manifest" förespråkar i stället för ensidig materialism eller ensidig idealism en sorts syntes, en förening av kropp och själ, av ekonomiska omdaningar och själarnas kultivering. För att förverkliga denna syntes krävs en "realdemokrati". Manifestet särskiljer tre samhällsnivåer: ekonomisk, politisk och andlig sfär. Inom ekonomin tänker man sig olika former av anti-kapitalistisk organisation, främst kooperativa organisationsformer. Inom den politiska sfären heter det att ingen klass "har någon kompetens eller befogenhet att självtaget härska över en annan", och markerar därmed ett avståndstagande från proletarietets diktatur. Inom den andliga sfären riktar man sig mot "andlig kapitalism" och mot partier överhuvudtaget: "den andliga kapitalismen är en fruktansvärd verklighet, likaväl som den ekonomiska, och den uppbäres dessutom av alla politiska partier". Man talar också om massornas frigörelse från "träldom under lärorna och partierna". Dessa idéer förs ut genom "sakligt arbete, upplysning och hänförelse". I diverse artiklar angrep Lindhagen marxismen. Hans huvudpoäng är att de samhällsrörelser som leds av ensidigt materialistiska doktriner utvecklas till centralism och ekonomism samt att de leder till att orätten och osanningen segrar över rätten och sanningen.(27) Historien handlar inte bara om klasskamp utan om något annat och förmer: striden mellan sanningen och lärorna. Sanningen är det som förenar materialism och idealism. En lära är något som bara räknar det ena av dessa två. Lärorna ger människorna "herrar, överstepräster, avlönade byråkrater". Samhällsrörelser som leds av lärorna, må de vara idealistiska eller materialistiska, utvecklas obönhörligen till centralism och ekonomism och till osanningens seger över sanningen, orättens över rättens, osv. Grundorsaken till denna utveckling ligger i vad Lindhagen kallar för "andlig kapitalism" och med Lindhagens egna ord karakteriseras sålunda: "Förhåvelsen, illviljan, den totala frånvaron av ödmjukhet, förenklingen av alla frågor till fullständig ovederhäftighet, sökandet efter egen makt och andras vanmakt äro ledande grundsatser hos oss alla. Den egna vakt hållningen om den heliga elden rives ur våra bröst och anförtros åt avlönade ämbetsmän, som i denna sin ställning bliva uppkallade och tvingade att underblåsa splittringen och förfallet i sitt partis och sitt eget förmenta intresse". Lindhagen understryker att ju ivrigare en ekonomisk rörelse syftat till ekonomisk rättvisa, desto mer ohejdat kommer den andliga kapitalismen att göra sig gällande.

C N Carleson intog en hård attityd till humanisterna i ett inlägg i Zimmerwald under rubriken "Skilda vägar?".(28) Carleson skilde mellan "humanister" och "klasskampssocialister" som blott förenade av negativa motiv. När man försökte formulera egna självständiga program och ak-

tionslinjer visade det sig att det rädde "vitt skilda meningar om t.o.m. just det konstruktiva i ett socialistiskt *stridsparti*". Carleson framhöll "klassernas kamp som både teoretisk ståndpunkt och taktisk linje". Utbrytningen 1917 saknade principiell grund om den inte ställde sig på klasskampens grund, därför att just det var felet med högersocialdemokratin. Utvecklingen pekade hän mot en revolutionär, socialistisk internationalitet och ett arbetarsocialismens förbund. Handen måste räckas åt detta eller åt "tomma rymden". Carleson lämnade ingen plats för något mellan socialdemokrati och "klasskampssocialism".

Under 1918 förelåg främst en manifest motsättning mellan humanister och "klasskampssocialister", dvs de som representerade kommunistiska idéer. Uppkomsten av Komintern 1919 och de 21 villkoren för anslutning differentierade ytterligare motsättningarna inom SSV.

SSV och uppkomsten av Komintern

Att bilda nya partier och därmed definitivt spränga den politiska arbetarrörelsen var ett stort och svårt steg för vänstern i Europa under 1910-talet. De socialdemokratiska ledningarnas nationella orientering sågs av de oppositionella som förräderi mot arbetarrörelsens alla ideal. En ny international måste därför ge ett absolut företräde åt det internationella för att förhindra en upprepning av 1914. En proletariats världssarmé, sammansvetsad i en international, blev strax ett lösen för den nya rörelsen. Inget fick stå i vägen för proletariats solidaritet, vare sig nationalitet, ras eller andra av klasstillhörighet underordnade egenskaper.

Internationalen skulle vara den organisation och generalstab som lade upp en världsstrategi för att förverkliga ett nytt samhälle, ett proletariats världssamhälle. Den skulle göra slut, icke blott på kapitalismen, utan för all framtid omöjliggöra alla former av utsugning, förtryck, splittning och marginalisering. Den skulle omöjliggöra kriget, utplåna klass-samhället och upprätta världskommunismen. För att genomföra denna världsrevolution krävdes att den nya internationalen sammansvetsade världsproletariatet i ett världsparti, präglad av järnhård disciplin och långtgående centralisering.

Efter 1914 blev det främst de ryska bolsjevikerna som förde internationalismen vidare. Erfarenheterna från ryska revolutionen 1905–07 pekade på att det var svårt att göra revolution i Ryssland utan en samtidig revolution i Västeuropa. Efter revolutionen 1917 hade bolsjevikerna uppfattningen att den ryska revolutionens fortsatta öde hängde på om den åtföljdes av en revolution i Europa, i synnerhet i Tyskland.

Mot den bakgrunden var det viktigt för bolsjevikerna att det fanns revolutionära partier i Europa som kunde utnyttja den fördelaktiga situationen. Lenin menade att den europeiska kapitalismen hade nått en gräns

där den inte längre kunde tillfredsställa krav som innebar en förbättring av arbetarklassens läge. Den reformistiska arbetarrörelsens grund var därmed raserad och arbetarna skulle vända de reformistiska ledarna ryggen och gå över till det revolutionära partiet. Det gällde därför också att häftigt bekämpa de reformistiska partierna.

Det var en besvikelse för bolsjevikerna att det tyska proletariatet inte gjorde uppror när Röda Armén stod vid Brest, där bolsjevikerna tvingades till en förödmjukande fred våren 1918. Z Höglund gav uttryck för denna bitterhet även inom det svenska partiet i sitt tal på SSVs andra partikongress 1918: "i och med att den ryska revolutionen lämnades åt sitt öde av Tysklands och det övriga Europas arbetare var fältet fritt överallt för en fruktansvärd reaktion".(29) Den händelsen påskyndade planerna på en international för att situationen inte skulle upprepas.

Den snabbhet varmed internationalen genomfördes, motiverades även med att de kapitalistiska krafterna arbetade internationellt, vilket de gemensamma attackerna på Ryssland hade visat. Proletariatet måste därför organisera sig internationellt.

Efter Oktoberrevolutionen tog bolsjevikerna alltmer över makten i Ryssland. De övriga vänsterorganisationerna bekämpades och försvann från den politiska scenen. När internationalen bildades krävde bolsjevikerna att organisationer, fraktioner och personer som inte hade enbart kommunistiska uppfattningar skulle uteslutas. Enligt bolsjevikerna fanns det en risk att de representerade "det nationella", vilket kunde innebära att de åsikter som lett till 1914 åter fick fotfäste i den nya internationalen.

Kommunistiska Internationalens konstituerande kongress hölls den 2–6 mars 1919. Kongressen utsände ett manifest till världens arbetare i vilket det fanns en resolution om internationalens riktlinjer och en samling teser skrivna av Lenin.(30) I centrum för manifestet står imperialismen, den borgerliga statens förstörande, upprättandet av proletariats diktatur samt rådsorganisationen. Manifestet koncentrerar sig på de frågor i vilka det ryska och tyska partiet hade gemensamma uppfattningar. Däremot tar man inte upp mer kontroversiella frågor, som frågan om partiets roll. Manifestet betraktar socialdemokraterna som "kapitalets direkta lakejer" och ser det också som nödvändigt med en skilsmässa från "'centern' (Kautskys folk), som i de mest kritiska ögonblicken överger proletariatet för att kokettera med dess öppna motståndare".

Samtidigt med Kominterns bildande arrangerade SSV den s.k. Röda Söndagen 2 mars 1919. Därvid utarbetade partiets AU en resolution för att uttrycka solidariteten med den ryska revolutionen.(31) I den framhölls nödvändigheten av "en snar internationell uppslutning av alla verkligt socialistiska krafter kring de idéer, program och riktlinjer, som före-

trädas av s.k. 'bolsjevism' och 'spartakism' . . ." Detta accepterades inte av nio av partiets riksdagsmän, vilka tillhörde centern eller humanisterna. De ville i stället ha en formulering som uttryckte allmän sympati med ryska revolutionen, utan att ställning för dess program. Man menade att AUs agerande stred mot partiets program och stadgar.

Förhållandet till Komintern stod i centrum för SSVs tredje kongress 12–16 juni 1919. Här kom motsättningarna kring partiets ideologi – humanism, vänstersocialism, kommunism – i öppen dag. Ståndpunkterna i den debatt som fördes vid kongressen sammanfattas i tablå 2:1.

Där parlamentarism och massaktion tidigare jämförades, deklarerade man i AUs förslag (Höglund m fl) till resolution att partiet var revolutionärt till både mål och medel.(32) Man såg de arbetande massornas utomparlamentariska, direkta aktioner som vägen till klassamhällets störtande och den borgerliga demokratin som kapitalets och borgarklassens fortsatta herravälde i beslöjad form, oduglig när det gällde slutuppgörelsen med det kapitalistiska systemet. Proletariatets diktatur betraktades som ett nödvändigt genomgångsled till socialismen. Rådssystemets nya demokrati skulle utgöra grunden för det nya samhället. SSV-vänstern uttalade sig slutligen för villkorlös anslutning till Komintern.

Skillnaden mellan Höglunds och Kilboms förslag låg främst i att det senare krävde arbetarklassens beväpning och hävdade att det skulle bli nödvändigt att använda våld för att störta klassamhället. Kilbomsriktningen avvisade på principiella grunder den borgerliga demokratin, medan Höglundsriktningen såg parlamentet som en propagandaplattform. Kilboms- och Höglundsriktningarna kunde emellertid enas om en gemensam resolution – där Kilbomsriktningen fick göra avkall på sina uppfattningar – som vann en majoritet.(33)

Centern, främst representerad av Vennerström, hade i allmänhet en pragmatisk syn på olika ideologiska stridsfrågor. Vennerström menade, att om man inte kunde ta sig fram på den parlamentariska vägen så fick man ta till proletariatets diktatur.(34) Samtidigt underströk han att proletariatets diktatur och rådssystem kunde driva bönderna i armarna på bourgeoisin. Partiet borde avvakta utvecklingen ute i Europa innan man gjorde något förhastat. Centern önskade anslutning till Komintern om uteslutningskraven kunde mildras så att även centern fick utrymme för sina synpunkter.

Humanisterna uttalade sig bestämt mot en anslutning till Komintern, Erik Hedén påpekade att bolsjevismen stod i motsättning till vänstersocialismen och partiets grundsatser.(35) Även ur partistrategisk synvinkel fanns det inte någon anledning att våra så långtgående som bolsjevismen. I stället borde man lägga sig så nära SAP som möjligt. Vidare konstaterade Hedén att bolsjevismens segrar inte hade givit SSV någon vind i ryggen

och förutskickade att bolsjevismen i Ryssland skulle få ekonomiska och andra svårigheter framöver och att det då skulle gå ännu sämre för SSV. Fabian Månsson angrep särskilt häftigt centralismen inom Internationalen: "Och sedan skall de där herrarna sitta i Moskva och räkna sina massor precis som direktörerna i en kreaturstrust, vi ha tjugotusen får i Sverige och tiotusen sugor i Afrika. Vi måste kämpa mot despotin i alla dess former. Icke minst mot den i våra egna leder".(36)

SSV och de 21 villkoren

Det närmsta året efter kongressen 1919 intog de olika grupperingarna inom SSV en avvaktande hållning. Den allt överskuggande frågan gällde anslutningen till Komintern.

På Kominterns 2:a världskongress 19 juli – 7 augusti 1920 antogs de s.k. 21 villkoren för anslutning. I inledningen till de 21 villkoren konstateras att Komintern blivit på modet och att det finns grupper som vill ansluta sig utan att stå på den kommunistiska ideologins grund.(37) Det påpekas särskilt att partierna i Italien, Sverige, Norge och Jugoslavien har "åtskilliga reformistiska och socialpacifistiska element inom sig". Dessa grupper väntar bara på "rätta tillfället att åter sticka upp huvudet och aktivt sabotera den proletära revolutionen och på så sätt stödja bourgeoisin och Andra Internationalen". I §1 heter det att all propaganda måste ges "en verklig kommunistisk prägel och överensstämma med Tredje Internationalens program och resolutioner". Vidare heter det att man inte får tala om proletariatets diktatur som "en inlär, allmän fras". I resolutionen om Kominterns huvuduppgifter heter det bl.a. att det är nödvändigt att störta borgarklassen med våld, konfiskera dess egendom, krossa deras statsapparat – den parlamentariska, rättsliga, militära, byråkratiska, administrativa och den kommunala apparaten. Proletariatets diktatur skall beröva borgarklassen pressen, skolan, parlamentet, kyrkan och administrationen.(38)

Om principprogrammet heter det att: "Partier som hittills har bevarat sina gamla socialdemokratiska program måste omgående revidera dem och utarbeta ett nytt kommunistiskt program avpassat efter landets speciella förhållanden och överensstämmande med Kommunistiska Internationalens program och resolutioner. Partier som tillhör Kommunistiska Internationalen skall i allmänhet underställa kongressen eller exekutivkommittén sina program för godkännande". I §17 krävs att alla partier måste ändra sina namn till "(Ländernamn) Kommunistiska Parti (Sektion av Tredje Kommunistiska Internationalen)". Detta ses som en "politisk fråga av stor vikt", eftersom man måste kunna skilja mellan de kommunistiska och de socialdemokratiska partierna.

Med anledning av de 21 villkoren avhöll SSV den 17-21 oktober 1920

ett representantskapsmöte.(39) På detta möte beslöt man att revidera stadgar, program och grundlagar. Några direkta riktlinjer för programarbetet förelåg inte, utan de kan sägas ligga i de olika förslag till uttalande om anslutning till Komintern som förelåg på representantskapsmötet.

Majoritetsförslaget (kommunisternas) innefattar ett principiellt godkännande av anslutningsvillkoren. Man påpekar dock att den demokratiska centralismens princip strider mot partiets konstitution, men att partiet på 1919 års kongress beslöt att "revidera sin författning i samma riktning, som Moskvabesluten nu ange . . .". Detta skedde mot bakgrund av att den revolutionära kampen i Europa visat att centraliseringen var nödvändig. Man betonar dock att partiet "kommer att i sin författning i full utsträckning bebehålla alla garantier mot en urartning i byråkratisk och funktionaristisk riktning, garantier som säkerställa rörelsefrihet och demokrati i partiets inre liv".

Minoritetsförslaget (vänstersocialisternas) betonar att de 21 villkoren strider mot SSVs författning och att de därför inte kan antas. Det betonar särskilt att uteslutningskraven, centraliseringstendenserna och kraven på att fackföreningsrörelsen skall underordnas partiet står i strid med SSVs ideologi.

Carl Lindhagens förslag (humanisternas) går ut på samma sak, men avvisar desto kraftigare de 21 villkoren. Han menar att Kominterns program är materialistiskt och att kraven utgör en imperialism "på de andliga verkligheternas område". Han ser den demokratiska centralismen som ett principiellt uttryck för den andliga kapitalismen, och förutspår Kominterns misslyckande och undergång.

I Tyskland hade USPD haft en extraordinär kongress den 12 oktober 1920, vilken ledde till partiets sprängning. Vänstern inom USPD, som utgjorde en majoritet, anslöt sig till Komintern utan anspråk. Minoriteten fortsatte emellertid kongressen i egen regi. I en resolution riktades en häftig kritik mot kommunismen.(40) Man menade att anslutning till Komintern innebar en slavisk underordning under ryska metoder och man anklagade det ryska partiet för att ha gjort Komintern till ett redskap för sina intressen. Man uttalade sig mot opportunismen till höger och putschismen till vänster. Vägen till socialismen ansågs ligga i en samverkan mellan parlament, fackföreningar och rådsorganisation.

Denna utveckling undgick inte uppmärksamhet i SSV. Efter SSVs representantskapsmöte inkallade minoriteten till en konferens som avhölls den 11-12 december 1920.(41) Den uppfattades av majoriteten som en särkongress och "ett organiserat förberedande försök att spränga partiet". Minoriteten vände sig "bestämt och energiskt" mot Kominterns utlimatum. Särskilt protesterade man mot en förändring av partiets namn och program "ända därhän, att i realiteten icke finnes kvar sten på

sten av den byggnad som restes 1917 och som med alla sina brister och ofullkomligheter dock var vår stolthet". I konferensens resolution påpekas att man inte var emot Komintern, utan att man syftade till revision av anslutningsvillkoren. Man menade också att villkoren gick till överdrift beträffande centralisationen och den skulle kunna urarta till "ett fördärvligt ledarvälde och byråkratisk maktutövning". Man ville också bibehålla partiets antimilitaristiska ståndpunkt och man förnekade tanken på väpnat uppror som det enda medlet för socialismens seger.

Den svenska minoriteten gick således inte så långt som den tyska. Komintern avvisades inte och det framfördes ingen direkt kritik mot det ryska partiet. Man vädjade också om organisatorisk enighet mot uteslutningskraven i de 21 villkoren.

I februari 1921 hölls en allmän omröstning inom SSV om anslutning till Komintern. Den slutade med 5 432 röster för anslutning på grundval av de 21 villkoren och 1 549 mot.(42) Efter denna seger arbetade program- och arbetsutskottet snabbt för att få fram ett förslag till nytt program till kongressen den 25-29 mars 1921.

SKP 1921: ett kommunistiskt program

Inför kongressen 1921 förelåg ett programförslag från arbets- och programutskottets majoritet, liksom ett förslag till demokratiska grundlagar. C N Carleson, Gerda Linderot och Fredrik Ström (i fortsättningen kallat Ströms förslag) hade formulerat ett program för en proletariats diktaturperiod som ersatte delar av AU/PU-förslaget. Även C A Nyström m fl (i fortsättningen kallat Nyströms förslag) lade fram ett sådant program för en proletariats diktaturperiod.(43) närmast inspirerat av den råds-kommunistiska riktningen i Tyskland.

Vid kongressen den 25-29 mars 1921 föreslog AU på kongressens första dag att anslutningen till de 21 teserna skulle innebära (1) en revidering av partiets program, stadgar och grundlagar "i kommunistisk anda", (2) att de som principiellt förkastar de 21 teserna uteslutes samt (3) att de deltagare i kongressen som röstar mot eller lägger ner sin röst uteslutes med omedelbar verkan.(44)

I den debatt som omedelbart följde på detta förslag upprepade kommunister, vänstersocialister och humanister sina tidigare ståndpunkter. Efter omröstningen om de 21 villkoren uteslöts sålunda vänstersocialister och humanister ur partiet och tvingades lämna kongressen.(45)

Liksom SSV 1917 var SKP 1921 ett tredelat program: allmänna grundsatser, parlamentariskt dagsprogram samt demokratiska grundlagar. De allmänna grundsatserna var väsentligen leninistiska till sitt innehåll.

Det parlamentariska programmet var i stort sett en sammanfattning av det politiska programmet i SSV 1917. Den tidigare analysen av den byråkratiska utvecklingen inom de demokratiska rörelserna i de demokratiska grundlagarna togs bort och ersattes av en principförklaring om den demokratiska centralismen. Innehållet i de demokratiska grundlagarnas paragrafavdelning modifierades så att de inte stred mot centraliseringsprincipen.

Motsättningarna kring programmet stod fr.a. kring de två punkter som Kilbom- och Höglund-anhängarna var oense om på kongressen 1919 – inställningen till parlamentet och frågan om arbetarklassens beväpning – samt frågan om i vilken utsträckning proletariats diktatur skulle preciseras.

I de 21 villkorens första paragraf heter det att man inte får tala om proletariats diktatur som en allmän fras. AU/PU-förslaget innehåller inte några preciseringar av innebörden i begreppet proletariats diktatur, medan de två delförslagen preciserar sig på denna punkt. Z Höglund som talade för AU/PU-förslaget menade att det var överflödigt med ett detaljerat program för en sådan övergångsperiod.(46) Ström menade att det i ett kommunistiskt program inte räckte med ”några teoretiska satser”. Det särskiljande för ett kommunistiskt program var just att det innehöll ett program för en proletariats diktaturperiod.(47)

Både Ströms och Nyströms förslag låg härvidlag i linje med innehållet i §1 i de 21 villkoren om vad som skall konfiskeras, om uppbyggnaden av rådssystemet och den proletära statsapparaten, frågan om arbetsplikt, hur borgarklassen skall behandlas, m.m. Nyströms förslag var närmast inspirerat av rådkommunistiska tankegångar, medan Ströms förslag låg mer i linje med RKP:s och KPD:s program. Ströms förslag ville dessutom ansluta Sverige till Råds-Ryssland. Varken Ströms eller Nyströms förslag till en övergångsperiod antogs och någon precisering av proletariats diktatur gjordes sålunda inte i SKP 1921.

Det var just i militärfrågan som motsättningarna på debatten var som störst. Flera talare hävdade att partiet stått för en avvärpningslinje som drigit väljare till sig och att man nu riskerade att förlora dem om man gick på en beväpningslinje. Z Höglund ville därför att satsen ”revolutionens och socialismens genomförande med minsta möjliga antal offer kommer enligt vår uppfattning att kräva arbetarklassens beväpning” skulle utgå. Han menade att frasen ”möta våld med våld” i en tidigare sats var tillräcklig. Det gick emellertid inte igenom.(48) Det parlamentariska dagsprogrammet försågs med en allmän deklaration om partiets inställning till parlamentarismen, där parlamentet sågs som underordnat den utomparlamentariska kampen.(49) Kilbomsanhängarna ville överhuvudtaget inte ha något sådant program, de de uppfarrade program-

punkterna som reformistiska.

I tablå 2:2 sammanfattas relevanta ryska, finska, tyska och svenska program under perioden 1917-21. Det finska programmet (FKP 1918) liksom SKP 1921 ligger nära det ryska programmet (RKP 1917/19). SSV 1917 och USPD 1919 står nära varandra. Spartakisternas program (KPD 1918/19) intar närmast en mellanställning mellan de bolsjeviska och de vänstersocialistiska programmen. Rådskommunisternas program, KAPD 1920, pekar i en annan riktning och betonar rådssystemet, en revolutionär kompromisslöshet samt ser partiet som tillfällig skapelse för den proletära diktaturens behov.

Vilken är då skillnaden mellan SSV 1917 och SKP 1921? Vad är det som kännetecknar övergången från vänstersocialism till kommunism?

Uppfattningen av imperialismen är ungefär densamma i SSV 1917 och SKP 1921. På samma sätt som den tyska vänstern ser man imperialismen som ett uttryck för kapitalistiska staters expansionspolitik. Den leninistiska uppfattningen av imperialismen som ett i grunden ekonomiskt fenomen hade inte slagit igenom i det svenska partiet. SKP 1921 synes inte vara påverkat av Lenins idéer om förhållandet mellan imperialism och monopolkapitalism, kapitalexport, osv. Den leninistiska tesen om arbetararistokratin som socialdemokraternas grund står inte heller att finna inom SKP; det är en tes som främst bygger på den leninistiska imperialistteorin.

SKP 1921 bekänner sig till proletariatets diktatur "som ett nödvändigt genomgångsled till socialismen". Det kan endast ske när "det organiserade proletariatets majoritet ställer sig bakom en sådan diktatur". I programmet preciseras proletariatets diktatur inte mycket närmare än så. I de ryska, tyska och finska programmen förekom däremot bestämda preciseringar av innebörden av proletariatets diktatur.

SPK 1921 säger vidare inte direkt att den borgerliga staten skall krossas; det heter blott att den skall övertas med proletariatets diktatur. I SSV 1917 skall staten övertagas med en kombination av massaktioner och parlamentariskt agerande.

I SKP 1921 ses massaktionerna som det viktigaste kampmedlet. Ur massaktionen skall rådssystemets verkliga demokrati framgå. Möjligheten av väpnad kamp är öppen i SKP 1921: "det beror uteslutande på våra motståndare". Samma inställning fanns hos spartakister och vänstersocialister i Tyskland. Inom det ryska och det finska partiet, liksom bland rådskommunister hade man uppfattningen att det var nödvändigt med väpnad kamp för att kunna krossa borgarklassen. I SKP 1921 talas det om arbetarklassens beväpning och i spartakisternas program om röda garden. Denna inställning var delvis beroende av uppfattningar av statens karaktär. I de ryska och finska programmen finns föreställningen om att

den borgerliga staten måste krossas i ett enda avgörande slag, medan de tyska partierna såg kampen som mer utdragen och mångskiftande, som en strid över hela samhällsfältet.

Rådssystemet utgjorde en kritik av det borgerliga samhällets strävan att skilja mellan politik och ekonomi. I rådsorganisationerna skulle politik och ekonomi förenas till ett helt under arbetarklassens hegemoni. SSV 1917 förespråkade parlamentarism samt olika former av ekonomisk demokrati i företagen. De tyska programmen ställde i huvudsak råden i centrum. Men också här fanns nyanser. I KAPD 1920 underordnades allt under råden. Parlamenten och fackföreningarna måste krossas tillsammans med det borgerliga samhället eftersom de var en skapelse av kapitalismen. När partiet hade fyllt sin uppgift i övergången från kapitalism till socialism, skulle det upplösas. För spartakisterna hade partiet främst samordnande funktioner, medan KPD ställde det alltmer i centrum på rådens bekostnad. Vänstersocialisterna såg råden, fackföreningarna och parlamentet som likställda institutioner, medan partiets uppgift främst var parlamentarisk. Vissa vänstersocialister såg kombinationen av fackförening och råd som viktigast, medan parlamentet var mindre intressant: partiets roll blev då främst att stå i spetsen för massaktioner av olika slag.

På denna punkt var SKP 1921 helt klar: man ställde partiet i centrum. Det heter att Komintern utgör "förtruppen som skall gå i spetsen för arbetarklassens kamp på den ekonomiska och politiska området såväl i fråga om bildningsarbetet". De kommunistiska partierna "med vars hjälp och ledning de breda massorna genomföra revolutionen, taga makten i sina händer och realisera de socialistiska kraven". Denna uppfattning om partiet som revolutionär förtrupp var främmande för SSV 1917. Där heter det att vägen till målet är "allenast arbetarmassornas egen växande insikt, kraft och förmåga att taga sina öden i egna händer".

Analysen av socialdemokratin har slagordskaraktär i SKP 1921: socialpatriotism, opportunism, chauvinism. Detta är också fallet i spartakisternas program. I de ryska och finska programmen kopplas socialdemokratins utveckling till imperialismen och socialdemokratins utveckling får sin förklaring i arbetararistokratin. De ryska bolsjevikerna avvisade en funktionaristisk kritik av den typ som förekom i SSV 1917. Bolsjevikerna utgjorde den ryska socialdemokratins majoritet – därav namnet – och kunde mot bakgrund av de organisationsformer som partiet illegalitet nödvändiggjorde, lätt kritiseras för ledarvälde och byråkrati.

SKP 1921 tar inte explicit upp frågan om det internationella systemets karaktär och den nationella frågan i förhållande till världsrevolutionen. SSV 1917 talar här allmänt om en demokratisk världsordning. De ryska och finska programmen, liksom KAPD 1920, talar om en internationell rådsrepublik. Spartakister och vänstersocialister tar inte

direkt upp denna fråga; i första hand talar de om en enhetlig tysk republik och berör inte frågan om det efterrevolutionära systemets utseende.

Slutligen finns det en punkt som bryter mot resten av SKP 1921 och som har setts som ett humanistiskt inslag. Det talas om andlig frihet och om att proletariatet "måste inse nödvändigheten av att begynna omgestaltningen i sina egna hjärnor, levnadsvanor och hem". Detta härrörde från H F Spak, och står delvis i överensstämmelse med liknande formuleringar i SSV 1917. Emellertid kan dessa formuleringar trots sin "humanistiska" framtoning – det handlar främst om nödvändigheten av en diciplinerad moral – tolkas kommunistiskt: partiet som en sedlig förebild för massorna.

SKP 1921 var ett program som främst byggde på de konkreta erfarenheter som gjorts av vänsterpartier i Ryssland och Europa. Vagheterna och reservationerna i SKP 1921 berodde på det svenska partiets brist på revolutionär erfarenhet, förhållandet till socialdemokratin och det egna partiets centerriktning samt på partiets dubbla orientering åt det ryska och det tyska partiet. Men i stort sett hade SKP genom programmet 1921 antagit en kommunistisk ideologi. Man hade bytt partiideologi från vänstersocialism i SSV 1917 till den kommunistiska internationals ideologi i SKP 1921.

SKP och Komintern 1921–1943: från leninism till folkfrontsideologi

Kominternideologi och partisplittring inom SKP 1921–24

SKP präglades från kongressen 1921 fram till sprängningen 1924 av motståndningarna inom Komintern. Då förhoppningarna om en revolution i Europa, främst i Tyskland, inte infriades, tvingades Sovjetunionen till en mer kapitalistisk ekonomisk politik, den s k NEP-politiken, och man sökte sig till kapitalistiska stater för att upprätthålla diplomatiska förbindelser, handelsavtal samt för att få hjälp med teknologi och kapital. Denna utveckling fick också konsekvenser för Kominterns världsrevolutionära uppgifter.

Det ledde först till en defensiv taktik, formulerad i en enhetsfrontstaktik, som 1921–23 innebar att man sökte utveckla vissa former av samarbete med andra partier och organisationer för att försvara uppnådda positioner. Denna defensiva taktik mötte motstånd bland företrädare för "offensivteorin", främst olika vänsterkommunistiska grupperingar i Tyskland, Italien, m.fl. länder.

Kampen om ledningen inom det ryska partiet efter Lenin ledde till

omvälvningar också inom Komintern och dess sektioner, vilka antingen sprängdes eller genomgick stora förändringar. Det innebar en omsvängning från defensiv till offensiv. De grupper som stödde den nya riktningen betonade nödvändigheten av centralisering på det internationella planet, disciplin under Kominterns ledning, ökad stabilitet och sammanhållning, förbud mot fraktionsbildning, avståndstagande från den ryska partioppositionen och stöd åt det triumvirat som tagit ledningen i det ryska partiet efter Lenin: Stalin, Zinovjev och Kamenev. De grupper som var negativa till eller underordnade centraliseringen och den ökade disciplinen samt förhöll sig neutrala till partistriden i Sovjetunionen eller positiva till oppositionen utmönstrades ur Komintern. Priset för denna "bolsjevisering" var en rad sprängningar och kriser inom olika sektioner som i många fall ledde till omfattande medlemsförluster.(50)

I sitt inledningsanförande på Kominterns 5:e världskongress 17 juni–8 juli 1924 urskilde Zinovjev två grupper inom Komintern(51): 1. "Den delen som föll från 2:a Internationalen, de tidigare socialdemokraterna". 2. "Den nya arbetargenerationen, som vuxit fram före och efter kriget". Inom den förra gruppen fanns det enligt Zinovjev en rad socialdemokratiska kvarlevor "som är större än vi tidigare föreställt oss". Alla som hade någon från den ryska ledningen avvikande uppfattning i ideologiska, politiska, taktiska och organisatoriska frågor definierades som högeravvikare, trots att trotskister, vänsterkommunister, brandlerister, höglundare m.fl. hade vitt skilda uppfattningar och knappast några organisatoriska kontaktytor. Zinovjev deklarerade att ingen kunde stå till "vänster" om leninismen, alltså stod allt som ledningen inte definierade som leninism till höger om densamma: "Det finnes intet mera 'vänster' än leninismen, än den *revolutionära* marxismen". Arvid Hansen från norska kommunistpartiet uttryckte klart vad det handlade om: Parollen måste vara att skapa en verklig bolsjevikisk anda inom Vesteuropas kommunistiska partier. Det gäller att avlägsna alla förräderibaciller som härröra från 2:a Internationalen".(52)

På denna kongress fastställde man linjen i en lång rad frågor. Man tog ställning till fraktionsstriderna inom sektionerna. De grupper som hade från det ryska partiet avvikande uppfattningar i olika frågor led nederlag. I och med denna kongress kom det ryska partiet att inta en helt dominerande ställning inom Komintern. Både ideologiskt och organisatoriskt underordnades Komintern det ryska partiet och dess ledning.

Den svenska partiledningens majoritet med Z Höglund i spetsen var positiva till defensivlinjen, men förhöll sig på olika sätt kritisk till bolsjeviseringen. Den förhöll sig neutral till den ryska partistriden, hade bestämda sympatier för vissa oppositionella grupper i andra länder samt var negativ till den ökade disciplinen och centraliseringen, fr.a. det snabba

tempo varmed bolsjeviseringen skulle genomföras.(53) Ideologiskt sett anklagades Z Höglund och arbetsutskottets majoritet inom SKP för avvikelser i fråga om centralismen, den väpnade kampen, religionsfrågan samt i fråga om hållningen till socialdemokratin. Bucharin anklagade Höglund på ett utvidgat exekutivmöte för att även i fråga om proletarietets diktatur inta en hållning av "melankolisk skeptism".(54)

SKP 1921 spelade ingen större roll i den ideologiska diskussionen efter kongressen 1921. Vid Kominternkongressen 1921 hade den utvidgade exekutiven granskat de enskilda sektionernas verksamhet och därvid kritiserade Zinovjev SKP 1921 för oklarhet om proletarietets beväpning. Den kritiken drabbade Z Höglund i partistriden. Höglund menade att det inte fanns någon anledning att ta strid i frågor kring den väpnade kampen eftersom den inte tillnärmelsevis stod på dagordningen i Sverige. På samma sätt menade han att en hård kamp mot religionen skulle leda till att man stötte bort många goda proletära element. Han pekade också på att socialdemokratin i Sverige relativt sett var den starkaste i världen. Det nödvändiggjorde "en viss försiktighet i manövreringen". När det gällde centraliseringen deklarerade Höglund att han inte var emot centralismen, men att man i Skandinavien borde ta hänsyn till de starka decentralistiska traditionerna och undvika att driva centraliseringen alltför snabbt.(55)

Kilbomsgruppen hävdade främst att Höglund drev en centraliseringslinje på det nationella planet för att skaffa sig själv så stor makt som möjligt, men att han drev en decentraliseringslinje gentemot Komintern i samma syfte.(56) Z Höglund betitlade Kilbomsgruppen "oxkommunister" för att anknyta den till de vänsterkommunistiska strömningarna i Europa.(56)

Komintern stödde Kilbomsgruppen och drev situationen till en sprängning strax efter 5:e kongressen, eftersom Höglund inte böjde sig för exekutivens krav. Efter sprängningen sade Kilbom i sitt hälsningstal till SPKs 6:e kongress 22-24 november 1924, att "partistriden bottnade ytterst i olika uppfattningar om vårt förhållande till Internationalen — den demokratiska centralismen, militärfrågan, religionsfrågan m.fl. — och om klasskampsläget i Sverige".(58) Höglundarna hade inte förstått att Kominterns centralisering var en historisk nödvändighet, betingad av att Komintern ledde klasskampen i världsskala. De hade accepterat religionsfriheten inom partiet och därigenom infört "de religiösa fördomarnas opium i partiet".(59) De var emot proletarietets beväpning. Kampen mot socialdemokratin uppfattade Z Höglund och partiledningen som ett litterärt gräl, aldrig som en revolutionär kamp mot klassfienden. Men det hette också att "den djupaste orsaken till Höglundsgruppens konflikt med K I är Sveriges efterblivenhet". Sverige hade en småborgerlig

struktur som i förening med den svenska industrins stagnation och det svenska proletariats utveckling var grunden till "den höglundska nationella 'kommunismens' småborgerliga karaktär".(60)

Z Höglund inkallade en partikongress den 6-7 september 1924, och bildade därvid i praktiken en ny organisation utanför Komintern. Beträffande programmet "beslöt kongressen att fullkomligt bibehålla partiets gamla, hittills gällande program . . .".(61) Något mer än ett år senare, 24-25 november 1925, förhandlade Höglundsriktningen med SAP om inträde. Höglundsriktningen uppgick i SAP och i en gemensam förklaring erkände man SAP 1920 som principprogram.(62)

De både kommunistiska fraktionernas hållning till defensiv och offensiv taktik framgår tydligt vid en jämförelse mellan partiets valprogram 1920, 1921, 1922 och de både riktningarnas program 1924.(63) I valprogrammen 1921, 1922 samt i Höglundsriktningens valprogram 1924 framgår den defensiva taktiken. Man betonar här dagskraven – att värna om 8-timmarsdagen, rösträtten, att avskaffa första kammaren, monarkin och statskyrkan, bostadsociala krav, pensioneringen, osv. – medan de revolutionära kraven är nedtonade eller helt borta ur programmen. I valprogrammet 1920 och i Kilbomsriktningens valprogram 1924 betonas däremot de revolutionära kraven. I Kilbomsriktningens valprogram 1924 är det speciellt frågorna om proletariats diktatur, proletariats beväpning, rådsrepubliken samt den skärpta kampen mot socialdemokratiet som skiljer sig från de tre defensiva valprogrammen.(64) Båda dessa grupper av program talar för den proletära enhetsfronten, men om Kilbomsriktningen talar om enhetsfront underifrån för att avslöja socialdemokratiet, så talar Höglundsriktningen om samma sak utan att angripa socialdemokratiet på samma sätt. Det senare skedde i syfte att värna om uppnådda resultat tillsammans med arbetarklassens övriga politiska och fackliga organisationer och i syfte att ställa socialdemokraterna mot väggen om de inte uppfyllde de minimala dagskraven.

Inom SKP inträdde efter partisprängningen 1924 en period av bolsjevisering, dvs. man försökte genomföra 5:e världskongressens beslut. Det innebar att programfrågan under perioden efter 1924 i praktiken låg i Kominterns och det ryska partiets händer. Ideologiskt innebar bolsjeviseringens väg att "alla partimedlemmar måste vara genomträngda av marxismen-leninismens idéer".(65) Det var en period av organisering och skolning av medlemmarna som lämnade föga utrymme för ideologisk debatt inom SKP.

Vid Kominterns 3:e världskongress 1921 tog man upp frågan om ett samlat program för världspartiet. Det fanns en rad dokument, resolutioner, teser, de 21 villkoren, m.m. som i och för sig kunde betraktas som program. Men man ansåg att det behövdes ett program som på ett koncentrerat sätt sammanfattade kommunismens idéer, ett program som alla kommunister i hela världen skulle kunna ha inskrivet i sin partibok. Det dröjde emellertid nästan 10 år från världspartiets bildande innan det fick ett världsprogram.

Den programdiskussion och det programarbete som försiggick från Kominterns 3:e till 5:e kongress 1921–24 innebar en fortlöpande bolsjevisering av programfrågan. De viktigaste förslagen utgjordes av det tyska, KPDs, förslaget samt det ryska, Bucharins förslag. Det tyska förslaget betonade självförvaltning och rådssystem samt hävdade Komintern som världsrevolutionens centrum. Det ryska förslaget betonade stat och parti samt såg Sovjetryssland som världsrevolutionens organisatoriska centrum. Det tyska förslaget blev överspelat i och med den tyska revolutionens misslyckande och triumviratets maktövertagande i Sovjetunionen. De revolutionära ideologier som i något avseende avvek från bolsjevismen besegrades i praktiken inom Komintern under de ideologiska striderna 1922–24. Därefter följde uppgörelsen mellan de ledande fraktionerna inom det ryska partiet, vilken Stalin gick segrande ur.

Efter 5:e världskongressen 1924 låg de programmatiska frågorna inom den världskommunistiska rörelsen i stort sett i händerna på det ryska partiet. Bucharins programförslag antogs vid 5:e världskongressen och skulle befästas på den 6:e. Slutredigeringen betraktades blott som en formsak. Emellertid fortsatte den ryska partistriden under perioden 1924–28. Nu stod frågan om "socialism i ett land" i centrum.

Grunden för de västeuropeiska revolutionära ideologiernas tillbakagång låg i den europeiska revolutionens misslyckande. Till en början var det en allmän uppfattning inom den kommunistiska rörelsen att den ryska revolutionen i längden inte skulle kunna klara sig utan en revolution i Västeuropa. Man föreställde sig att ett revolutionärt maktövertagande i Tyskland skulle leda till en komplementär ekonomi mellan Tyskland och Sovjetunionen, en mäktig socialistisk gemenskap som skulle påskynda världsrevolutionen. Om detta inte kunde genomföras var man rädd för att den revolutionära utvecklingen skulle avstanna och man tvivlade på att det var möjligt att föra revolutionen vidare i Ryssland. Man gav definitivt upp hoppet om en revolution i Tyskland efter ett misslyckat revolutionsförsök 1923. Samtidigt hade det emellertid skett en revolutionär utveckling i Asien som gav bolsjevikerna nytt hopp. Man började tala om

det efterblivna Europa och det revolutionärt framskridna Asien. Det ryska partiet och Komintern försköt sitt intresse till den revolutionära utvecklingen i världens periferi. Det var inte längre axeln Tyskland-Sovjetunionen som blev *der Zukunftsstaat*, utan i stället en axel Sovjetunionen-Asien (särskilt Kina) under Sovjetunionens ledning, en axel som Europas revolutionärer måste underordna sig. Europa utgjorde för bolsjevikerna under Stalin inte längre världsrevolutionens centrum. Det var i stället Sovjetunionen som var proletariats fosterland, världsrevolutionens centrum mellan Asien och Europa.

Det innebar att man inte längre – som de revolutionära rörelserna i Europa hade gjort – ställde det industriella proletariatet i centrum. Det blev i stället det agrara proletariatet, vilket utgjorde det stora flertalet av världens befolkning. För att uttrycka saken med G Procaccis ord: "frontalattacken mot kapitalismen ersattes av en väldig och långsam omfattningsmanöver".(67) Det var en omfattningsmanöver som i stället för att slå till i kapitalismens centrum – Europa och USA – innebar en lång marsch från världens periferi till dess centrum, en omväg över världens fattiga massor. Det europeiska och amerikanska proletariatet betraktades i Kominterns programförslag som delvis korrupt genom att det drog fördel av den imperialistiska borgarklassens utsugning av världens fattiga massor.(68) Grunden för denna utsugning måste slås undan så att det blev omöjligt att utsuga periferins massor. Därmed skulle den materiella grunden för proletariatets uppror i de imperialistiska länderna också vara given.

Zinovjev sökte befästa denna utveckling som ideologi. Han säger att det är "nödvändigt att nu tala om leninismen på samma sätt som Marx' efterföljare talade om *marxismen* och Darwins anhängare om *darwinismen*".(69) Det är dikterat "av den revolutionära rörelsens väsentliga intressen". Det finns ingen leninism utanför marxismen, deklarerar Zinovjev. Lenin utvecklade marxismen till en "hittills ouppnådd nivå". Leninismen "visar oss en tillämpning av den dialektiska metoden i en hittills osedd grad". Fr.a. understryker Zinovjev att det är tre nya företeelser man måste ta hänsyn till för att förstå kärnan i leninismen, nämligen imperialismen, ryska revolutionen samt de nationella rörelserna i de koloniala och halvkoloniala länderna.

Om den gamla marxismen var en marxism för Europa, är marxism-leninismen en marxism för hela världen, särskilt för "Ryssland, Amerika, Japan, Kina och Indien". Fr.a. måste man definiera leninismen som "teorin om den ryska revolutionens drivkrafter". Det viktigaste utgjordes enligt Zinovjev av idéerna om partiets roll, bönderna som proletariatets allierade samt de nationella befrielserörelsernas betydelse för den proletära revolutionen. Detta var kärnan i leninismen och orsakerna till den

ryska revolutionens framgångar.

Hos Lenin fanns enligt Zinovjev "ingenting eller nästan ingenting som inte kan härledas ur marxismen". "Utan Lenin finns det inte längre någon marxism . . . Marx utan Lenin är inte längre hela Marx; Marx plus Lenin det är nu hela marxismen". Och slutligen är det "omöjligt att vara en verklig revolutionär marxist, en proletär förkämpe, en medveten deltagare i den proletära världsrörelsen utan att vara anhängare av leninismen". Därmed knöts marxismen till leninismen som den enda revolutionära ideologin för Komintern.

Emellertid hävdade Zinovjev gentemot Bucharin och Stalin att socialismen om den enbart byggdes i Ryssland skulle innebära att den präglades av det gamla bonderyssland. En definitiv seger för socialismen i Ryssland förutsatte att socialismen måste segra i en rad andra länder också. Detta ledde till ett närmande mellan Zinovjev/Kamenev och Trotskij. Motsättningarna i denna fråga tog sig även formen av en motsättning mellan partiorganisationen i Leningrad — där Zinovjev var ordförande — och Moskvaorganisationen, mellan industriproletariatets huvudstad och det gamla bonderysslands huvudstad.

Den 14:e ryska partikongressen 27-29 april 1925 innebar en ideologisk uppgörelse som Bucharin och Stalin gick segrande ur.

Förslaget till Komintern-program lades åt sidan under dessa ideologiska strider inom det ryska partiet. Det var först efter det ryska partiets 15:e kongress i december 1927 som man arbetade fram ett nytt förslag till Komintern-program, vilket publicerades i maj 1928.(70) Programkommissionen förklarade att det hade hänt en rad saker sedan 5:e världskongressen 1924 som gjort att man tvingats skriva om programmet i väsentliga stycken, även om programförslaget inför 6:e kongressen — som hölls den 17 juli—1 september 1928 — sades stå på samma principiella grund som programförslaget vid 5:e kongressen.(71) Programkommissionen hänvisade till den kapitalistiska krisen, den kinesiska revolutionen, fascismen, socialdemokratins "chauvinistisk-imperialistiska urartning", det socialistiska uppbygget i Sovjetunionen, kampen mot oppositionella strömningar inom den kommunistiska världsrörelsen samt den kommunistiska rörelsens uppsving och internationalisering.

Den internationella debatt som följde på programförslaget innehöll inte några större motsättningar. De flesta inlägg hyllade programmet och föreslog främst förändringar av dispositionell, språklig och partikulär karaktär.(72) De viktigaste skillnaderna mellan förslaget och det slutliga programmet består i att det senare — bl a med anledning av Clara Zetkins kritik(73) — tar upp kvinnofrågor, familjefrågor och kulturfrågor samt tar upp socialdemokratins utveckling och "förräderi" mer i detalj. Därvid skärpte man ytterligare den negativa inställningen till

socialdemokratin. Socialdemokratins olika vänsterinriktningar sågs som speciellt farliga, då de låg nära den kommunistiska rörelsen och därför betraktades som borgerlighetens spjutspets i den kommunistiska rörelsen.(74)

Kominterns 6:e kongress gjorde bedömningen att kapitalismen stod inför en våldsam ekonomisk kris och att denna kris skulle leda till en polarisering av de sociala klasserna sådan att borgarklassen fascistiserades samtidigt som arbetarklassen radikaliserades. Då den proletära revolutionen sålunda ansågs stå på dagordningen skärptes kampen mot socialdemokratin för att den kommunistiska rörelsen skulle kunna upprätta en hegemoni inom arbetarrörelsen. Samtidigt sökte Komintern utesluta allt som kunde definieras som högerriktningar inom de kommunistiska partierna. Det var riktningar som ansågs förneka den kommande krisen, som i alltför stor utsträckning ville arbeta parlamentariskt, som inte i tillräcklig grad bekämpade socialdemokratin och som höll fast vid en facklig legalism. Detta ledde bl a till att Bucharin och de som hade anknytningar till honom uteslöts ur Komintern åren 1928–29.

Som Zinovjev framhöll på Kominterns 5:e världskongress, så fanns det inom Komintern två socio-politiska grupper: den gamla socialdemokratiska vänstern och den nya arbetargenerationen från första världskriget. Bolsjeviseringen innebar i stort sett att den förra gruppen rensades ut ur Komintern och att den senare placerades i ledningen för de kommunistiska partierna. Med Bucharin följde så ytterligare en rad av "den gamla generationen" inom Komintern. Därefter förklarade man att hela raden av avvikelser, både till höger och vänster inom den europeiska kommunistiska rörelsen bestod av "luxemburgism".(75) Rosa Luxemburg var "i själva verket" en mensjevik som inte hade något gemensamt med Lenin. Hennes idéer, särskilt i fråga om nationalism och internationalism, var en "maskering för stormaktschauvinistiska avvikelser". Luxemburg, Levi, Brandler, Trotskij, Pannekoek, Thalheimer, Zinovjev, Bucharin, m fl hade hela tiden eftersträvat "en europeisering av den ryska arbetarrörelsen" och bekämpat den riktiga parollen om "de europeiska kommunistiska partiernas bolsjevisering". Detta var kärnan i den icke-bolsjevikiska "kommunismen". Därmed hade dessa avvikare ställt sig på samma linje som socialdemokratin och sålunda fungerat som socialfascismens agenter inom den kommunistiska rörelsen.

I korthet kan man säga att det inte förekom någon diskussion om principiella ideologiska frågor inom SKP efter partisprängningen 1924. Man intog en avvaktande hållning till den ryska partistriden och man figurerade inte i den programmatiska debatten inom Komintern. Dock hade man starka sympatier för Bucharin inom SKPs ledning.(76).

När det svenska partiet sprängdes den 9 oktober 1929 var det en majoritet av partiets ledning och medlemmar som uteslöts ur Komintern.(77) För SKPs del gällde det i huvudsak återstoden av "den gamla generationen" vänstersocialdemokrater. I stället blev det nu en ny, yngre generation som tog över partiet. Den hade byggt upp ungdomsförbundet under 1920-talet och blivit inskolad i Komintern på ett helt annat sätt än den gamla generationen. Det var den som kom att utgöra "1929 års män" och skulle leda SKP under en 30-års period.

De anklagelser som de Kominternanslutna riktade mot "Kilbomsrengaterna" strax före och efter sprängningen gällde ur ideologisk synvinkel främst frågorna om imperialismen, om förhållandet mellan parti och fackförening samt förhållandet till socialdemokratin. I dessa ideologiska frågor sökte de Kominternanslutna finna högeravvikelser hos Kilbomsriktningen. De ideologiska skillnaderna var emellertid mycket små. De Kominternanslutna tvingades antingen till överdrifter (om den svenska bourgeoisins kringsplaner mot Sovjetunionen) eller antaganden om att de Kominternuteslutna inte omfattade leninismen i praktiken.(78)

Leninism och folkfront

Den ekonomiska världskrisen såg till en början ut att bekräfta Komintern-programmet. Man ansåg att kapitalismen stod inför sitt omedelbara sammanbrott. Den ekonomiska krisen skulle undanröja varje grund för reformism inom arbetarrörelsen. Därmed öppnade sig en avgörande möjlighet för de kommunistiska partierna att ta ledningen för proletariatet. Därför måste man bekämpa socialdemokratin och alla högeropportunistiska riktningar med alla medel. Socialdemokratin definierades som socialfascism, socialism i ord, fascism i handling.

Den fortsatta utvecklingen av 1930-talet överspelade emellertid de centrala teserna i Kominternprogrammet: borgarklassen som en enda reaktionär massa, kapitalismens absolut sista kris, fascismen som kapitalismens sista suck, socialdemokratin som fascismens vänsterflygel, den koloniala kampens prioritet samt den proletära världsrevolutionen under enbart det kommunistiska partiets ledning.

Hitlers maktövertagande gjorde att fascismen inte längre sågs som ett uttryck för kapitalismens dödsryckningar, utan som finanskapitalets mest aggressiva, terroristiska och imperialistiska del. Under 1920-talet utpekades de liberala staterna, USA, England, Frankrike, som de farligaste imperialiststaterna, särskilt i egenskap av kolonialmakter. Hitlers maktövertagande och ovilja att ha något att göra med Sovjetunionen omdefinierade situationen och Sovjetunionen sökte i stället samarbete

med USA, England och Frankrike. Sovjetunionen tecknade vid mitten av 30-talet ömsesidiga biståndspakter med Frankrike och Tjeckoslovakien, de två länder i Europa där de kommunistiska partierna utgjorde masspartier.

I februari 1933 ville Socialistiska arbetarinternationalen förhandla med Komintern om gemensamma aktioner mot fascismen. En våldsam social kamp utspelade sig i Europa under 1934; väpnad arbetarkamp i Wien, det asturiska upproret, våldsamma demonstrationer, strejker, upplopp, jordockupationer och andra aktiviteter, där arbetare gjorde gemensam sak oberoende av partitillhörighet.

Det var givetvis svårt för Komintern att snabbt reagera ideologiskt och politiskt på dessa händelser mot bakgrund av Kominternprogrammets analyser. Sommaren 1934 – efter det att den franska regeringen uttryckt att den ville ha ett samarbete med Sovjetunionen – förhandlade ledande kommunister och socialister i Frankrike med varandra. Det innebar ett väsentligt avsteg från Kominternprogrammets principer.

Inom Komintern förklarade man den förändrade taktiken med den förändrade situationen. Enligt Komintern var de fundamentala förändringarna i världsläget följande(79): (1) Det definitiva beståndet av socialismen i ett land, Sovjetunionen, (2) Kapitalismens mest djupgående kris (3) Fascismens offensiv och makttillträde i Tyskland (4) Arbetarkampen i Österrike och Spanien, anti-fascismen i Frankrike (5) Arbetsarnas nederlag i Tyskland och Österrike. Mot denna bakgrund sågs en anti-fascistisk samling vara nödvändig.

Kominterns 7:e världskongress behandlade i huvudsak Europa; kolonialfrågan berördes endast obetydligt mot bakgrund av den anti-fascistiska samlingen. Kongressen befäste den anti-fascistiska folkfrontsstrategi som redan var ett faktum i flera länder i Europa. De kommunistiska partiernas centrala paroll blev: kamp för freden och för försvaret av Sovjetunionen. Folkfrontspolitiken ledde emellertid inte till några framgångar. De fascistiska krafterna hade 1939 initiativet i både Frankrike, Spanien och Tjeckoslovakien.

När pakten mellan Sovjetunionen och Tyskland ingicks i augusti 1939, skedde en viss ideologisk återgång till perioden före folkfrontsideologin. Man talade om ett imperialistiskt krig mellan två rivaliserande imperialistiska grupper, man attackerade häftigt socialdemokratien och de liberala krafterna, medan man undvek att säga något mer bestämt om fascismen. Men den politik som fördes 1939–41 tog sig inget mer principiellt ideologiskt uttryck som i Komintern 1928 eller i folkfrontsideologin. När Tyskland gick till attack mot Sovjetunionen 1941 – Operation Barbarossa – återgick man till folkfrontsprogrammet idéer, som nu bl.a. tog sig uttryck i alliansen med USA och Storbritannien.

SKP anslöt sig till Kominternprogrammet 1928, utarbetade och publicerade kommentarer samt organiserade studiegrupper kring programmet.(80) I övrigt följde man Kominterns generallinje i strategiska och taktiska frågor, en utveckling som kan följas i de valprogram som SKP antog under 1930-talet. Valprogrammen 1930 och 1932 gick fram under parollerna klass-mot-klass, för proletariats diktatur och ett Sovjet-Sverige.(81) Socialdemokratin, liksom SKP (SP) betraktades som antifascister. I valprogrammet 1934 talar man för proletariats diktatur och ett Sovjet-Sverige, men klass-mot-klass-parollen har försvunnit liksom beteckning socialfascister. Man riktar ändå skarp kritik mot dessa båda partier. Däremot betonar valprogrammet enhetsfront för vissa dagsaktuella krav. Det är en enhetsfront underifrån, en front mellan "industrins och jordbrukets slavar, mellan handens och hjärnans arbetare i kamp mot kapitalismens brottsliga system". Valprogrammet 1936 är helt annorlunda till sin karaktär: här finns inget om proletariats diktatur, Sovjet-Sverige eller socialfascism. Huvudparollen är i stället: "Fram för ett fritt, starkt och lyckligt Sverige!" Man talar om samverkan med arbetarrörelsens partier i en folkfront mot krig och fascism, fred och folkfrihet. Man förespråkar sålunda en samling av alla partier inom arbetarrörelsen samt de organisationer utanför arbetarrörelsen som vill bekämpa reaktionen och fascismen. Kring en sådan folkfront uppställer man en rad dagskrav som appellerar till "alla värdeskapande medborgare i fabriker och gruvor, i skog och bakom plog, vid ritbord och pulpeter". Valprogrammet 1938 har i stort sett samma innehåll, medan valprogrammet 1940 är präglad av rysk-tyska pakt. Under perioden september 1939 till maj 1940 hade Komintern en neutral eller positiv hållning till Tyskland och inriktade sin propaganda mot västsocialismen, medan perioden maj 1940 till det tyska anfallet på Sovjetunionen i juni 1941 kännetecknades av en mer dubbelbottnad inställning till Tyskland.(82) Valprogrammet 1940 angriper inte fascismen – uttrycket används inte överhuvudtaget – men Tyskland angrips som en bland andra stormakter som hotar Sveriges neutralitet och nationella oavhängighet. För övrigt upprätthåller man den tidigare folkfrontspolitiken. I valprogrammet 1942 sker en återgång till innehållet i valprogrammen 1936 och 1938. Man kan finna en liknande utveckling vid en genomgång av SKPs teoretiska tidskrift, Kommunistisk tidskrift.(83)

SKPs centralkommitté höll 12-13 januari 1935 ett plenum som grundlade den nya linjen inom SKP.(84) På Kominterns 7:e kongress kritiserade G Dimitrov det svenska partiet för att inte ha tillämpat enhetsfronttaktiken på ett bra sätt; man hade underlåtit att göra de socialdemokratiska dagskraven till sina egna och underlåtit att vända sig till socialdemokratin för gemensam kamp.(85) Den enhetsfrontspolitik som

SKP formulerade i valprogrammet 1934 kan sägas utgöra en sorts övergångsprogram till folkfrontsprogrammet. Folkfrontsidéerna uttrycks klart i valprogrammet 1936 och kan sägas vara en efterträttelse till den linje och den kritik mot partiet som framfördes på Kominterns 7:e kongress.

Folkfrontsideologin kan i förhållande till leninismen formuleras enligt följande(86):

1. Kapitalismen har ett monopolistiskt stadium. Vissa kapitalistiska stater är mer imperialistiska än andra, somliga kapitalistiska stater är underordnade och beroende av andra. Det nödvändiggör nationell kamp mot monopolkapitalet i varje land allt efter de nationella betingelserna.

Man talar inte längre om ett imperialistiskt stadium, utan om ett monopolkapitalistiskt. Det kapitalistiska världssystemet definieras som ett hierarkiskt system, där vissa stater betraktas som mer imperialistiska än andra. Det nationalsocialistiska Tyskland betraktas som den mest aggressiva imperialistiska staten. Denna uppfattning uttrycker Sovjetunionens politik att utnyttja motsättningarna mellan olika kapitalistiska stater. Den proletära världsrevolutionen underordnas Sovjetunionens intressen och förmåga att utnyttja dessa motsättningar. Den nationella kampen utformas i enlighet med dessa intressen.

2. Monopolkapitalet utgör huvudfienden.

3. Arbetarklassens positioner i och genom den borgerliga staten upprätthålls genom demokratisk kamp.

Värdet av den borgerliga demokratin erkänns nu under intryck av Hitlers *Machtübernahme*. Synen på den kapitalistiska staten är instrumentell. Föreställningen att den kapitalistiska staten måste krossas har ingen plats i folkfrontsprogrammet.

4. Det kommunistiska partiet är den viktigaste delen av arbetarrörelsen och folkfronten.

4.1. Demokratisk centralism utgör partiets organisationsprincip.

4.2. Den politiska kampen prioriteras.

4.3. Fackföreningar och andra icke-politiska organisationer inom arbetarrörelsen och folkfronten underordnas inte partiet.

Folkfrontspolitikerna gör det inte möjligt att hävda partiets ensamrätt till arbetarklassen, men partiets ledande roll framhävs dock i olika former.

5. Samarbete även med socialdemokratin ledning.

Negativa föreställningar och teorier om socialdemokratin läggs åt sidan.

6. Allianser med alla anti-fascistiska krafter.

Kampen inriktas helt mot fascismen och alla som inte är fascister definieras som potentiella allianspartners.

7. *Arbetarklassens positioner upprätthålles genom kombinationer av parlamentarisk kamp, massaktion och väpnad kamp allt efter de nationella betingelserna.*

Kampförmerna hålles öppna och anpassas till styrelseskick, det kommunistiska partiets inflytande, Sovjetunionens utrikespolitik, osv.

8. *Folkfronten försvarar arbetarklassens vunna positioner och arbetar vidare mot en fördjupad demokrati.*

Man ser nu den borgerliga demokratin som en etapp på vägen mot socialismen. Proletariatets diktatur ligger längre fram i tiden.

9. *Parlamentet förenar politik och ekonomi. Det kommunistiska samhällets förverkligande skjuts på framtiden.*

Rådstanken hade länge varit inaktuell inom den kommunistiska rörelsen.

Exkurs: Socialistiska partiets ideologiska utveckling

Den uteslutna majoriteten förklarade på sin kongress 1929 att man anslöt sig till Kominterns program och riktlinjer.(87) Vid kongressen 1932 tog man emellertid avstånd från Komintern i skarpa ordalag.(88) Man poängterade därvid att partiet strävade efter att frigöra de kommunistiskt sinnade arbetarna från Kominterns taktik och politik "ideologiskt såväl som organisatoriskt". Emellertid gjordes inte några försök att formulera ett nytt principprogram. Detta beredde bl a på att man avvaktade bildandet av en ny socialistisk international och att man i samband därmed skulle skriva ett nytt internationellt program. Något internationellt program skrevs emellertid inte. I praktiken återgick SP till den ideologi som dominerat inom SKP 1924–1928, Kilbomsperioden, och man tog avstånd från den ultravänsterperiod som inleddes efter 1928. SP skrev ett aktionsprogram som preciserade partiets valprogram, men det innehöll inga mer principiella frågeställningar.(89) Det problem som varit centralt för Komintern, frågan om övergångskraven, togs överhuvudtaget inte upp. SP arbetade främst med krav som skulle förbättra "det arbetande folkets" förhållande inom det rådande samhället. SPs valprogram under perioden 1930–38 lägger helt tonvikten vid dagskraven.(90) Programmet 1930 vägleds främst av arbetarklassens intressen, medan samtliga program därefter är markant inriktade på lantarbetarnas och böndernas problem. Valprogrammen 1930 och 1936 kritiserar SAP, men inte valprogrammen 1932 och 1934. Innehållsmässigt dominerar frågor om militarism, jordbruk och de fackliga frågorna, särskilt får militär- och jordbruksfrågorna ett ökat utrymme allteftersom 30-talet framskred.

Någon form av uppgörelse med SKPs ideologi förekom inte. Det före-

låg förslag som ville utmönstra eller omskriva uttrycket proletarietets diktatur, men det bibehölls dock i partistadgans första paragraf.(91) Partiet behöll sin anknytning till Kilbomsperiodens leninism under hela perioden 1928–37.

Efter 1934 hade man svårt att finna något utrymme mellan SKPs "sektpolitik" och SAPs "samarbetspolitik" i och med att SKP anammade folkfrontsideologin.(92) Valutgången 1936 blev ett bakslag för SP. Det gav upphov till en splittring inom partiet som ledde till att merparten av partimedlemmarna tillsammans med Kilbom 1937 gick till SAP.

Därefter kvarstod två grupperingar inom partiet, Flyg-gruppen som övertog partiledningen samt Ström-gruppen från Göteborg som SAP inte ville ta emot.(93) Både Flyg- och Ström-grupperna bekämpade fascismen, Komintern och Sovjetunionen, men mot slutet av 1930-talet betonade Strömgruppen anti-fascismen, medan Flyg-gruppen allt mer betonade anti-kommunismen.(94) I samband med Sovjetunionens anfall på Finland i december 1939 skickade Flyg-gruppen frivilliga till Finland, medan Ström-gruppen intog pacifistiska ståndpunkter. Ström-gruppen började kritisera Flyg-gruppen för krigshets och betitlade dem "små-nassar" och bestavade partiledaren "Flug". I oktober 1940 bildade Ström-gruppen VSP, Vänstersocialistiska partiet, varvid man antog ett lätt modifierat SSV 1917, som man ansåg inte ha förlorat i aktualitet. Skillnaden mellan VSP 1940 och SSV 1917 bestod främst i att VSP 1940 hade kompletterats med "statskapitalism", dvs. Sovjetunionen. Det heter t.ex.: "det imperialistiska världskapitalets och statskapitalismens allt fruktansvärdare makt". Som partiets ideologiske föregångsman hyllades Carl Lindhagen.

Flyg-gruppen bildade i november 1941 SSP, Svenska Socialistiska Partiet. Det principprogram som antogs utgjorde en blandning av vänstersocialistiska, leninistiska och nationalsocialistiska element. Det var i huvudsak en ideologi för arbetarklassen, anpassad till nationalsocialistiska och tyska dominansförhållanden. Flyg förutsatte vid denna tidpunkt att Tyskland skulle segra i världskriget och att det därför var viktigt med ett starkt och radikalt socialistiskt parti som kunde förhindra att ett nazistiskt parti tog makten i Sverige.(95) SSP skulle tvinga tyskarna att acceptera SSP som det främsta alternativet framför de små och splittrade svenska högerextremistiska partierna. Det segrande Tyskland skulle på så sätt få göra betydande eftergifter åt den svenska arbetarklassen.

SSP 1941 betraktar Tyskland som socialistiskt, medan övriga stormakter är imperialistiska. Storfinsans och parlamentarismen – "den judiska storfinsansens regim" och "den evighetspratande parlamentarismen" – måste krossas. Partiet betraktas som det arbetande folkets för-

truppparti med Führerprincipen som organisationsform. Man är angelägen om ett fast förbund mellan arbetarna och jordbruket. Bolsjevismen "måste definitivt och hänsynslöst utrotas" och den socialdemokratiska vänstern ses som judarnas speciella agentur. Man vill förena politik och ekonomi samt avskaffa klassamhället genom det korporativa systemet. För att genomföra det krävdes det under en övergångsperiod eventuellt en partidiktatur, medan partiet närmast kunde upplösas när det korporativa systemet väl upprättats. Anti-kommunismen är ett dominerande moment i programmet som avslutas med devisen "För Sverige – mot bolsjevismen!".

SSPs öde blev på så sätt förbundet med det nazistiska Tysklands, medan VSP framlevde en vegeoterande Göteborgstillvaro ända fram till 1964, då Albin Ström gick ur tiden.(96)

Från folkfrontsideologi till modernism

SKP 1944

Den 22 maj 1943 upplöstes Komintern i den stora alliansens tecken. Resolutionen om Kominterns upplösning deklarerade att det inte var möjligt att "från något internationellt centrum lösa arbetarrörelsens uppgifter i varje enskilt land".(97) Komintern fyllde inte längre någon funktion, och var "t.o.m. ett hinder för de nationella arbetarpartiernas fortsatta stärkande i samma mån som arbetarrörelsen i de enskilda länderna växte ut och dess uppgifter komplicerades". För att uppnå en så snabb seger som möjligt över hitleristerna så skulle "arbetarrörelsens förtrupp i varje enskilt land förverkliga detta inom den egna rörelsens ram". Frågan om banden mellan de kommunistiska partierna berördes dock inte.

En följd av Kominterns upplösning var att SKP måste anta ett nytt program. Man höll en rikskonferens 20-22 juni 1943, där man bl.a. diskuterade programfrågan. Den politiska kommission som hade till uppgift att arbeta med konsekvenserna av Kominterns upplösning föreslog att man skulle anta SAP 1920 och förse det med en ingress. I sin rapport från kommissionen framhöll Gunnar Öhman att SKP genom att anta SAP 1920 underströk gemenskapen med dem inom SAP som hade en marxistisk grundsyn.(98)

Kommissionen lade fram ett "Förslag till grundval för diskussion om program för ett marxistiskt enhetsparti", som rikskonferensen antog som grundval för programkommissionens fortsatta arbete.(99) Det innehåller en inledning och ett första avsnitt bestående av SAP 1920 samt ett

andra avsnitt, som omfattar "frågorna om arbetarklassens bundsförvanter, dess erövring av den politiska makten i samhället och dess ställning till nationen och internationalismen". Med denna utformning har förslaget till diskussionsgrundval inramat ett oförändrat SAP 1920 med två aktuella texter. Dessa texter är präglade av SKPs strävan efter enhet och samverkan med SAP. Det heter dock att SAP "ofta helt åsidosatt de marxistiska grundsatser, som varit utgångspunkten för dess strävanden", medan SKP däremot "tagit i arv och fasthållit vid dessa allmänna grundsatser". Man anser att SAP 1920 "i det väsentliga behållit sin aktualitet", "bortsett från ålderdomliga och delvis medvetet fördunklade formuleringar och av utvecklingen betingade ofullständigheter".

På rikskonferensen hade Nils Holmberg vissa invändningar mot denna uppläggning. I SAP 1920 fanns det inget om SKPs aktuella problem. Därför drog han upp några huvudlinjer för ett nytt program. SKP måste bevisa att proletariats diktatur var en demokratisk statsform. Man borde då mer framhäva statens karaktär av bred demokrati än av proletär diktatur. I Sverige var det vidare olämpligt att införa sovjeter. I stället måste partiet "erövrå och ställa i arbetarklassens tjänst de gamla historiskt utvecklade, nationella organen för folkvälde: stads- och kommunalfullmäktige och riksdag". Det viktiga var att dessa organ överskred de begränsningar de fått under kapitalismen: "Man måste förvandla dem, ge dem ett annat innehåll och andra befogenheter". Holmberg argumenterade sålunda för ett folkfrontsprogram, som skulle stå självständigt från det socialdemokratiska programmet. Nils Holmberg betonade vidare att det var viktigt att snabbt få fram ett nytt program för att markera "att partiet inte umgås med några likvidationsplaner, att det inte är på glid från sin marxistiska grundåskådning och för att fixera arbetarklassens uppgifter och betingelserna för dess kamp".

Partiledaren, Sven Linderot, menade att skålen till att anta SAP 1920 inte var teoretiska, utan praktiska. Det handlade om den effekt det skulle ha på socialdemokratin. Det var ett led i partiets strävan att skapa ett marxistiskt enhetsparti av socialdemokrater och kommunister i Sverige. Det pågick också en programrevision inom SAP, en revision som inom SKP uppfattades som en kraftmätning mellan vänster och höger inom SAP. Genom att anta SAP 1920 trodde man att vänsterns ställning inom SAP skulle stärkas.

I ett tal inför programkommissionen och arbetsutskottet den 23 januari 1944 konstaterade Sven Linderot att programkommissionen som arbetat i sex månader inte fått särskilt mycket gjort.(100) Linderot trodde också att man inte skulle komma mycket längre än till de resultat som partikonferensen uppnådde vid behandlingen av programfrågorna. Svårigheterna att skriva program berodde enligt Linderot på världslåget, särskilt

utgången av världskriget samt Sovjetunionens framtid. Han påpekade också att man inte hade någon vana att skriva program inom SKP. I och med Kominternprogrammet 1928 upphörde programdiskussionerna "i deras begränsade mening" inom partiet: "det ansågs tillräckligt att anpassa partiverksamheten programmatiskt sett till det för kommunistiska internationals alla sektioner gällande programmet".

Samtidigt var partiet pressat av SAP som påstod att SKP stod "utan ideologi och att vi ingen uppgift har att fylla när partiet inte tjänar främmande makt". Linderot framhöll att SKP egentligen eftersträvade ett marxistiskt enhetsparti. Ett program måste vara ett program för ett sådant marxistiskt enhetsparti, där stora delar av de socialdemokratiska arbetarna skulle kunna acceptera innehållet. Linderot karaktäriserade det socialdemokratiska programförslaget som "mycket långt, omfattande, beskrivande och analyserande". Därför borde det kommunistiska programmet bli "kort och klart".

Därefter drog Linderot upp riktlinjerna för programmets innehåll, riktlinjer som på varje punkt följdes i det programförslag som förelåg i februari 1944 och senare blev SKP 1944.(101) Fyra ting måste enligt Linderot vara med i programmet: motsättningen arbete-kapital, utsugningen, klasskampen och den historiska process som leder fram till arbetarklassens seger. Därtill måste ytterligare fyra frågor finnas med: fascismen, frågan om maktövertagandet, demokratifrågan samt frågan om nationen. I samband med frågan om maktövertagandet borde uttrycket proletariats diktatur inte användas. I stället borde man använda en omskrivning som "en demokratisk statsmakt under arbetarklassens ledning". Demokratifrågan var viktig därför att partiet ville skapa enhet på demokratisk grund om monopolkapitalet inte gjorde det nödvändigt att upphäva de demokratiska metoderna. Frågan om nationen var viktig därför att reaktionära krafter sökte misstänkliggöra partiet och påstå att det ville inordna Sverige under Sovjetunionen. Programmet borde också säga något om den svenska arbetarklassens uppgifter under den närmaste tiden. Det borde ansluta sig till C H Hermanssons uppfattning i "Det monopolkapitalistiska Sverige" och påpeka att Sverige utvecklats till statsmonopolkapitalism, vilket innebar att det fanns goda förutsättningar för att genomföra socialism i det ekonomiska livet.

Det förekom också ett programförslag betitlat "Riktlinjer för en programdebatt, 1:a förslag", som är skrivet som ett självständigt principprogram. "Förslag till grundval för diskussion om program för ett marxistiskt enhetsparti", "Riktlinjer", samt SKP 1944 i sin slutliga utformning ligger samtliga inom ramen för folkfrontsprogrammet. "Förslag till grundval" är ett folkfrontsprogram som söker inrama SAP 1920. I "Riktlinjer" samt SKP 1944 betraktas statsmonopolkapitalismen som

monopolkapitalismens sista fas och söker påvisa att denna fas innebär att övergången till socialismen är nära förestående. Inom ramen för idén om statsmonopolkapitalismen som en särskild fas finns också idén om en fredlig övergång till socialism.

"Riktlinjer" betonar statens roll i krigshushållningen som en modell för ett socialistiskt samhälle efter kriget. "Riktlinjer" betonar också det kommunistiska partiets roll betydligt mer än i SKP 1944 som i likhet med "Förslag till grundval" lägger tonvikten vid arbetarklassens strävanden framför partiets. Samtidigt står "Riktlinjer" närmare det socialdemokratiska programmet än de andra två programmen. Här finns ingen omskrivning av proletarietets diktatur. Det betonar en demokratisk maktutövning. Det tar upp några bärande idéer i traditionen från Erfurtprogrammet: demokrati, klasskamp, utsugning, kapitalkoncentration. Det uttrycker en kontinuitet mellan idéerna om kapitalkoncentration och -centralisation och Lenins tankegångar om monopolkapitalism, imperialism och statsmonopolkapitalism.

SKP 1944, liksom programförslagen, betonar att kapitalismen i Sverige har uppnått sitt sista stadium — den statsmonopolistiska kapitalismen. Den materiella grunden var färdig för socialismen; det var blott det politiska initiativet som återstod: det marxistiska enhetspartiet.

Enheten med det socialdemokratiska partiet krävde att den kommunistiska ideologin präglades av ett gemensamt idégods framför det speciellt kommunistiska. SKP 1944 präglades av försöken att nå enhet med socialdemokratin. Det uttrycktes också i det att man antog "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram" som sitt eget. "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram" sågs som ett konkret övergångsprogram för ett marxistisk enhetsparti.

Förhållandet mellan leninism och folkfrontsideologi berörs inte närmare i något sammanhang. Hilding Hagberg hävdar att grundsatsernas "rättesnöre är den vetenskapliga marxistisk-leninistiska teorin, de baserar också partiets politik och perspektiv på en strängt vetenskaplig grundval".(102) Leninismen förlades sålunda till en högre, "vetenskaplig" nivå, från vilken partiideologin, folkfrontsprogrammet, härledes.

I korthet kan man säga att SKP 1944 är SAP 1920 omskrivet i folkfrontsideologins termer, något som ytterligare förstärks genom uttolkningarna i programskrifterna.

SKP 1953

Under det andra världskrigets slutskede försökte Sovjetunionen hålla tillbaka de kommunistiska partiernas revolutionära aktiviteter i avvaktan

på uppgörelsen mellan segrarmakterna. Omedelbart efter kriget bildades i både Väst- och Östeuropa ett antal koalitionsregeringar, i vilka de kommunistiska partierna ingick. De kommunistiska partierna gjorde i samband därmed olika ideologiska eftergifter. Ledaren för det polska kommunistpartiet, W Gomulka, avvisade t.ex. våldsamma revolutionära steg och uteslöt nödvändigheten av proletariatets diktatur.(103) Han förespråkade i stället en fredlig, evolutionär utveckling och menade att statsmakten i Polen skulle baseras på parlamentarisk demokrati. Motsättningarna hårdnade emellertid mellan Sovjetunionen och USA. Det ledde till att Östeuropa politiskt och ekonomiskt knöts till Sovjetunionen, och att Västeuropa knöts till USA. Kommunisterna avlägsnades ur regeringarna i Väst, icke-kommunister förlorade inflytandet i Öst.

Kominform grundades i oktober 1947 av nio kommunistiska partier för att samla de kommunistiska krafterna bakom Sovjetunionen.(104) De franska och italienska kommunistpartierna blev hårt kritiserade för högeropportunistisk av de andra partierna, i synnerhet det jugoslaviska. De anklagades för regeringsillusioner, samarbetspolitik, parlamentarism, legalism och andra former av högeropportunistisk. De hade inte förhindrat att Frankrike och Italien drogs in i USA:s maktsteg. Denna högeropportunistisk kom att kallas för "browderism" efter ledaren för det amerikanska kommunistpartiet, Earl Browder, vars linje bl.a. innebar att kommunistiska partiet mer eller mindre hade upplösts för att verka inom andra partier.(105) Man karaktäriserade denna periods högeropportunistisk som tro på fredlig utveckling, tro på att klasskampen kunde dämpas nationellt och internationellt, tro på ett fredligt, legalt och parlamentariskt maktövertagande samt illusioner om socialdemokratiska och borgerliga partier i Väst.

Den nya taktik som utformades inom Kominform, fr.a. av A Sdjanov, bestod i en hård linje mot USA. Genom en anti-amerikansk front skulle man tvinga fram en återgång till Jaltapolitiken. Grunden till att USA frångick Jaltapolitiken ansågs vara USAs atomvapenförsprång. Sovjet behövde nu tid för att återhämta det försprånget. Sdjanov formulerade det anti-amerikanska programmet: fred, nationellt oberoende och demokrati. Man sökte splittra USA och Europa och övertyga det europeiska kapitalet om att de amerikanska imperialisterna försökte ta de europeiska marknaderna i besittning och ta kolonierna ifrån dem. Socialdemokratiska och borgerliga partier anklagades för att gå USAs ärenden.

De socio-ekonomiska förhållandena i Östeuropa fick efter 1947 sitt ideologiska uttryck i begreppet folkdemokrati. Folkdemokratien bestod i att finanskapitalet och storgodsägarna krossades samtidigt som man sökte etablera ett permanent politiskt och socialt samarbete mellan arbetarklass och småbourgeoisi. Staten skulle ta över och utveckla industrin. En viss

politisk pluralism skulle förekomma. Västversionen av folkdemokrati såg ut på ungefär samma sätt. Den grundade sig inte direkt på en analys av det kapitalistiska samhället utan på styrkeförhållandet mellan Sovjet och USA samt på Sovjetarméns närvaro i Östeuropa.

Kominforms syfte var att mobilisera den kommunistiska rörelsen för att utöva påtryckningar för att tvinga fram en uppgörelse med USA samt att kontrollera staterna i Östeuropa. I det kalla krigets världsmötsättningar blev därför avvikelser inom den kommunistiska rörelsen liktydigt med förräderi. Sammanhållningen under det kalla kriget präglades av självkritik, förraderianklagelser och syndabocksmentalitet ända fram till Stalins död 1953.

I kommentarerna till SKP 1944 hade SKP erkänt att en fredlig väg till socialismen var möjlig. Under 1945 och 1946 fastslogs i artiklar, i kongresstalen 1946 och på andra sätt att en fredlig väg var fullt möjlig och eftersträvarsvärd i Sverige. SKP var öppet till alla slag av samarbetsformer med andra partier, utom med reaktionen. Den allmänna politiska och ideologiska utvecklingen efter 1947 ledde emellertid till en kris inom partiet, som bl.a. innebar en omvärdering av politiken under perioden 1943–47 och därav också av SKP 1944.

Diskussionen inom SKP efter 1947 försiggick i hägnet av den internationella kommunistiska rörelsens interna uppgörelser. Linderot riktade en kraftig kritik mot sig själv, dels för nationalistiska, dels för högeropportunistiska avvikelser.(106) Han menade att hans eget tal om en nationell svensk väg till socialismen var en mycket värre avvikelse – titism – än talet om en fredlig, parlamentarisk väg. Partiet tog helt avstånd från den politik man fört under perioden 1944–47. Det hade varit en eftergiftspolitik mot socialdemokratin och partiet hade utsatt parlamentariska och nationalistiska illusioner. Mot den bakgrunden hävdade Set Persson att det var nödvändigt med en programrevision.

Först beslöt man att skriva ett handlingsprogram för att fördjupa "Demokratins handlingsprogram" från 1946. Socialdemokratin hade svikit "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram", vilket nu skulle få en mer socialistisk uttolkning mot bakgrund av de folkdemokratiska erfarenheterna. Emellertid byggdes det tilltänkta handlingsprogrammet ut till ett principprogram. Hilding Hagberg angav motiven till att man skulle anta ett nytt program(107):

1. SKP 1944 sade inget om vägen till socialismen.
2. Uppkomsten av folkdemokratin.
3. SKP 1944 behövde byggas ut och konkretiseras.
4. Kapitalismens kris var nära förestående.

I januari 1952 hade Englands kommunistiska parti antagit ett program, "Englands väg till socialismen". Det publicerades i Pravda och i

Kominforms organ samt diskuterades i kommunistiska partier världen över.(108) Programmet koncentrerar sig på fyra frågor: varaktig fred som bl.a. ett led i försvaret av Sovjetunionen, Englands nationella oavhängighet(109) och därmed kampen mot den amerikanska imperialismen, den koloniala frågan samt frågan om vägen till socialismen. Det låg helt i linje med den taktik som Sjdjanov formulerat 1947. När EKP 1951 publicerades i Vår Tid hette det att det var ett program som hade stor betydelse för utarbetandet av ett handlingsprogram.(110) Emellertid beslöt man sig i början av 1952 att skriva ett nytt principprogram i stället för ett handlingsprogram. Principprogrammet skulle utarbetas enligt följande riktlinjer: (1) vägen till folkdemokrati och socialism, (2) högersocialdemokratins karaktär, (3) Stalins upptäckt av monopolkapitalismens och socialismens ekonomiska grundlagar, (4) övergången från folkdemokrati till socialism samt (5) programmets relation till SKP 1944.(111) SKP 1944 betraktades inte som ett felaktigt program, men det brast i konkretion. Det nya programmet skulle utgå från och konkretisera SKP 1944. Programförslaget gjordes i linje med EKP 1951 på samma sätt som det tidigare förslaget till handlingsprogram.

Den programdebatt som följde utgjorde i huvudsak en upprepning och fördjupning av programförslagets olika punkter samt ett försvar för programmet inför motståndarnas angrepp. Skillnaderna mellan EKP 1951, de svenska förslagen till handlingsprogram och principprogram samt SKP 1953 är ganska små. De svenska programmen utgör i stort sett översättningar av EKP 1951. Samtliga program faller inom ramen för folkfrontsprogrammet med de modifieringar som Sdjanovs anti-amerikanska program krävde.

EKP 1951 innehöll naturligt nog mer om kolonialism, den nationella frågan samt den amerikanska imperialismen än de svenska programmen. På den internationella arenan har USA i samtliga program intagit Tysklands roll som mest aggressiva imperialismakt. Vidare kommer tvålägersföreställningen klart till uttryck: socialistiskt block mot kapitalistiskt, fredsläger mot krigsläger, Sovjetunionen mot USA.

Den mest avgörande skillnaden mellan EKP 1951 och de svenska programmen gäller synen på socialdemokratin. EKP 1951 ser socialdemokratin som konservatismens vänsterflygel på samma sätt som man före 1934 såg socialdemokratin som fascismens vänsterflygel. Vidare betraktar man socialdemokratin som imperialismens agentur; socialdemokratin ses som ett direkt redskap i synnerhet för den amerikanska imperialismen. Så långt går inte de svenska programmen. Förslaget till handlingsprogram säger intet om socialdemokratin. Förslaget till SKP 1953 säger att högersocialdemokratins ledare utgör bourgeoisins utposter och agenter inom arbetarrörelsen. Kritiken av socialdemokratin i SKP

1953 är klart mildare; man framhäver korporatismen under socialdemokratin samt att de högersocialdemokratiska ledarna förvaltar det monopolkapitalistiska samhället. Set Persson ville att man liksom i EKP 1951 skulle utpeka socialdemokratin inte blott som bourgeoisins hantlangare utan också som imperialismens, något som han inte gick gehör för.

Denna hållning till socialdemokratin innebar att man lämnat partienandets politik bakom sig; tanken på ett marxistiskt enhetsparti försvann samtidigt med uppkomsten av det kalla kriget. Detta innebar också att man i förhållande till SKP 1944 framhävde det egna partiet. I SKP 1953 heter det att socialismens endast kan förverkligas genom "de svenska folkmassornas kamp under arbetarklassens ledning". Samtidigt heter det också att partiet "i spetsen för folket" genomför socialismen samt att programmet som sådant visar de arbetande massorna "vägen till den enhet som skall föra dem framåt i kampen för ett fritt, starkt och lyckligt Sverige".

Vidare innebar det att man liksom under leninismen framhävde bönderna som arbetarklassens bundsförvant. Folkfrontsprogrammet och SKP 1944 framhävde inte bönderna framför någon annan samhällsklass och strävade efter organisationsallianser framför klassallianser.

I SKP 1944 var idén om statsmonopolkapitalismen nära knuten till tanken på en reellt snabb och fredlig övergång till socialismen och i och med att ett marxistiskt enhetsparti hade skapats. Detta perspektiv har i SKP 1953 ersatts med den folkdemokratiska etappen. Den skall omvandla de slutna kårerna inom statsapparaten — militär, polis, förvaltning, rättsväsende och diplomati — till demokratiska organ. Folkdemokratin främsta uppgift är att göra parlamentet till ett verkligt maktcentrum som förenar politik och ekonomi, i stället för att dess befogenheter begränsas av storfinansens välde. I SKP 1953 betonas att det är önskvärt att en sådan process blir fredlig, men förutsätter att folket måste vara berett att försvara vunna positioner med våldsamma medel.

I början av 1952 skrev Stalin en kommentar till en lärobok i politisk ekonomi. Huvudteserna i dessa kommentarer kom att utgöra de inledande avsnitten i SKP 1953.(112) Det finns hos Stalin fyra viktiga teman som rör kapitalismens nedgång och socialismens uppgång, vilket sammanfattas i SKP 1953: (1) att socialismen och den nationella befrielsekampen lett till att den kapitalistiska världsmarknaden inskränkts och att den därmed sönderfaller, (2) att det råder disharmoni mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden under kapitalism men harmoni under socialismen, varför teknisk utveckling omedelbart kan organiseras effektivt under socialismen men leder till kriser under kapitalismen, (3) att det inte kan bli ett krig mot socialismens läger då detta

skulle förinta även kapitalismen, samt (4) att krig mellan kapitalistiska stater är oundvikliga. Stalin kritiserar särskilt skarpt de kamrater som inte tror på det sista.

Enligt riktlinjerna för SKP 1953 skulle man ta med Stalins nya upptäckter i programmet. Så skedde också i förslaget till SKP 1953. C H Hermanssom påpekade dock att det "fortfarande föreligger . . . stora brister i tillämpningen av Stalins teser på de konkreta svenska förhållandena. Dessa brister måste övervinnas under partidiskussionen om programförslaget fram till vårt partis 16:e kongress . . .".(113) Den enda förändring som gjordes beträffande Stalins teser var emellertid att där det i förslaget till SKP 1953 hette att "de ökande motsättningarna mellan de kapitalistiska länderna, . . . leder oundvikligen till krigskonflikter" tog man i SKP 1953 bort uttrycket "oundvikligen".(114) Stalins teser passade inte särskilt väl in i det ideologiska mönstret och man lyckades heller inte tillämpa dem på de svenska förhållandena, eftersom de i stort sett saknade omedelbar relevans för SKP och den svenska situationen. De fick hängas på programmet.

Förändringarna i förhållande till SKP 1944 gällde sålunda främst inställningen till socialdemokratien och synen på övergångsperioden, men i övrigt skilde sig inte SKP 1953 avsevärt från SKP 1944.(115)

SKP 1961

På SKPs 17:e kongress i december 1955 framhöll man giltigheten av SKP 1953, även om man i praktiken hade lämnat den hårda inställningen till socialdemokratien. I en kommentar till 1955 års kongress konstaterade man också att förhållandet mellan socialdemokratiska och kommunistiska arbetare förbättrats och att det inom SKP rådde "fullständig enighet numera . . . om den taktiska huvudlinjen".(116) Förhållandet till socialdemokratien blev allt bättre under 50-talet slut mot bakgrund av ATP-striden och valkampanjerna vid denna tidpunkt, där kommunister och socialdemokrater i stor utsträckning samarbetade.

SUKPs 20:e kongress i februari 1956 innebar en ideologisk omsvängning. Där fastlades "den leninistiska principen om fredlig samlevnad" mellan det kapitalistiska och det socialistiska lägret mot bakgrund av atomvapenhotet, förhållandet under Stalinperioden avslöjades och man ställde i sikte en parlamentarisk och fredlig övergång till socialismen i länder med parlamentarisk demokrati. Inom SKP tolkades denna utveckling omedelbart efter SUKPs kongress som helt i linje med SKP 1953.(117) I slutet av 1956 publicerades emellertid en rad artiklar av A Soboljev kring frågan om en parlamentarisk övergång till socialismen.

Tanken på en parlamentarisk övergång ses som en brytning med den tidigare linjen.(118) Sovjetunionens tillväxt och styrka under efterkrigstiden, liksom tillväxten av socialismens system i sin helhet, kolonialsystemets sammanbrott, hade lett till en krympning av världskapitalets profiler. Därför var väpnat uppror och inbördeskrig inte nödvändigt i länder med parlamentariska möjligheter. Vidare betonade Soboljev att tanken att rikta slaget mot socialdemokratien var djupt felaktig: den härrörde från Stalin. Soboljev poängterade fr.a. att varje kommunistiskt parti får utforma sin strategi för övergång till socialism allt efter de nationella förutsättningarna.

Vid denna tidpunkt tillsattes en programkommission för att utarbeta en programskrift som tog upp en rad frågor som hade aktualiserats av SUKPs 20:e kongress.(119) På ett CK-möte i början av 1957 beslöt att man också skulle skriva ett nytt program. Man nämnde speciellt nio problemställningar som programkommissionen skulle ta upp och behandla i en programskrift(120): (1) storfinsans och dess relationer till staten samt småföretagarnas roll i det kapitalistiska samhället, (2) den svenska statsapparaten, (3) jordbrukets framtid, (4) arbetarrörelsens traditioner, (5) demokratin inom arbetarrörelsen, (6) den tekniska utvecklingen, särskilt atomkraft och automation och vilka effekter denna nya teknik skulle kunna ha på arbetarklassen, (7) effekterna av den tekniska utvecklingen på kultur, vetenskap och utbildning, (8) tjänstemannakårens tillväxt, (9) en svensk väg till socialismen.

Dessa frågeställningar ansågs ha behandlats otillfredställande eller inte alls i SKP 1953 och måste lösas om SKP skulle kunna leda den svenska arbetarklassen "på en svensk väg till socialismen". En rad erfarenheter skulle bilda bakgrund till dessa problemställningar: SUKPs 20:e kongress, händelserna i Östeuropa under 1950-talet (Berlin 1953, Ungern och Polen 1956), imperialismens utveckling och den tekniska utvecklingen.

I början av december 1957 publicerades en programskrift, "Nutid Framtid", som tog upp de ovannämnda frågeställningarna. Dock gjordes ingen utvärdering av händelserna i Östeuropa eller den internationella utvecklingen överhuvudtaget. Man koncentrerade sig på inrikespolitiska förhållanden mot bakgrund av ovannämnda nio frågeställningar.

"Nutid Framtid" innehöll en del tankegångar som bebadade en modernistisk orientering. Ramen för sådana tankegångar gavs vid SUKPs 20:e kongress, men fick här en svensk uttolkning. Särskilt innehåller P O Zennströms avsnitt "Riksdag och folkmakt" tankegångar som bitvis bryter mot tidigare idéer. (121) Det hävdas att en svensk väg till socialismen är fredlig och parlamentarisk och att en revolutionär omdaning inte förutsätter väpnad resning eller inbördeskrig. Det kommunistiska partiet som förtrupp avvisas ytterligare och man menar t.o.m. att även ett starkt

och radikalt socialdemokratiskt parti kan vara tillräckligt för att genomföra övergången till socialismen. Vidare betonas särskilt tjänstemännen som en framtida potential som "kampkraft mot kapitalet".(122) Slutligen ses staten inte som direkt instrumentell för kapitalet. Klasskampen pågår också inom statsapparaten om statsapparaten, där arbetarklassen kan ge staten ett nytt klassinnehåll.

På grundval av diskussionen i "Nutid Framtid" beslöt SKPs 18:e partikongress i januari 1958 att tillsätta en programkommission för granskning av SKP 1953, "dels med hänsyn till att vi befinner oss på tröskeln till atomålder och automation, dels också med utgångspunkt från perspektivet fredlig samlevnad och för att kartlägga en fredlig parlamentarisk väg till socialismen i vårt land".(123)

Kongressen tog ett dokument av intresse i detta sammanhang, "Kommunistiska partiets ideologiska kamp".(124) Det framhäver i första hand kampen mot den borgerliga ideologin på olika områden. Till skillnad från "Nutid Framtid" betonas partiet som förtrupp samt arbetarklassens förbund med bönder framför tjänstemän. Vidare anslöt sig kongressen till Moskvadeklarationen från november 1957. Den framhäver proletariats diktatur, parti som förtrupp, den demokratiska centralismen, men betonar också den fredliga samlevnaden och nödvändigheten av att gemensamt genomföra den socialistiska revolutionen på grundval av varje nations speciella betingelser, dock utan att ta upp frågan om en fredlig och parlamentarisk väg till socialismen.

Moskvadeklarationen 1957 skrevs mot bakgrund av att Sovjetunionens attityd både till Väst och till frigörelsetendenser inom det socialistiska lägret hade hårdnat. I Moskvadeklarationen enade man sig fr.a. mot revisionismen, vars innebörd inte närmare preciserades. Det jugoslaviska partiet vägrade att underteckna dokumentet. Man skrev ett programutkast för det egna partiet under våren 1958, som häftigt kritiserades inom den världskommunistiska rörelsen som ett typexempel på både nationalistisk avvikelse och högeravvikelse.

Emellertid försämrades förhållandet mellan Kina och Sovjetunionen. KKP hävdade i förhållande till uttalandena på SUKPs 20:e kongress alltmer renodlade leninistiska synpunkter. En ny konferens i november 1960 sökte överbrygga motsättningarna med en ännu mer leninistisk skrivning än i Moskvadeklarationen 1957 samt häftiga angrepp på den jugoslaviska revisionismen.

Denna utveckling inom den världskommunistiska rörelsen gjorde att programfrågan inom SKP lades på is fram till Moskvadeklarationen i november 1960, vilken man anslöt sig till. Därefter skrevs en programdeklaration som utan föregående diskussion antogs på 19:e partikongressen i januari 1961. Man begränsade sig till en programförklaring för att ha en

mer genomgripande programdiskussion senare.

SKP 1961 kännetecknas främst av att det är relativt oprecist. Det har samma form och uppläggning som SKP 1953, men det kalla krigets specifika språkbruk och teman är borta. SKP 1961 saknar den relativa precision i olika ideologiska frågor som finns i SKP 1953, men antyder ändå en annan riktning i flera avseenden.

Liksom i SKP 1953 antas ett tvålägerssystem, men det sägs inget mer preciserat om imperialismen eller de imperialistiska staterna. Staten ses inte som ett obetingat instrument för kapitalet. I stället heter det att monopolkapitalisterna försöker utnyttja statsförvaltningen i enlighet med sina intressen. Det kan förhindras genom en utveckling av demokratin. Statlig och kooperativ verksamhet erkänns som ett resultat av "arbetarrörelsens samlade och organiserade kraft". Den centraliserade planushållning som man i SKP 1953 gjorde sig tolk för har nu i viss utsträckning decentraliserats: man skall utveckla allmännyttiga företagsformer, "genom vilka medborgarna likvärdigt äger och förvaltar företagen samt tillgodogöra sig den del av de skapade värdena, som inte måste disponeras för samhällliga ändamål och produktionens utveckling". Det parlamentariska systemet ses både i SKP 1953 och SKP 1961 som framsprunget ur folkets kamp för demokrati och som ett viktigt instrument för att bryta monopolkapitalets maktställning. Däremot sägs det ingenting om vare sig folkregering eller flerpartisystem i SKP 1961. Där man i SKP 1953 var beredd till våld för att förhindra monopolkapitalets återtagande av makten säger man i SKP 1961 att löntagarna förenade kan utgöra "en makt stark nog att hindra monopolkapitalisterna att återta sitt herravälde".

I SKP 1961 kan socialismen till skillnad från i SKP 1953 genomföras på fredlig, demokratisk väg. Folkdemokrati som en övergångsform till socialism nämns inte i SKP 1961. I stället heter det mer allmänt att "övergången till socialism försiggår under de villkor och i de former, som betingas av Sveriges historiska utveckling och särskilda förhållanden".

I SKP 1961 ses partiet som en del av arbetarrörelsen. Socialdemokratin kritiserar inte, dess resultat i socialistisk riktning får ett erkännande. Man talar också om en enad arbetarrörelse som kan samla de folkliga klasserna i kamp mot monopolkapitalismen. Idén om bönderna som främsta allianspartner har fått vika för en syn där man ser samtliga sociala skikt mellan arbetarklass och monopolkapital som en helhet.

Moskvadeklarationerna 1957 och 1960 samt SUKP 1961 har i stort sett samma ideologiska innehåll, även om SUKP 1961 är det mest utförliga dokumentet. De är alla tre ett mellanting mellan leninism och folkfrontsideologi. De är leninistiska i sin syn på partiets ledande roll, den borgerliga demokratin som bourgeoisins diktatur, bönderna som arbetar-

klassens främsta bundsförvant, socialdemokratin som en arbetararistokrati mutad av finansoligarkin samt den demokratiska centralismen. Man betonar att partiet måste behärska alla kampformer: fredlig/icke-fredlig, parlamentarisk/icke-parlamentarisk. Om vägen till socialism är fredlig, måste den dock förenas med utomparlamentarisk masskamp för att vara framgångsrik. Man talar inte om att krossa den borgerliga staten. Det tas överhuvudtaget inte närmare upp, utan man talar om olika nationella former av proletariatets diktatur under en övergångsperiod från kapitalism till socialism. Folkdemokratin utgör inte längre en modell för övergången till socialismen, utan blott en nationell variant som förekommer i Östeuropa. De leninistiska inslagen i alla tre dokumenten samt angrepp på – i synnerhet den jugoslaviska – revisionismen var ägnade att stärka den ideologiska enheten inom den världskommunistiska rörelsen och befästa Sovjetunionens ledarskap.

SKP anslöt sig på 19:e kongressen i januari 1961 till både Moskva-deklarationen 1960 samtidigt som man tog ett program som undvek att precisera de ideologiska huvudpunkterna för att ta fasta på de delar som både "traditionalister" och "modernister" kunde vara överens om. Vare sig traditionisternas marxism-leninism som den uttrycks i de tre ovan nämnda dokumenten eller moderisternas revisionism kommer till explicit och preciserat uttryck i SKP 1961.

Från modernism till nyleninism

Program, debatt och splittring inom SKP 1962–67

Chrusjtjovs kritik av Stalin 1956 och 1961, den polycentriska rörelsen inom världskommunismen, splittringen Sovjetunionen–Kina samt uppkomsten av självständiga vänstersocialistiska partier i Västeuropa utgjorde bakgrunden till uppsplittringen inom SKP efter valnederlaget 1962. Man kan tala om fem relevanta ideologiska grupperingar under perioden 1962–67. (1) Traditionalisterna, "1929 års män", med partiledaren Hilding Hagberg i spetsen, vilka hade utgjort partiets ledning i ca 30 år. (2) Modernisterna, som samlade en yngre generation partimedlemmar med C H Hermansson i spetsen, var de som inledde en debatt om partiets förnyelse. (3) Vänsteroppositionen, som utkristalliserades efter 1963 när relationerna mellan Kina och Sovjetunionen helt bröt samman. Den representerades främst av Bo Gustafsson inom den yngre generationen samt av Nils Holmberg och Knut Senander inom den äldre. (4) Högeroppositionen, som främst representerades av Sven Landin, var anhängare bl.a. av idéer som representerades av Socialistisk Folkeparti i Danmark och Nor-

ge. (5) Den nya vänstern, som stod utanför partiet vid mitten av 60-talet. Den kom att spela en viktig roll för partiets, fr.a. modernisternas, ideologiska utveckling.

Under 1963 skärptes konflikten mellan Sovjet och Kina. En konferens mellan SUKP och KKP bröt samman i juli 1963. Nu framstod motsättningarna mellan Sovjet och Kina i sitt fulla allvar för partimedlemmarna i SKP. Partiledaren, Hilding Hagberg, kritiserade skarpt KKP strax efter brytningen.(125) Traditionalisterna krävde att SKP skulle ta avstånd från KKP och stödja SUKP. Västeroppositionen drev motsatt linje. Modernisterna menade att SKP inte borde ta ställning till konflikten för att hävda sitt oberoende.(126) Partidiskussionen hösten 1963 inför 20:e kongressen utkristalliserade de ideologiska motsättningarna mellan traditionalister, modernister, högeropposition och vänsteropposition.(127)

SKPs 20:e kongress 3-6 januari 1964 blev dock inte den generaluppörelse som den bitvis häftiga partidiskussionen hade antytt. Kongressen gav ett intryck av sammanhållning och kontinuitet även om modernisternas ställning stärktes genom att C H Hermansson blev ny partiledare. Även i programfrågan underströks kontinuiteten: "Kongressen bekräftar uttalandena i partiprogrammet från 1953 och programdeklarationen från 1961 beträffande den fredliga samlevnaden och möjligheterna till en fredlig väg till socialismen. Kongressen tillbakavisar såsom oggrundad den kritik mot dessa uppfattningar som kommit till uttryck från Kinas kommunistiska parti. Kongressen anser att den generallinje som formulerades i den bekanta Deklarationen från de 81 partiernas konferens 1960 och som godkändes av vårt partis 19:e kongress alltjämt är hållbar".(128) I linje med debatten under hösten hade Bo Gustafsson ett alternativ förslag till uttalande där passusen om KKP inte var med. Sven Landin krävde att partiet skulle säga upp sin anslutning till 1960 års Moskva-deklaration.

Frågan om ett nytt program hölls öppen. C H Hermansson tog efter kongressen initiativ till att skriva ett nytt program.(129) Det modernistiska inflytandet i programkommissionen blev starkt, men de andra grupperingarna blev också representerade. I oktober 1965 beslöt man att skriva tre olika förslag till principer och målsättningar.(130) De skrevs under våren av P O Zennström (modernisterna), Harry Hagberg (traditionalisterna) och Bo Gustafsson (vänsteroppositionen). Samtliga tre förslag utgår från SKP 1961 och både Zennströms och Hagbergs förslag bekänner sig till parlamentarism och flerpartisystem samt betonar tanken på socialistisk samling och ett enhetligt löntagarparti. Zennströms förslag betonar parlamentarism och fredlig väg med inslag av ekonomisk demokrati och självförvaltning. Gustafssons förslag ligger i stort sett i linje med innehållet i SKP 1953, särskilt vad gäller erövringen av statsmakten.

Emellertid blev det Lars Herlitz som fick skriva de centrala programavsnitten till programförslaget, där han integrerade nyvänsteridéer med främst modernistiska tankegångar. Det slutliga programförslaget beskrevs som ett "bidrag till den pågående debatten inom vänstern och arbetarrörelsen" och som ett "led i vår medverkan för att skapa ett slagkraftigt socialistiskt alternativ".(131)

Diskussionen om PKs programförslag formerade sig efter de olika grupperingarna inom partiet och ledde inte till några större förändringar. I linje med nyvänstern skärpte man kritiken av socialdemokratin, medan man i linje med Sven Landin skrev att "partiet är anhängare av fri åsiktsbildning, allmän och lika rösträtt, parlamentarism och beslut enligt majoritetsprincipen". Traditionalisterna lade sig nära modernisterna med en kritik på vissa marginella punkter. Vänsteroppositionen uteslöt helt ur den ideologiska bilden. (Se f.ö. tablå 2:3.)

Modernisterna

Kjell E Johansson sammanfattade debatten efter SKPs valnederlag 1962 under rubriken "Förnyelse nödvändig".(132) Partiet hade framstått som ett stödparti åt socialdemokratin. Därför hade väljarna inte upplevt partiet som ett socialistiskt alternativ till socialdemokratin. En rad utrikespolitiska ställningstaganden – t.ex. att man försvarat Berlinmuren – hade lett till att partiet minskat i trovärdighet. En förnyelse borde innebära ett större oberoende i förhållande till den världskommunistiska rörelsen, att partiet skulle framstå som ett socialistiskt alternativ till socialdemokratin samt ett personbyte i partitoppen och en vitalisering av hela partiorganisationen. Det kan i korthet sägas vara "modernisternas" förnyelseprogram vid denna tidpunkt.

I september 1963 inbjöd centralkommittén till partidiskussion inför kongressen i januari 1964.(133) I denna debatt förekom två avgörande inlägg av signaturen R (Harald Rubinstein) och av Sven Landin.(134) Rubinstein skrev bl.a. att personkultskritiken inte var tillräcklig som uppgörelse med det förgångna. Det krävdes en uppgörelse av helt andra dimensioner: samhällsförhållandena i Öst, demokratifrågan, partidemokratin, m.m. Inlägget fungerade som en indirekt kritik av partiledningen och Hilding Hagberg, som sett Chrusjtjovs Stalinkritik som en ren personkritik utan relevans för SKP. Kjell E Johansson krävde under instämmande i Rubinsteins kritik att den gamla partiledningen måste avgå.(135)

Den fortsatta partidebatten kom emellertid att domineras av traditionalister, högeropposition och vänsteropposition medan modernisterna hamnade i en mellanposition, där man inte kunde precisera sig i samma utsträckning som vänster- och högeroppositionen. Modernisterna stod inför att ta över ledningen i partiet och för att bättre kunna hålla sam-

man partiet fanns det kanske ingen anledning att närmare precisera förnyelsen. Modernisterna sökte emellertid en ideologisk förändring, en svensk och oprövad väg till socialismen som kunde presenteras som ett alternativ till socialdemokratien.

Denna fann modernisterna hos den nya vänstern. Här fanns en oprövad ideologi, som ställde sig vid sidan om faktiskt existerande förebilder och som knöt an till en ny generations idéer. För modernisterna inom SKP passade den nya vänsterns idéer väl in som en precisering av partiets förnyelse. I "Vänsterns väg" som utkom i november 1965, anknöt C H Hermansson till den nya vänstern. Där formulerade han de problem som han ansåg vara viktigast för vänstern: u-länderna, fredskampen, ett ökat samhällsinflytande över industrisamhället, socialistiska värderingar i företag och samhällsliv samt strukturreformer som skulle förändra makt- och ägandeförhållandena i samhället. Här fick den nya vänsterns idéer en till modernistiska behov anpassad uttolkning.

Lars Herlitz fick i april 1966 uppdraget att skriva ett utkast till de centrala programavsnitten.(136) Hans förslag var klart nyvänsterinspirerat:

"På klassamhällets grundval bygger den dominerande kulturella och ideologiska miljö, vars fördomar, tabuföreställningar och verklighetsförfälskning samtidigt konserverar de bestående maktförhållandena. Staten och det politiska livet har en i systemet inbyggd tendens att fungera som klassamhällets slav och gårdvar. Det beror dels på att maktförhållandena i det ekonomiska livet tillsammans med den ideologiska miljön anger ramen för det 'politiskt möjliga' handlandet, dels på direkt påverkan på stat och politiska partier från samhällsdets ledande skikt."

Om den nya vänstern ställde samhället före staten, så sökte Herlitz i sitt förslag att likställa staten och samhället som föremål för politiskt handlande.

Partiet ses som en del av arbetarrörelsen. Men arbetarrörelsens organisationer måste ge kampen en socialistisk riktning. Om de försummar denna socialistiska medvetenhet riskerar de att bli "institutioner i kapitalismens tjänst". En socialistisk medvetenhet skall bygga på arbetarklassens erfarenheter, men "måste samordnas och lyftas till insikt och medvetenhet om socialismen som möjlighet, mål och riktpunkt för handling". Med sådana skickliga formuleringar kunde Herlitz integrera nyvänsterns idéer om socialistisk medvetenhet och dess kritik av socialdemokratien med en föreställning om partiets centrala roll vid utformningen av en socialistisk medvetenhet samt partiet som en del av arbetarrörelsen.

Den nya vänstern var negativ till staten både som föremål för en politisk strategi och som instrument för ett nytt samhälle. På den senare punkten skiljer sig Herlitz från nyvänstern: "statsmaktens karaktär och den politiska maktens utövande får avgörande betydelse vid en socialis-

tisk samhällsomvandling". Slutligen säger Herlitz att arbetarrörelsen inte får göra några inskränkningar i demokratin i sin kamp för socialism, men att "demokratins teknik, valsätt, partisystem, parlamentarism", inte är något självändamål utan skall ha till uppgift att möjliggöra en bred politisk aktivitet hos folket". Programkommissionens förslag byggde på Herlitz' förslag. När det lades fram för partistyrelsen i januari 1967 förekom endast mindre ändringar.

I den följande programdebatten anammade modernisterna i stort sett den nya vänsterns idéer. I en artikel i anslutning till programförslaget pekade C H Hermansson på den roll som Gramsci, Marx' idéer om alienationen, André Gorz, Perry Anderson, Ernest Mandel samt den italienska vänstern spelat för SKPs ideologiska förnyelse.(137)

Centralt i programmet är de "genomgripande strukturella reformer som förändrar nuvarande ägande- och maktförhållanden". C H Hermansson definierade strukturereform enligt följande: "åtgärder som förändrar ägande- och maktförhållandena i samhället i sådan riktning, att löntagarna, folket, får ökad makt . . . storfinansen får minskad makt". VPK 1967 anger en rad exempel på sådana strukture reformer, vilka samtliga innebar ett förstatligande i olika former. Risken finns emellertid, påpekade Hermansson, att sådana åtgärder blott införlivas i det kapitalistiska systemet. Det avgörande blir vilken allmän social och politisk massrörelse som kan utvecklas och driva strukture reformerna i socialistisk riktning. Lars Herlitz sade i sin föredragning i programfrågan inför 21:a kongressen i maj 1967 att "metoden att i teorins beteckning inkorporera och auktorisera vissa bidrag till teorins utveckling . . . stimulerar till en uppfattning av teorin som ett slutet system, en lärobyggnad vars utveckling avslutas på en viss punkt".(138) Han kritiserade också dem som krävde att kommunismen skrevs in som partiets slutmål, eftersom det i första hand handlade om att skapa ett socialistiskt Sverige. Övergången från socialism till kommunism skulle bli en senare fråga. Han kritiserade också dem som sett staten som ett direkt redskap i monopolkapitalets händer och betonade programmets ståndpunkt att delar av statsapparaten var "en öppen valplats för den politiska kampen".

Herlitz menade att arbetarrörelsens svåraste problem alltid varit att förbinda arbetarklassens omedelbart näraliggande mål med rörelsens framtid och slutmål. Med idén om de strukturella reformerna hade partiet kunnat undgå å ena sidan kapitulation inför problemet – socialdemokratin under Bernsteins devis om att rörelsen är allt, målet intet – och å andra sidan "den revolutionära förväntansfullhetens attityd", där klyftan mellan dagspolitik och slutmål blev alltför stor i väntan på den revolutionära krisen. Strukture reformerna "bildar strategiska länkar mellan de enkla intressefrågorna, som är rörelsens naturliga utgångs-

punkter, och den socialistiska målsättningen".(139)

Med strukturreformerna som formel för övergångsproblematiken hade sålunda modernisterna i den nya vänsterns idéer funnit en lösning på det ideologiska dilemma – att finna en oprövad och svensk väg till socialismen – som man stod inför vid förnyelsedebattens början.

Högeroppositionen

I partidebatten hösten 1963 formulerade Sven Landin en vittgående kritik av partiets ideologi.(140) På punkt efter punkt avvisade han leninismen. Han krävde att SKP skulle dra tillbaka sin anslutning till Moskva-deklarationerna av tre skäl: (1) Moskva-deklarationerna står för proletariats diktatur, något som inte SKP gör, (2) Moskva-deklarationerna tillät inte SKP att ha en egen uppfattning om de inre förhållandena i socialistiska länder, (3) beskrivningen av förhållandet stat-monopolkapital i deklarationerna var inte giltiga i Sverige. Staten i Sverige var enligt Landin inte obetingat ett organ för monopolkapitalismens herravälde. Klasskampen fördes också inom ramen för statsapparaten, där arbetarklassen hade erövrat ett visst inflytande och ytterligare kunde försträka sina positioner.

Landin ville att partiet skulle upprätta relationer med SF-partierna och att en del organisatoriskt samarbete med partierna i Öst utvecklades, t.ex. partiskolorna. Landin talade uttryckligen emot en allians mellan arbetare och bönder. Jordbrukarna stod för enskild företagsamhet, varför det inte fanns någon anledning att hålla fast vid dem. Han ville ha bort den demokratiska centralismen inom partiet och krävde att "1929 års män" avgick. Slutligen angrep han tanken på partiets ledande roll visavi fackföreningsrörelsen. Landin krävde också en genomgripande revision, inte bara av partiets ideologi, utan också av praktik, organisationsformer och ledning. Han ville att partiet skulle satsa på en långtgående företagsdemokrati med självförvaltningsformer som ett socialistiskt alternativ, men att partiet f.ö. skulle närma sig socialdemokratin och samarbeta med den i olika former. Landin ville ha en hårdare kritik av de socialistiska länderna, t.ex. att proletariats diktatur lett till enpartidiktatur. Han ville också markera de mänskliga rättigheterna, FNs positiva roll samt avrustningsfrågan på ett mer bestämt sätt än i programförslaget. Landins hållning till nyvänstern tycks i utgångsläget ha varit något oklar. Gemensamt med nyvänstern fanns det starka kravet på ekonomisk och industriell demokrati. Emellertid var högeropposition och nyvänster på kollisionskurs i det att nyvänstern kritiserade både borgerlig demokrati och socialdemokrati på ett sätt som var oacceptabelt för högeroppositionen. Landin uppfattade också Herlitz' skrivelser i programförslaget som "nystalinism" och "nysektorism" och kom när-

mast att identifiera nyvänsteridéerna inom partiet med Herlitz' ideologiska framtoning. Landin sökte vid förnyelsedebattens början att formulera modernismens ideologi. Han kunde emellertid inte på ett adekvat sätt formulera en ideologi som uppfyllde kraven på att utgöra ett socialistiskt alternativ till socialdemokratin samt innebar en självständig svensk väg. Landin låg dels alltför nära socialdemokratin och dels tog han och andra inom högeroppositionen sina förebilder från de socialistiska folkpartierna i Danmark och Norge samt i viss utsträckning från de jugoslaviska partiet. Hans strikta avståndstagande från leninismen var inte adekvat för den sammanhållande ideologi som modernisterna eftersträvade. Det blev i stället den nya vänstern som lade grunden för en sådan ideologi.

Den nya vänstern

Den nya vänstern var en idéströmning som uppstod i Västeuropa under slutet av 1950-talet. Den hade sin grund i främst fyra företeelser: det hotande kärnvapenkriget, de ökande motsättningarna mellan i- och u-länder, industrisamhällets utveckling under 50-talet, — "välfärdssamhällets problem" — samt utvecklingen inom de socialistiska länderna.(141) Den nya vänstern i Sverige inspirerades bl.a. av den ideologiska utvecklingen i Storbritannien med tidskriften *New Left Review* i centrum. Här försiggick en teoretisk och ideologisk utveckling som problematiserade och kritiserade marxismen i den form som dominerat sedan 1920-talet. Man avvisade både socialdemokrati och leninism (med vilket man avsåg den ideologi som dominerat den kommunistiska rörelsen alltsedan Oktoberrevolutionen). Socialdemokratin hade inte kunnat förändra samhället tillräckligt och leninismen hade förstenat marxismen till en dogmatisk ideologi. Båda ideologierna sågs som obrukbara för att genomföra socialism i Västeuropa.

Gramscis hegemonibegrepp och Marx' alienationsbegrepp blev centrala för den nya vänsterns politiska tänkande. Att erövra den politiska makten, statsmakten, var inte tillräckligt, då bourgeoisin hade upprättat en hegemoni i det civila samhället, i samhället utanför staten. Den nya vänstern såg det som en förstahandsuppgift att bryta bourgeoisins makt i det civila samhället. Först därefter kunde man angripa staten. Med sin starka tonvikt på staten och på att erövra statsmakten blev därför både leninism och socialdemokrati otillräckliga som politisk ideologi för den nya vänstern. Både socialdemokrati och leninism hade under 50-talet lovprisat den tekniska utvecklingen, även om man kunde ha kritiska anmärkningar på hur kapitalet handskades med den. Den nya vänstern kom att betrakta automation, mekanisering, intensifierad arbetsfördelning och införandet av ny teknik ur alienationssynvinkel. Det var en kritik som drabbade industrisamhället både i kapitalistiska och socialistiska länder.

Det ställde frågan om företagsdemokratin i centrum som politisk strategi för att ta över makten i det civila samhället.

Det hotande kärnvapenkriget och förslagen om ett svenskt atomvapen ledde till en intensifierad fredskamp i Sverige och tog sig organiserade former i antiatomvapengrupper efter 1958. Den koloniala befrielsekampen ledde också till en viss solidaritetsverksamhet vid 60-talets början.

Våren 1964 kom boken "En ny vänster", som tog upp de ovannämnda idéerna. Boken sammanfattade den idédebatt som Göran Therborn och andra hade fört i den syndikalistiska tidskriften Zenit under 1960-talets början. Boken tar fr.a. upp en rad exempel på hur den borgerliga hegemonin – massmedia, rätten, socialpolitiken, osv. – och refererar till och utvecklar idéer hos Gramsci, Mandel, Raymond Williams, Gorz och andra. Therborn fastställde den nya vänsterns roll sålunda: "Vår uppgift är framförallt ideologisk och teoretisk – vad vi framförallt har att bekämpa är en kulturell-ideologisk maktstruktur, den borgerliga hegemonin".(142) Nyvänsterns kritik av leninismen består framförallt i att den enbart är som en strategi för revolutionära situationer, situationer som inte uppstått i Västeuropa sedan första världskrigets slutfas. Det har gjort att leninismen har blivit "en väntan på Godot". Klyftan mellan teori och praktik har vidgats så att det inte finns några kontaktpunkter mellan leninismen å ena sidan och partiernas dagspolitik å den andra. Den senare har bestått i att man fört fram begränsade direkta dagskrav – kampen om levnadsstandarden – som arbetarklassen ställt. Något däremellan har inte funnits. Strukture reformer, t.ex. industriell demokrati, kan leda fram till revolutionära situationer, därför att de skapar ett medvetande som inte är förenligt med kapitalism. Man avvisar också kritiken av hegemonibegreppet. Hegemoniteorin försöker ge en mer realistisk förklaring av förmedlingen mellan ekonomisk och politisk makt, där den leninistiska föreställningen om en direkt förmedling mellan monopolkapital och politisk makt inte är tillräcklig.

Under våren 1967 fördes en debatt om vänstern i Tidsignal, som också tog upp förslaget till VPK 1967. Samtliga inlägg som tog upp programförslaget var nöjda med det. De såg det närmast som en bekräftelse på riktigheten i den nya vänsterns idéer. Någon djupare analys av programmet gjordes inte. Överhuvudtaget kännetecknas inläggen av presentationer av den nya vänsterns idéer, allmän framtidsoptimism samt en kritik av socialdemokratin och bristerna i välfärdssamhället.

En viss kritik från nyvänsterhåll förekom dock. Anders Carlberg påpekar att programförslaget inte talar om strukture reformer i samma betydelse som nyvänstern.(143) Programmet markerar inte att strukture reformerna skall vara anti-kapitalistiska och handhas av dem det berör. Strukture reformerna i programförslaget tenderar att bli allt som inte di-

rekt anknytning till lönekampen. Vidare blir det till syvende og sist staten som skall ta hand om reformerna i programförslaget, inte arbetarna och folket själva. Nyvänsterns hållning till socialdemokratien blev med tiden alltmer negativ. Efter Socialistiska förbundets bildande i april 1967 förklarade SAP att det var oförenligt med medlemskap i både SAP och SF. Dessa ledde bl.a. till att man på VPKs kongress i maj 1967 tog en skarp formulering mot socialdemokratien än i programförslaget: "Socialdemokratisk regeringspolitik har inte syftat till avgörande förändringar i produktions- eller maktförhållandena. Den har förvaltat det kapitalistiska samhället".(144)

Vänsteroppositionen

I partidebatten efter brytningen Sovjetunionen – Kina framträdde en vänsteropposition som tog ställning för KKP.(145) Vänsteroppositionen menade att partiets problem och svårigheter berodde på att man frångått leninismen. Man krävde därför att partiet skulle utarbeta ett nytt grundläggande program som återgick till leninismen. Bo Gustafssons förslag till principer och målsättningar låg i linje med SKP 1953.(146) Han ställer folkmaktsbegreppet före politisk demokrati, men talar dock inte om proletariats diktatur. Den borgerliga staten måste avskaffas. Partiet utgör förtruppen och måste därför organiseras enligt demokratiskt centralistiska principer. Han riktar en närmast korporativistisk kritik mot socialdemokratien.

Vänsteroppositionen formerade sig kring tidskriften "Marxistiskt Forum". När den startade 1965 hette det i anmälan att tidskriften skapats för att företräda och propagera för marxismen-leninismen, därför att den "socialistiska förnyelsen" inom SKP försvagat marxismen-leninismen.(147) Förnyelsen inom SKP sågs som revisionism. Man buntar i stort sett samman de övriga grupperingarna inom SKP och etiketterar dem som revisionister, även om man gör en viss åtskillnad mellan Chrusjtjov-revisionister och Hermansson-revisionister. Till de senare räknas också nyvänstern och högeroppositionen, men nyvänstern skiljs stundtals ut som en särskild gruppering, som dock har en med modernisterna gemensam ideologi.

Vänsteroppositionens huvudkritik gällde de föreslagna förändringarna i partiorganisationen.(148) Enligt Bo Gustafsson innebar stadgeförslaget att SKP skulle förvandlas till ett socialdemokratiskt parti, då vem som helst kunde bli medlem, då arbetsplikten togs bort, då demokratisk centralism och kritik och självkritik försvann. Angående stadgekommitteens tal om "tolerans mot avvikande meningar", markerar Gustafsson vänsteroppositionens allmänna hållning till utvecklingen inom partiet: "Antingen besegrar den marxistisk-leninistiska ideologin den borgerliga

ideologin eller också besegrar den borgerliga ideologin den marxistisk-leninistiska inom partiet. Ett tredje gives icke". Diskussionen inom vänsteroppositionen gällde därför närmast om man skulle fortsätta arbeta inom SKP eller bilda ett nytt parti.

Det fördes också en polemik mellan nyvänstern och vänsteroppositionen.(149) Vänsteroppositionen menade att nyvänstern gjort en idealistisk tolkning av Gramscis hegemonibegrepp. Medvetande kunde inte uppfattas som ett självständigt subjekt, utan som beroende av sociala och ekonomiska betingelser. Man avvisade nyvänsterns sätt att använda hegemoni- och dominansbegrepp på aktörer som organisationer och institutioner. De borde enbart användas på klasser. Vidare menade man att det inte var möjligt att göra någon strikt åtskillnad mellan stat och samhälle, mellan ekonomi och politik. Strukturereformerna, liksom varje tänkbar delreform, såg man som ogörliga i ett kapitalistiskt samhälle: "Den enda strukturereform som kapitalismen inte kan svälja är en genuin socialistisk revolution". Med ideologikritik kunde man inte komma någon vart; nyvänstern sågs som teoretiska utopister och politiska småborgare, oförmögna att vägleda arbetarklassen. Mot dessa tankegångar ställde man marxismen-leninismen i en mer ursprunglig tappning.

I en omfattande reservation till programförslaget avvisade Bo Gustafsson programmet i sin helhet.(150) Programförslaget "bryter med marxismen-leninismens grundläggande principer". Dess reformism sammanhänger enligt Gustafsson med den långa högkonjunkturen, revisionismen i de socialistiska länderna, partiets ideologiska och organisatoriska förfall samt att valframgångarna under Hermanssons ledarskap förstärkt de parlamentariska illusionerna. Gustafsson ser det som ett steg tillbaka att programförslaget säger att partiet enbart står på marxismens och inte på marxismen-leninismens grund. Att förtiga leninismen är att ta avstånd från den proletära revolutionen. Vidare noterar han att det inledande avsnittet om partiet och dess framväxt ser en kontinuitet från 1917 fram till nuet. Gustafsson menar att det skedde en avgörande brytning mellan 1917 och 1921 där man befriade sig från den socialdemokratiska "barlasten" och gick över till leninismen.

I sin framställning av leninismen lämnar Gustafsson SKP 1953 som programmodell. Han betonar att den nuvarande borgerliga staten måste krossas och att naturrikedomarna och produktionsmedlen måste överföras till den nya proletära stat som arbetarklassen skapar åt sig. För att krossa den borgerliga staten är en proletär diktatur nödvändig. Arbetarklassen måste skapa självständiga och revolutionära organ för sin klasskamp. När SKP lämnat tanken på den proletära revolutionen bakom sig så reduceras övergången till socialism till en ekonomisk förändring genom företagsdemokrati och förstatligande. Men det senare innebär att "arbe-

tarna fjättras hårdare vid och länkas samman med den kapitalistiska ut-sugningen". Gustafsson tar också upp den borgerliga ideologin och säger att den måste ersättas med en proletär kultur och ideologi. Han understryker i likhet med KKP att det är nödvändigt med en revolutionering av den ideologiska överbyggnaden för att befästa den socialistiska revolutionen och dess utveckling.

Traditionalisterna

Traditionalisterna, som var föremål för förnyelsekritiken, ville i stort sett inte ha några ideologiska förändringar. Man försökte se förnyelsen som en fråga om att dra till sig fler medlemmar, främst ungdomar. Man försökte begränsa kritiken av partiideologin till en kritik av Stalins person — till något som inte berörde svenska förhållanden. Emellertid torde Hagberg ha insett svårigheterna att hålla samman partiet med sina utgångspunkter och strax innan 20:e partikongressen meddelade han sin avsikt att avgå.

Traditionalisternas roll i programdebatten blev kanske främst att för-svara Sovjetunionen vid angreppen från vänster- och högeropposition. I övrigt var man ganska överens med modernisterna om programmet. Man ville ha en vänstersamling som drog till sig nya väljargrupper. De ledande traditionalisternas kritik av programmet var mer marginell. Gunnar Öhman var karaktäristisk när han ville ha en inledande skrivning om partiets ideologi enligt följande: "Partiet ledes i sin verksamhet av den marxist-leninistiska teorin, som på kort tid dels har skapat en världsomfattande kommunistisk rörelse, dels uppnått att ett flertal stater nu är i färd med att förverkliga övergången till socialistiska samhällssystem".(151) Man protesterade också kraftigt mot namnändringen.(152) En del traditionalistisk kritik andas emellertid djupare besvikelse över programmet än de ledande traditionalisternas mer marginella kritik. Det finns beröringspunkter mellan vänsteropposition och traditionalister. Men denna traditionalistiska kritik är inte särskilt artikulera-d — då den förmodligen skulle hamna nära vänsteroppositionens preciserade ståndpunkter — utan tar enbart fasta på att programmet upplevs som oklart, intetsä-gande och fyllt med kompromisser och självklarheter. Den kritiska passusen i programförslaget om förhållandena i de socialistiska länderna, motstånd mot namnförändringen samt marxismen-leninismen som grundval för partiet i stället för enbart marxismen blev de tre punkter som samlade traditionalisternas kritik av programförslaget.

Traditionalisterna kritiserade skarpt Sven Landin för hans angrepp på de socialistiska länderna. Någon artikulera-d kritik av nyvänstern förekom däremot inte. Detta berodde sannolikt på att en strid med nyvänstern skulle uppfattas som ett angrepp på modernisterna. Trots angreppen från

nyvänsterhåll – som kanske mest gick ut på att traditionalisterna representerade och symboliserade en ideologisk förstening – gick man inte till motattack. F.ö. hade SUKP vid denna tidpunkt inte någon bestämd syn på den nya vänstern. Det var först efter 1968 som man intog en uttalad negativ hållning.(153)

VPK 1967

Utvecklingen från SSV 1917 till VPK 1967 kan uppfattas som en ideologisk cirkel som sluter sig. Synen på demokratin, partiets roll och organisation, ekonomisk demokrati, den borgerliga staten, m.m. är likartad i SSV 1917 och VPK 1967. Men det finns också skillnader. Tanken på massaktion är central i SSV 1917. Massaktion och självansvar hänger nära samman i SSV 1917, något som saknar motsvarighet i VPK 1967. I VPK 1967 finns inget om den utomparlamentariska kampen, även om C H Hermansson i en kommentar till programmet ser frågan om massrörelsens utveckling som avgörande för strukturreformernas socialistiska karaktär. De demokratiska grundlagarna samt analysen av organisatorisk utveckling som en lagbunden process saknar också motsvarighet i VPK 1967. Kritiken av socialdemokratin i VPK 1967 har vare sig den bredd eller det djup som i SSV 1917.

SKP 1961 var ett vagt program som lämnade SKP i ett ideologiskt ingenmansland mellan SUKP 1961 och SAP 1960. Nyvänsterns idéer dyrkade upp de låste positionerna och öppnade nya dimensioner i analysen av det kapitalistiska samhället och i strategin för att förändra det. De löste modernisternas ideologiska dilemma och gav dem möjlighet att formulera en ideologi som legitimerade partiet som ett socialistiskt alternativ till både leninism och socialdemokrati. Men VPK 1967 var inte ett renodlat nyvänsterprogram. Det finns en glidande skala av idéer från den internationella nyvänstern över den svenska nyvänstern till modernismen inom de kommunistiska partierna. Den internationella nyvänstern är märkbart påverkad av anarkistiska och syndikalistiska tankegångar. Dessa beröringspunkter med anarkistiska och syndikalistiska tankegångar är inte uttalade inom den svenska nyvänstern; i stället framhävs nyvänsterns idéer som reaktioner på 1950- och 60-talens verklighet.

Leninismen ställer staten i centrum för det politiska agerandet. Först efter maktövertagandet ordnas förhållandena i det civila samhället. Kampen i det civila samhället är ett mer perifert inslag i leninismen. Nyvänstern lyfte fram detta perifera moment. Det gällde att erövra det civila samhället, till en början ideologiskt, sedan också i andra avseenden. Kampen om staten skulle därmed inte bli den våldsamma och koncentre

rade kraftmätning i tid och rum som leninismen förutsatte. Under intryck av bl.a. kampen i u-länderna kunde man dock tänka sig att uppgörelsen om det civila samhället under vissa betingelser skulle kunna bli väpnad. Den problematiken lämnar dock VPK 1967 åt sidan, då man inte tror att någon revolutionär situation kommer att uppstå i Västeuropa.

Både nyvänster, modernister, högeropposition och även traditionalister betraktade statsapparaten som föremål för intern klasskamp. Den sågs inte som ett obetingat redskap för monopolkapitalet, utan arbetarrörelsen kunde skjuta fram sina positioner inom staten. Om vänsteroppositionen såg förstatligandet som enbart ett uttryck för kapitalismens kris såg de andra grupperingarna det även som ett steg mot socialism. Nyvänstern hade dock den reservationen att förstatligandet måste ske under arbetarkontroll i olika former, annars skulle produktionen där vara lika alienerande som i kapitalistiska företag. Detta understryks också i VPK 1967, men det krav på strukturreformer som Gorz och andra inom den internationella nyvänstern – att strukturreformerna måste förvaltas direkt av dem som reformerna berörde – fanns inte med i VPK 1967. Självförvaltningstanken är central både hos nyvännstern och högeroppositionen, men får knappast ett konsekvent uttryck i VPK 1967. I VPK 1967 pläderar man för långtgående företagsdemokrati, men inte den självförvaltning som Landin och nyvänstern stod för.

Nyvännstern delade vidare inte den uppskattning av den borgerliga demokratin som VPK 1967 gav uttryck för. Demokratin sågs som en urholkad fjärrdemokrati utan särskilt stor relevans för människornas dagliga liv under nördiktaturen i kapitalismens civila samhälle.

Hållningen till socialdemokratin är något dubbelbottnad. Dels talar programmet om en enad arbetarrörelse, dels kritiserar socialdemokratin för att vara kapitalets förvaltare. Den senare passusen fick nyvänstern igenom på själva kongressen under motstånd från högeroppositionen.

Ett grundantagande i VPK 1967 är att man kan göra mer inom ramen för det kapitalistiska samhället än man tidigare föreställde sig. Man antar att den socialistiska samhällsordningen kan förberedas genom en socialistisk politik på olika särområden. Den socialistiska fronten kan s.a.s. flyttas fram på olika avsnitt. Strukturella reformer på olika frontavsnitt har ersatt fas- och etappsynen, det civila samhället har ersatt staten som fält för maktens erövrande.

Vi kan då i korthet sammanfatta förhållandet mellan grupperingarna och den partiideologiska utvecklingen inom VPK under denna period: Vänsteroppositionen återgick till ursprungliga leninistiska positioner och när man i juni 1967 bildade KFml antog man också ett program, vilket låg helt i linje med Bo Gustafssons reservation till VPK 1967. Traditionalisterna såg i stort sett VPK 1967 som en acceptabel precisering av

SKP 1961 inom ramen för "marxismen-leninismen" med vissa undantag, som skulle komma att spela en viktig ideologisk roll i den fortsatta utvecklingen av motsättningarna mellan traditionalister och modernister. Högeroppositionen var missnöjd med vad man uppfattade som nyvänsterns ideologiska seger och åtskilliga av dess företrädare lämnade också partiet 1968 i samband med den sovjetiska inmarschen i Tjeckoslovakien. Modernisterna, slutligen, anammade en vagare upplaga av nyvänsterns idéer, vilka kom att utgöra en kompromissform för alla grupperingar utom vänsteroppositionen.

Programdebatten efter 1968

För den icke-socialdemokratiska vänstern innebar de sociala och politiska konflikterna i Europa under åren 1968-69 att man åter ställde frågan om den revolutionära situationen i Europa. Studentrevolten reste nya ideologiska frågor. Även uppkomsten av en rad folkliga och revolutionära rörelser i u-länderna aktualiserade åter leninismen. Kulturrevolutionens utveckling i Kina ledde till att man återigen ifrågasatte socialismens karaktär i Sovjetunionen och Östeuropa. Händelserna i Tjeckoslovakien spelade samma roll. Modernisterna inom de västeuropeiska partierna riktade en kraftig kritik mot Sovjetunionen. Efter invasionen i Tjeckoslovakien understödde SUKP de pro-sovjetiska grupperingarna inom de kommunistiska partierna och angrep maoismen häftigare än någonsin.

På den 3:e Moskvakongressen den 5-17 juni 1969 försökte SUKP återupprätta sin ledande roll över den kommunistiska rörelsen. Emellertid krävde de modernistiskt dominerade kommunistpartierna ett oberoende av SUKP och rätt att utveckla sin egen ideologi och politik. Vidare tog man inte upp det kinesiska och tjeckoslovakiska problemet för att undvika konfrontation. Det huvuddokument som antogs på kongressen innebar inga avgörande ideologiska förändringar.(154) Ett par markeringar kan dock observeras. Man använder inte längre uttrycket proletariats diktatur, utan talar i stället om folkmakt. I stället för fredlig/icke-fredlig kamp talar man nu om väpnad/icke-väpnad kamp. Imperialismen får en ingående analys, dock utan att man tagit något större intryck av västmarxismens nya analyser av imperialismen. I alliansfrågan lägger man tonvikten på alliansen med småbönderna, men markerar att förbundet mellan arbetare och intellektuella blir allt viktigare. Kritiken av socialdemokratien är nertonad. Man talar inte längre om högersocialdemokrati eller om splittring mellan socialdemokratisk ledning och socialdemokratiska massor, utan man betraktar nu själva ledningen inom

socialdemokratin som splittrad mellan bourgeoisi och arbetarklass.

1968 års händelser innebar att den nya vänstern och den radikala studentrörelsen fick två inriktningar: en anti-auktoritär som främst samlades i tillfälliga aktionsgrupper för begränsade sociala och politiska mål samt en partibyggnad som i olika organisatoriska former sökte återupprätta leninismen. En rad nytolkningar av leninismen gjordes, fr.a. i Frankrike och Italien, nytolkningar som fick fotfäste även i Sverige.(155)

Traditionalisterna inom VPK reagerade häftigt på den modernistiska ledningens agerande i samband med händelserna i Tjeckoslovakien. Hilding Hagberg tolkade detta som "den s.k. nationalkommunismens logiska slutpunkt, ett resultat av försöken att skapa ett SF-parti, av en uppmuntrad antisovjetism och av en opportunistisk strävan att förena det oförenliga".(156) Partiet måste genomföra en partidiskussion och därvid återgå till "en marxistisk leninistisk linje, bli ett bättre svenskt, proletärt, internationalistiskt arbetarparti". Hagberg menade dock att partiprogrammets grundtankar inte behövde revideras, även om vissa avsnitt måste förändras så att det inte fanns några oklarheter som kunde användas som "kamouflage för en oriktig politik". Partiets förnyelse efter 1964 hade enligt traditionalisterna lett till fiasko, en tillbakagång till Lindhagens och Vennerströms socialism. Det var en förnyelse som försökte balansera mellan socialdemokrati och kommunism, något som för alltid var omöjligt. Hagberg talade om "en annan förnyelse" som innebar "en återförening av världskommunismens i dag splittrade krafter", en klar marxist-leninistisk linje och en organisatorisk uppräckning och disciplinering som bl.a. krävde att partistadgarna gjordes om efter den demokratiska centralismens princip.(157)

Vid 22:a partikongressen 19-21 september 1969 upprepade traditionalisterna utan framgång sin kritik av VPK 1967 i ett antal motioner. Dessutom förekom en kritik av VPK 1967 från vänster. Det fanns de som stod nära KFml och som ville återgå till en ursprunglig leninism. Vidare fanns det de som med utgångspunkt från den nya vänsterns idéutveckling ville ha en nyleninistisk orientering. Man ville ha en fördjupad analys och diskussion av leninismens relevans för vår tid utan att falla tillbaka på tidigare dogmatism. Det gällde fr.a. frågorna om partiets roll, om staten, revolutionen, imperialismen, det framtida socialistiska samhället och övergångsperioden.

På 22:a kongressen togs ett arbetsprogram, "Folkmakt", som ersatte avsnittet "Aktuella uppgifter" i VPK 1967, och som antyder en leninistisk orientering. Här finns en kritik av riksdag och fullmäktigeförsamlingar, vilka "blivit alltmer insnärjda i monopolkapitalets system och maktapparat".(158) I stället fokuserar man arbetsplatser, bostadsområden och massorganisationer som folkmaktsorgan mot kapitalismen, organ där de

arbetande kan skapa självförtroende och utöva daglig demokratisk aktivitet. Revolutionen definieras som en process där löntagarna "tilltvingar sig den fulla makten i samhället — arbetsplatser, produktion och statsapparat". Socialdemokratin kritiserar för samarbete med storkapitalet och dess politik ses blott som led i den statsmonopolkapitalistiska utvecklingen.

En rad motioner föreslog avgörande förändringar av VPK 1967 mot bakgrund av 1968 års händelser. Partikongressen tillsatte en permanent programkommission som bl.a. fick i uppdrag att pröva dessa programmotioner. Den permanenta programkommissionen menade att omorienteringen och nytolkningen av leninismen nödvändiggjorde en "omfattande omarbetning av programmet".(159) Under våren 1971 utformade programkommissionen riktlinjer för programarbetet.(160) Man ville precisera partiets roll liksom dess hållning till demokratin. Programkommissionen menade att partiet inte fick framstå som okritiskt till den borgerliga demokratin utan fastslå det borgerliga samhällets "i grund icke-demokratiska karaktär". Samtidigt borde man betona den revolutionära demokratin som flertalats herravälde över minoriteten.

Man menade att "en allmän och vag humanism" präglade det internationella avsnittet i VPK 1967. Motsättningarna i världen borde beskrivas i termer av kapitalism—socialism i stället för fattiga—rika länder. Kritiken mot de socialistiska länderna borde utgå. I avsnittet om Sverige ville man ha en klarare analys av staten och socialdemokratin. Vägen till socialismen och principerna för det socialistiska samhället beskrevs inte i VPK 1967. Allmänt sett innebar dessa riktlinjer ett krav på precisering mot bakgrund av 1968-69 års händelser och 60-talets ideologiska utveckling.

Dessa riktlinjer skulle också i stort sett följas av programkommissionen som genomförde sitt arbete under hösten 1971. Förslaget till nytt partiprogram förelades partistyrelsen den 28 januari 1972. Efter en del diskussioner preciserades demokratipunkten varefter programförslaget sändes ut till diskussion i partiorganisationerna.(161)

Traditionalisternas representant i programkommissionen, Gösta Andersson, reserverade sig mot hela förslaget och ville att man enbart skulle justera VPK 1967.(162) F.ö. ville han att punkten om socialistiska länder, där det hette "då splittras socialismens läger av stormaktstänkande och nationalism" skulle utgå. Vidare accepterade han inte skrivningen om den statsmonopolistiska kapitalismen, som han uppfattade som alltför kritisk till statlig intervention, skrivningen om socialdemokratin samt talet om "revolutionär vänsterregering".

Debatten om programförslaget kretsade främst kring staten och den revolutionära regeringen, den väpnade kampen, socialdemokratin samt

partiets roll. Det var traditionalisterna som drog igång debatten om programförslaget under häftig polemik med vänstermodernisterna. Traditionalisterna ville se statliga ingrepp som en bit på vägen till socialismen, inte blott som ett uttryck för monopolkapitalets behov av ekonomisk stabilitet.(163) De delade heller inte programförslagets negativa inställning till socialdemokratin.(164) Programförslaget beskriver vägen till en revolutionär vänsterregering som en massmobiliseringsprocess av konfliktmedvetande, folklig organisering och handling som resulterar i "en målmedveten och handlingskraftig folkmajoritet". Denna revolutionära vänsterregering skall bryta storfinansens makt och bana väg och folkmakt och socialism. Traditionalisterna vände sig fr.a. mot uttrycket "vänster" i "revolutionär vänsterregering", därför att man menade att arbetarklassen skulle associera det med intellektuella grupper. Hilding Hagberg ville t.ex. ersätta det med folkfrontsuttrycket "folkregering".(165) Vidare ville man ha den fredliga samexistensen inskriven i programmet samt en nertoning av formuleringarna av den väpnade kampen i Tredje världen, formuleringar som man uppfattade som maoistiska.(166) När det gällde synen på partiet menade traditionalisterna att det var omöjligt att genomföra någon socialism om partiet inte spelade en ledande roll.(167) Det var inte tillräckligt att partiet blott vägledde arbetarklassen och programförslagets formulering "den socialistiska revolutionen kan inte genomföras av partier eller ledare" uppfattades som ett uttryck för anarkism. Traditionalisterna kunde heller inte acceptera formuleringen "partiets auktoritet får ständigt ifrågasättas och återvinnas". De ville i stället ha en formulering enligt följande: "Partiet arbetar i ständig kontakt med folket och lär av dess erfarenheter. Med hjälp och kritik och självkritik övervinnes fel och svagheter. Därigenom bibehålles partiets auktoritet".(168) Slutligen tyckte sig traditionalisterna se en förtäckt kritik av de socialistiska länderna på en rad punkter i programmet i övrigt.(169) Man ville också ha in ett fördömande av Kina i programmet, något som man inte lyckades med.

Högermodernisterna instämde med traditionalisternas kritik av programförslaget när det gällde synen på staten och socialdemokratin, men inte i övrigt. Dessutom framförde man en kritik av idén om massmobilisering och revolutionär vänsterregering som en väg till socialismen.(170) De menade att det krävdes en antimonopolistisk regering som en etapp mellan den folkliga mobiliseringen och den revolutionära vänsterregeringen. Den antimonopolistiska regeringen skulle genomföra ett reformprogram med bl.a. förstatligande och strukturreformer av den typ som diskuterades i VPK 1967. Först efter en längre tid av antimonopolistisk reformpolitik var det möjligt att ta det steg som programförslaget gick direkt på. För övrigt instämde man i programförslaget och undvek att

öppet ta ställning för traditionalisternas kritik av programmet.

Vänstern kritiserade fr.a. idén om massmobilisering och revolutionär vänsterregering. Fr.a. den rådskommunistiskt orienterade vänstern menade att programförslaget brast i kritik mot den borgerliga demokratin och förutsatte att massmobiliseringsprocessen var genomförbar på den borgerliga demokratins grund.(171) Den revolutionära vänsterregeringen var en omöjlighet, därför att kapitalet och dess stat skulle slå ner en folklig mobilisering av den typ som programförslaget beskrev. Den borgerliga staten skulle inte frivilligt underkasta sig den revolutionära vänsterregeringen. En revolution måste genomföras på grundval av arbetarklassens väpnade makt. I annat fall skulle de obehäpnade folkmassorna slaktas av de generaler som vägrat att låta sig "hemförlovas" och den revolutionära vänsterregeringen skulle tvingas att kapitulera. Även i övrigt förde man fram en kritik från traditionella leninistiska utgångspunkter, men samtidigt stödde man också stora delar av programförslaget gentemot den kritik som fr.a. traditionalisterna förde fram.

Vänstermodernisterna försvarade programförslaget på alla punkter som kritiserats. Debatten rörde sig särskilt kring frågan om en revolutionär vänsterregering.(172) Vänstermodernisterna hävdade att den innevarande etappen var den sista av kapitalets makt i Sverige. Det fanns inga icke-monopolistiska kapitalister av betydelse att ha folkfront med. Monopolkapitalets hegemoni inom den svenska bourgeoisin var närmast absolut. Därför var idén om ett antimonopolistiskt stadium eller en antimonopolistisk regering irrelevant i Sverige.

Efter en tid av intensiv programdebatt i partipressen aviserade ledande traditionalister som Hilding Hagberg och Alf Löwenborg mer försonliga tongångar efter den inledande hårda kritiken av programmet.(173) Man kunde tänka sig att acceptera programförslaget om det på en del punkter kunde ändras i marxist-leninistisk (dvs traditionalistisk) riktning. Programförslagets skrivning om staten, socialdemokratin samt massmobilisering och revolutionär regering kvarstod — med undantag av att prefixet "vänster" i "revolutionär vänsterregering" togs bort. Däremot ändrades programförslaget i traditionalistisk riktning vad beträffar skrivningarna om partiet, den väpnade kampen och den fredliga vägen samt de punkter där traditionalisterna såg en förtäckt kritik av Sovjetunionen och andra socialistiska länder.

Efter ett partistyrrelsemöte i juni 1972 var traditionalisterna relativt nöjda med programmet och agerade fortsättningsvis inte mot det. Det slutliga programförslaget togs i stort sett i enighet på den 23:e partikongressen den 26-29 oktober 1972.(174)

Tabell 2:1. Programdebattinlägg i Ny Dag inför VPK 1972; fördelning på grupperingar, antal, %. *

Gruppering	Inlägg n	%
Vänster	9	11
Rådskommunistiska	3	4
Marxist-leninistiska	6	7
Vänstermodernistiska	27	33
Högermodernistiska	13	16
Traditionalistiska	33	40
Summa	82	100

* Inlägg i programfrågan som inte kunnat klassificeras på ovannämnda grupperingar har inte medtagits (19 st).

VPK 1972

VPK 1972 är präglad av händelserna 1968-69 och av den marxistiska idéutvecklingen sedan 1960-talets slut. Det är påverkat av den nya vänsterns leninistiska orientering efter 1968. Det framgår t.ex. vid en jämförelse mellan VPK 1972 och Socialistiska förbundets program 1968. I VPK 1972 återfinns inget om alienation, borgerlig hegemoni eller antikapitalistiska strukturreformer. Kvar står idéer om basdemokrati, demokratisering av statsapparaten, analysen av socialdemokratin samt partiets roll. Dessa senare, mer undanskymda tankegångar i SF 1968 har s.a.s. lyfts fram i VPK 1972, medan de förra i SF 1968 mer framträdande idéerna har lyfts bort. Staten står i centrum i en växelverkan mellan stat och civilt samhälle, där massmobiliseringen i det civila samhället leder fram till den revolutionära regeringens demokratiska maktövertagande, vilken i sin tur utvecklar folkmakten i det civila samhället. Kampen för strukturreformer i VPK 1967 har i VPK 1972 ersatts med en mobilisering för folkmakt. I VPK 1967 bekände man sig enbart till den parlamentariska demokratin. I VPK 1972 kompletteras den med massaktion och massmobilisering samt en utvidgning i form av basdemokrati och direkt folklig kontroll över förvaltningssystemet. (Se tablå 2:4.)

Det finns vidare vissa paralleller mellan VPK 1972 och SKP 1953. Man talade i SKP 1953 om en folkregering som "måste stödja sig på det organiserade folkets makt".(175) Här fanns också idén om massornas deltagande i förvaltningssystemet, men idén om basdemokrati på arbetsplatser och i bostadsområden i VPK 1972 saknas i SKP 1953. I SKP 1953 låg tonvikten helt på det politiska maktövertagandet och erövran-

det av statsmakten. I VPK 1972 finns det en växelverkan mellan stat och civilt samhälle som saknas i SKP 1953.

Både i SKP 1953 och VPK 1972 har man ungefär samma föreställning om fredlig väg under beredskap till våld om kapitalet tar till våld. I slutversionen av SKP 1953 ses partiet som en förtrupp, även om tidigare versioner av programmet mer betonade massornas egen kamp. I VPK 1972 har denna punkt en större nyansering och precision. Beskrivningen av den korporativa staten och socialdemokratins roll är likartad i SKP 1953 och VPK 1972, även om VPK 1972 är mer preciserat. Angreppen på socialdemokratien var klart hårdare i SKP 1953.

VPK 1972 är i stort sett ett uttryck för vänstermodernisternas ideologi, vars innehåll i viss mån modifieras av både högermodernister och traditionalister. Programmet uttrycker den idéutveckling inom den nya vänstern som betingades av händelseutvecklingen 1968-70 och innebar en nytolkning av leninismen, som inte hade några omedelbara förebilder vare sig i existerande socialistiska länder eller i kommunistisk tradition. Leninismen i VPK 1972 innebär fr.a. att den leninistiska motivkretsen åter ställs i centrum. Däremot är innehållet i de teman som leninismen ställer i centrum inte särskilt leninistiska i den meningen att de direkt återknyter till 1920- och 1930-talens leninism. Här förekommer närmast en blandning av idéer från olika sammanhang, hämtade inom ramen för leninism, folkfrontsideologi och modernism. Föreställningen om övergången i VPK 1972 liknar det tidiga Kominterns idéer om en massmobilisering som leder fram till en arbetarregering som upprättar proletariats diktatur (folkakt i VPK 1972). I en rad avseenden finns det likheter med SKP 1953 som ett folkfrontsprogram med leninistiska inslag. Slutligen finns en del tankegångar från den nyvänsterorienterade modernism som kom till uttryck i VPK 1967, vilka omformats i ljuset av händelseutvecklingen efter 1968. Vidare finns åter ett moment i VPK 1972 som har en starkare framtoning än i andra program, nämligen en "strukturelistisk" eller "strukturefascistisk" framställning av de samhälliga motställningarna, där man uppehåller sig vid maktutövningens form, mekanismer och innehåll. Den "nya" leninismen i VPK 1972 består sålunda främst i att programmet fokuserar klassiska leninistiska teman, men till sitt innehåll innebär den inte återgång till den leninism som kommer till uttryck under perioden 1921-35.

Exkurs: De kommunistiska småpartiernas program

VPK 1972 imponerade inte på de kommunistiska småpartierna. Programmet betraktades som revisionistiskt, vänsterreformistiskt eller fras-

revolutionärt. Vilka är då i korthet de ideologiska skillnaderna mellan VPK och de kommunistiska småpartierna?

Samtliga kommunistiska småpartier rör sig inom ramen för leninism eller folkfrontsideologi.(176) Anknytningen till dessa partiideologiska stadier paras med motstridiga uppfattningar om de socialistiska ländernas och världsläget karaktär.

RMF/KAF/KAP, trotskisterna anknyter liksom FK, Förbundet Kommunist, till det tidiga 20-talets leninism. RMF/KAF/KAP 1975/77 är för övrigt präglad av den internationella trotskismen. Man intar i stort sett den tidiga leninismens positioner. Särskilt ställer man rådsidén i centrum. Trotskij hyllas som Lenins arvtagare, medan Stalin och Mao-tse-tung kritiserar. Man tar avstånd både från Sovjetunionen och Kina. Även FK 1973 anknyter till den tidiga leninismen, men har en mer säregen uttolkning av den i en rad teoretiska, ideologiska, organisatoriska och politiska frågor, ofta mot bakgrund av den senaste utvecklingen inom marxistisk teori i Väst. Leninismen tolkas på ett flexibelt sätt, där strukturella och konjunkturrella förhållanden avgör t.ex. partiets uppgifter och organisationsformer. Man eftersträvar en inre demokrati i partiet under demokratiska förhållanden. Uppfattningen av imperialism, folkliga rörelser, socialistiska länder, staten, socialdemokratin, nationen, osv, är präglad av modern marxistisk analys. Det präglar även synen på de socialistiska länderna, där man inte har någon deciderad hållning.

KPMLr anknyter strikt till leninismen i den form den hade under åren 1928–35, klass-mot-klass-perioden. KFMLr/KPMLr betonar sålunda partiets förtruppsroll, proletariatets diktatur, statens krossande, det nödvändiga inbördeskriget samt en oförsonlig hållning till socialdemokratin i sin helhet. Rådsidén spelar inte någon roll. Det är partiet som skall förena politik och ekonomi, inte råd eller parlament. Partiet och det industriella proletariatet ställs helt i centrum, medan andra typer av organisationer och andra sociala grupper betraktas som perifera. I KFMLr/KPMLr 1977 är man positiv till Kina och negativ till Sovjetunionen, något som sedermera har förbytts i motsatsen, men där man samtidigt framhäver länder som Albanien och Vietnam.

SKPs vänsteropposition rörde sig under 1960-talet från folkfrontsideologin som den uttrycktes i SKP 1953 till en Mao-tse-tung-modifierad leninism, vilken kommer till uttryck i KFML 1967/70. Detta program ligger nära KFMLr/KPMLr 1977, men KFMLr/KPMLr 1977 är avsevärt mer preciserat och mer stringent än KFML 1967/70. SKP 1980 skiljer sig klart från dessa båda program och ligger inom ramen för folkfrontsideologin. Man ställer varken partiet eller det industriella proletariatet i centrum. I stället skjuter man massorganisationerna framför partiet och betonar att partiet enas med alla politiska krafter som försvarar fre-

den, nationen, levnadsstandarden och demokratin: arbetare, tjänstemän, studerande, intellektuella. Frågorna kring partiets organisationsform och revolutionens karaktär tas överhuvudtaget inte upp. Synen på den borgerliga staten liksom övergången till socialismen är oklar och berörs endast i förbigående. Programmet är utpräglat anti-sojvetistiskt och starkt pro-kinesiskt. Troheten till Kina leder till att man fokuserar freden och nationen, att man ställer massorganisationerna i centrum och leder till att man fokuserar folkets kultur, demokratin och levnadsstandarden.

Traditionalisterna bröt sig ur VPK 1977 och bildade Arbetarpartiet kommunisterna. APK 1977 är ett strikt Sovjettroget program och har ungefär samma karaktär som de flesta samtida Sovjettrogna kommunistpartiers program. Om man bortser från en mer positiv hållning till socialdemokratin, så har APK 1977 i stort sett samma innehåll som SKP 1953. I centrum för APK 1977 står tesen om en antimonopolistisk demokrati som skall leda fram till en arbetarklassens statsmakt och socialism. I stort sett är innehållet i begreppen antimonopolistisk demokrati och folkdemokrati detsamma.

*

Utvecklingen av den kommunistiska rörelsens ideologiska grupperingar sammanfattas i tablå 2:5.

3. De kommunistiska principprogrammets form, utarbetande, begreppsvärld och ställning i den svenska politiska kulturen

Inledning

I detta kapitel har jag samlat några avsnitt kring de kommunistiska programmen som inte handlar om den situation i vilken programmen tillkom eller om själva programinnehållet. Det gäller i stället programform, programmets karaktär, programmets språkliga dräkt samt hur de övriga partierna uppfattat de kommunistiska programmen.

Det speciella med det kommunistiska programmets form och uppläggning är idén om ett övergångsprogram. Socialdemokratins utveckling från ett revolutionärt till ett reformistiskt parti ansågs bl.a. ha varit en konsekvens av den strikta åtskillnaden mellan de långsiktiga socialistiska kraven och de mer kortsiktiga och omedelbara kraven på den samtida samhällsordningen. Härmed hade reformistiska krafter kunnat legitimera en inriktning på de kortsiktiga demokratiska kraven och åsidosätta de långsiktiga socialistiska. Övergångsprogrammet skulle omöjliggöra detta och på ett tvingande sätt binda samman de båda. Övergångsprogrammet skulle vara ett program som förhindrade och avslöjade reformistiska krafter och som steg för steg formulerade vägen till socialismen. I följande avsnitt diskuterar jag hur man i olika sammanhang löst denna centrala fråga kring det kommunistiska programmet.

Därefter behandlar jag programarbetet och koncentrerar mig därvid på själva beslutsprocessen. Avsnittet bygger på en mer detaljerad historisk genomgång av hur programarbetet planerades, organiserades och genomfördes. Jag har därvid sökt klarlägga hur besluten kring principprogramtexterna har fattats; hur man har förhandlat, kompromissat och kohandlat kring olika formuleringar och uppläggningar av texten. Det har skett med utgångspunkt i ett antal beslutsmodeller samt vilken styrkeposition och grad av ideologisk artikulering olika grupperingar inom partiet har haft vid olika tidpunkter.

Kommunistisk begreppsvärld och politiskt-ideologisk vokabulär skiljer sig markant från den dominerande svenska politiska vokabulären. Jag har sökt fånga det karaktäristiska i den kommunistiska vokabulären och hur den har förändrats under 1900-talet. Det avsnittet bygger på en kvantita-

tiv analys av vokabulären som här sammanfattas i en kvalitativ framställning med utgångspunkt i en enkel närvaro/frånvaroanalys. Begreppsvärlden i sin helhet knyts samman i en generell modell som mer systematiskt ordnar den kommunistiska vokabulären.

Slutligen behandlas de övriga partiernas syn på de kommunistiska programmen. Ansnittet bygger på ett tidsödande arbete, där jag systematiskt sökt efter kommentarer till de kommunistiska programmen i dagspress, partitidskrifter, klipparkiv, m.m. Trots idogt letande har jag inte kunnat finna särskilt mycket material – ett i och för sig intressant faktum. Men det är ändå tillräckligt för att man skall kunna dra en del generella slutsatser om de övriga partiernas syn på de kommunistiska principprogrammen och om den kommunistiska ideologins ställning i svensk politisk kultur.

Den kommunistiska programformens specifika karaktär: övergångsprogrammet

När det gäller partiprogrammets uppläggning inom den socialdemokratiska och kommunistiska rörelsen, kan vi göra en åtskillnad mellan tre programtyper enligt följande:

<i>Programbegrepp</i>	<i>Innehåll</i>	<i>Beteckningar</i>
Maximalprogram	Socialistiska krav	Allmänna grundsatser, principprogram, det socialistiska samhället
Minimalprogram	Demokratiska krav	Punktprogram, politiskt program, parlamentariskt dagsprogram, aktuella uppgifter
Övergångsprogram	Medel för att nå socialismen, för att binda samman socialism och demokrati	Program för övergångsperiod, vägen till socialism

Sammanställningen av maximal- och minimalprogram inom den politiska arbetarrörelsen kan härledas till det tyska Eisenach-programmet från 1869 som i stora drag innehåller å ena sidan det lassalleanska ADAV 1867, vilket kan betraktas som enbart ett maximalprogram, samt det saxiska folkpartiets program från 1866 vars punktprogram kan betraktas som minimalprogram. Därefter fick de socialdemokratiska programmen i allmänhet denna uppläggning.

I sin programskrift om Erfurt-programmet påtalar Karl Kautsky att de

allmänna grundsatserna i detta program sönderfaller i tre delar: (1) en karaktäristik av det nutida samhället och dess utvecklingslinjer, (2) socialdemokratins slutmål samt (3) de medel vilka kommer att föra till att slutmålet förverkligas. (1) Därefter följer "en praktisk del, som innehåller de krav som socialdemokratien som praktiskt parti ställer på den nutida staten och det nutida samhället, för att där bana väg för uppnåendet av socialdemokratins slutmål".

Även det ryska programmet 1903 hade denna uppläggning. I en artikel från 1897 försvarar Lenin kraftfullt minimalprogrammet gentemot de grupper som menade att minimalprogrammet var meningslöst. (2) Lenin talar om "*Proletariatets enhetliga klasskamp*", att det finns två uttrycksformer för proletariatets klasskamp, nämligen den socialistiska (kampen mot kapitalistklassen, förintandet av klasssystemet samt organiseringen av det socialistiska samhället) och den demokratiska (kampen för politiska friheter). Lenin betonar den ouplösliga föreningen av de båda.

Även de svenska socialdemokratiska programmen 1897 och 1911 hade i stort sett samma innehåll och uppläggning som Erfurtprogrammet. SSV 1917 har också ett maximal- och ett minimalprogram på samma sätt som Erfurtprogrammet, men med ett något annorlunda innehåll. Dessutom finns det ytterligare ett avsnitt: "Demokratiska grundlagar". Inledningsvis görs en mer allmän karaktäristik av de demokratiska rörelsernas utveckling och de allmänna organisatoriska principerna som denna utveckling har följt, en skildring som är upplagd som en parallell till de allmänna grundlagarna. Därefter följer 14 paragrafer som syftar till att förändra och bryta den lagbundna organisatoriska utveckling som skisserats tidigare. Poängen med "Demokratiska grundlagar" är att binda samman idé- och dagspolitik. De skulle överbrygga den klyfta mellan idé- och dagspolitik som man menade fanns i det socialdemokratiska programmet och i det socialdemokratiska partiets inre organisation. Det svek mot programmets principiella del ("folkets livskrav") och den opportunist som låg i att man blott arbetade för minimalprogrammets mindre radikala krav berodde på partiets organisationsformer och kunde motverkas genom de demokratiska grundlagarna. Om författningen i "Demokratiska grundlagar" kunde förverkligas i partiorganisationens inre liv, så skulle klyftan mellan idé- och dagspolitik, mellan maximal- och minimalprogram kunna överbryggas.

Spartakusprogrammet 1918 innehåller omedelbara krav på att upprätta en socialistisk samhällsordning. I programmet sägs inget om en övergångsperiod, utan man talar om att omedelbart införa socialismen. Spartakusprogrammet bestod av (I) en analys av världskriget som avslutas med den berömda devisen "socialism eller barbari", (II) principerna för

det socialistiska samhället och statens omorganisering, (III) medlen för att genomföra (II), särskilt frågan om våldet. Slutligen finns ett konkret program för hur socialismen omedelbart skall genomföras på olika områden. FKP 1918 är av samma omedelbara karaktär. Efter att ha fastställt den principiella synen på kapitalismen samt partiets revolutionära målsättning, anger man i fem punkter partiets omedelbara uppgifter: väpnad organisering, oförsonlig kamp mot kommunismens motståndare, att upprätta en "järnhård" arbetardiktatur, att omedelbart expropria all jord och kapitalistisk egendom samt att genomföra världsrevolutionen. RKP 1919 innehåller en beskrivning av kapitalismen i form av ett långt citat från RSDAP 1903, vilket kompletteras med en analys av världsläget och imperialismen. Därefter följer en beskrivning av Rådsskottlands organisation och framtidsperspektiv samt en lång rad konkreta krav på den närmaste utvecklingen i uppbyggandet av samhället under proletariats diktatur. Här finns för första gången ett program för en övergångsperiod, vilket ger riktlinjer för socialismens etappvisa införande på skilda samhällsområden.

SKP 1921 strukturerades på samma sätt som SSV 1917: ett maximalprogram, ett minimalprogram – parlamentariskt dagsprogram – samt demokratiska grundlagar. I det parlamentariska dagsprogrammets inledning hette det att maximalprogrammet under socialdemokratin hade förvandlats till "en debattformel för ett ytterst avlägset framtidsmål".(3) "Socialdemokratis minimiprogram herravälde" hade rätt. På minimalprogrammets grundval hade det utvecklats ett strebervälde, en korrup-tion, ett "öppet eller dolt förräderi mot arbetarklassens elementäraste intressen". De demokratiska grundlagarnas inledande avsnitt handlade i SKP 1921 inte om byråkratismens utveckling utan om principerna för den demokratiska centralismen. Däremot avslogs förslagen till program för en proletariats diktaturperiod. Sålunda hade SKP 1921 samma form som SSV 1917, trots att innehållet var annorlunda.

I samband med diskussionen av Kominternprogrammet kritiserades både Erfurt- och Spartakusprogrammets uppläggning.(4) Spartakusprogrammet kritiserades för att det omedelbart ville bygga upp en rådsorganisation och därmed inte tog tillräcklig hänsyn till övergångsfasens specifika problem. Man ansåg att Erfurtprogrammets minimalprogram enbart var ett program för att utforma den borgerliga demokratin, att övervinna en rad rester av militära, byråkratiska och feodala förhållanden samt att lindra den kapitalistiska utsugningen. Grundsattstexterna tog upp rörelsens mål på ett alltför abstrakt och allmänt sätt. Vid programdebatten på Kominterns 4:e kongress 1922 framhävde man att den programmatiska grunden för opportunisten inom Andra Internationalen låg i att man betonade minimalprogrammet och "fördunklade" maxi-

malprogrammet.(5)

Ett Kominternprogram måste i stället överskrida både kapitalismen som produktionssätt och den borgerliga demokratin som politisk form. Övergångskraven måste peka på en process, en väg, i vilken man etappvis övergick från kapitalism och borgerliga demokrati till socialism. Övergångsprogrammet skulle vara den kommunistiska rörelsens särmärke, det skulle överskrida socialdemokratin, omöjliggöra förräderi mot socialismens målsättningar samt ha en karaktär som framtvingade maximalprogrammets förverkligande. Övergångskraven måste knytas direkt till maximalprogrammet: "dessa övergångskrav och övergångslösningar måste bringas i strängast tänkbara sammanhang med våra grundsatser och mål".(6)

Man avvisade inom Komintern tanken på att ha ett minimalprogram även under demokratiska betingelser, liksom att ha ett aktionsprogram för varje enskilt parti. Däri ansågs ligga en risk att den kommunistiska rörelsen kunde förfalla till samma "synder" som inom Andra internationalen. I ett stadium av kapitalismens revolutionära kris och vid inledningen till den proletära världsrevolutionen fanns det blott en programmatisk lösning: maximalprogrammets förverkligande.(7)

Komintern 1928 innehåller ett maximalprogram samt ett omfattande övergångsprogram som i stora stycken motsvarar RKP 1919, fast tillämpat på världen i sin helhet. I Komintern 1928 finns också ett avsnitt som beskriver utvecklingen i Sovjetunionen samt förhållandet mellan Sovjetunionen och världsproletariatet. Slutligen innehåller Komintern 1928 på samma sätt som Kommunistiska Manifestet en analys av andra rörelser än de kommunistiska – främst socialdemokratiska och nationalistiska.

Komintern 1928 sågs inom Komintern som "en helt ny typ av politiskt program", då det inte enbart inskränkte sig till abstrakta och teoretiska överväganden.(8) Programmet sågs som en slutpunkt i en linje från Kommunistiska Manifestet över Erfurtprogrammet till Kominternprogrammet. Om Kommunistiska Manifestet var ett polemiskt och propagandistiskt aktstycke för proletariatet i en period av borgerlig revolution, en presentation av de kommunistiska idéerna och Erfurtprogrammet ett program för att teoretiskt fastställa det abstrakta politiska målet tillsammans med ett aktionsprogram för att bygga ut den borgerliga demokratin, så var Kominternprogrammet ett konkret handlingsprogram för att krossa det kapitalistiska systemet och genomföra proletariatets världsrevolution. Det stora problemet, problemet med föreningen av maximal- och minimalprogram, socialism och demokrati, slutmål och dagskamp, revolution och reformism, ansågs ha fått sin definitiva lösning i och med Komintern 1928.

När folkfrontsideologin slog igenom i mitten av 1930-talet innebar det att den kommunistiska rörelsen i demokratiska länder strävade efter att slå vakt om minimalprogrammets demokratiska och fackliga krav. Minimalprogrammet sågs nu som en väsentlig del av övergångsprogrammet.

SKP 1944 blev ett ytterst kort program. I tre meningar sammanfattas analysen av kapitalismen i linje med Erfurttraditionens program. Det socialistiska målet fastställs i ungefär samma abstrakta termer som i SAP 1920. Därefter följer det som egentligen var det nya med SKP 1944: fem små avsnitt som speciellt behandlade Sverige. Vidare antog SKP "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram". "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram" tolkas som ett övergångsprogram, ett program för socialismens snara införande på krigshushållningens grund. Däremot saknar SKP 1944 ett minimalprogram, då man ansåg att minimalprogrammet framgick ur partiets resolutioner och valprogram.(9)

På grundval av det engelska partiets program, EKP 1951, skrev SKP samma år ett förslag till handlingsprogram med följande disposition: (1) en beskrivning av den svenska situationen, (2) ett minimalprogram: folkets demokratiska handlingsprogram samt (3) ett övergångsprogram: vägen till folkmakt och socialism. SKP 1953 lades upp på samma sätt. Det inleds med Stalins teser, varefter monopolkapitalismen och arbetarrörelsen i Sverige behandlas. Även avsnittet "För fred och samarbete med alla länder" och "För nationellt oberoende" handlar i huvudsak om Sverige. Avsnittet "För demokrati" betraktar liksom SKP 1944 den borgerliga demokratin som en etapp i rörelsen mot socialismen. Nästa etapp består av folkdemokratin, vilken beskrivs i avsnittet "Vägen till socialismen", ett avsnitt som blandar övergångskrav och vissa minimalkrav. Programmet avslutas med ett avsnitt som framhäver SKPs ledande roll på olika kampavsnitt i samhället.

SKP 1961 har i stort sett samma uppläggning som SKP 1953. T.o.m. rubrikerna är likartade. Avsnittet "För en fredlig väg till socialismen" innehåller övergångskrav som till skillnad från SKP 1953 främst är av ekonomisk karaktär.

Det mest slående med VPK 1967 är att det internationella avsnittet är lika omfattande som avsnittet om Sverige.(10) Avsnittet "Socialistiskt alternativ" definierar både målet och principerna för det socialistiska samhället samt medlen för att komma dit. Den avslutande delen av programmet, "Aktuella uppgifter", är ett omfattande minimalprogram. Det nya med "Aktuella uppgifter" är att de olika avsnitten väver samman analys och rekommendation på olika samhällsfält på ett sätt som inte förekommit tidigare; varje punkt är något av ett specialprogram för varje område.

VPK 1972 har en enkel disposition som är nästan densamma som i Bucharins förslag till Kominternprogram från 1924: (1) imperialism och socialism, (2) det monopolkapitalistiska Sverige, (3) vägen till socialismen samt (4) det socialistiska samhället. I VPK 1972 handlar avsnittet "Vägen till socialismen" om principerna för en revolutionär mobilisering som leder till socialismen. Till principprogrammet fogades ett handlingsprogram som minimalprogram.

Vi har sålunda gjort en åtskillnad mellan tre programtyper: maximalprogram, minimalprogram och övergångsprogram. Minimalprogrammet kan karaktäriseras som ett program som innehåller krav som anses vara möjliga att förverkliga inom det kapitalistiska samhällets gränser och grundvalar. Maximalprogrammet är ett program som anger slutmålet och med vilka allmänna medel det skall uppnås. Övergångsprogrammet anger en politisk praktik som till sina konsekvenser leder fram till ett kommunistiskt samhälle. Ett program för en övergångsperiod särskiljer därtill ett specifikt övergångsstadium, som dessutom kan indelas i flera etapper och faser.

I termer av ovannämnda programtyper kan man definiera de internationella programmen sålunda: Erfurtprogrammet: maximal + minimalprogram, Kominternprogrammet: maximal + övergångsprogram, folkfrontsprogrammet: övergångs + minimalprogram. Därtill kan man säga att det modernistiska programmet består av både maximal-, minimal- och övergångsprogram. Sålunda har SSV 1917 och SKP 1921 en uppläggning i linje med Erfurtprogrammet, SKP 1944 i linje med Kominternprogrammet, SKP 1953 och SKP 1961 i linje med folkfrontsprogrammet samt VPK 1967 och VPK 1972 i linje med det modernistiska programmet. Man kan då konstatera att det föreligger en eftersläpning mellan programform och programinnehåll sådan att SKP 1921 som ett leninistiskt program fått Erfurtprogrammets form, SKP 1944 som ett folkfrontsprogram fått Kominternprogrammets form samt SKP 1961 som ett modernistiskt program fått folkfrontsprogrammets form. I VPK 1967 skiljer man inte klart mellan maximal- och övergångsprogram, medan minimalprogrammet hänger samman med partiprogrammet i övrigt. VPK 1972 skiljer klart mellan maximal- och övergångsprogram i partiprogrammet, medan handlingsprogrammet är fristående. I detta och i uppläggningsen i övrigt finns en likhet mellan VPK 1972 och Kominternprogrammet.

Det är föreställningarna om övergångens karaktär som i hög grad utgjort grunden för förändringar i det kommunistiska programmets form. I övergången från socialdemokrati till vänstersocialism gällde det de demokratiska grundlagarna, i övergången från vänstersocialism till leninism var det proletariatets diktatur som en övergångsperiod, i över-

gången från leninism till folkfrontsideologi den borgerliga demokratin och folkdemokratin som etapper mot socialismen, i övergången från folkfrontsideologi till modernism den nationella vägen och strukturreformerna samt i övergången från modernism till nyleninism massmobiliseringens väg.

Det kommunistiska programmets karaktär: beslutsprocess, förhandlingar och kompromissformer

Beslut om innehållet och utformningen av en text är en rätt speciell typ av beslut i det att det finns så många sätt att språkligt uttrycka ett visst innehåll. Men det finns också gränser. Logiska och semantiska regler samt språkliga konventioner ställer vissa yttre krav på en text. Vidare torde varje politisk-programmatisk text skrivas inom följande allmänna ramar:

1. Tidigare programtradition
2. Ideologiska och språkliga (vokabulära) partitraditioner
3. Politisk-ideologisk utveckling efter det senaste programmet

Inom denna allmänna ram förekommer en rad faktorer som kan påverka ett aktuellt beslutsförlopp vid produktion av politisk-programmatiska texter:

1. Individuella personligheter, partiideologer
2. Informella kontakter
3. Organisationsstruktur
4. Partiledningens och programkommissionens sammansättning
5. Ideologiska skillnader som är mer eller mindre klart formulerade av olika partigrupperingar
6. Remissinstitut
7. Offentlig debatt
8. Förhandlingsstruktur
9. Önskan om enighet

Givet ett visst innehåll som måste komma till uttryck, så kan man ordna en programproduktionsprocess enligt följande:

1. Mängden empiriskt tänkbara programförslag (oändligt)
2. Mängden faktiskt producerade programförslag (1-många)
3. Mängden presenterade programförslag (vanligen 1)
4. Mängden slutliga programförslag (1)
5. Mängden antagna program (1)

Skillnaden mellan olika programförslag kan vara stor och spegla motsättningar mellan olika ideologiska grupperingar. En viktig uppgift i detta arbete har varit att spåra olika programförslag och jämföra dem med varandra och det antagna programmet. Skillnaden mellan presenterade och

slutgiltigt programförslag är vanligt inte stor, men det kan finnas betydande skillnader i enskildheter. Skillnaden mellan slutligt programförslag och antaget program är vanligen marginell.

Vi kan formulera den maximala gången för programbeslut inom SKP på följande sätt:

1. *Initiativ*
2. *Partiledning* tillsätter programkommission med direktiv för programarbetet.
3. *Programkommission* arbetar fram programförslag.
4. *Partiledningen* erhåller fortlöpande rapporter om programkommissionens arbete och behandlar slutligen programkommissionens programförslag.
5. Partiledningen publicerar förslaget som sitt eget och åter det gå ut på remiss till partimedlemmarna.
6. En offentlig *debatt* eller partidebatt utlyses.
7. Programförslag, remissvar, debattresultat behandlas åter i *programkommission och partiledning* och kan leda till ändringar i programförslaget.
8. Programförslaget går till *partikongressen* för behandling och slutgiltigt beslut. En av kongressen tillsatt programkommission bereder och behandlar programmet.
9. Programmet slutjusteras av kongressens eller partiledningens *programkommission* eller av *partiledningen* själv.

Initiativet har i samtliga fall kommit från partiledningen och i allmänhet av personer som kan betraktas som partiideologer. Partiledningen har sedan tillsatt en programkommission för att utarbeta ett programförslag. På detta stadium förekommer det förhandlingar om programkommissionens sammansättning och direktiven till programkommissionen. I allmänhet har olika ideologiska grupperingar inom partiet fått åtminstone någon representation inom programkommissionen. Det var fallet vid SSV 1917, SKP 1953, SKP 1961, VPK 1967 och VPK 1972. I samband med SKP 1944 rådde enighet och i samband med SKP 1921 skrevs programmet enbart av den kommunistiska grupperingen, som tog över partiet på kongressen 1921. Direktiven till SSV 1917 fanns i stort sett formulerade i det manifest som vänstern skrev omedelbart efter sprängningen vid SAPs partikongress i februari 1917. De var mycket allmänt hållna och avsåg främst att samla vänstern kring en allmän socialistisk politik. SKP 1921 skrevs i anslutning till de 21 villkoren i vilka det fanns bestämda direktiv för vad ett kommunistiskt program skulle innehålla. I samband med SKP 1944 formulerades partiledningens direktiv till programkommissionen av en särskild partikommission, som tillsattes med anledning av Kominterns upplösning. SKP 1953 var i stora stycken en

översättning av EKP 1951 och skrevs inom ramen för den sovjetiska analysen av världsläget. Direktiven till SKP 1961 fullföljdes i stort sett i programskriften "Nutid Framtid", men blott delvis i SKP 1961 p.g.a. de motsättningar som förelåg kring programmets förhållande till Moskvadeklarationen 1960. Inför VPK 1967 gav partiledningen inga direkta direktiv utan programkommissionen fick stor frihet i utgångsläget. Inför VPK 1972 blev Lars Herlitz' och Jörn Svenssons initiativ i praktiken en sorts direktiv för programarbetet.

Programkommissionernas arbete har utformats på olika sätt i samband med olika program. SSV 1917 och SKP 1921 skrevs i stort sett av partiets ideologer och förelades direkt inför partikongressen. Även de senare programmen har i stort sett skrivits av partiideologer men under medverkan av allt fler partimedlemmar. På partikongresserna 1917 och 1921 fördes reella förhandlingar om textinnehållet som också i flera fall ledde till vissa förändringar. Därefter har partikongresserna i stort sett enbart bekräftat det slutgiltiga programförslaget. Förändringarna har varit obetydliga och mest varit av språklig, formell och dispositionell karaktär. SKP 1944 skrevs i stort sett av Sven Linderot och programkommissionen spelade inte någon större roll. SKP 1953 var från början tänkt att bli ett handlingsprogram. Ett förslag till handlingsprogram skrevs av C H Hermansson med utgångspunkt i EKP 1951. När man sedermera beslöt sig för att skriva ett nytt principprogram blev det i stort sett en fråga om att översätta det engelska programmet och justera det för svenska förhållanden. Inte heller här spelade programkommissionen någon större självständig roll. Det var partistyreelse och arbetsutskott som blev de avgörande organen i frågan. Inför SKP 1961 var det tänkt att programkommissionen skulle spela en mer självständig roll. Men det blev partiledningen som kom att avgöra programmets utformning i form av en programförklaring. Programkommissionen kom främst att fungera utredande i förhållande till partiledningen. Inför VPK 1967 blev programkommissionen det avgörande organet. I programkommissionen fördes de avgörande diskussionerna och fattades de avgörande besluten. Programarbetet lades upp så att varje ledamot hade ett visst ansvarsområde, och kunde tillsätta egna grupper kring de olika frågorna för att utforma sina programdelar. Här förekom i viss mån en remissverksamhet, där man frågade vetenskaplig och annan expertis till råds i vissa frågor, t.ex. kulturpolitik, forskningsfrågor, m.m. I samband med VPK 1972 hade programkommissionen referensgrupper i Stockholm och Göteborg som diskuterade centrala delar av programmet. Någon remiss eller någon debatt förekom inte inför SSV 1917, SKP 1921 och SKP 1961. Inför SKP 1944 förekom en remiss, men någon offentlig debatt kom inte till stånd. I samband med SKP 1953, VPK 1967 och VPK 1972 förekom det reella

förhandlingar när programkommissionen överlämnade programförslaget till partiledningen, förhandlingar som ledde till vissa ändringar, betingade av styrkeförhållanden mellan olika grupperingar. Även efter remiss- och debattbehandling förekom i dessa tre fall ytterligare förhandlingar i samband med att programmet återigen togs upp i programkommission- och partiledning, ändringar som betingades av olika styrkeförhållanden. På själva kongresserna har mycket litet av reella förändringar förekommit alltsedan SKP 1921.

Tabell 3:1. Principprogrambeslutsprocess i tid.

Program	Tid
SSV 1917	2-3 mån
SKP 1921	2-3 mån
Komintern 1928	ca 7 år
SKP 1944	ca 1 år
SKP 1953	ca 2 år
SKP 1961	ca 4 år
VPK 1967	ca 3 år
VPK 1972	ca 1,5 år

I de fall då förhandlingar förekommit har följande förutsättningar varit uppfyllda:

1. Partigrupperingarna måste vara relativt välvgränsade.
2. Partigrupperingarnas målsättningar måste vara någorlunda klart formulerade.
3. Det måste finnas en intressegemenskap mellan grupperingarna som åtminstone syftar till gemensam överlevnad (även om t.ex. hot om att lämna partiet kan förekomma som påtryckningsmedel i förhandlingar).
4. En förhandlingsbas som ger åtminstone något till alla parter.

Man kan med dessa förutsättningar konstruera några beslutsmodeller enligt tablå 3:1.(11) Komintern 1928 är ett bra exempel på "muddling-through"-modellen. Det arbetades fram under en sjuårsperiod, varvid aktörerna var ömsom välvgränsade, ömsom diffusa och målen formulerades olika klart vid olika tidpunkter och de förändrades under hela processen. Åtskilliga aktörer lämnade Komintern eller uteslöts. Samtidigt styrdes processen relativt medvetet av det ryska partiet. Beslutsprocessen vid VPK 1967 hade också inslag av "muddling-through"-modellen, då modernisterna hade oklara mål i utgångsläget samtidigt som man medvetet försökte styra programprocessen, något som förändrades i och med att man anammade en nyvänsterideologi. I fallen SKP 1944 och SKP 1961 rådde i stort sett enighet: inga ideologiska grupperingar kan sägas ha utkristalliserats. Emellertid kan enigheten förklaras av den relativt låga graden av precision i programmen. Samtidigt kan andra strategiska

mål än partisammanhållningen sägas ha ställts i förgrunden vid dessa program.

Partiet sprängdes i samband med SKP 1921. Det förekom emellertid förhandlingar om olika ideologiska frågor även inom vänstern, där grupperingarna vid denna tidpunkt dock inte var särskilt klart avgränsade.

Beslutsmodellerna "lokal rationalitet" och "sequential attention to goals" har inte varit aktuella. Det förra fallet är orimligt p.g.a. det kommunistiska partiets organisationsstruktur, det senare p.g.a. ett starkt krav på sammanhang i ideologin. "Sequential attention to goals" kan annars vara ett sätt att bygga upp en feodalt organiserad beslutsstruktur. Man kan tänka sig att man styckar sönder ideologin i olika element och låter lämpligt sammansatta grupper skriva specialprogram i olika sammanhang och vid olika tidpunkter för att undvika motsättningar. Detta är svårt att göra när det gäller principprogram, då ett sådant är tänkt att ge en samlad bild av ett partis ideologi. I och med att allt fler människor deltar i programbeslutsprocesser finns det dock en tendens att skriva mycket allmänt hållna principprogram, samtidigt som man satsar mer på specialprogram. För ett kommunistiskt parti med anspråk på att ha en helgjuten, sammanhängande ideologi är detta framgångssätt svårare att genomföra.

Vad gäller förhandlingsmodeller för programbeslut kan man åstadkomma kompromisser på flera olika sätt:

(1) Man samlas kring breda, oprecisa formuleringar.

Fördelen i förhållande till (1) är att de kan ge en något bättre vägledning och även en känsla av att alla parter vunnit något. Emellertid ger ett intryck av enighet utåt. Nackdelen med breda formuleringar är just att de brister i precision så att de inte kan gå någon vägledning i politiska valsituationer, vid intresseartikulering samt peka på konkreta handlingslinjer.

(2) Man samlas kring relativt preciserade mellanståndpunkter.

Fördelen i förhållande till (1) är att de kan ge en något bättre vägledning och även en känsla av att alla partier vunnit något. Emellertid kan det vara svårt att finna mellanståndpunkter, särskilt om det finns ett starkt krav på ideologins inre sammanhang och odelbarhet och de kan ge ett intryck av halvheter, oklarhet och inkonsistens.

(3) Man kohandlar med preciserade formuleringar.

Alla grupperingar kan därvidlag vinna åtminstone någon preciserad formulering. Man kan också tänka sig att det bakom oprecisa formuleringar finns en kohandel som går ut på att man byter precisa formuleringar mot oprecisa. Att kohandla med preciserade formuleringar är inte så svårt som att finna mellanståndpunkter, men även då kan principprogrammet ge ett inkonsistent intryck samt bli beroende av förändringar i styrkeförhållanden mellan olika grupperingar.

(4) Man kohandlar med ideologiska ståndpunkter och något annat, t.ex. kandidater i olika val, representation i olika partiorgan, större inflytande i framtiden, osv. Fördelarna är att ideologin kan framstå som enhetlig utåt och att de inre motsättningarna biläggas utan någon större splittring. Nackdelen är att ideologiska motsättningar mycket lätt kan blossa upp om löften inte hålls, när styrkeförhållanden förändras, osv.

(5) Man kan utesluta kontroversiella problemställningar.

Fördelen är givetvis att motsättningarna sopas under mattan, men att det strider mot kravet på konsistens och sammanhang. Även utanför partiet kan man fråga sig varför man undviker en viss frågeställning. Vidare kan det vara svårt att legitimera, särskilt om man tidigare haft preciserade uppfattningar.

Då det inom den kommunistiska rörelsen finns ett starkt krav på ideologins inre sammanhang, fullständighet och odelbarhet, är det svårt att samlas kring preciserade mellanståndpunkter (2), att genomföra en systematisk kohandel (3) samt att utesluta kontroversiella problemställningar (5). Vilket kompromissätt som blir gällande beror då i övrigt på styrkeförhållandena mellan olika grupperingar samt grad av ideologisk artikulering.

Om grupperingarna är ungefär lika starka och den ideologiska artikuleringen ungefär densamma, så är det sannolikt att man samlas kring breda, oprecisa formuleringar. Om en gruppering är avsevärt starkare så blir bilden något mer komplicerad. Den mindre grupperingen kan hota med partisprängning för att uppnå vissa ideologiska värden, vilken kan leda till avsevärda framgångar, eftersom kompromisser i ideologiska frågor inte behöver kosta den dominerande gruppen särskilt mycket. Den svagare grupperingen kan vinna vissa oprecisa formuleringar där man har krav på preciserade formuleringar eller kan man vinna vissa egna preciserade formuleringar. Men om den svagare grupperingen har en låg grad av artikulering är det kanske mer sannolikt att de är benägna att kohandla med annat än ideologiska ståndpunkter. Om vi tar hänsyn till grupperingarnas styrkeposition i det kommunistiska partiet samt grad av ideologisk artikulering, så får vi en uppställning enligt tablå 3:2.

Vänstern inom SAP tolkade en rad oprecisa formuleringar i SAP 1911 som "sina". I SSV 1917 skulle dessa oprecisa formuleringar preciseras. Det skedde också i ganska stor utsträckning, men det var främst humanisterna som i kraft av Carl Lindhagen hade skrivit SAP 1911 samt att de hade en hög grad av ideologisk artikulering och de övriga inom partiet en relativt låg grad av artikulering.

I samband med SKP 1921 hade kommunisterna i partiet en välartikulerad ideologi i kraft av Komintern. Som dominerande gruppering ville man inte göra eftergifter åt andra grupperingar. Kommunisterna hade

ingen vilja till sammanhållning och ville heller inte erbjuda någon förhandlingsbas mot bakgrund av Kominterns krav.

SKP 1944 togs i stor enighet. I samband med SKP 1953 gjorde partiledningen vissa eftergifter åt Set Persson i hans högprioriterade formulering beträffande inställningen till socialdemokratin. Persson hade en svag position och en låg grad av ideologisk artikulering, men kunde hävda sig i kraft av att han hade samma ståndpunkt som SUKP och Kominform.

SKP 1961 togs också i enighet, även om det fanns latent motsättningar som bl.a. uttrycktes genom att man samtidigt antog Moskvadeklarationen och SKP 1961 samt att man kallade programmet för en 'programförklaring'. Förhandlingar förekom inte därför att det inte fanns några klart avgränsade grupperingar med klara målsättningar.

I samband med VPK 1967 hade modernisterna ensamma en stark position och ensamma en låg grad av ideologisk artikulering. Det dilemma löstes genom att man anammade en nyvänsterideologi, varefter VPK 1967 kompromissades fram genom eftergifter åt traditionalister och högeropposition. Villkoret om förhandlingsbas kunde inte uppfyllas när det gällde vänsteroppositionen. Dess leninism tillät inga förhandlingar om delar av ideologin. Modernisterna avstod från vissa preciseringar för traditionalisternas skull, medan traditionalisterna inte fick med sina högprioriterade formuleringar. Högeroppositionen vann en del egna högprioriterade formuleringar, bl.a. kring demokratin.

I samband med VPK 1972 drev traditionalisterna en ideologisk kampanj för att upprätta en styrkeposition i kraft av inläggen i den ideologiska debatten, vilket också ledde till att vänstermodernisterna gjorde avkall på en del preciserade formuleringar, utan att traditionalisterna direkt fick igenom sina högprioriterade precisa formuleringar. Vänstern var både svag och dåligt artikulerad, högermodernisterna i och för sig ganska starka, men närmast ideologiskt ointresserade.

De kommunistiska principprogrammets begreppsvärld: den politiska vokabulärens struktur och förändring (12)

Den politiska vokabulären sådan den förekommer i de kommunistiska programmen kan i stort sett inordnas under begreppssystemet i tablå 3:3. Kapitalismen som system innefattar summan av maktbaserna – i synnerhet stat och produktion – kapitalisterna som maktutövare samt deras maktutövning genom förtryck, utsugning, splittring och marginalisering. (13) Kapitalismens motsats, socialismen, innebär på motsvarande sätt att arbetarklassen är maktutövare och att den utövar denna makt genom frihet, jämlikhet, solidaritet och deltagande.

Begreppen arbete och kapital som sociala begrepp utgör en summa av maktbaser och maktutövare, i förra fallet med arbetarklassen, i det senare fallet med kapitalister som dominerande klass. Alla uttryck som knyts till kapitalismen blir i den kommunistiska begreppsvärlden negativt värdeladdade och alla uttryck som knyts till socialismen blir på motsvarande sätt positivt värdeladdade. Begrepp som stat och produktion används i huvudsak på ett neutralt sätt, där dessa uttryck knyts till andra, värdeladdade uttryck.

Allmänt sett kan man säga att det sker förhållandevist stora förändringar i den politiska vokabulären vid övergången till och från leninism, men att förändringarna i övrigt inte är så stora. Övergången till och från leninism innebar att man bytte ut stora delar av den politiska vokabulären. Utvecklingen från folkfrontsideologi till modernism och nyleninism innebar däremot att man närmast byggde på den vokabulär som redan fanns med nya ord och uttryck för att öppna nya begreppsfält.

Den leninistiska begreppsvärlden skiljer sig markant från den socialdemokratiska och borgerliga. Den kommunistiska vokabulärens utveckling efter leninismen har inneburit att kommunistisk vokabulär och betydelseanvändning blivit mer allmän, antingen så att vissa kommunistiska begrepp blivit allmänt accepterade eller att kommunisterna i allt större utsträckning börjat använda den allmänna politiska vokabulären.

Ett exempel på ett uttryck som försvunnit ur den programmatiska bilden är *proletariatets diktatur*. Under vänstersocialismen var *demokrati* ett starkt positivt värdeladdat uttryck som representerade både partiets organisationsform (till skillnad från högersocialdemokratin) och ett samhällsideal, medan *diktatur* var ett negativt värdeladdat uttryck som anknöt till högerdiktaturer och till högersocialisternas diktatur inom socialdemokratin. Under leninismen blev uttrycken emellertid neutrala. När man talade om *proletariatets diktatur*, var *proletariat* positivt värdeladdat och *diktatur* neutralt. Detsamma gällde för *borgerlig diktatur* liksom för uttrycken *borgerlig* och *proletär demokrati*. Fascismen ledde till att begreppsparet demokrati/diktatur blev starkt positivt/negativt värdeladdat i offentligheten och att fascism och kommunism kopplades samman genom diktaturbegreppet. *Diktatur* associerades allmänt sett med terror och förtryck, medan *demokrati* innebar motsatsen. Att under dessa omständigheter bibehålla uttrycken *demokrati/diktatur* med neutral värdeladdning var en alltför svår uppgift. Uttrycket *proletariatets diktatur* förekom i kommentarerna till SKP 1944, men försvann sedan ur den programmatiska bilden.

Ett exempel på integration av kommunistisk vokabulär utgör i viss mån *imperialism*, då det blev ett i viss utsträckning accepterat begrepp inom socialdemokratin, vilket i SAP 1975 strukturerar hela det inter-

nationella fältet.

Begreppsvärlden i SSV 1917 rör sig i stor utstäckning kring motsatsparet förtryck-frihet. Å ena sidan härrör förtrycket från samhällets kapitalistiska karaktär och beskrivs i termer som *förstöra, hot, nertrycka, nerbryta, ofri, trycka, våld, överilning*. Å andra sidan härrör det från oligarkin i de demokratiska rörelserna: *auktoritär, bemäktiga, byråkrati, censur, förföljelse, ledare, maktfullkomlighet, maktspråk, odemokratisk, stelna, vänskapskorruption, överledare*. En lång rad uttryck anknyter främst till individens och det förtryckta kollektivets frihet och beskriver både moraliska och psykologiska kvaliteter: *förverkliga, fördjupa, höja, inte utveckling, insikt, intelligens, karaktärsdaning, kraft, kritik, medveten, moralisk, objektiv, oväld, redlighet, sanning, självansvar, självbevarelseinstinkt, självständighet, sedlig, upplysning, vederhäftighet, övertygelse*. Även dessa uttryck används i stor utstäckning med sin udd riktad mot ledarväldet inom de demokratiska rörelserna. Till kapitalismen i sin helhet knyts uttryck som *chauvinism, imperialism, krig, kris, militarism, otrygghet, planlös, privat, protektionism, stelna, stockning, undergång, vanrykta*. Mot kapitalismen står socialismen som beskrivs i termer som *framsteg, fred, humanism, omdaning, trygghet, utveckling*. Kampen mot kapitalismen beskrivs i termer som *demokrati, förena, kamp, klasskamp, massaktion, solidaritet*.

I SKP 1921 är hela den moraliska och psykologiska vokabulären kring förtryck och frihet från SSV 1917 borta. I stället används en rad hårdare och oförsonligare uttryck framförallt för att beskriva kapitalismen i sin helhet: *anarki, barbari, bedrägeri, blod, borgerlig, chauvinism, dyrtid, dårhus, elände, fallfärdig, folkmord, förstöra, illusioner, imperialism, invalidhotell, kaos, kyrkogård, lidande, militarism, otrygg, planlös, privat*. Förtrycket beskrivs i termer som *behärska, hets, fängelse, mord, slaveri, skräck, terror, tvång, underkasta, våld* och kampen mot kapitalismen består i SKP 1921 utöver uttrycken i SSV 1917 med starkare uttryck som *beväpning, offervillig, plikt, proletärt allenaavälde, resning, revolution, störta*. Till socialismen och kommunismen knyts i SKP 1921 i stort sett samma positivt värdeladdade uttryck som i SSV 1917.

Komintern 1928 går i samma stil som SKP 1921 och kompletterar beskrivningen av kapitalismen med uttryck som *förflackning, förruttnelse, helvete, kupongklippning, ocker*, medan kampen mot kapitalismen består med uttryck som *avantgarde*, (revolutionär) *disciplin*, (proletär) *hegemoni*, (proletärt) *herravälde, omstörtning, skoningslös*, (kommunistisk) *tapperhet, uppror*. Kritiken av socialdemokratin har sin speciella vokabulär i Komintern 1928: *bödlar, fackpåvar, socialchauvinism, "socialism", översikt*. Uttrycket *socialfascism* förekommer inte i Komintern 1928, men blev vanligt strax därefter, och var fram till folkfrontsideolo-

gin den vanligaste pejorativa beteckningen på socialdemokratin.

Efter folkfrontsideologins införande försvinner de mer oförsonliga uttrycken från den leninistiska perioden ur den programmatiska bilden. Dessa uttryck används främst i anslutning till fascismen. *Proletariat* försvinner helt ur bilden. *Borgarklass* (och *bourgeoisi*), *klassvälde*, *planlös*, *rasism*, *terror*, *utsugning* blir lågfrekventa. I stället uppträder fr.a. under efterkrigstiden en rad nya uttryck som sammanhänger med storfinansen som fiendeklass, nationalismen samt närmandet till socialdemokratin.

Den vokabulär som var gemensam för SAP 1920 och den kommunistiska ideologin under perioden före SKP 1944 utgör tillsammans med vissa andra uttryck i stort sett hela den ideologiska vokabulären i SKP 1944: *arbete*, *befrielse*, *behov*, *broderskap*, *borgerlig demokrati*, *demokrati*, *diktatur*, *exploatering*, *fascism*, *framsteg*, *fred*, *internationell kapitalism*, *krig*, *kris*, *klasslöst samhälle*, *kontroll*, *likaberättigad*, *marxism*, *nationell*, *planlös*, *planmässig*, *profit*, *reaktionär*, *rättvisa*, *samarbete*, *självbestämmande*, *socialism*, *solidaritet*, *storfinans*.

SKP 1953 använder samma vokabulär som SKP 1944, men därtill kommer en rad uttryck som sammanhänger med det kalla kriget. Kritiken av USA och den svenska kapitalismen under det kalla krigets epok får sin speciella vokabulär i SKP 1953: *aggressiv*, *anarki*, *antidemokratisk*, *antifacklig*, *dollarkapital*, *förintelse*, *förmyndarskap*, *förslava*, *förödmjuk*, *hemliga agenter* (från USA), *herrefolksfasoner* (om USA), *hänsynslöshet*, *liberal*, *massutrotning*, *propaganda*, *provokation*, *sabotage*, *spioneri*, *telefonavlyssning*, *"turister"* (dvs agenter från USA), *underkastelse* (under USA), *vasaller*, *världsherravälde*. Socialismen beskrivs å andra sidan liksom i tidigare termer som *demokrati*, *framsteg*, *fred*, *harmoni*, *lycka*, *planmässig*, *trygghet*, *utveckling*. En nationell motivkrets är också riktad mot främst USA: *nationell*, *oberoende*, *självbestämmande*, *självständighet*, *suveränitet*. Socialdemokratin kritiseras genom uttryck som *antidemokratisk*, *antifacklig*, *"demokratisk socialism"*, *högersocialdemokrati*, *kapitalets förvaltare*, *kontrollanter*. Uttryck som *folkdemokrati* och *folkregering* är typiska som beteckningar på statsformen under arbetarklassens ledning i SKP 1953. Kampen mot kapitalismen beskrivs främst i termer av *enhet* och *kamp*, medan de mer uppviglande uttryck som förekom under leninismen inte syns till i SKP 1953. Däremot förekommer uttryck som utgör ett närmande till socialdemokratin, om än med låg frekvens: *anställda*, *folkflertal*, *initiativ*, *insyn*, *jämlikhet*, *kontroll*, *medbestämmande*, *samarbete*.

I SKP 1961 försvinner det kalla krigets specialvokabulär. I stället går vokabulären tillbaka på grundvokabulären från SKP 1944 tillsammans med ovannämnda uttryck från SKP 1953, vilka kan tolkas som ett närmande till socialdemokratin. I SKP 1961 finner vi dessa uttryck med en

högre frekvens än tidigare och även nya uttryck som *aktiv, ansvar, företagsamhet, inflytande, rationell, samverkan, vinst*. Utryck som *teknik, utbildning, vetenskap, vård* blir positivt värdeladdade och högfrekventa. I anknytning till världsläget används uttryck som *avspänning, kärnvapen, nedrustning, neutral* samt *fredlig samlevnad* (ett uttryck som blott förekommer i SKP 1961). I anslutning till att "de femton familjerna" etableras som politiskt begrepp förekommer också *träbaroner* och *penningaristokrati*. *Människa* blir det dominerande individuttrycket i SKP 1961 och i fortsättningen i stället för det tidigare *medborgare*.

Utöver den vokabulär som förekommer i SKP 1961 finns det i VPK 1967 en vokabulär som främst är inspirerad av den nya vänstern. Till motsatsparet förtryck-frihet finns en del "humanistiska" uttryck, vilka enbart VPK 1967 och SSV 1917 har gemensamma: *auktoritär, censur, fördjupning, humanism, kritik*. Vidare förekommer en rad uttryck för penetration i u-länder, i miljön, på arbetsplatserna, i opinionen: *brutalitет, cynism, fascism, förgifta, förorena, fördom, hets, infiltration, manipulation, tvinga, vapenmakt, våld, åsiktspolis, övergrepp*. Däremot förekommer inte någon vidlyftig vokabulär i samband med friheten: det enda nya uttrycket utgörs i detta sammanhang av *meningsfull*. En rad begrepp ger uttryck för utsugning, särskilt vad gäller förhållandet mellan i-länder och u-länder: *beroende, exploatering, ensidighet, fattigdom, koncentration, misär, nöd, ojämn, parasitär, privilegier, plundra, svält, utplundring, utsugning*. Vidare förekommer en rad begrepp som ger uttryck för marginalisering, främst i de kapitalistiska i-länderna: *arbetslös, diskriminera, främlingskap, isolering, passivisering, slutet*. Kritiken av kapitalismen som system innehåller en del uttryck med konsumtionskritisk hållning: *kommersialism, livsfientlig, surrogat*.

I VPK 1972 har de mer humanistiska begreppen kring motsatsparet förtryck och frihet försvunnit. Däremot förekommer en del starkare kritiska uttryck som *dominera, folkmord, förslavning, lemlästning, rovdrift, underkuva*. Utsugningen kompletteras i VPK 1972 med *förslitning, uppskörtning, utnyttja*. Splittringen består med *maktblock, rasism, splittring, söndra och härska, tvångsförflyttning, utlänningsförakt*. Vidare förekommer starkare kamputtryck med högre frekvens än tidigare: *anti-imperialism, enhet, kamp, klasskamp, konfiskering, kontroll, krav, krossa, motstånd, revolution*. Samtidigt kan man konstatera att en rad begrepp som uttryckte ett närmande till socialdemokratien har försvunnit ur bilden: *initiativ, löntagare, medbestämmande, rationell, samarbete* eller förekommer med minskad frekvens: *inflytande, insyn, planering, samverkan*. En rad uttryck för motsättningen mellan öst och väst som återfinns i SKP 1961 och VPK 1967 finns inte i VPK 1972: *avspänning, kärnvapen, nedrustning, neutral*. Välfärdssamhällets positivt värdeladdade

vokabulär — *framsteg, teknik, trygghet, utbildning, vetenskap, vård* har minskat eller försvunnit ur bilden. Socialismen beskrivs dels med begrepp som negerar kapitalismen, dels förekommer en koncentration på uttryck som *behov, demokrati, frihet, jämlikhet, planmässig*.

Vänstersocialismens vokabulär är starkt knuten till en kritik av socialdemokratien, dels i bristerna i socialdemokratins kritik av kapitalismen, dels i arbetarrörelsens organisationsformer. Därigenom kretsar den vänstersocialistiska vokabulären i hög grad kring motsatsparet förtryck och frihet. Leninismen innebar en våldsammare kritik av kapitalism och socialdemokrati. Vänstersocialismens "humanistiska" vokabulär försvann ur bilden. Uttrycken för kampen mot kapitalismen blev avsevärt fler och oförsonligare än under vänstersocialismen. Folkfrontsideologin innebar att den speciellt leninistiska vokabulären försvann och man återgick till en för socialdemokrati och leninism gemensam vokabulär kompletterad med vissa för folkfrontsperioden karaktäristiska uttryck. SKP 1953 innehåller en speciell vokabulär som är kritisk till USA och högersocialdemokratien. Under modernismen försvinner denna vokabulär och en socialdemokratiskt orienterad vokabulär får allt större plats. Den nya vänsterns idéutveckling skapar en rad nya uttryck som innefattar en kritisk hållning till konsumtionssamhället samt utsugningens och marginaliseringens olika former. Nyleninismen i VPK 1972 bygger vidare på denna nya vokabulär med begrepp som uttrycker en oförsonligare hållning än tidigare. Kamputtrycken är starkare, även om de inte är så kraftfulla som under leninismen. Den vokabulär som uttrycker ett närmande till socialdemokratien och en integration i den svenska politiska kulturen har man fjärmat sig från i VPK 1972.

Den kommunistiska ideologins betydelse i svensk politisk kultur: externa kommentarer till de kommunistiska principprogrammen(14)

Man kan urskilja ett ganska tydligt mönster när det gäller programkommentarer i svensk politisk ideologi. De socialdemokratiska programmen har alltid stått i centrum. Borgerliga kommentarer har i sin kritik av de socialdemokratiska programmen sökt finna bevis för dogmatisk socialism, medan kommunistiska kommentarer vanligen sökt finna bevis för reformism och borgerliga idéer av olika slag. Under 1900-talets första hälft har de tre borgerliga partierna i stort sett ömsesidigt kritiserat varandras program och ideologier medan de fr.o.m. 1960-talet tvärtom har uttryckt beundran av varandras respektive program och ideologier.

Bondeförbundets program beskylldes av de andra partierna främst för att inte innehålla någon ideologi, högerens program för att vara reaktionära – stundom på gränsen till högerextremism – och liberala program för att vara urvattnade och intetsägande. Socialdemokratin har givetvis också riktat denna kritik mot de borgerliga programmen och fortsatt med det efter att de borgerliga partierna började beundra varandras ideologier. Kritiken av centerpartiet har sedan dess främst gått ut på att partiets program och ideologi varit borgerlig, något som också kommunisterna instämt i.

Den kommunistiska synen på de borgerliga partiernas program har främst varit klassmässig. Sålunda har högerens program betraktats som uttryck för storbourgeoisins, militärernas och storgodsägarnas ideologi, den liberala rörelsens program som uttryck för den liberala bourgeoisins eller småbourgeoisins ideologi, medan bondeförbundets program i stort sett betraktats som uttryck för storböndernas eller den agrara kapitalismens ideologi.

Kommunismens program och ideologi har i detta mönster varit mest misstolkat, marginaliserat och utsatt för negativa värderingar.

Motståndarpressen uppmärksammade överhuvudtaget inte SSV 1917. Uppmärksamheten gällde nära nog uteslutande det faktum att det nya partiet bildats. Detsamma gällde SKP 1921.⁽¹⁵⁾ Man diskuterade främst partisprängningen och partiets förhållande till Komintern. Även Komintern 1928 förbigicks med tystnad både i socialdemokratisk och borgerlig press.

I socialdemokratisk press förekom några få kommentarer till SKP 1944. Kommentarer till idén om ett marxistiskt enhetsparti var i allmänhet avvisande, sarkastiska och överlägsna. I samband med Kominterns upplösning menade Socialdemokraten att det skulle bli svårt för SKP att ansluta sig till SAP, "lika svårt som för en kamel att gå igenom ett nålsöga".⁽¹⁶⁾ "Förslag till grundval för diskussion om program för ett marxistiskt enhetsparti" betraktades som "opportunistisk rappa-kalja". Det sågs som ett försök att framställa SAP som förrädare gentemot Erfurtprogrammets ideologiska tradition. Eftersom SKP var i färd med att anta ett socialdemokratiskt program, hade partiet inget existensberättigande och borde upplösa sig, så att dess medlemmar kunde ansluta sig till SAP på individuell basis.⁽¹⁷⁾ Kommentarer till SKP 1944 var likartade.

Den socialdemokratiska vänstern gjorde inga offentliga uttalanden om det kommunistiska programmet. Eftersom både SKP och den socialdemokratiska vänstern – som i den socialdemokratiska programdiskussionen representerades av Georg Branting och Per Emil Brusewitz – hade SAP 1920 som ideologisk plattform fanns det en rädsla hos den socialde-

mokratiska vänstern att anklagas för kommunist sympatier. I en artikel i Kulturfront, en tidskrift som stod SKP nära, antydde Per Emil Brusewitz att han ogillade den ganska hätska kritiken av SKP från ledande socialdemokratiskt håll. Han sade där att "isolering eller 'spottande' på meningsmotståndare kanske kan balsamera egna och andras mindervärdeskomplex samt fiska en del oförtjänta applåder . . . Det kan . . . stärka gemensamma motståndare samt skapa fanatism och olustkänslor".(18) I övrigt är artikeln en plädering för att SAP borde stå kvar på den "vetenskapliga socialismens grund", dvs att partiet i allt väsentligt skulle bevara det ideologiska innehållet i SAP 1920.

Kommentarerna till SKP 1953 inom motståndarpressen gjordes i hägnet av det kalla kriget och den hårda ton som den svenska offentligheten hade mot kommunisterna vid denna tidpunkt. Det var främst tre punkter som diskuterades: programmets karaktäristik av Sovjetunionen och SKPs nationella trovärdighet, frågan om den politiska makten samt programmets syn på socialdemokratien.

De socialdemokratiska reaktionerna på SKP 1953 var synnerligen negativa, särskilt mot bakgrund av programmets tal om "högersocialdemokratien" och dess bindningar till monopolkapitalet. I Östergötlands Folkblad antog man att hätskheten mot socialdemokratien berodde på att kommunisterna rensats ut ur fackföreningsrörelsen. Talet om högersocialdemokrati var ett försök att slå tillbaka och åter splittra den svenska arbetarrörelsen.(19)

När det gällde den politiska makten var det följande stycke som ut-sattes för närgången granskning i de flesta av motståndarpressens kommentarer: "Riksdagen måste omvandlas till ett demokratiskt instrument för viljan hos den stora majoriteten av Sveriges folk och genom fria val erhålla en majoritet av verkliga motståndare till storfinansens makt." Detta tolkades i ett karaktäristiskt inlägg i AT enligt följande: "svenska folket skall med våld tvingas att genom ofria val välja kommunister och kommunistysmatisörer till en riksdag som då blir ett instrument åt en diktaturregering, vars målsättning blir att utplåna frihet och demokrati".(20) Norrländska Socialdemokraten gick ännu längre och menade att valen under en kommunistisk regim skulle ersättas av tvångsröstning på en lista med enbart kommunistiska namn. Alla som inte accepterade detta skulle komma att deporteras, skjutas ner eller placeras i tvångsarbetsläger.(21)

De kommunistiska motiven till programrevisionen misstroddes både i socialdemokratisk och borgerlig press. Den socialdemokratiska inställningen var härvidlag klart hårdare än den borgerliga. Den socialdemokratiska pressen antog att programrevisionen i första hand var ett önskemål från Moskva. Exempelvis menade Ny Tid att SKP var ett parti som kröp

för sina herrar i Moskva och att programmet uteslutande skrivits för att vara dem till behag.(22) Ny Tid framhöll vidare att Moskva inte intresserade sig för val, utan för att ha pålitliga partier som SKP i sina led.

Den borgerliga pressen poängterade att programrevisionen sammanhänge med tillbakagången i valen, men pekade också på beroendeförhållandet till Moskva. Den folktopartistiska pressen angrep häftigt programmet, särskilt för idéerna om den politiska makten och ifrågasatte SKPs nationella trovärdighet. I Expressen hette det under rubriken "Vägen till Kreml" att anledningen till programrevisionen dels sammanhänge med valbakslagen, dels rörde sig om "brister i tillämpningen av Stalins teser".(23) GHT pekade på att patriotismen i programmet visade att röd = brun.(24)

Högerpressen var något vänligare än den övriga motståndarpressen i sin kritik av programmet, vilket berodde på att man använde kommunisterna för att kritisera socialdemokratien. I en ledare i SvD menade man att det var bra att SKP inte dolde att man stod för socialismen, vilket SAP gjorde.(25) För övrigt angrep man SKPs bild av Sovjetunionen samt SKPs nationella trovärdighet. En av de få mer ingående analyserna gjordes i Norrköpings tidning.(26) Där hette det bl.a. att tillkomsten av det kommunistiska programmet utgjorde ett unikt remissförfarande, särskilt i det att alla hade inbjudits att lägga synpunkter på programmet. Allmänt sett såg man programmet som ett angrepp på socialdemokratien, att det var en spekulering i klasshets och klasshat samt att formuleringarna ofta utgjorde direkta översättningar från "utländska tungomål".

Några innehållsliga kommentarer till SKP 1961 har inte stått att finna vare sig i socialdemokratisk eller borgerlig press.

En del kommentarer gjordes till VPK 1967, men det stora intresset gällde namnbytet, och någon mer ingående diskussion om programmet förekom inte. Både socialdemokratisk och borgerlig press uppfattade programmet som vänstersocialistiskt till sitt innehåll, som ett "Aksel Larsen-program".(27) Man betraktade det som vagt och att partiet i och med detta program saknade identitet. Men denna vaghet sågs också som ett taktiskt drag för att attrahera socialdemokrater.(28)

I de ganska omfattande kommentarerna till VPK 1972 från borgerligt och socialdemokratiskt håll sades det ofta att programförslaget var skrivet för att attrahera grupper till vänster om VPK – ett påpekande som f.ö. ofta poängterades från traditionalistiskt håll. Därför finns det anledning att undersöka hur de reagerade på VPK 1972. Överlag var reaktionerna negativa. KFMLr, RMF och FK var klart negativa. KFML hade en splittrad inställning.

KFMLr hävdade att det var ett opportunistiskt program för att attrahera den "småborgerliga", intellektuella vänstern mellan KFMLr och

VPK. Man menade att VPK skändes för de radikala fraserna i programmet. Det skulle främst bero på att SAP ville ha stöd från VPK just när programmet hade skrivits. Programmet var i detta läge en black om foten för det som VPK "egentligen" alltid velat: att ha ett intimt samarbete med SAP.(29)

Revolutionära marxisters förbund (RMF), trotskisterna, skrev om programmet under rubriken "nytt vin i gamla läglar". Programmet betraktades som vänsterreformistiskt. Man såg det som ett adekvat uttryck för center-vänster-koalitionen inom partiet, men att denna skulle komma att tvingas till eftergifter för traditionalisterna ("Norrskensflammegruppen"). F.ö. kritiserades programmet utifrån typiskt trotskistiska synvinklar. En huvudsynpunkt gällde att man saknade en uppgörelse med Stalin-perioden samt en utvärdering av de socialistiska ländernas samhällsbygge.(30)

Förbundet Kommunist (FK) gjorde en omfattande genomgång av programmet och kritiserade det i linje med den rådskommunistiska vänstern inom VPK. VPK 1972 sågs som det mest radikala program partiet haft sedan Komintern-perioden, men att det mestadels bestod av "revolutionär fernissa" för att "reparera VPKs katastrofala isolering från de senaste årens uppsving bland ungdom och framförallt arbetare". Avslutningsvis hette det att "programförslaget förenar en förslöad och historiskt misslyckad syn på den socialistiska kampen . . .".(31)

KFMLs inställning till programmet var splittrat. Bo Gustafsson, ledande ideolog inom KFML, menade att *programkommissionens* förslag till VPK 1972 innebar väsentliga framsteg i förhållande till VPK 1967, och påpekade bl.a. att reformismen i det tidigare programmet hade försvunnit.(32) Däremot var han negativ till att programmet inte sade något om revisionismen och Sovjetunionens utveckling. Han önskade också klarare ställningstaganden till den väpnade kampen och till frågan om det politiska systemet. Men allmänt sett var han positiv till programkommissionens förslag och aviserade aktionsenhet mellan VPK och KFML i olika frågor, med bl.a. detta program som grundval. För detta blev han häftigt kritiserad i ett inlägg som menade att "VPK" hamnat i "det revisionistiska träsket" och att när man väl hamnat där så var det omöjligt att ta sig upp hur radikala program man än skrev.(31) Bo Gustafsson återkom med ett inlägg om *partistyrelsens* förslag till VPK 1972, där han konstaterade att partistyrelsen gjort eftergifter för revisionismen.(32) Han konstaterade att den avgörande frågan i programmet gällde huruvida VPK var berett att krossa den borgerliga staten och grunda den revolutionära regeringen på "sin egen proletära stat". Först då kunde man tänka sig ett närmare samarbete mellan VPK och KFML.

Den borgerliga och den socialdemokratiska pressen uppfattade också

programmet som ett försök att dra till sig organisationer och personer till vänster om VPK. Även här togs de radikala tongångarna inte riktigt på allvar. Man såg programmet som opportunistiskt och skenradikalt; VPK var tvingat att ha ett sådant program för att motstå kritiken från de kommunistiska smågrupperna. Vidare ifrågasatte man VPKs demokratiska trovärdighet, särskilt som VPK 1972 betraktades som ett leninistiskt program i förhållande till VPK 1967. Programmet tolkades också som mer Moskvavänligt än tidigare, speciellt mot bakgrunden av motsättningsarna mellan modernister och traditionalister.(33)

En schablonbild av bolsjevikisk och kommunistisk ideologi började formuleras ganska snart efter partisprängningen 1917 och var etablerad vid partiets anslutning till Komintern 1921. I yttersta korthet ser den bilden ut enligt följande: Det kommunistiska partiet är ett elitistiskt parti som med våldsamma medel eftersträvar att störta den demokratiska ordningen och upprätta en enpartidiktatur under ett beroende av den världskommunistiska rörelsen och fr.a. Sovjetunionen. Denna bild av den kommunistiska ideologin har i stort sett varit oförändrad sedan SKP 1921. Det är en bild som har präglat de sparsamma kommentarerna till det kommunistiska partiets olika program. I kommentarerna till de kommunistiska programmen har man sökt bekräftelser på denna schablonbild i programtexterna. Om man inte kunnat finna några sådana bekräftelser, har programmen setts som taktiska manövrer, aldrig som några djupgående eller uppriktiga ideologiska förändringar.

Det kommunistiska partiet har i stort sett varit isolerat på den parlamentariska arenan; direkt samverkan med andra partier har sällan förekommit. Inflytandet på väljararenan har varit ringa; partiet har alltid varit det minsta partiet med parlamentarisk representation, Därigenom har det också varit ideologiskt isolerat. Partiets ideologi och politik har i stort sett ignorerats av de andra partierna, utom vid de tillfällen under mellankrigstiden, under andra världskriget och vid 50-talets början, då de andra partierna förde något av en hetskampanj mot SKP.

För att sammanfatta bilden av kommentarerna till de kommunistiska programmen, så lyser de i stort sett med sin frånvaro och i den mån de förekommer så är de bundna till en schablonbild av den kommunistiska rörelsens ideologi som uppstod omkring 1920 och som i huvudsak varit oförändrad sedan dess.

4. De kommunistiska principprogrammets innehåll: partiideologins dimensioner

Inledning

I detta kapitel har tio olika ideologiska dimensioner — det internationella systemet, klassamhället, staten, partiet, socialdemokratin, alliansfrågan, revolutionen, övergången, slutmålet samt Sverige — relaterats till de fem olika partiideologiska stadierna: vänstersocialism, leninism, folkfrontsideologi, modernism, nyleninism. De olika dimensionerna har därvid analyserats med något olika utgångspunkter.

Synen på det internationella systemet har analyserats med hjälp av enheterna i Johan Galtungs imperialismteori, då de är så generella att de fångar in alla aspekter i sammanhanget. Synen på klassamhället och på alliansfrågan analyseras med utgångspunkt i definitionen av arbetarklassens huvudfiende. Synen på staten analyseras genom sex grundmodeller över relationen mellan stat, kapital och arbete. Partisynen analyseras med utgångspunkt i vänstersocialismens och leninismens närmast idealtypiskt motsatta partimodeller. Synen på socialdemokratin analyseras med utgångspunkt i fyra grundhållningar: socialdemokratin som socialfascism, borgerligt arbetarparti, broderligt arbetarparti samt socialistiskt arbetarparti. Revolutionens karaktär analyseras med utgångspunkt i fjorton konträrt motsatta kampformer samt i konfliktprocessernas olika faser. Övergången mellan kapitalism och socialism analyseras med utgångspunkt i dess olika stadier samt i ett antal semantiska preciseringar av begreppet proletariats diktatur. Föreställningen om det kommunistiska samhället analyseras med hjälp av distinktionen socialism-kommunism samt Daniel Tarschys fyra idealtypiska utopier om det framtida samhället hos Marx: den perfekta staten, den demokratiska staten, associationen och kommunen. Sverigebildens analys analyseras med hjälp av två dimensioner: internationell-nationell orientering samt svensk och icke-svensk väg.

Kapitlet avslutas med en kort summering i vilken förskjutningarna mellan olika dimensioner i olika partiideologiska stadier berörs.

Det internationella systemet

Den kommunistiska synen på det internationella systemet kan analyseras med hjälp av kategorierna i Johan Galtungs imperialismteori, då denna är tillräckligt generell för att innefatta alla tänkbara innehållsliga aspekter och formella benämningar.⁽¹⁾ Vi kan då räkna med fem kategorier, härskande och behärskade klasser i kapitalismens utvecklade länder (Cc, Centrum centrum, där Centrum med stort C är en nationell enhet medan centrum med litet c är en social enhet), härskande och behärskade klasser i kapitalismens underutvecklade länder (Pc, Periferins centrum respektive Pp, Periferins periferi) samt slutligen de socialistiska länderna (som här betecknas med enbart C, eftersom de i kommunistiska sammanhang inte antas vara uppdelade i härskande och behärskade klasser). Eftersom vi räknar med fem kategorier får vi tio relationer. Därtill lägger vi ytterligare fem relationer, nämligen de fem kategoriernas relationer till sig själv. (Se figur 4:1 och tablå 4:1.)

1. Cc-Cp. Motsättningarna mellan härskande och behärskade klasser kapitalismens Centrumländer är själva utgångspunkten i synen på det internationella systemet. Andra motsättningar kan i princip härledas från denna motsättning. Tonvikten i SKP 1953 och SKP 1961 ligger vid motsättningen mellan kapitalism och socialism som system eller "läger", även om denna motsättning också kan härledas till klassmotsättningar. Det gäller också VPK 1967 som lägger tonvikten vid motsättningen mellan imperialismen och de behärskade i Periferin. Synen på kampen mot imperialismen har här genomgått en relativ förskjutning från arbetarklass och arbetarrörelse i Centrum till förtryckta folk samt nationella och socialistiska befrielserörelser i Periferin. VPK 1972 förenar de tre ovannämnda huvudmotsättningarna i sitt sätt att använda begreppen imperialism, kapitalism, socialism och folk.

2. Cc-Cc. Synen på förhållandet mellan de härskande klasserna i kapitalismens Centrum är situationsbetingad. I SKP 1921 och SKP 1953 betonas motsättningarna mellan de härskande klasserna i de kapitalistiska länderna, motsättningar som upplöser och förintar det kapitalistiska systemet inifrån. I SSV 1917 och VPK 1967 betonas å andra sidan kapitalismens och imperialismens enhet gentemot de behärskade klasserna. I Komintern 1928 och VPK 1972 ses detta förhållande som dubbelbottnat: enheten mot de behärskade, rivaliteten inom de egna leden som beroende av världsläget.

3. Cp-Cp. Folkens och proletariatets solidaritet framstår närmast som en självklarhet.

4. C-C. Solidariteten inom det socialistiska systemet är också en självklarhet fram till VPK 1967, där man talar om sociala skillnader och byrå-

kratism. VPK 1967 nämner vidare inte relationerna mellan socialistiska länder eller relationerna inom eliten i olika socialistiska länder. VPK 1972 antyder vissa nationalistiska motsättningar härvidlag.

5. Cc-C. Motsättningarna mellan kapitalismens och socialismens system är också närmast en självklarhet, även om de kan ta olika former vid olika tidpunkter.

6. Cp-c. Synen på förhållandet mellan arbetarklassen i kapitalismens Centrum och de socialistiska länderna, särskilt Sovjetunionen, har varit präglad av lojalitet och solidaritet, men med något olika styrka i olika program. SKP 1921 ser Komintern som samordnande kraft framför Sovjetunionen. Detta uttrycks även i kommentarerna till SKP 1944, dock inte så uttalat som i Komintern 1928. Styrkan i solidariteten mellan Sovjetunionen och proletariaten i de kapitalistiska länderna blir allt svagare från SKP 1953, för att inte alls nämnas i VPK 1967 och i vaga ordalag i VPK 1972.

7,8. C-Pc, Pp. De svenska programmen gör egentligen inte någon analys av Periferin förrän i VPK 1967. I de tidigare svenska programmen omnämns Periferin endast i några allmänna fraser. Någon klassuppdelning av Periferin görs inte, vilket i viss mån förklaras av att kolonialismen i stora stycken innebar att de härskande klasserna i kapitalismens Centrum direkt utövade makten i Periferin. VPK 1967 nämner inte något om relationerna mellan de socialistiska länderna och kapitalismens Periferi, medan VPK 1972 poängterar de socialistiska länderna som avgörande stödjepunkter för nationella och sociala befrielseörelser.

9,10. Pc-Pp, Cc-Pp. Både VPK 1967 och VPK 1972 poängterar liksom Komintern 1928 klassmotsättningarna i Periferin, medan övriga program som tar upp dessa relationer ser Periferin som en helhet. Synen på dessa motsättningar är beroende av synen på karaktären av den härskande klassen i Periferin, vilken varierar med dess grad av antiimperialism och nationalism, motsättningarna inom den samt dess förhållande till Sovjetunionen.

11. Cc-Pp. Detta ses som själva kärnan i Centrum-Periferi-imperialismen och utgör en expansion av motsättningarna mellan bourgeoisi och proletariet i världsskala.

12. Cp-Pc. Denna motsättning är avhängig karaktären av den härskande klassen i Periferin. Om man antar en motsättning mellan härskande och behärskade klasser i Periferin, så är motsättningen mellan de behärskade klasserna i Centrum och de härskande i Periferin också given.

13. Cp-Pp. Antagandet om solidariteten i detta förhållande är närmast en självklarhet. Ett program som SF 1968 diskuterar dock motsättningar i detta fall som inte enbart är en konsekvens av den härskande klassens försök till splittring utan är mer objektivt grundad i det relativa väl-

ståndet i kapitalismens Centrum.

14. Pc-Pc. De svenska programmen tar inte explicit upp denna relation. Återigen finns det här en diskussion om karaktären av den härskande klassen i Periferin, vilken bestäms av olika grad av beroende och oberoende till den härskande klassen i Centrum.

15. Pp-Pp. Solidariteten mellan proletariaten i Periferin framstår också som en självklarhet.

Det är först den socialistiska vänstern som börjar använda ett imperialism-begrepp i samband med första världskrigets utbrott. Dessförinnan förekom inte detta begrepp inom den svenska socialdemokratin. Emellertid säger vare sig SAP 1911 eller SSV 1917 något mer preciserat om det internationella systemet. I SAP 1911 ses det privatkapitalistiska produktionssättet som en helhet, oberoende av nationer, i vilken motsättningen mellan arbetare och kapitalister utgör det bestämmande draget. Denna grundsyn finns också hos den socialdemokratiska vänstern, men man menade att kapitalismen med nödvändighet ledde till imperialism och militarism.(2) Kriget var ett imperialistiskt krig, ett krig mellan varje nations kapitalistklass om hela världens profitmöjligheter.(3) Det var en syn som utvecklades inom hela den internationella vänstern; den ryska vänstern betonade mer den ekonomiska sidan av imperialismen, den tyska den politiska. Den svenska vänsterns syn låg närmast den tyska då man betonade nationalstaternas imperialistiska politik mot bakgrunden av kapitalistklassens intressen. Med denna syn på det internationella systemet kritiserade vänstern den socialdemokratiska högern för ett känslöbetonat tankesätt, där en grupp (Branting m.fl.) var positiv till ententen och negativ till centralkmakterna, medan en annan (Steffen m.fl.) förhöll sig tvärtom.(4) I SSV 1917 står kapitalet enligt gentemot proletariats strävanden: "Motsättningen mellan arbetare och kapitalister" tar "allt våldigare former" och utvecklas till en motsättning i världsskala mellan världskapital och världsproletariat.(5)

Under leninismen ses denna utveckling som en process som inleds med en våldsam ekonomisk konkurrens, vilken leder till bankkapitalets sammanflätning med industrikapitalet, vilket skärper kampen mellan de kapitalistiska staterna ända till formen av imperialistiska krig. Samtidigt söker kapitalet binda arbetarklassen till den imperialistiska staten med alla medel. Men det imperialistiska kriget leder till inbördeskrig och proletariats revolutionära internationella rörelse. Detta i sin tur gör att kapitalisterna bildar internationella sammanslutningar för att bilägga sina egna konflikter och slå ner proletariats revolutionära rörelse i alla länder. Vidare söker de imperialistiska krafterna att lägga under sig små och svaga stater samt bekriega de nyligen uppkomna proletära länderna. Mot de starka imperialistiska staterna står sålunda svaga kapitalistiska stater,

proletariatet i de starka kapitalistiska staterna, de proletära staterna samt de undertryckta folken i kolonierna.(6)

När det gäller förhållandet mellan de starka kapitalistiska staterna, så betonar SKP 1921, till skillnad från SSV 1917, *motsättningarna* mellan de härskande klasserna i olika länder. Dessa motsättningar leder till ett sammanbrott i världssystemet och ger proletariatet initiativmöjligheter.

I Komintern 1928 är imperialismen "en historisk ny form av kapitalismen, ett nytt förhållande mellan den kapitalistiska världshushållningens olika delar och en variant i förhållandet mellan det kapitalistiska samhällets huvudklasser."(7) Imperialismen är "finanskapitalets epok", integrationen mellan industri- och bankkapital. Denna kapitalkoncentration och kapitalcentralisationen i världsskala ökar samtidigt motsättningarna mellan finanskapital och konkurrenskapital, mellan finanskapitalet och mellangrupperna i samhället och leder till motsättningar och krig även mellan nationer. Denna samtida integration och splittring betecknas därför som "en ruttnande och döende kapitalism", som "den sista etappen i kapitalismens utveckling överhuvud". Genom dessa motsättningar närmar sig kapitalismens slutliga sammanbrott och den proletära världsrevolutionen står för dörren. Skillnaden mellan denna syn och synen på imperialismen i SSV 1917 och SKP 1921 består kanske främst i att imperialismen i Komintern 1928 i huvudsak definieras så att den ger en starkare determinism åt föreställningen om det kapitalistiska systemets snara sammanbrott.

I Komintern 1928 står Sovjetunionen i centrum för proletariatets rörelse och befrielse, i SKP 1921 var det Komintern. Sovjetunionen ses som proletariatets enda fosterland och proletariatet i alla kapitalistiska länder är förpliktigt att försvara Sovjetunionen med sina liv om det egna landets bourgeoisie skulle gå till angrepp mot Sovjetunionen. Kominterns roll har i Komintern 1928 underordnats Sovjetunionen.(8)

Komintern 1928 uttrycker en förskjutning av intresset från Europa till "Östern", dvs. de koloniala och halvkoloniala länderna i Asien, främst Kina och Indien. Komintern 1928 antar en intressegemenskap mellan de härskande klasserna i både Centrum och Periferi. De härskande klasserna i Periferin betraktas som brohuvuden åt de härskande klasserna i Centrum. Om brohuvudet främst består av ockupanter från Centrum kan det emellertid finnas en motsättning mellan den härskande klassen i Centrum och Periferin i sin helhet. I denna situation finns det därför en intressegemenskap mellan folket och nationalistiska rörelser i Periferin, som dock lätt kan förbytas i motsättningar, eftersom den nationalistiska rörelsens ledarskap eftersträvar att inrätta sig själv som härskande klass när brohuvudet avlägsnats. När detta inträffar skall det kommunistiska partiet rycka åt sig initiativet över massrörelsen.

Emellertid förändrade Hitlers maktövertagande 1933 den leninistiska världsbilden. Under folkfrontsideologin ersattes imperialismen som ett världsomspännande finanskapital av de nationella monopolkapitalen. Den sociala huvudmotsättningen stod mellan monopolkapital och folk i stället för proletariat och bourgeoisie. Det internationella systemet delades in i fascistiska och anti-fascistiska krafter. Delar av bourgeoisin kunde vara demokratisk och anti-fascistisk. Fr.a. kopplades monopolkapital och fascism samman. Teorin om monopolkapitalism fick nu en viktig *politisk* betydelse från att tidigare främst ha varit ett sätt att förstå den ekonomiska utvecklingen från konkurrens till monopol under kapitalismen.

Detta kommer också till uttryck i samband med SKP 1944. I övrigt säger programmet inte särskilt mycket om det internationella systemet mot bakgrund av den oklarhet som rådde vid krigsslutet. Det sägs ingenting om förhållandet mellan Sovjetunionen och de icke-fascistiska kapitalistiska länderna, men Sovjetunionen framhålls som den nation som krossat fascismen och som förkroppsligar socialismen. Arbetarklassen kan "inte betrakta Sovjetunionen som det betraktar vilket land som helst. Den står inte bara i djup tacksamhetsskuld till detta land, den känner att det representerar dess egna ideal och därför måste solidariskt understödjas".(9)

SKP 1953 bygger i stort sett på A Sjdans analys av det internationella systemet samt vissa av Stalins teser i samma ämne. Världen är indelas i två läger, det imperialistiska och antidemokratiska under ledning av USA samt det anti-imperialistiska och demokratiska under ledning av Sovjetunionen. USA anklagas i SKP 1953 för att förbereda ett tredje världskrig, medan "fredens och demokratins läger" söker befästa freden, minska rustningarna och förbjuda massförintelsevapen".(10) USA intar alltså samma roll i världssystemet som det nazistiska Tyskland under 1930-talet. USA anklagas för att lägga under sig Europa samt inta Englands plats som ledande kapitalistisk stat, inte minst i kolonierna. Den amerikanska imperialismen söker upprätta ett världsherravälde genom ett system av vasallregimer både i Europa och i övriga delar av världen.

I SKP 1961 har två förändringar inträffat i förhållande till SKP 1953. Motsättningarna mellan USA och övriga kapitalistiska stater nämns inte. Man talar i stället om imperialismen eller den internationella monopolkapitalismen i sin helhet. Vidare används nu beteckningen fredlig samlevnad på förhållandet mellan socialistiska och kapitalistiska länder; motsättningar och konflikter kvarstår visserligen i grunden, men kan lösas genom förhandlingar och andra former av fredliga aktiviteter just genom att socialismen uppnått avgörande styrkepositioner.

Det finns vissa skillnader i synen på det internationella systemet som det uttrycks i Moskvadeklarationen 1960 och SUKP 1961 samt i SKP

1961. I Moskvadeklarationen och SUKP 1961 betraktas den fredliga samlevnaden som en form av klasskamp – som undviker ett kärnvapenkrig – medan SKP 1961 betraktar kampen inom ramen för den fredliga samlevnaden som en kamp mellan "det gamla och det nya, mellan kapitalismens och socialismens idéer".(11) I Moskvadeklarationen och i SUKP 1961 ses USA som imperialismens bålverk och man betonar liksom tidigare motsättningarna mellan "de viktigaste imperialistiska staterna".(12) Vidare uttrycks i dessa dokument en avgörande ekonomisk determinism: kapitalismen har bemäktigats av en "oåterkallelig upplösningsprocess".(13) Vad gäller utvecklingen i Periferin vidhålls uppfattningen att de nya staterna varken ingår i socialismens eller kapitalismens system, och att de ekonomiskt "ännu inte slitits loss från den kapitalistiska världshushållningen".(14) Slutligen påtalas också att den nationella bourgeoisins natur är dubbelsidig, att den å ena sidan kan bekämpa imperialismen, men att den å andra sidan bekämpar arbetarklassen och den därför kan bli "allt mer hågad att kompromissa med imperialismen och den inre reaktionen".(15) SKP 1961 synes mer anknyta till de mildare tongångar som förekom då doktrinen om den fredliga samlevnaden formulerades 1956.

Under 1950-talet var motsättningen mellan socialism och kapitalism/imperialism helt central i kommunistiskt tänkande om världsförhållandena. I och med att den fredliga samexistensen inleddes, försköts synen på världsmotsättningarna från imperialism/socialism till imperialism/u-länder. Detta är något som särskilt präglar nyvänstern. En av nyvänsterns ledande teoretiker, André Gorz, pekar t.ex. på en rad nya fenomen kring imperialismen.(16) Direktinvesteringen, främst använd av amerikanska företag i konkurrens med europeiska, liksom företagets våldsamt ökande storlek och internationella arbetsdelning, ställer de socialistiska krafterna inför nya problem. De multinationella företagen integrerar världsmarknaden i en helt annan omfattning än tidigare och aktualiserar vikten av att tillsammans med befrielse rörelserna i u-länderna föra en direkt kamp mot storföretagen i de kapitalistiska länderna. Kampen för självförvaltning blir också en antiimperialistisk kamp till stöd för socialistiska och andra folkliga rörelser i u-länderna. Vidare uppmärksammar Gorz samarbetet mellan inre och internationell arbetsfördelning i företagen, en utveckling som försvårar facklig kamp och utgör ett hot mot sysselsättning och inkomster samt förvärrar alienation och utsvettning. Vidare kunde denna utveckling undergräva socialdemokratins reformism. Det skulle ge utrymme för nya kamp- och organisationsformer i klasskampen.

Under intryck av den nya vänstern försköts under modernismen den tidigare tonvikten på motsättningen mellan de kapitalistiska och de socialistiska länderna till motsättningen mellan imperialism och de för-

tryckta folken.(17) I VPK 1967 görs vidare en manifest uppdelning av klasserna inom u-länderna, där man t.ex. talar om "inhemska parasiter" som brohuvud för monopolkapitalet i Centrum. Det är denna brohuvud-relation mellan monopolkapitalet i Centrum och den politiskt självständiga – men ekonomiskt beroende – härskande klassen i Periferin som fått beteckningen nykolonialism. En annan markant förändring i VPK 1967 är att man antar en social skiktning inom de socialistiska länderna och man säger intet om förhållandet mellan periferin i de kapitalistiska länderna och de socialistiska länderna. Vidare nämns inte relationerna mellan de socialistiska länderna och Periferin. Vid beträffar motsättningarna mellan de socialistiska och kapitalistiska länderna säger man inget om karaktären hos dem, t.ex. fredlig samlevnad, utan nämner blott att de socialistiska länderna försvarar sig mot imperialismens angrepp. USA ses som imperialismens centrum men man säger inget speciellt om förhållandet mellan olika kapitalistiska länder.

I program som danska Socialistisk Folkeparti 1963 och svenska Socialistiska Förbundet 1968 läggs också tonvikten på motsättningen mellan Centrum och Periferi, särskilt i svenska SF 1968. Kritiken av de socialistiska länderna (fr.a. Sovjetunionen) är mer långtgående i SF 1963 och SF 1968 än i VPK 1967. Särskilt SF 1963 ser en motsättning mellan stormakterna USA och Sovjet å ena sidan och småstater å den andra.(18) Någon sådan "småstatsdoktrin" återfinns inte i vare sig VKP 1967 eller i svenska SF 1968. VPK 1972 understryker att huvudmotsättningen i världen står mellan kapitalism och socialism. Om VPK 1967 betraktade motsättningen mellan imperialism och de fattiga och förtryckta folken som en avgörande motsättning i det internationella systemet så är det under nyleninismen i VPK 1972 åter kapitalism mot socialism. Motsättningen mellan Centrum och Periferi i systemet beskrivs nu i termer av motsättningar mellan imperialismen och folken, vilket i ett sammanhang förenar folken i både Centrum och Periferi mot de härskande klasserna. Det betonas att de kapitalistiska staterna har ett gemensamt intresse mot folken och socialismen, trots en ökad rivalitet dem emellan och att USAs ställning som imperialismens centrum utmanas av flera kapitalistiska stater. VPK 1972 tar också i en annan utsträckning än tidigare program upp den ekonomiska sidan av imperialismen. Storfinansens maktställning har stärkt en ökad sammanflätning av kapital i form av internationella jättebolag och truster.

Till skillnad från VPK 1967 nämner VPK 1972 explicit solidariteten mellan de socialistiska länderna och folken både i Centrum och Periferi. I begreppet socialism innefattas både de socialistiska länderna, arbetarrörelsen i de kapitalistiska och de nationella befrielserörelserna. Något om motsättningar eller konflikter inom ramen för socialismen nämns inte

som i VPK 1967. En jämförelse med Moskvadeklarationen 1969 visar att VPK 1972 ligger nära denna i sin syn på det internationella systemet, med undantag av att VPK 1972 undviker att tala mer precist om de socialistiska länderna. I Moskvadeklarationen 1969 finner man en starkare betoning av imperialismens ekonomiska sida, särskilt kapitalets internationalisering, den ökade rivaliteten i det kapitalistiska systemet samt motsättningen socialism/kapitalism som huvudmotsättning.

Det är sålunda först under slutet av 20-talet som en konsekvent leninistisk uppfattning av imperialismen slår igenom i det svenska partiet. Dessförinnan var den främst präglad av en politisk uppfattning av imperialismen, inte en ekonomisk. Uppfattningen av det internationella systemet blev under Komintern och fram till 1960-talet i hög grad beroende av partiets förhållande till Sovjetunionen. Uppfattningen av huvudmotsättningen i världen förskjuts från kapitalister-arbetare till kapitalism-socialism i SKP 1953 och 1961 till fattiga och rika (imperialistiska) länder i VPK 1967, motsättningar som sammanfattas i VPK 1972 och ges en samlad vikt.

Det kapitalistiska samhället

Klasserna och klassamhället

Klassfienden inom både socialdemokrati, vänstersocialism och leninism utgjordes av borgarklassen i sin helhet tillsammans med landsbygdens aristokrati. Skillnaderna i klassanalys mellan SAP 1911, SSV 1917 och SKP 1921 var inte så stora. Genom det privatkapitalistiska produktions sättet och genom stordriften, så hade småborgerliga samhällsförhållanden upplösts och "samlat förmögenheten i ett mindretals händer och gjort motsättningen mellan arbetare och kapitalister till det nutida samhällets mest utmärkande drag".(19) De "gamla mellanklasserna" – småbönder, hantverkare, småhandlare – upplöstes. Industrierbetarna ses som den avgörande kraften i klasskampen under kapitalismen. De är samlade och organiserade i städerna, och kan där överta samhället när kapitalismen störtar samman eller genom sin koncentrerade massa på ett eller annat sätt genomföra den avgörande stormningen. Klasskampen under kapitalismen avgörs i staden, där samhällets huvudmotsättning finns på plats: den mellan kapitalister och arbetare, mellan bourgeoisi och proletariat.

Städernas proletariat ses som den ledande klassen under kapitalismen. Just genom sin koncentration i städerna är det endast de som kan uppträda samlat, organiserat och solidariskt i aktiv klasskamp mot bourgeoi-

sin. Det är endast de som i bourgeoisins ställe kan ta över, administrera och leda det industriella samhället som en ny härskande klass. Men proletariatet är också den första behärskade klass i historien som är i stånd att avskaffa klassamhället, därför att den till skillnad från slaverna i slavsamhället och bönderna i det feodala samhället inte upplöser samhället i sina beståndsdelar utan genom sina kunskaper och ställning i det industriella samhället omformar det till ett klasslöst samhälle där produktivkrafterna utvecklas maximalt. Böndernas kamp betraktades däremot som reaktiv, som blott ett motstånd mot kapitalismens inträngande på landsbygden. Kapitalismen var för bönderna ett hot mot deras livsform och produktionssätt. Genom sin geografiska spridning, sin kulturella efterblivenhet och den därav följande oförmågan till en samlad solidaritet var bönderna blott i stånd till spridda revolter som lätt kunde slås ned. Dessutom innebar smådriftens undergång på landsbygden att bönderna drevs in till städerna och blev proletärer samt att bondeklassen differentierades i allt större utsträckning, vilket innebar ytterligare svårigheter för solidarisk aktionsenhet.

Motsättningarna mellan bourgeoisi och proletariat betraktades således som antagonistiska, som huvudmotsättningen i det kapitalistiska systemet. Klasserna i det feodala samhället drogs in i kapitalismen som dominerande produktionssätt och motsättningarna mellan bourgeoisi och proletariat blev bestämmande också för motsättningarna i det i upplösning stadda feodala samhället. Den tidiga klassanalysen ansåg att motsättningarna mellan proletariat och bondeklass kunde bli både antagonistisk och icke-antagonistisk beroende på situationens karaktär. Senare, särskilt under intryck av Lenin, ansåg man mer att denna motsättning främst var ett uttryck för bourgeoisins och jordägarnas försök att splittra mellan bondeklass och proletariat. Arbetarklass och bondeklass hade gemensamma intressen mot kapitalet.

Dessa synsätt var i stort sett allmänt accepterade inom både socialdemokrati och kommunism. Skillnaderna mellan SAP 1911 å ena sidan och SSV 1917 och SKP 1921 å den andra består främst i att SSV 1917 och SKP 1921 betraktar klassförhållandena i världsskala. I Komintern 1928 betonades denna aspekt i ännu högre utsträckning: smådriftens undergång påskyndades, bondeklassens differentierades i världsskala, arbetsfördelning och rationalisering intensifierades, vilket också innebar en enorm ökning av den industriella reservarmén.(20)

Synen på klasserna och klassfienden förändrades i folkfrontsideologin. På Kominterns 7:e världskongress betraktades fascismen som en "öppen, terroristisk diktatur av finanskapitalets mest reaktionära, mest chauvinistiska och mest imperialistiska element".(21) Fascisterna utgjorde "storbourgeoisins lakejer", fascismen var finanskapitalets egen makt som i

krisens tecken kunde dra med sig deklasserade element ur ruinerade småborgerliga massor, trasproletariatet, mellanskikt, intellektuella och "vissa delar av de mest efterblivna proletära skikten". De deklasserade elementen inom olika klasser kunde inte proletariseras eftersom det inte fanns arbete, och de blev därför ett lätt byte för fascismen.

Huvudfienden blev nu monopolkapitalet – storfinansen – i stället för bourgeoisin. Alla andra klasser och skikt, även delar av bourgeoisin, måste samlas i kamp mot monopolkapitalet. Både gamla och nya mellanskikt kunde utgöra en massbas för monopolkapitalet och därför måste proletariatet förhindra detta, eftersom man nu närmast betraktade det omöjligt att vinna en revolution om bourgeoisin kunde få dessa grupper på sin sida.

Detta synsätt ökade intresset för mellangrupperna. Man konstaterade att den egentliga småbourgeoisin – små och medelstora företagare i industri, handel och jordbruk – exproprierades och proletarisades i allt större utsträckning, samtidigt som det uppstod nya mellanskikt på grund av den kapitalistiska utvecklingen.(22) Dels krävde kapitalkoncentrationen och den kapitalistiska rationaliseringen en utvidgning av den administrativa personalen – uppsyningsmän och tjänstemän för att kontrollera arbetet och arbetarna, dels krävde den statskapitalistiska utvecklingen "allt större inblandning i hushållslivet" en utvidgning av de statliga apparaterna. Dessa nya mellanskikt betraktades som bourgeoisins lakejer, de var anställda av bourgeoisin för att bevaka deras ekonomiska, sociala och politiska intressen. Men å andra sidan hade de "inga egna arbetsverktyg med vilka de kan utsuga andra".(23) Då dessa skikt på grund av sin tilltagande kvantitet inte kunde stå i ett direkt patriarkaliskt förhållande till bourgeoisin, kunde de också påverkas av arbetarklassen. Det gällde särskilt de lägre tjänstemännen "vid järnväg, post, af-färsväsen, banker osv., vilkas läge obetydligt skiljer sig från arbetarnas". De intellektuella var undersysselsatta under kapitalismen, deras skaparförmåga underutnyttjades därför att kapitalismen blott syftade till maximalprofit. Tekniker, ingenjörer och arkitekter fick inte utlopp för sin skapande fantasi, sin förmåga att utveckla produktivkrafterna och att fullända produktionsapparaten. De inriktades på att rationalisera och förbilliga för att öka kapitalets profiter. Läkare, tandläkare och lärare var undersysselsatta, då borgarklassen inte hade något intresse för folkets utbildning och hälsovård. Genom olika spärråtgärder försökte man dessutom begränsa antalet intellektuella, därför att en viss överproduktion kunde vara farlig för bourgeoisin.

De nya mellanskikten sågs som en löst sammanfogad grupp, ingen klass: "mellan de olika grupperna och även inom desamma finns så starka intressebetsättningar att de inte kan förena sig om samma mål".(24) De

nya mellanskikten kunde inte spela en självständig roll i historien. Styrkeförhållandena mellan bourgeoisi och proletariat blev subjektivt avgörande för deras ställningstagande i klasskampen. Arbetarna måste vinna mellanskiktens majoritet — särskilt de nya mellanskikten som skulle bli allt viktigare — för att få övertaget över bourgeoisin.

SKP 1944 bygger på C H Hermanssons analys av den svenska monopolkapitalismen, vilken hävdar att koncentration och centralisation skärps i särskilt stor utsträckning genom den statsmonopolkapitalistiska utvecklingen. Den ekonomiska makten ligger i "händerna på en klick av mäktiga finanskapitalister".(25) Å andra sidan har denna utveckling lett till att arbetarklassen kommit att utgöra befolkningens majoritet i Sverige och att det socialistiska perspektivet därför blivit mer aktuellt än någonsin tidigare. I programmet framhävs också hur kapitalismen utplundrar alla samhällsgrupper utöver borgarklassen.

I SKP 1944 återfinns emellertid ingenting om att småbourgeoisin förintaskas och upplöses, utan nu heter det blott att småborgarklassen under kapitalismen blivit allt mindre betydelsefull. Å andra sidan hävdar programkommentarerna till SKP 1944 att det försiggår en "fördold differentieringsprocess" sådan att stora grupper "formellt självägande småbönder och hantverkare ur ekonomisk synpunkt egentligen är lönearbetare".(26)

I handlingsprogrammet 1946 är proletariseringsteorin inte längre aktuell. Småföretagarna i Sverige "spelar en betydande roll som komplement till storindustrin och kommer att göra det för överskådlig tid framåt".(27) Småföretagarna utplundras allt häftigare av banker och storföretag. Man konstaterar också att åtskilliga småföretagare har det ekonomiskt sämre än många arbetare. Det gäller också småbönderna, även om deras överlevnad ses som beroende av möjligheterna till kooperation. De intellektuella bedöms också som en viktig kraft i kampen mot kapitalet, eftersom de i särskilt hög grad ses som förbundna med produktivkrafternas utveckling. Liksom monopolkapitalet förhindrar produktivkrafternas utveckling, så förhindrar det de intellektuellas fria utveckling.

De högre tjänstemännen betraktas som främmande för eller fientliga till arbetarrörelsen. Men man anser det dock möjligt att skapa ett förbund även med dem, eftersom de högre tjänstemännen inte intresserar sig för vilken ekonomisk ordning som råder eller vem som äger banker och företag. Det viktiga för de högre tjänstemännen är att de uppskattas. Genom den hållningen "berövar vi monopolkapitalisterna möjligheten att mobilisera tjänstemännen som sin hjälptrupp och skaffar oss själva ett bistånd som har ett särskilt värde i kampen mot byråkratismen".(28)

Synen på klasserna är i stort sett densamma i SKP 1953 och SKP

1944. I SKP 1953 har en "klick finansmagnater tillskansat sig den avgörande makten i samhället".(29) Ledningen av de flesta storföretagen har centraliserats hos de finanskapitalistiska grupperna kring de tre storbankerna, vilka i sin tur är sammanflätade med varandra. Borgarklassens ledarskikt, monopolkapitalisterna, är beroende av det amerikanska monopolkapitalet.

I SKP 1961 framhålles att arbetarrörelsen uppnått vissa framsteg när det gäller att rubba monopolkapitalets maktställning, bl.a. genom stat, kommun och Kooperation. Men ingen ändring har skett vad gäller samhällets kapitalistiska klasskaraktär: "Samhällets bestämmande drag är alltjämt motsättningen mellan kapital och arbete".(30)

I SKP 1961 används ett löntagarbegrepp, i vilket både arbetare och tjänstemän ingår. I "Nutid Framtid" fastslog man att tjänstemännen är "löntagare, han säljer sin arbetskraft och förfogar inte över egna produktionsmedel".(31) F Lager analyserar i "Nutid Framtid" mellanskiktet på ett något annorlunda sätt än tidigare.(32) Han konstaterar att den industriella revolutionen, den kapitalistiska rationaliseringen och statens ökade roll lett till att staten och företagen har en hierarki av arbetsledare, tekniker och kontorspersonal. Gränslinjerna mellan arbetare och tjänstemän blir allt svårare att dra eftersom tjänstemännen i allt större utsträckning har samma ekonomiska förhållanden som arbetarklassen. Lager menar att "huvudparten av de som tjänstemän klassificerade tillhör arbetarklassen". Mellanskiktet definieras som dels tjänstemän som har en överordnad ställning i produktion, cirkulation och statsförvaltning, dels "arbetande intellektuella", t.ex. läkare, arkitekter, vetenskapsmän, konstnärer, ingenjörer m.fl. De senare antas stå arbetarklassen nära, medan de förra genom sin överordnade ställning, sina inkomstförhållanden, härkomst och miljö, skiljer sig från arbetarklassen. Vidare utgör de högre tjänstemännen inom industri, handel och statsförvaltning — t.ex. direktörer, domare, militärer — ett förmöget överskikt, "intimt förbundna med monopolkapitalet".

VPK 1967 innebar främst att klassanalysen tillämpades globalt. Vidare myntades uttrycket "de femton familjerna", vilka utgjorde storfinsansens toppskikt.(33) En konsekvens av den globala klassanalysen var att man i större utsträckning än tidigare uppmärksammade regionala problem: kapitalismens centralisationsprocess i världsskala innebar att stora områden eftersattes och utarmades. I sådana områden försvann klassfienden delvis ur den omedelbara bilden och möjligheterna till solidaritet mellan icke-antagonistiska klasser i eftersatta områden antogs öka.

Studentrevolten gav bl.a. upphov till en debatt om arbetarklassens karaktär. Arbetarklassen har i arbetarrörelsens program alltid betraktats som en solidarisk enhet. Studentrevolten och diskussionen om förhållan-

det mellan klasserna i fattiga och rika länder ifrågasatte solidariteten främst mellan arbetarklassen i rika och fattiga länder. Denna solidaritet ifrågasätts inte i VPK 1967 eller 1972, men det finns i samband med VPK 1972 en diskussion i termer av korporatism om den härskande klassens möjligheter att splittra arbetarklassen. Jörn Svensson menar i "Korporatismen och den borgerliga klassdiktaturen" att det är ett inneboende drag i Västerlandets kapitalism att "arbetarna i de högt industrialiserade länderna är fortlöpande delaktiga i den imperialistiska utsugnningen av världens fattiga".(34) Arbetaren i det kapitalistiska samhället är bunden till kapitalismen både materiellt och ideologiskt, han kan inte som bourgeoisin gjorde gentemot feodaltherrarna bygga upp en självständig ekonomisk tillvaro inom ramen för det kapitalistiska samhället. VPK 1972 tar upp en rad sådana möjligheter för kapitalets krafter att söndra och härska: motsättningar mellan olika skikt inom arbetarklassen, mellan inhemska och invandrade arbetare, osv.

I VPK 1972 räknas de flesta lägre tjänstemän i industri, handel, förvaltning och institutioner till arbetarklassen. Förändringarna i teknikers, lärares, kultur- och socialarbetares ställning bedöms vara sådana att de fört dem närmare arbetarklassen.

Om monopolkapitalet heter det att det är storfinansens kärna som i sista hand kontrollerar bankmonopol, industrikoncerner och försäkringstruster. C H Hermansson fastställer detta fåtal finansfamiljer till en mindre grupp av "finansiella furstesläkter", nämligen Wallenberg, Wethje, Johnson, Bonnier och Broström – "fem fingrar på storfinansens järnhand".(36)

Den avgörande förändringen i föreställningen om klassamhället sker vid övergången från leninism till folkfrontsideologi: huvudfienden blir nu monopolkapitalisterna i stället för bourgeoisin. Vidare ökar intresset för en analys av mellanskikten samtidigt som intresset för bönderna minskar i takt med att de blir allt färre. I och med modernismen är de helt ute ur diskussionen. Nyleninismen innebär i sin tur att delar av bourgeoisin åter klart markeras som fiender. Slutligen innebär nyleninismen att man intresserar sig för motsättningar inom arbetarklassen, något som man tidigare inte berört.

Staten

Med utgångspunkt i de kommunistiska programmen kan man formulera sex olika grundläggande relationer mellan stat, kapital och arbete: (1) borgerlig diktatur, där kapitalet dominerar staten och använder den som

instrument gentemot arbetet, (2) borgerlig demokrati, där kapital och arbete kan konkurrera om inflytandet över staten, (3) korporatism, där representanter för kapital och arbete i och för sig konkurrerar om inflytandet över staten, men där de gemensamt använder staten som instrument gentemot arbetet och varierande delar av kapitalet, (4) övergångssamhälle, där arbetet dominerar den existerande staten eller bygger upp en egen, parallell stat och använder den som instrument gentemot kapitalet, (5) socialismen, där kapitalet avskaffas och arbetet upprättar hegemoni över staten samt (6) kommunism, där staten upplöses i det klasslösa samhället. Synen på staten under kapitalismen i de olika kommunistiska programmen kan med utgångspunkt härifrån sammanfattas enligt följande: (1) borgerlig diktatur: SKP 1921, Komintern 1928, SKP 1944, SKP 1953, (2) borgerlig demokrati: SSV 1917, SKP 1961, VPK 1967 samt (3) korporativ stat: VPK 1972.

I SKP 1921 och Komintern 1928 ses staten som ett instrument för bourgeoisin i sin helhet, i SKP 1944 och SKP 1953 som ett instrument för storfinansen. I Komintern 1928 förutsätts att den existerande kapitalistiska staten krossas, medan den i de övriga tre program som uppfattar staten som ett uttryck för borgerlig diktatur skall övertas och göras till instrument för arbetarklassen och partiet. I SKP 1944 och SKP 1953 är det främst statens slutna kårer som skall omvandlas till demokratiska organ.

Bland de tre program som ser staten under kapitalismen inom ramen för borgerlig demokrati finns det en skillnad mellan SSV 1917 samt SKP 1961 och VPK 1967. I SSV 1917 ses staten som ett neutralt instrument som kan användas av den som innehar regeringsmakten, medan staten i de båda senare programmen ses som ett slagfält för motsättningarna mellan kapital och arbete.

I VPK 1972 ses staten närmast som ett instrument för den korporativa representationen. Organisationslivets representanter har gemensamt ett inflytande över staten, där motsättningarna handhas genom förhandlingar och överenskommelser som tillämpas på de representerade. Då arbetets representanter har en reformistisk hållning, så kan resultatet för arbetarklassen bli nästan detsamma som under borgerlig diktatur.

Vad beträffar staten under övergångssamhället synes de flesta programmen anta att den existerande staten tas över och görs till ett instrument för arbetarklassen. I olika revolutionsprogram under perioden 1917-21 samt även i Komintern 1928 finns tankar om en dubbelmakt, där arbetarklassen upprättar en parallell statsmakt med utgångspunkt i olika kombinationer av parti, massorganisationer, råd och egna parlament. Denna statsmakt konkurrerar på olika sätt ut eller integrerar den kapitalistiska statsapparaten i den proletära.

Vänstersocialdemokraternas syn på staten vid tiden för partisprängningen skilde sig inte från högersocialdemokraternas. Statens klasskaraktär var enligt denna syn främst knuten till själva regeringsinnehavet. När arbetarrörelsen väl hade erövrat regeringsmakten, skulle statsapparaten i sin helhet kunna styras av arbetarregeringen.

Under leninismen betraktades däremot statsapparaten i sin helhet som ett instrument för bourgeoisins intressen. Därför måste den krossas och ersättas med en proletär stat. Lenin framhåller i "Staten och revolutionen" att staten är "en produkt och yttring av klassmotsättningarnas oförsönlighet".(37) Staten är ett verktyg för utsugning av den förtryckta klassen. Den härskande klassens statsapparat måste tillintetgöras om den förtryckta klassen skall kunna frigöra sig. Vidare betraktar Lenin borgarklassens allmakt som säkrare i demokratisk mask: den borgerliga demokratin är "kapitalismens bästa möjliga politiska skal . . . inget skifte av vare sig personer, institutioner eller partier inom den borgerliga demokratiska republiken rubbar denna makt".(38) I praktiken innebar dock bolsjevikernas maktövertagande främst att man krossade statens förtryckande organ: militären, polisen, etc. Den administrativa, sociala och ekonomiska apparaten kom i stora stycken att behållas, dock under partiets kontroll och en strävan att förändra rekryteringen av personal till dessa apparater.(39)

Denna instrumentella syn på staten blev snabbt förhärskande inom SSV-vänstern under revolutionsåren. De praktiska revolutionära erfarenheterna syntes också bekräfta denna syn. Även om proletariatet lyckades ta regeringsmakten, saboterade byråkratin, militären, ordningsmakten, praktiskt taget alla delar av statsapparaten, denna regerings beslut. Synen på statsapparaten var likartad i alla revolutionsprogram. I Spartakus-programmet var man dock mer inriktad på att bygga upp en dubbelmakt i form av en rådsorganisation, som gradvis skulle överta den borgerliga statens funktioner.

I uppropet till Kominterns konstituerande kongress hette det att proletariatet måste förstöra den gamla statsapparaten och upprätta en ny. Massorna hölls utanför allt egentligt inflytande på själva statsförvaltningen i den kapitalistiska staten. Lagstiftande och verkställande organ skildes åt, något som råden skulle återförena; genom råden skulle "en intim kontakt mellan massorna och förvaltningen främjas".(40)

I SKP 1921 hette det att staten är en "klasstat: det rika fåtalets organisation till undertryckande av det fattiga folkflertalet".(41) Dock återfinns inget om att den borgerliga staten skall krossas. Det framgår vare sig i program, programdebatt eller annan diskussion vad man skall göra med staten. Det heter blott att proletariatets diktatur skall upprättas och att rådsinstitutionen skall åstadkomma en verklig demokrati.

Under Komintern-perioden var den instrumentella synen på staten förhärskande, liksom idén om att staten måste krossas. Detta är dock inte tankegångar, som spelar någon större roll i SKPs ideologiska debatt eller propaganda.

I folkfrontsideologin bibehölls den instrumentella synen på staten. Staten ses nu främst som ett instrument för monopolkapitalet, inte som tidigare bourgeoisin i sin helhet. Vidare skiljer man klart mellan borgerlig demokrati och diktatur. I och med tanken på den borgerliga demokratin som ett särskilt stadium som arbetarklassen tillkämpat sig, för man inte fram att staten skall krossas.

Under krigsåren införs teorin om den statsmonopolistiska kapitalismen i SKPs partiideologi. I C H Hermanssons "Det monopolkapitalistiska Sverige" heter det att bourgeoisin använder statsapparaten för att övervinna motsättningen "mellan det till utvidgning strävande kapitalet och den samhälleliga konsumtionsförmågan, begränsad av de kapitalistiska fördelningsförhållandena, som håller tillbaka de stora massornas konsumtion".(42) Monopolkapitalismen förvandlas genom krigsförberedelserna och själva kriget till en statsmonopolistisk kapitalism, där det ekonomiska livet regleras av olika statliga organisationer. De statliga tvångsingreppen utvidgas kontinuerligt så att den kapitalistiska hushållningen kontrolleras av monopolkapitalet genom staten. Personalunionerna mellan statsapparat och monopolkapital blir då allt intimare. Under statsmonopolkapitalismen kommer staten i händerna på storfinansen, vilket utgör ett hot mot de borgerligt-demokratiska rättigheterna. Därför måste arbetarrörelsen överföra de viktigaste produktionsmedlen i samhällets händer samt ta makten i "alla avgörande samhällsorgan" för att kunna erövra den politiska makten.(43)

Att krossa statsapparaten och upprätta någon form av parallella maktorgan är definitivt avskrivet i SKP 1944. Politik och ekonomi förenas i stället genom att överta och demokratisera den existerande statsapparaten.

I SKP 1953 tilldelas parlamentet liksom i SKP 1944 samma roll som tidigare råden: att förena politik och ekonomi så att all verklig besluts-makt samlas på ett ställe. Man skiljer liksom tidigare mellan parlament och statsapparat, där parlamentet ses som en institution som arbetarklassen och folket tillkämpat sig under en lång tids kamp. Statsapparaten är däremot underordnad storfinansens intressen. Storfinansen inskränker riksdagens makt och behärskar ledningarna för krigsmakten, polisen, rättsväsendet och förvaltningen.(44)

För att statsapparaten skall kunna tjäna folkets intressen måste den demokratiseras. De breda folkmassorna måste dras in i förvaltningen och kontrollen av statsapparaten. Det är särskilt de slutna statliga kårerna

som skall demokratiseras, dels genom folkligt deltagande, dels genom en bättre folklig rekrytering.

I SKP 1953 finns inget om statsmonopolkapitalismen som i SKP 1944. Däremot antar man en sorts korporatism, där "samarbetet mellan regering, reformistisk fackföreningsledning och storförfinans har fått allt fastare former".(45) Denna korporatism relateras inte till statsmonopolkapitalismen, som sågs som kapitalismens sista stadium i SKP 1944, utan beskrivs nu som en mer befäst monopolkapitalism.

I "Nutid Framtid" hävdar P O Zennström att det socialistiska världslägrets tillväxt, arbetarpartiernas växande styrka, kolonialismens sönderfall och den skärpta kampen mot monopolkapitalet på ett annat sätt än tidigare gjort det möjligt "att utnyttja riksdagen för att likvidera eller radikalt ändra statsapparaten, för att genomföra en kvalitativ förändring av statsapparaten i dess helhet är således ett medel för att genomföra omvälvningen, företa språnget i utvecklingen och uppnå målet: en stat som behärskas av de arbetande själva, en folkmakt".(46)

Zennström citerar Lenin där han säger att delar av statsmaskineriet kan övertas från kapitalismen. Det är enbart statens "förtryckande organ" som skall krossas. Vissa delar av statsapparaten har vanställts av kapitalismen, men görs demokratiska av socialismen. I sin helhet måste staten omvandlas och få nya klassfunktioner i arbetarklassens intressen. De statliga institutionerna blir steg för steg folkmaktens egna organ och måste "genom de arbetande massornas deltagande i, ledning och kontroll av deras förvaltning på ett nytt klassinnehåll". Han betonar en kniptångsrörelse: "avgörande är hela tiden folkmassornas rörelse och kamp underifrån, men denna stöds uppifrån av de delar av statsapparaten, som arbetarklassen och dess bundsförvanter undan för undan måste erövra och förvandla till sina egna maktorgan . . . Klasskampen pågår också inom statsapparaten om statsapparaten". Staten under kapitalismen är här — bl.a. genom ändrade styrkeförhållanden i världsmotsättningarna — inte blott ett instrument och ett maskineri för kapitalets intressen. Det försiggår också en klasskamp inom staten som blir avhängig i styrkeförhållandena mellan klasserna.

I SKP 1961 heter det att "monopolkapitalisterna söker för sina intressen utnyttja statsförvaltningen, rättsväsendet och krigsmakten".(48) Staten är här inte enbart monopolkapitalets verktyg, utan genom staten har arbetarrörelsen — om än i otillräcklig omfattning — kunnat motverka monopolkapitalets maktställning. Riksdagen ses som ett viktigt instrument för att bryta denna maktställning.

I partidebatten efter 1963 hävdar vänsteropposition och traditionallister en instrumentell syn på staten. Vänsteroppositionen intar till en början de positioner som fanns i SKP 1953 om statens demokratisering,

och avskaffandet av kårerna, osv, men hävdar senare att klasstaten måste "krossas". Modernister och högeropposition intar de positioner som uttrycks i SKP 1961.

Den nya vänstern menade att staten inte hade den avgörande roll i de kapitalistiska länderna i Västeuropa som socialdemokrater och kommunister ville tillskriva den.(49) I stället blev staten i Nordamerika och Västeuropa "en överbyggnad till den solida makt bourgeoisin först skaffat sig i det civila samhället". Den borgerliga staten fick här främst samordnande funktioner. I Ryssland var staten däremot ett mer renodlat våldsinstrument. Därför måste man främst angripa det civila samhället, och därefter staten, som genom sin överbyggnadskaraktär i Västeuropa skulle falla samman när det civila samhället föll samman.

Nyvästern delade inte den uppskattning av den borgerliga demokratin som VPK 1967 gav uttryck för. Demokratin sågs som en urholkad fjärrdemokrati utan särskilt stor relevans för människornas dagliga liv under närdiktaturen i kapitalismens civila samhälle. I motsatsställning till leninismens analys av staten som ett viktigt redskap för monopolkapitalets maktutövning såg man staten mer som en del av det civila samhället. Både nyväster, modernister och högeropposition betraktade statsapparaten som föremål för intern klasskamp. Den var inget obetingat redskap för monopolkapitalet, utan arbetarrörelsen kunde skjuta fram sina positioner i staten.

I VPK 1967 görs en åtskillnad mellan tvångsapparat, förvaltningsapparat och offentlig sektor. Programmet antar att det finns ett nät av förbindelser mellan myndigheter och storfinansens intresseorganisationer och att nyckelposterna inom förvaltningen är "slutna för demokratisk insyn och kontroll".(50) Men arbetarklassen har genom kamp i och utanför statsapparaten vunnit framgångar och reformer. När statens roll i samhället växer får den kampen en ökad betydelse. Den offentliga sektorn ser man positivt på: även om den fullgör uppgifter som privatkapitalismen inte kan eller vill utföra, så utgör den ett instrument för att bryta ramarna för det kapitalistiska systemet, "demokratisk planering av ekonomin, samhällsekonomisk produktivitet som rättesnöre för produktionen, demokratisk uppbyggnad av företagen".(51)

Skilnaderna i synen på staten — oberoende av synen på dess specifika vikt — gick främst mellan vänsteroppositionen och resten. Vänsteroppositionen såg statens tillväxt som ett uttryck för kapitalismens kris och hävdade den instrumentella synen samt att det var omöjligt att påverka och förändra staten inifrån.

Synen på staten i VPK 1972 integrerar tankegångar främst från SKP 1921, SKP 1944 och SKP 1953. Liksom i SKP 1921 tänker man sig att bygga upp en ny stat. Den kapitalistiska maktens våldsmaskineri och

byråkrati "måste besegras och avskaffas".(52) En ny stat måste formas till folkets och socialismens försvar. Men till skillnad från SKP 1921 betonas vikten av de valda organen och de demokratiska rättigheterna. Liksom i SKP 1944 tar man upp statsmonopolkapitalismen, men i VPK 1972 tolkas den inte som ett tecken på att kapitalismen omedelbart är moget för en övergång till socialism. I stället menar man, liksom i SKP 1953, att statsmonopolkapitalismen ger upphov till en korporatism, som förstärker monopolkapitalets makt.(53) Under statsmonopolkapitalismen för staten en ekonomisk stödpolitik för att säkra monopolkapitalets behov av ekonomisk stabilitet.

Korporatismen innebär ett förstärkt samarbete främst mellan stat, storfinans och organisationsbyråkrati. Företag, fackföreningar och andra organisationer tenderar att bli förlängningar av staten, vilken står under inflytande av monopolkapitalet samt organisationslivets och statens toppbyråkrater. Korporatismen är ett sätt att dölja antagonistiska motsättningar, förhindra de undertrycktas solidaritet samt upprätta vertikala lojalitets- och samarbetsrelationer. Staten blir ett instrument för korporatismens representanter.(54)

Staten uppfattas i VPK 1972 inte som direkt instrumentell som i SKP 1921, SKP 1944 och SKP 1953. Den har samordnande uppgifter för att balansera motsättningar inom bourgeoisin och mellan olika klasser för att garantera systemets stabilitet på sikt. Staten försöker dölja att den är en klasstat: borgarklassens diktatur över lönearbetarna.

Strategin: ut ur kapitalismen

Partiets roll och organisationsformer

För socialdemokratin var partiet främst en massorganisation som organiserade proletariatet i ett embryo till ett nytt samhälle. När kapitalismen gick under av sin egen inre utveckling skulle partiet vara berett att ta över och förvandla samhället efter sina principer. I detta syfte upprättades en rad massorganisationer för att göra arbetarklassen klassmedveten.

Den socialdemokratiska vänstern kritiserade främst högersocialdemokratin för att man glömt bort det socialistiska målet och låtit partiapparat bli till en rörelse som växte in i det kapitalistiska samhället och förborgerligades. Vidare hade partiets organisationsformer blivit alltmer odemokratiska genom att ett funktionärs- och ledarvälde hade upprättats. Ett sådant parti var oförmöget att ta över samhället i en krisituation. När de flesta socialdemokratiska partierna sedan stödde den egna bourgeoisin vid krigsutbrottet 1914, var det för vänstern den definitiva be-

kräftelsen på att man hade rätt. Men i första hand krävde den socialdemokratiska vänstern en radikalisering inom partiet och att partiets organisationsformer återgick till demokratin. SSV 1917 är i stora stycken främst ett program för hur partiet skall göras till ett verkligt demokratiskt parti, hur demokratin skall återupprättas i arbetarklassens parti.

I SAP 1911 hette det "Socialdemokratin, vars uppgift är att klargöra målet och vägarna för denna kamp och samla massorna till densamma, . . .".(55) Det uppfattade vänstern som ett försök att sätta sig över massorna. Därför hette det i SSV 1917: "allenast arbetarmassornas egen växande insikt, kraft och förmåga att taga sina öden i egna händer är vägen till målet".(56) Partiet måste i stället göras till ett socialt rum i det kapitalistiska samhället, där principerna för det framtida demokratiska samhället redan var förhärskande. Därför skulle partiet som en demokratisk organisation i den kapitalistiska staten ha framtidssamhällets författning. Den författning som idag gällde för partiet skulle imorgon gälla för samhället.

De demokratiska grundlagarna i SSV 1917 bör också ses mot bakgrunden av de organisatoriska åtgärder som den socialdemokratiska partistyrelsen vidtog gentemot vänstern. I motiveringen av förslaget till demokratiska grundlagar konstaterade Carl Lindhagen att "det gamla partiets inre liv har varit en bild av det gamla kapitalistiska samhället".(57) Lindhagen sade vidare att felet inte låg hos ledarna i det gamla partiet, "utan för författningen och folket, som skapat den och behåller den. Vi däremot vilja fostra medlemmarna till broderskap och självansvar".

Redan i första numret av Stormklockan 1908 tog Z Höglund upp odemokratiska tendenser och förhållanden inom partiet.(58) En genomgång av hans artiklar i Stormklockan under perioden 1908–1917 visar att de flesta av de förslag han tagit upp till diskussion för att råda bot på de odemokratiska förhållandena inom partiet, finns med i de demokratiska grundlagarna. Man sökte också efter en förklaring till denna utveckling inom partiet, och fann den främst i Robert Michels tes om "oligarkins järnlag" i "Zur Sociologie des Parteiwesens". Michels' tes är pessimistisk: oligarkins järnlag är obeveklig, all organisation leder till oligarki. I en diskussion av Michels' bok delar C N Carleson hans analys av socialdemokratiens utveckling, men inte hans pessimism när det gäller att bryta oligarkins järnlag.(59) Carleson tolkar Michels' analys som en uppmaning till rörelsen att "växa på djupet". Lösningen är att "skapa individualitet genom en verksamhet, som omfattar *alla* förutsättningar – både andliga och materiella – för personlighetens utveckling". Trots allt är "den ideala demokratin" en historisk möjlighet.

Carl Lindhagen tar till en naturmetafor för att uttrycka att oligarikins järnlag är en sorts naturlag: årstidernas växlingar. De demokratiska rörel-

sernas genombrott är en "social islossning" att jämföras med vårens. Sedan verkar organisationens lagar: det blir sommar, höst och vinter igen.(60) Liberalismen har gått den vägen: frihet, jämlikhet och broderskap har smält samman till krav på näringsfrihet. Socialdemokratien har gått samma väg: den andliga friheten äventyras då man ensidigt går upp i den ekonomiska kampen. I och med bildandet av socialdemokratiska vänsterpartiet "*förestår ett nytt solvarv*". Det innebär att man måste resa motstånd "*mot de annalkande nya nödvändigheterna*". Där Michels är pessimist, är Lindhagen optimist: man kan bryta "nödvändigheterna" i den "hopplösa organisationen" genom att "giva plats för intellektet, för *de ledande idéerna och karaktärsdaningen*". Ande och materia, sol och jord, sinnelagets fostran och den politiska och ekonomiska omdaning, "som båda i förening och i ömsesidig växelverkan kunna bereda rum för en ny värld". Detta är också uttryckt i begreppet "självansvar", som ingick i vänsterns slagord "bröd, frihet och självansvar" enär "frihet, jämlikhet och broderskap" ansågs komprometterat genom utvecklingen. Oligarkins järnlag kan brytas genom demokratiska grundlagar, genom folkupplysning, genom självstyrelse, genom en "ordning som även i det politiska livet möjliggör, skyddar och värdesätter den egna personlighetens inre utveckling och den andliga friheten för alla samt sålunda bereder rum för *demokratiska människor i de demokratiska ordningarna*". Genom självansvaret bryts oligarkins järnlag för första gången i historien, den bryter en nödvändighet som sträckt sig över årtusenden.

I "Demokratiska grundlagar" formuleras inledningsvis en variant på oligarkins järnlag: "All historia, folkens och folkpartiernas, visar att folkväldenas huvudfara varit icke blott förklarade motståndare utan lika mycket och ofta fastmer den i dess sköte så småningom uppväxande byråkratin".(61) Organisationen växer och specialiseras, det uppstår en funktionärskår (funktionarism) som accentuerar en vertikal och horisontell arbetsfördelning. Då införlivas byråkratin och dess ledning, oligarkin, som "viljebestämmande moment i folkrörelsen". Därmed är vägen öppen för en motsättning mellan partiets program och dess handlingar. Ledningen inom partiet kommer att tolka programmet efter sin egen myndighet. De skaffar monopol på tolkningen av programmet och motarbetar i olika former alla som tolkar programmet annorlunda. En "imperialism" inom partiet växer fram.

För att motverka oligarkins järnlag reglerades partiets inre liv i 14 paragrafer. Man sökte skapa garantier mot ledarvalde i partiet genom att inte ha någon ordförande för partiet i sin helhet, genom regler mot mångsyssleri, genom att ha folkomröstningar inom partiet, reglering av parti-pressens uppgifter, årliga kongresser, rotationsprinciper för vissa positioner, permanent programutskott, m.m.(62)

De idéer som uttrycktes i de demokratiska grundlagarna fick sin kanske främsta sammanfattning och uttolkning i C N Carlesons "Makt och parti".(63) Arbetarrörelsens organisation utvecklas till en spegelbild av det kapitalistiska samhället i sin kamp mot detsamma. Det uppstår en inre kapitalism i partiet. När ett sådant parti kommer till makten omskapar det samhället efter sina inre organisationsformer. Därmed står mänskligheten kvar i nödvändighetens rike. Botemedlet mot en sådan utveckling är största möjliga decentralisation, effektiv kontroll underifrån och en maktförnekande moral, allt i syfte att massan skall "*dugliggöras* till frihet från ledarmakt".(64)

Den bolsjevikiska synen på partiet innebar en brytning med den socialdemokratiska traditionen. Den överskred den vänstersocialistiska partiuppfattningen och talade om att skapa "ett parti av ny typ". Revolutionen uppfattades både av vänstersocialister och bolsjevikerna som något som måste organiseras och genomföras. För vänstersocialisterna var det partiet som massparti som skulle organisera och genomföra revolutionen. Bolsjevikerna såg partiet mer som politisk-militär organisation. Detta uttrycks mycket klart i FKP 1918: "En revolution födes, den göres icke", sades det jämt inom vår socialdemokrati . . . Det är människorna och icke naturkrafterna som gör revolution. Icke godtyckligt och närsomhelst, men icke heller såsom en teaterföreställnings åskådare. Icke utan en stark och ordnande hand, men under arbete och kval, med fara och tyrannisk makt".(65)

I de ideologiska diskussionerna mellan socialdemokrater och anarkister på 1870-talet gick det en klar skiljelinje när det gällde uppfattningen om partiet och dess roll. Anarkisterna menade att partiet skulle vara en förtrupp, inte för att organisera massorna, utan en förtrupp som ständigt offrade sig, som genom sitt revolutionära exempel skulle inspirera massorna till revolutionära aktioner. Socialdemokratin avvisade denna tanke och utvecklades till ett massparti för klassmedveten organisering. Bolsjevikerna i RSDAP utvecklade alltsedan 1903 en partiuppfattning som låg mellan anarkism och socialdemokrati.(66) Lenin underströk partiets roll som klassens förtrupp, uppfostrare och organisatör. Partiet utgjorde den avancerade, organiserade, mest medvetna och mest revolutionära delen av arbetarklassen. För att partiet skulle kunna leda revolutionen som en politisk-militär organisation, krävdes centraliserat ledarskap, sträng disciplin och arbetsplikt. Partiet skulle vara ett kaderparti med syfte att organisera massorna för revolutionen.

Ett sådant parti skulle vara det mest ändamålsenliga i en revolutionär situation. Partiet kunde inte påverka uppkomsten av den revolutionära situationen — den uppkom ur kapitalismens egen, inre utveckling. Men partiet måste kunna förutsäga den revolutionära situationen och vara

förberett på den. Partiets huvuduppgift var att påskynda revolutionstendenserna samt förbereda och organisera proletariatet.

Denna partiuppfattning var grundad i en insikt om att det inte var möjligt att föra en kamp mot bourgeoisins centraliserade stat utan att själv ha en centraliserad organisation. Skillnaden mellan bourgeoisins centralisering och proletariatets bestod i att den senare var demokratiskt uppbyggd, den förra byråkratiskt. Partiet måste ha stränga krav på sina medlemmar, dels för att partiet inte skulle kunna degenerera till opportunism, dels för att den revolutionära situationen krävde en långtgående taktisk smidighet. Därför krävdes centralism och fraktionsförbud. Massorganisationerna måste underordnas partiet. En inre demokrati kunde leda till att opportunistiska strömningar tog över.

Partiet sågs både som förutsättningen för den revolutionära handlandet och en produkt av den revolutionära massrörelsen. Partiet var massrörelsens spjutspets, men det var också beroende av en intensiv växelverkan med massrörelsen för att kunna leda revolutionen. För att kunna vara denna spjutspets måste partiet å ena sidan undvika att sjunka ner i massrörelsen samt å andra sidan undvika att ligga för långt framför den. I båda fallen blev partiets handlingar verkningslösa och skulle omöjliggöra revolutionen.

Den socialdemokratiska vänstern i Tyskland strävade också efter att demokratisera partiet. Organisationslinjerna från april 1917 präglades av att man ville återupprätta demokratin. I Tyskland kritiserade även vänstern den ryska partiuppfattningen. Rosa Luxemburg menade i sin analys av den ryska revolutionen att partiet inte fick ha en alltför framträdande roll i förhållande till klassen. Det var klassen som skulle utöva diktaturen (över bourgeoisin), inte partiet. Denna revolutionära diktatur över bourgeoisin skulle utövas "i bredaste offentlighet, under det mest aktiva o-hämmade deltagande av folkmassorna, i oinskränkt demokrati".(67) Detta präglade också Spartakusprogrammet: "Spartakusförbundet är inget parti som vill härska över arbetarmassorna eller genom arbetarmassorna. Spartakusförbundet är bara proletariatets målmedvetnaste del, . . ."(68) Rosa Luxemburg ser närmast partiet som en produkt av den revolutionära massrörelsen, en förtrupp som pekar framåt mot nästa delmål och mot slutmålet, men inte en organisation som förbereder och organiserar revolutionen. Partiet blir därigenom en mer konjunkturrell företeelse, omedelbart knuten till massrörelsen och massaktionerna.

Dessa idéer anammades av SSV-vänstern, men mötte motstånd bland humanisterna och inom centern. Differenserna mellan rysk och tysk partisyn sågs närmast som smärre differenser, präglade av den olikartade objektiva situationen. I en artikel i Zimmerwald menade Z Höglund att SSV hade byggts på felaktig grund 1917, därför att man accepterade

decentralistiska och "allomfattande" idéer som grund för partiet.(69) Man lät sig påverkas alltför mycket av starka personligheter som Carl Lindhagen och Fabian Månsson. Reaktionen mot SAPs byråkratisering hade lett till att man "kastade ut barnet med badvattnet". Erfarenheterna från den revolutionära kampen i Europa hade lärt att centralisering av partiet var nödvändig och att en decentraliserad organisationsform var oförenlig med en revolutionär kamp.

Humanisterna utvecklades närmast i motsatt riktning. De menade att ett demokratiskt och humanistiskt samhälle inte kunde byggas med en centraliserad, hierarkisk och odemokratisk organisation. En partiorganisation av bolsjevikiskt snitt skulle bli ett hinder för revolutionen. Den skulle motverka massornas enhet och innebära en förödande konkurrens mellan olika partier som betraktade sig som ledande, något som skulle föra till partidiktatur och statsdiktatur. Humanisterna såg till slut varje form av organisering som förkastlig. Humanistiskt manifest 1919 blev närmast ett angrepp på själva partitanken. Partiorganisering och partisystem skulle bekräfta oligarkins järnlag: ur partiets centralisering och hierarkisering skulle nya former av förtryck etableras och ett nytt klassamhälle växa fram.

De 21 villkoren krävde att det kommunistiska partiet skulle vara uppbyggt efter den demokratiska centralismens princip. Humanisterna menade att den demokratiska centralismen var ett principiellt uttryck för "den andliga kapitalismen". Denna andliga kapitalism skulle obönhörligen leda till Kominterns misslyckande och undergång. Vänstern menade att humanisterna hörde hemma i en efterrevolutionär period, inte i den aktuella situationen av klasskamp i världsskala. Kapitalismen kunde blott störtas av en organisation med långtgående centralisering. Därför menade Z Höglund att talet om andlig kapitalism i viss mån var sant, "men ändå vilseledande".(70)

Partisynen i SKP 1921 är leninistisk. Det är Komintern som omfattar "den mest utvecklade, mest klassmedvetna och därför också mest revolutionära och offervilliga delen av proletariatet. Den utgör förtruppen, som går i spetsen för arbetarklassens kamp".(71) Komintern är den organisatoriska och politiska hävstång med vars hjälp de breda massorna genomför revolutionen.

De demokratiska grundlagarna skrevs om i SKP 1921. Där motiveras den demokratiska centralismen med att klasskampens tillspetsning krävde enhetlighet i aktion och "den starkaste tänkbara sammanhållning och disciplin från proletariatets sida som en ovillkorlig förutsättning för dess seger".(72) Å andra sidan menade man att centraliseringen kunde leda till "uppkomsten av ett maktfullkomligt ledarvälde och en ofruktbar byråkrati". Därför var det viktigt att bygga upp centraliseringen på en

demokratisk grundval ”som skapar en oavbruten kontakt mellan den valda ledningen och partiets medlemmar och ställer den under dessas fullständiga kontroll samt i övrigt åvägabringar starka garantier för ett sunt inre partiliv”. De demokratiska grundlagarna avvecklades sedermera och upptogs i stadgarna.

Tablå 4.2. Partisynen i SSV 1917 och SKP 1921.(73)

	SSV 1917	SKP 1921
Partityp	Massparti	Kaderparti med massambitioner
Social bas	Folket	Arbetarklassen
Organisationsprincip	Inre demokrati	Demokratisk centralism
Ordning	Horisontell	Hierarkisering
Organisationsform	Horisontell, geografisk	Vertikal, arbetsplats (cell)
Fraktioner	Ja	Nej
Parti/massorganisation	Oberoende	Massorganisationerna underordnas partiet
Arbetsplikt	Nej	Ja

Frågan om partiets roll och karaktär hade efter SKP 1921 ingen större betydelse i den ideologiska diskussionen. Den leninistiska partisynen befestes inom SKP och fick bl.a. en välskriven och pedagogisk framställning i Sven Linderots ”Kommunistiska samtal”.(74)

På Kominterns sjunde världskongress aktualiserades även denna fråga mot bakgrund mot folkfrontsideologin. Dimitrov angrep häftigt sektarism och schematism inom det kommunistiska partiet. Han menade att partiet hade förfallit till självbelåten sektarism, där somliga trodde att partiet var allvetande och försmådde att ta lärdom av massorna. Deklamationer om partiets ledande roll var meningslösa. Partiet måste ”förtjäna, vinna arbetarklassens förtroende genom dagliga massarbeten och en riktig politik”.(75) Därefter försvann föreställningen om det kommunistiska partiets ledande roll i SKPs propaganda och ideologi. Mot bakgrund av partienandets politik diskuterades organisationsfrågorna nästan inte alls under perioden 1935–1947.

I SKP 1953 betonades åter partiets förtrupsroll: ”i spetsen för folket kommer SKP, som kämpar i enlighet med Marx’, Engels’, Lenins och Stalins lära, att leda denna kamp till seger”.(76) I SKP 1953 hette det vidare att SKP övertagit de bästa traditionerna från den svenska arbetarrörelsen och att SKP 1953 ”visar de arbetande massorna i vårt land vägen till den enhet, som skall föra dem framåt i kampen för ett fritt, starkt och lyckligt Sverige”.

Fritjof Lager tog i ”Nutid Framtid” upp demokratin inom arbetarrörelsen. Han menade att arbetarklassen måste kämpa för att samtidigt med kampen för demokrati i samhället befästa demokratin inom arbetar-

rörelsen själv.(77) Han hävdade också att den demokratiska centralismen enbart borde gälla partiet, inte massorganisationerna: där kunde den lägga allvarliga hinder för skaparkraft och initiativ. Men i partilivet var den demokratiska centralismen nödvändig: partiet måste ha en fri och öppen diskussion som förberedelse till beslut, men uppträda enigt i handling, annars kunde partiet inte spela en ledande roll. I SKP 1961 sades det ingenting om partiets roll och karaktär. Man framhöll nu i stället partiet som "en del av arbetarrörelsen".

I partidebatten efter 1963 var det nästan uteslutande vänsteroppositionen som öppet tog ställning för principerna om demokratisk centralism och partiets ledande roll. Modernisterna och särskilt högeroppositionen agerade mot dessa principer. Traditionalisterna tog inte öppet ställning vare sig för det ena eller det andra. VPK 1967 innebar att den demokratiska centralismen försvann ur stadgarna och man talade inte längre om partiets ledande roll.

Nyvännern kritiserade häftigt sekterism och byråkratisering inom både den kommunistiska och den socialdemokratiska rörelsen.(78) Överhuvudtaget menade man att kampen i det civila samhället förutsatte andra organisationsformer än den demokratiska centralismen; det var inte den centraliserade staten som var det främsta målet för den revolutionära kampen. Det krävdes i stället bredare kamp- och organisationsformer. Den demokratiska centralismen var avsedd för kamp mot staten under svår kris, krig och underjordisk kamp. Sekterismen i form av demokratisk ("byråkratisk") centralism och föreställningar om partiets ledande roll ledde till en försvagning av partiet. Ett sådant parti tenderade till sekterism: det stärkte sig inifrån och skar av banden med samhället i väntan på den revolutionära situationen. I stället skulle partiet stimulera massornas demokratiska deltagande och politisering. Det skulle bevara sin självständighet för att stimulera till politisk aktivitet i olika sammanhang, men inte lägga sig i massorganisationernas verksamhet. Självstyre och fri debatt skulle prägla massorganisationerna och själva partiet.

VPK 1972 återgår till idén om partiets ledande roll och den demokratiska centralismen. Händelserna 1968-69 hade visat att en revolutionär situation kunde uppstå mycket plötsligt i Europa. Därför var det viktigt att partiet hade en annan och bättre beredskap. Den socialistiska revolutionen kan emellertid inte genomföras av partier eller ledare: "den kräver hela kraften hos arbetarklassen och folkets flertal".(79) Den spontana rörelsen bland arbetarna, dagskrav och intressefrågor, leder inte automatiskt till en kamp för socialism. Här skall partiet komma in och peka på kampen för att störta kapitalismen, vägen till socialismen. Partiet skall vara en del av den svenska arbetarrörelsen, förankrad på arbetsplatserna,

inbyggd i arbetarklassens verksamhet och kamp, ett verktyg för arbetarklassen.

Partiet skall organisera "arbetarklassens mest medvetna del". Jörn Svensson tolkar i "Du skall ta ledningen och makten" detta som att partiet skall organisera dem som nått en medveten marxistisk åskådning, men avvisar bestämt tanken på att partiet skall utgöra en elit eller ha privilegier.(80) Både Herlitz och Svensson riktar en kritik mot partiets tidigare praktik: "partiets ledande roll har tidvis praktiserats så, att partiet sökt lägga sin tunga hand över varje rörelse med anspråk på att styra den hit eller dit".(81) Partiet skall i stället peka framåt, utgöra en drivkraft i utvecklingen. Partiet måste stå självständigt i förhållande till klassen, staten och massorganisationerna, inte vara ledande i administrativ mening eller lett av någon annan.

SSV 1917 och SKP 1921 innehöll två nära nog diametralt motsatta föreställningar om partiets roll och karaktär. Lika starkt som decentralisering och inre demokrati betonades i SSV 1917, lika starkt betonade SKP 1921 den bolsjevikiska statsuppfattningen: centralisering och hierarkisering inom partiet för att kunna krossa staten. Denna senare leninistiska partiuppfattning bibehölls i stort sett ända fram till modernismen, som i viss mån återgick till den vänstersocialistiska partiuppfattningen. Nylenismen innebar i sin tur en viss återgång till en leninistisk partiuppfattning, som dock innefattar en kritik av den tidigare tillämpningen av den klassiska leninistiska partiuppfattningen.

Socialdemokratin: hinder eller förutsättning för att genomföra socialismen

Förhållandet till socialdemokratin har alltid varit en avgörande strategisk fråga för den kommunistiska rörelsen. Socialdemokratin har setts både som en organisation som nödvändigtvis måste krossas och som en nödvändig förutsättning för att socialismen skall kunna genomföras. Den kommunistiska synen på socialdemokratin kan sammanfattas genom de fyra grundhållningar som formulerats i tablå 4.3.

(1) Att se socialdemokratin som socialfascism innebär att man har en negativ syn även på de socialdemokratiska massorna. Klass-mot-klass-taktiken innebär att man inriktade sig på att krossa socialdemokratin. Genom starka kommunistiska massorganisationer skulle man dra till sig arbetarmassorna. Därmed sågs också den socialdemokratiska vänstern som särskilt farlig genom att den låg ideologiskt nära det kommunistiska partiet och därmed förvirrade massorna.

(2) Enhetsfront innebär att man främst söker vinna över de socialdemokratiska massorna genom gemensamma aktioner på basplanet. Med detta som utgångspunkt kan man tillämpa enhetsfronten på olika sätt gentemot den socialdemokratiska ledningen. Man kan söka kompromettera den inför massorna (offensiv taktik). Man kan tillämpa enhetsfrontstaktiken utan att direkt kritisera den socialdemokratiska ledningen, men ändå genom sitt exempel visa att kommunisterna är bättre än socialdemokraterna (defensiv taktik). Man kan åstadkomma aktionsenhet på basplanet för att tvinga fram en viss politik från den socialdemokratiska ledningens sida. Vidare kan man stödja vissa delar av den socialdemokratiska ledningen, men bekämpa andra. Några direkta förhandlingar med socialdemokratins ledning eftersträvas inte.

(3) Det som här kallats arbetarfrontstaktik, varvid socialdemokratin betraktas som ett broderligt arbetarparti, innebär att man samtidigt med aktionsfront på basnivå eftersträvar direkta förhandlingar med socialdemokratins ledning. Denna taktik framtvingades fr.a. av fascismen. Det skedde inom ramen för folkfrontstaktiken, dvs man samverkade även med borgerliga partier och sociala skikt. Under modernismen har man på detta sätt eftersträvat en enad löntagarfront.

(4) Under partienandets politik betraktade man SAP som ett socialistiskt parti och strävade efter att skapa ett marxistiskt enhetsparti. Här eftersträvar man direkta förhandlingar med socialdemokratins ledning om en partisammanslagning.

Den socialdemokratiska vänsterns analys av socialdemokratin hängde nära samman med analysen av partiorganisationen i linje med Robert Michels' "Zur Sociologie des Parteiwesens". Högersocialdemokratin representerade det byråkrati-, ledar- och funktionärsvälde som det gamla partiets organisationsformer givit upphov till. Nya former av diktatur återskapades i de folkliga och demokratiska rörelserna genom att det inte fanns några mekanismer som motverkade oligarkins järnlag. En organisation som återskapade den inre demokratin och byggde in "demokratiska grundlagar" i organisationen för att garantera demokratins fortbestånd var i samklang med massornas demokratiska strävan och skulle därigenom konkurrera ut högersocialdemokratin.

Genom Lenins tänkande infördes emellertid ett annat synsätt på socialdemokratin. Zimmerwalds provnummer inleddes med en artikel av Lenin som angrep en rad ledande socialdemokrater, framförallt Karl Kautsky.⁽⁸²⁾ Här framfördes bolsjevikernas uppfattning om arbetararistokratin som förklaring till socialdemokratins utveckling till reformism, opportunist och chauvinism. Lenin menade att den kapitalistiska utvecklingen från 1871 till första världskrigets utbrott hade givit näring åt en opportunistisk utveckling inom arbetarrörelsen. Denna opportu-

nistiska utveckling kunde ta liberala, reformistiska, centristiska och andra uttryck, men gemensamt för dem var att man tog avstånd från revolutionär kamp och att man befrämjade olika former av klassamarbete med bourgeoisin. När världskriget bröt ut 1914, tog denna opportunistiska riktning ställning för den egna bourgeoisin mot andra länders bourgeoisier. Denna föreställning om att socialister skulle försvara sitt fosterland framför att solidarisera sig med andra länders arbetarklass kom inom vänstern att kallas "socialchauvinism" eller "socialpatriotism". Om opportunisterna dessutom stödde en imperialistisk politik fick de också beteckningen "socialimperialister".

Inom SSV accepterade humanister och vänstersocialister inte denna hårda linje mot socialdemokratin. Man menade att partiet därmed avhände sig taktiska möjligheter och att det dessutom var en felaktig beskrivning av den svenska högersocialdemokratin, som inte var komprometterad på samma sätt som högersocialdemokratin i en rad andra europeiska länder. De 21 villkoren krävde emellertid en oförsonlig inställning inte bara till socialdemokratin, utan också till "reformistiska och socialpacifistiska element" inom bl.a. SSV.(83)

SKP 1921 präglades av denna hårda, oförsonliga inställning till socialdemokratin. Under perioden 1922-24 intog Komintern allmänt sett en mer defensiv hållning, vilket också innebar att man tonade ner kritiken av socialdemokratin för att i första hand slå vakt om arbetarklassens positioner i det kapitalistiska samhället. Man eftersträvade främst en enhetsfront underifrån, dvs. med de socialdemokratiska massorna. Under den defensiva perioden 1922-24 höll man inne med kritiken av den socialdemokratiska ledningen samtidigt som man sökte enhetsfront med massorna. Därefter sökte man enhetsfront med massorna under en samtidig kritik av socialdemokratins ledning. Z Höglund var klart negativ till denna senare inriktning och det utgjorde också en av de ideologiska faktorerna vid sprängningen 1924. Hållningen till socialdemokratin utgjorde också ett viktigt ideologiskt element vid sprängningen 1929, då Kilbomsriktningen anklagades för att inte attackera socialdemokratin hårt nog och för att man inte i tillräcklig grad sökte erövra socialdemokratiska arbetare åt partiet.

Den klass-mot-klass-politik som anammades 1928-34 innebar ännu en upptrappning i oförsonlighet gentemot socialdemokratin. Även de socialdemokratiska massorna betraktades som efterblivna och man såg inte någon anledning att söka enhetsfront med dem. I stället skulle det kommunistiska partiet genom sitt exempel, sin styrka och sina självständiga massorganisationer dra till sig arbetarklassen. Man såg nu socialdemokratins vänsterflygel som särskilt förrädisk, då den använde sig av en marxistisk fraseologi och därmed utgjorde en "spjutspets" in i den kommunis-

tiska rörelsen genom sin förmenta ideologiska närhet. Man kom nu också att betrakta socialdemokratien som socialfascism, dvs. socialdemokratien utgjorde fascismens vänsterflygel i det att de liksom fascisterna sökte mobilisera arbetarklassen för klassamarbete med bourgeoisin.

Efter Hitlers maktövertagande skedde en omvärdering av socialdemokratien inom Komintern. Vid 7:e världskongressen menade Dimitrov att socialdemokratiens läge i staten, den borgerliga demokratin och dess förhållande till bourgeoisin hade förändrats radikalt.(84) Bourgeoisin hade inte längre något behov av arbetararistokratin. Därmed inträdde en revolutioneringsprocess – om än ojämn och olikartad i olika länder – inom de socialdemokratiska partierna. För de kommunistiska partierna gällde det att söka enhetsfront med de socialdemokrater som höll på att revolutioneras, men bekämpa dem som befann sig i block med bourgeoisin. Denna motsättning inom socialdemokratien skar tvärs igenom både elit och massa. Men ju snabbare fascistiseringen utvecklades, desto snabbare skulle revolutioneringsutvecklingen inom socialdemokratien fortskrida och desto fortare skulle den reaktionära sidan av socialdemokratien försvinna ur bilden.

SKP kritiserades av Dimitrov när det gällde förhållandet till SAP. SKP hade "underlåtit att använda sig av enhetsfronts-taktiken", "de har inte förstått av vilken anledning, i vilka frågor och till vilka kravs försvar man med framgång kunde upprätta enhetsfront, var och hur man skall koppla in".(85)

Dimitrov formulerade på 7:e världskongressen de nödvändiga förutsättningarna för en sammanslagning mellan kommunistiska och socialdemokratiska partier(86):

1. Fullständig oavhängighet av bourgeoisin och fullständig brytning av socialdemokratiens block med bourgeoisin.
2. Aktionsenhet måste förut ha blivit upprättad.
3. Man måste erkänna nödvändigheten av att på revolutionär väg stöta bourgeoisins herravälde och upprätta proletariats diktatur i form av sovjet.
4. Man måste vägra understödja den egna bourgeoisin i det imperialistiska kriget.
5. Partiet måste byggas upp på den demokratiska centralismens grundval.

Under perioden 1935–1943 skedde det en rad väsentliga förändringar som ändrade förutsättningarna för dessa krav. Folkfrontstaktiken hade utvecklats så att man även accepterade vissa uppgörelser med delar av bourgeoisin (den anti-fascistiska bourgeoisin) och de partier som man betraktade som bourgeoisins representanter. Vidare eftersträvade Sovjetunionen under andra världskriget en allians med fr.a. USA och Storbritannien. Kravet på upprättandet av sovjet var i stort sett föråldrat redan

när det uttalades av Dimitrov. Kravet på demokratisk centralism var inte heller särskilt svårt att uppfylla eftersom även socialdemokratins organisationsform kunde kallas för demokratisk centralism, särskilt de former som de socialdemokratiska partierna tagit under andra världskriget. Man kan säga att samtliga Dimitrovs krav hade blivit försvagade av den allmänna utvecklingen sedan 1935.

SKPs krav på socialdemokratin var mindre omfattande än de krav som Dimitrov ställde 1935. I sitt programtal på SKPs kongress 6-9 maj 1944 kritiserade Hilding Hagberg skarpt den socialdemokratiska högern, dess försök att högervrida socialdemokratin genom keynesianism och andra idéer och fastlägger att förutsättningarna för ett marxistiskt enhetsparti består i att SAP och SKP är överens om 1. Huvudlinjerna i SKPs grundsatser, 2. Självständig arbetarpolitik i stället för klassamarbete samt 3. Aktionsenhet.(87) Hagberg angrep i huvudsak klassarbetspolitiken och menar att keynesianismen inom socialdemokratin var det ideologiska uttrycket för detta klassamarbete. Aktionsenhet ansågs bl.a. ha uppnåtts genom att båda partierna antagit "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram". Programmet var skrivet med tanke på att det skulle kunna accepteras både av kommunister och socialdemokrater. Hilding Hagberg gjorde en synnerligen vid tolkning av proletariats diktatur, sådan att även SAP kunde anses stå för proletariats diktatur. I och med att SAP också satte erövrandet av den politiska makten åt arbetarrörelsen i främsta rummet, innebar det att de också tvingades acceptera proletariats diktatur, enär bourgeoisin skulle motsätta sig detta.(88)

På rikskonferensen 1943 antog SKP SAP 1920 som en grundval för ett marxistiskt enhetsparti, och inväntade reaktionerna från SAP. Man hade förhoppningar om att utvecklingen, t.ex. Sovjetunionens ökade prestige och inflytande i världen, massornas ökade medvetenhet, SKPs ökade inflytande i väljarkåren, skulle kunna driva stora delar av socialdemokratin åt vänster och därmed till en positiv inställning till ett marxistiskt enhetsparti.

På SKPs kongress 1944 var debatten både om programmet och ett marxistiskt enhetsparti kortfattad. Hilding Hagberg kunde beträffande tanken på ett marxistiskt enhetsparti konstatera att "det återstår åtskilligt innan vi kommer därtill".(89) Helmer Holmberg menade att detta berodde inte på SKP, utan på att en omarxistisk riktning inom SAP dominerade samt att massorna var passiva.

Motsättningarna på världsplanet skärpte motsättningarna mellan socialdemokrater och kommunister. Samarbete mellan kommunister och socialdemokrater blev närmast omöjligt. Det socialdemokratiska valprogrammet 1948 angrep SKP: partiet sågs som ett hot mot arbetarrörelsen och demokratin.(90) SKPs valprogram samma år var synnerligen kort-

fattat och manade främst till kamp mot Sveriges anslutning till Marshallplanen och USA. Det socialdemokratiska valprogrammet 1952 var ännu hätskare i tonen: man såg kommunisternas verksamhet som förräderi mot både arbetarrörelsen och demokratin. I SKPs valprogram 1952 manade man till kamp mot den högersocialdemokratiska ledningen.

I samband med att SKP antog "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram" menade Linderot att det fanns tre motiv för programmets tillkomst: 1. SAP ville att massorna skulle blicka framåt, 2. Analogt med perioden omedelbart efter första världskriget förutsåg SAP en kris och ville avtvinga monopolkapitalet vissa eftergifter för att mildra krisens verkningar, 3. En ärlig vilja hos en del ledande socialdemokrater att verkligen gagna massorna.(91) Senare bedömningar inom SKP skulle mot bakgrund av motsättningarna mellan de båda partierna framhäva andra synpunkter på dessa motiv.(92) Massorna tvingade SAP att anta ett radikalt program. SAP-ledningen antog det av opportunistiska skäl, då man annars skulle förlora greppet om massorna. Detta blev bl.a. en grundtanke i Set Perssons självkritik beträffande SKPs politik under perioden 1944-48. Partiet hade fört en eftergiftspolitik gentemot SAP som lade grunden till partiets tillbakagång i valen efter 1948. Man skulle i stället ha fört en kamp mot SAP och avslöjat ledningen inför massorna.

SKP såg sig som en beskyddare av "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram" och påtog sig en roll som pådrivare för dess genomförande. Om SAP inte genomförde programmet skulle man avslöja dem inför massorna. När motsättningarna mellan SAP och SKP skärptes såg man sig själv som bärare av programmet och SAP som förrädare mot programmet.

Inom Komintern blev det från 1947 vanligt att betrakta socialdemokratin som imperialismens agenter. Emellertid gav man inte uttryck för en sådan uppfattning om den svenska socialdemokratin inom den världskommunistiska rörelsen, bl.a. genom neutralitetspolitiken, något som komplicerade bilden för SKP.

EKP 1951, som utgjorde en förlaga till SKP 1953, ser socialdemokratin i England som konservatismens vänsterflygel på samma sätt som man före 1934 såg socialdemokratin som fascismens vänsterflygel. Vidare är socialdemokratin i allians med imperialismen och labourpartiet står för en imperialistisk politik i kolonierna. Så långt går inte de svenska programmen. Förslaget till handlingsprogram 1951 säger intet om socialdemokratin. Förslaget till SKP 1953 talar om att högersocialdemokratis ledare utgör bourgeoisins utposter och agenter inom arbetarrörelsen; de är arbetarrörelsens inre fiender. I SKP 1953 är kritiken av SAP mildare. Man framhäver korporatismen under socialdemokratin samt att de högersocialdemokratiska ledarna förvaltar det monopolkapitalistiska samhället.

Inom partiledningen förespråkade Set Persson den hårdare linje som präglade den kommunistiska rörelsen i allmänhet. Hans huvudtes var att SKP måste krossa socialdemokratin innan det var möjligt att krossa kapitalet. Det kommunistiska partiets huvudstöt skulle riktas mot socialdemokratin. Socialdemokraterna var det främsta hindret för arbetarnas kampenhet. I frågor som gällde de fackliga valen, valet 1952, 1 maj-agendandet, m.m. menade han att partiet gjort sådana eftergifter till socialdemokratin att partiet och den svenska arbetarklassen skadats. På kongressen 1953 slog han fast sin syn: "Högersocialdemokraterna spelar i vårt land rollen som imperialisternas direkta agenter inom arbetarrörelsen, samtidigt som de i regeringsställning bakom falskt tal om alliansfrihet effektuerar amerikanska order om åtgärder — riktade mot freden och demokratin — och order från den svenska storfinansen — riktade mot det arbetande folkets ekonomiska intressen".(93) Set Persson fick emellertid inte gehör för sin oförsonliga linje. Ganska snart efter 1953 upphörde man att tala om högersocialdemokrati. I en kongresskommentar till 1955 års kongress konstaterade man också att förhållandet mellan socialdemokratiska och kommunistiska arbetare förbättrats och att det inom SKP "fullständig enighet numera råder . . . om den taktiska huvudlinjen".(94) Förhållandet till socialdemokratin blev allt bättre under 50-talets slut. Det sammanhänge med ATP-striden och valkampanjerna vid denna tidpunkt, där kommunister och socialdemokrater i stor utsträckning kunde samarbeta. I programskriften "Nutid Framtid" framhöll P O Zennström enigheten mellan "kommunistiska, socialdemokratiska och andra arbetare" för att kunna bryta storfinansens makt.(95) Zennström upprepade tanken på ett marxistiskt enhetsparti, men såg det dock inte som en "oundgänglig betingelse för upprättandet av verklig folkmakt eller för övergången till socialismen". Även ett starkt och radikalt socialdemokratiskt parti kunde vara tillräckligt.

Efter 1956 intog den världskommunistiska rörelsen en mer försonlig inställning till socialdemokratin. Man betonade att tanken på att rikta slaget mot socialdemokratin var djupt felaktig; den härrörde från Stalin. Emellertid skärptes åter tongångarna mot slutet av 50-talet. Moskvadeklarationerna 1957 och 1960 samt SUKP 1961 innehöll häftiga angrepp på de "högersocialdemokratiska ledarna" och arbetade med modellen "enhetsfront underifrån".(96) I SKP 1961 erkänner man däremot socialdemokratins resultat i socialistisk riktning, men menar att SAP inte gått tillräckligt långt. Man talar också om vikten av en enad arbetarrörelse som kan samla de folkliga klasserna i kamp mot monopolkapitalismen.

Efter 1963 intog de olika grupperingarna olika attityder till socialdemokratin. Vänsteroppositionen återgick till synen på socialdemokratin

i SKP 1953. Man betraktade socialdemokratin som en borgerlig arbetarrörelse som samarbetar med bourgeoisin och eftersträvar ett korporativt samhälle. Senare företrädde de också mer renodlat leninistiska uppfattningar. Högeroppositionen önskade ett nära samarbete med socialdemokratin och menade att socialism i Sverige utan ett sådant nära samarbete var omöjligt. Traditionalisterna förhöll sig avvaktande i sin inställning till socialdemokratin, men förde stundtals fram en viss kritik mot högersocialdemokratin. Nyvänstern kritiserade socialdemokratin för att ha byråkratiserat arbetarrörelsen och för att blott vara kapitalets förvaltare. Arbetarrörelsen hade utvecklats till en "toppriden byråkratisk val- och förhandlingsapparat", med ett maktägande skikt av ombudsmän, kommunalpampar och statliga byråkrater som lagt en tvångströja på arbetarklassen.(97) Därför ville nyvänstern också verka för en genomgripande demokratisering av arbetarrörelsen. Vidare kritiserade man SAP för att främst ha gett arbetarrörelsen funktionen att vara ett instrument för löntagarintressena inom ramen för det kapitalistiska samhället. I stället borde man ha verkat för att inta samhället genom arbetarrörelsens olika organisationer och utvecklat en antagonistisk makt i det civila samhället. Å andra sidan kritiserades också kommunisterna för stalinistisk förstelning och byråkratisering, men det var främst en kritik som drabbade traditionalisterna. Modernisterna anammade delvis denna kritik av socialdemokratin, vilket resulterade i att VPK 1967 innehöll en modifierad kritik av socialdemokratin som kapitalets förvaltare, parat med en önskan om en enad socialistisk arbetarrörelse.

Händelserna i Västeuropa 1968-69 skärpte vänsterkritiken av socialdemokratin, något som också präglade VPK 1972. Nu framförs uppfattningen att socialdemokratis målsättning inte längre är en reformistisk utveckling till socialism.(98) I stället syftar man till att upprätthålla ett korporativt system under en stabil statsmonopolkapitalism. Man gör närmast en tredelning av socialdemokratin: en gruppering med socialistiska uppfattningar, en med reformistiska och en tredje, högerriktningen, som blott vill stärka sin makt inom den korporativa kapitalismen. Vidare kritiserar socialdemokratin för att splittra och passivisera fackföreningsrörelsen och andra folkliga rörelser. Traditionalister och modernister förde fram en viss kritik av en del sådana formuleringar därför att man var rädd för att stöta bort vänstersocialdemokrater, men i huvudsak synes man ha varit överens om inställningen till socialdemokratin.

Alliansfrågan: arbetarklassens bundsförvanter

I centrum för både den socialdemokratiska och den kommunistiska rörel-

sens mobilisering stod i utgångsläget arbetarklassen, i synnerhet industriarbetarklassen. Arbetarklassen betraktades som den enda verkligt revolutionära klassen, och bourgeoisin sågs som dess huvudmotståndare. Vid sidan av arbetarklass och bourgeoisin fanns emellertid en rad klasser och skikt, vilkas förhållande till arbetarklassen har utgjort en viktig ideologisk fråga inom arbetarrörelsen; det gäller fr.a. förhållandet mellan å ena sidan arbetarklassen och å andra sidan godsägare, bönder, småföretagare, tjänstemän och intellektuella. Genom kapitalets koncentrations- och centralisationsprocess menade man att bönder, hantverkare och småföretagare var dömda till undergång och upplösning antingen i arbetarklassen (de allra flesta) eller bourgeoisin (ett fåtal). Man menade att bondeklassen främst eftersträvar att bevara överlevda produktionsformer och bekämpar därför den kapitalistiska utvecklingen i sin helhet. Bondeklassen utgör därför en klass som kan inta ett dubbelbottnat förhållande till både kapitalist- och arbetarklassen. De socialdemokratiska partierna inom Andra Internationalen hade vanligen en ganska negativ och avvisande hållning till bondeklassen eftersom den ändå skulle komma att förvandlas till arbetarklass allteftersom den kapitalistiska utvecklingen fortskred. I stället sökte man sig till den liberala borgerligheten, i synnerhet i kampen för allmän rösträtt. Leninismen avvisade bestämt detta och sökte i stället en allians med landsbygdens utsugna skikt. Det blev något av en grundsten i leninismen. Genom att vinna småbönderna hade man också vunnit en framtida arbetarklass och man hade berövat bourgeoisin möjligheten att dominera bondeklassen. En av de viktigaste uppgifterna för proletariats diktatur var just att avskilja bourgeoisin från bondeklassen, som annars skulle kunna mobiliseras för bourgeoisins intressen.

Den tidiga socialdemokratin i Sverige intresserade sig naturligt nog inte särskilt mycket för bondeklassen. Den grundläggande tanken var att "den klassmedvetna arbetarrörelsen även måste åsyfta *jordens socialisering* eller förvandling till gemensam egendom, varigenom massornas beroende av godsägarklassen för alltid upphör".(99) På kongressen 1905 beslöt man att närmare utreda jordfrågan, bl.a. mot bakgrund av den utvidgade rösträtten under 1900-talet. Jordfrågan utgjorde huvudsaken till att SAP 1911 skrevs. I debatten inför SAP 1911 hade man olika uppfattningar om hur jordfrågan skulle lösas. En linje var att man uteslutande skulle satsa på lantarbetarna i kombination med en allmän jordsocialisering, en annan att man skulle stycka upp storgods och dela ut dem till småbönderna. En tredje, mellanlinje, var att man skulle satsa på småbönderna, men gradvis organisera dem i kooperativa former. Den första linjen företrädades bl.a. av Hjalmar Branting och C N Carleson, den andra främst av Carl Lindhagen och kompromisslinjen av bl.a. Z Hög-

lund. Carleson och Branting argumenterade för sin linje med argumentet att man inte skulle göra avkall på programmet och att partiet inte fick göra några eftergifter för småbönderna. De andra argumenterade för att man måste göra vissa eftergifter för böndernas klassintresse om man skulle vinna deras röster. Lindhagen drev tanken på att småbönderna skulle få makten på landsbygden och göras till en oavhängig klass med ett eget produktionssätt som förenade jord och arbete. Jordprogrammet i SAP 1911 närmast blandade dessa synpunkter.(100)

I SSV 1917 behölls i stort sett skrivningen från SAP 1911 utan några större förändringar. När leninismen hävdade småbönderna som arbetarklassens främsta bundsförvanter och alliansen dem emellan som själva kärnan i proletariats diktatur, så var det lätt för alla grupperingar inom SSV att acceptera den synen i alliansfrågan. Det låg i linje med innehållet i SSV 1917 och var inte föremål för några kontroverser.

Här förelåg en markant skillnad mellan å ena sidan de svenska och ryska och å andra sidan de finska och tyska revolutionsprogrammen. De båda senare tog inte upp frågan överhuvudtaget, det finska programmet poängterade dessutom att det kommunistiska partiet "endast befrämjar arbetarklassens intressen".(101) Det tyska förslaget till Kominternprogram betonar att bönderna måste ledas av proletariats, då de inte kan spela någon självständig revolutionär roll. I den ryska diskussionen, liksom i Komintern 1928, spelar denna fråga en mer avgörande ideologisk roll. Zinovjev menade att leninismen framförallt måste definieras som teorin om den ryska revolutionens och den proletära världsrevolutionens drivkrafter: (1) proletariats, (2) de tre huvudsakliga skikten i världens landsbygdsbefolkning: lantarbetarna, parcellbönderna samt småbönderna, (3) de undertryckta nationerna. Komintern 1928 framhåller dessutom nödvändigheten av att neutralisera mellanbönderna och inrikta de tre underskiktens kamp mot storgodsägare och kapitalister.(102)

I SKP 1921 togs jordprogrammet bort, eftersom det identifierades med Lindhagens synsätt i SSV 1917. SKP 1921 gav ett allmänt stöd åt bönderna, men det sades ingenting om bönderna som arbetarklassens främsta bundsförvant eller som kärnan i proletariats diktatur. I Ströms m.fl. förslag till en proletariats diktaturperiod fanns ett jordprogram som gick ut på att lant- och skogsarbetarna skulle överta förvaltning och brukning av "domänerna, godsens och storböndernas gårdar under stor-driftens form".(103) Slott och herresäten skulle omdanas till vilohem och kurorter för "de arbetande samhällsmedlemmarna". Större skogar, gruvor, vattenfall och torvmossar skulle övertas av samhället. Programmet skiljer mellan arrendatorer — som befrias från kapitalet och behåller sin bruksrätt, torpare och åbor — som befrias från dagsverkskyldigheter och får mer jord —, samt småbrukare och nybyggare, som får mer

jord och redskap från samhället. Bonderåd skulle bildas för att styra hela landsbygden. Stordriftsfördelar i jordbruket skulle "befordras kraftigt". Jordfrågan spelade emellertid ingen större roll i partiets ideologi och propaganda under resten av 1920-talet. Under perioden före folkfronts-ideologin var man i första hand inriktad på att stärka partiets inflytande i arbetarklassen.

För SKP innebar den antifascistiska folkfronten att man sökte bundsförvanter inte bara bland bönderna utan också "huvudmassan av städernas småbourgeoisi".(104) Senare gällde detta överhuvudtaget alla antifascistiska krafter. Man ville samla alla klasser och samhällsskikt till kamp mot monopolkapitalet under arbetarklassens ledning.

I samband med SKP 1944 skrev Sven Linderot en programskrift i bondefrågan. Huvudpoängen i den var att man måste åstadkomma en "solidaritetstriangel" mellan jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse, konsumentkooperationen och fackföreningsrörelsen. Visserligen skulle detta samarbete inte leda till en av kapitalismen oavhängig utveckling för jordbruket, men det skulle kunna hålla de storkapitalistiska krafterna på mattan och innebära ett *"allt större inflytande av potentiellt socialistiska krafter"*.(105) Lösningen för bönderna skulle vara en ökad kooperation kring odling, maskinutnyttjande, krediter och distribution, en kooperation som skulle kunna utnyttja stordriftsfördelar och avancerad teknik. Det var den socialistiska lösningen på jordfrågan i Sverige. Linderot argumenterade kraftigt mot å ena sidan de som ville ha en ökad kapitalisering av jordbruket och å andra sidan de som företrädde "småborgerliga" synpunkter, t.ex. Elin Wägner, vilka enligt Linderot innebar en tillbakagång till gamla produktionsformer.

I SKP 1944 hette det att det enda sättet att befria bönderna från utplundring var att åstadkomma "ett på gemensamma intressen grundat samarbete mellan arbetarna och de av kapitalet exploaterade bönderna".(106) I SKP 1944 tog man också upp intellektuella och tjänstemän, som "med de egentliga arbetarna likställda". I handlingsprogrammet från 1946 nämner man de tidigare uppfattningarna om bönderna. Man tar också upp småföretagarna och tjänstemännen, som man menar är beroende av monopolkapitalet och enbart kan befrias genom en enad front med arbetarklassen och andra klasser. Det är dock de intellektuella som särskilt framhävs i detta handlingsprogram. De intellektuella, särskilt vetenskapsmän, ingenjörer och tekniker, utgör produktivkrafternas spjutspets och måste därför i särskilt hög grad vinnas som bundsförvanter åt arbetarklassen. Genom att skapa en enad front mot monopolkapitalet mellan arbetare, bönder, intellektuella, tjänstemän och småföretagare kan man ta det första steget mot en progressiv demokrati och socialism.(107)

I SKP 1953 hävdas också denna samlade front av samhällsklasser mot monopolkapitalet, men här poängteras bönderna, "arbetarklassens främsta bundsförvanter i kampen mot storfinansen", på ett mycket starkare sätt än i SKP 1944.(108)

I "Nutid Framtid" likställer P O Zennström bönder och tjänstemän som arbetarklassens bundsförvanter.(109) Frågan om arbetarklassens bundsförvanter borde ställas olika i olika länder och vid olika tidpunkter. I Ryssland var bönderna den naturliga allianspartnern, i Kina småborgerligheten och i Sverige blir det bönder och tjänstemän, menar Zennström. Axel Jansson uttalar starka förhoppningar om tjänstemännen som en framtida potential som "kampkraft mot kapitalet". "Mellanskiktets fördomar leder dem till bourgeoisin, men deras eget medvetande om sin ställning i produktionsprocessen leder dem till gemensam kamp med arbetarklassen . . .".(110) Jansson konstaterar vidare att tjänstemannakårens tillväxt och organisering gör att kårandan försvinner och att den alltmer närmar sig arbetarklassen.

I "Nutid Framtid" finns inget om jordens socialisering. Här ställer man obetingat upp för att trygga "den enskilde brukarens besittningsrätt till jorden".(111) Emellertid betonades mot slutet av 50-talet åter bönderna som arbetarklassens främsta bundsförvanter, något som också kom till uttryck i Moskvadeklarationen samt i SUKP 1961. I SKP 1961 återgår man i stort sett till synen i SKP 1944: de samlade icke-monopolkapitalistiska klasserna mot monopolkapitalisterna. Här börjar man också använda ett löntagarbegrepp som innefattar både arbetare och tjänstemän.

I partidebatten efter 1963 spelar alliansfrågan ingen särskild roll. Ingen gruppering betraktar detta som en viktig fråga. Frågan om bundsförvanter blir inte längre en klassfråga, utan en organisatorisk fråga. Löntagarbegreppet dominerar i diskussionen. Landin menade dock att partiet uttryckligen borde avvisa de gamla föreställningarna om bönderna som arbetarklassens främsta bundsförvanter; bönderna är reaktionära och en jordbrukspolitik på böndernas villkor blir då också reaktionär.

I VPK 1967 nämns inte bönderna. Idéerna om enade löntagare och en enad socialistisk arbetarrörelse är dominerande. I debatten i slutet av 60-talet förekom i samband med studentrevolten idéer om de intellektuellas primat, något som varken kom till uttryck i VPK 1967 eller SF 1968. Enheten mellan arbetare och tjänstemän — däri inräknat de intellektuella — framstår som avgörande. Detta kommer också till uttryck i VPK 1972. Storfinansen utplundrar alla andra grupper och klasser: "löntagare, självständiga yrkesutövare, småföretagare, bönder", i nu nämnd ordning. (112) Vidare hänförs i VPK 1972 en rad yrkesgrupper som tidigare räknades som tjänstemän till arbetarklassen. Frågan om

bundsförvanter ligger dock på ett organisatoriskt plan: programmet talar om samarbete med aktionsgrupper, freds rörelser, solidaritetsorganisationer, osv. Slutligen betonar VPK 1972 *arbetarklassens* enhet. Den tidigare diskussionen om bundsförvanter förutsatte i stort sett arbetarklassens enhet som en självklarhet. I VPK 1972 framhävs kapitalets ständiga försök att splittra de arbetande: kvinnor, män, utländska — svenska arbetare, äldre — yngre osv. Här betonas därför vikten av den enade arbetarklassen som ”utgör huvudstrykan i kampen för en ny politisk makt”.(113)

Revolutionens karaktär: klasskonflikt och kampformer

Diskussionen om revolutionens karaktär rör sig i stor utsträckning efter en gradskala på olika konträra motsatser: (1) determinism-viljefrihet, (2) reformer-revolution, (3) ekonomiskt-politiskt, (4) parlamentarisk-utomparlamentarisk, (5) majoritet-minoritet, (6) överta-krossa staten, (7) demokrati-diktatur, (8) nationalism-internationalism, (9) fredlig-våldsam, (10) oblodig-blodig, (11) oväpnad-väpnad, (12) legal-illegal, (13) civil-militär. Vid olika tidpunkter har tonvikten i diskussionen legat på olika motsatser. Under vänstersocialism låg den på determinism-viljefrihet samt på parlamentarisk-utomparlamentarisk, under leninism särskilt på oväpnad-väpnad, under folkfrontsideologi och modernism på fredlig-våldsam samt under nyleninism åter på parlamentarisk-utomparlamentarisk och reformer-revolution.

Man kan säga att uttrycket revolution används i tre grundbetydelser inom den kommunistiska rörelsen: som medvetande, form och process, där man i det senare fallet kan skilja mellan själva maktövertagandet och samhällsbyggandet i olika faser (se tablå 4:4.). Humanisterna koncentrerar sig t.ex. närmast på revolutionen som medvetande, som en revolutionär anda, medan detta inte står i fokus för revolutionsbegreppet hos andra grupperingar.

Inom Andra Internationalen uppfattades revolutionen i huvudsak som en deterministisk process framdriven av kapitalismens utveckling. Gentemot anarkisterna hävdade man att revolutioner inte kunde tillverkas eller förberedas. I stället skulle partiet organisera arbetarklassen, bli ett samhälle i samhället och i och med att sprängpunkten uppnås och kapitalismen rasar samman, överta hela samhället och organisera det efter sina principer.

Vänstersocialisterna menade att denna determinism fungerade som ett stöd för bourgeoisin och det kapitalistiska samhället om den utgjorde en legitimation för att inte gå till aktion. Man hävdade däremot inte viljans

frihet, utan menade att när väl en revolutionär situation hade uppstått, så måste partiet organisera proletariats vilja för att förverkliga revolutionen. Den socialdemokratiska vänstern "vill icke i socialdemokraterna se viljelösa slavar länkade till en oundvikligt framrullande jaggernautvagn".(114) I stället måste socialdemokratins kämpar verka för arbetarklassens befrielse genom egna, självständiga viljeinsatser "inom ramen för samhällets lagbundna natur, och därför spänna all sin mål- och klassmedvetna vilja för att efter klasskampslinjens väg nå socialismens lysande frihetsmål, som de aldrig släppa ur medvetande eller sikte".

Därvid ställde den socialdemokratiska vänstern massaktionerna i centrum: demonstrationer, strejker, ockupationer och andra former av kollektiva handlingar. Massaktionen sågs till en början enbart som en social kampform. Massaktionen skulle stärka konfliktmedvetandet genom konfrontation med klassamhället, leda till ett ökat proletärt inflytande i samhället och utgöra ett påtryckningsmedel för den politiska kampen om regeringsmakten. Under intryck av det revolutionära skeendet efter 1917 och den ideologiska utvecklingen inom den internationella vänstern fick man inom SSV emellertid en olikartad syn på revolutionens karaktär. Zimmerwaldmanifestet uppmanade till revolutionär kamp mot de kapitalistiska regeringarna och ställde inbördeskriget i sikte. SSV 1917 gick inte så långt, men under perioden 1917–1921 skedde en kontinuerlig förändring i synen på revolutionens karaktär. Först ansågs massaktionen som ett nödvändigt komplement till den parlamentariska och den ekonomiska kampen. Senare betraktades den som avgörande för att störta kapitalismen och ännu senare som helt avgörande och parlamentet på sin höjd som en propagandaplattform. Partibygget och staten som mål för den revolutionära kampen ställdes nu i centrum, varvid den avgörande diskussionen gällde den väpnade kampen. SSV-centern och humanisterna var negativa till att tillämpa bolsjevikernas strategi och taktik i Sverige. De menade att den revolutionärt drivande kraften, missnöjet, inte fanns inom arbetarklassen i Sverige.(115) Arbetarklassen var inte enig och man kunde inte samla en majoritet bakom revolutionära krav. Sverige var en lugn vrå, som inte befann sig i och förmodligen heller inte skulle komma in i en revolutionär situation, såvida inte ett revolutionärt sammanbrott inträffade i hela Europa. Därför skulle man utgå från en parlamentarisk och fredlig linje, så länge läget i Europa inte förändrades på ett avgörande sätt.

På kongressen 1918 antogs en resolution i taktikfrågan som samtidigt sökte hävda de olika grupperingarnas preciserade ståndpunkter.(116) Resolutionen hävdade att de undertryckta klassernas frigörelsekamp blott kunde vinnas genom en "hänsynslös och omutlig klasskamp" och

revolutionära massaktioner för klassamhällets störtande samt genom att inrikta "folkviljans maktyttringar mot humanistiska mål": "den andliga frigörelsen, pliktuppfyllelsen, toleransen, sanningens segrande makt". I resolutionen vid kongressen 1919 hävdades att det parlamentariska arbetet måste underordnas de revolutionära massaktionerna. Beträffande övergången från kapitalism till socialism hette det med en fas, som skulle bli klassisk, att frågan om våldet vid revolutionen, "det berodde uteslutande på våra motståndare".(117) Erfarenheterna från det revolutionära skeendet i Europa visade att borgarklassen försvarade klassvåldet med "blodbad . . . och de skändligaste mord". Arbetarklassen måste därför vara beredd att möta "våld med våld". Samtidigt avvisade man planlöst våld, kupp försök och individuell terror. Avgörande för denna utveckling var om man kunde avväpna borgarklassens väpnade styrkor: militären.

Diskussionen på kongressen rörde sig främst om det skulle komma att uppstå en revolutionär situation i Sverige eller ej. Vänstern menade att den revolutionära svallvågen också skulle spridas till Sverige och att partiet då måste förbereda sig för väpnad kamp. Häremot invände både centern och humanisterna att man måste avvakta utvecklingen i Europa. Om bourgeoisin i Europa föll, så skulle den svenska bourgeoisin — liksom den ungerska — ta sitt förnuft till fånga och kapitulera.

Lenin definierade en revolutionär situation som förhandenvarande "först när *underskikten inte vill* och '*överskikten*' *inte kan ha det på det gamla sättet*, först då kan en revolution segra".(118). Men för att en revolutionär situation skall leda till en revolution måste den revolutionära klassen ha förmåga till revolutionära massaktioner, som krossar den gamla regeringen då den inte faller av sig själv. Revolutionen ses varken som ett kataklystiskt fenomen eller som ett resultat av enskildas, grupper, partiers eller klassers vilja, utan som ett säreget historiskt ögonblick där en rad motsättningar är anhopade genom den objektiva utvecklingen. Om proletariatet har en tillräcklig styrka i denna situation, kan det störta de härskande. Revolutionen innebär att proletariatet måste tilltvinga sig den politiska makten med våldsamma medel — vilket är nödvändighet eftersom den politiska makten i det kapitalistiska samhället vilar på våldsam och väpnad grund.

Våldsamheten i revolutionen sågs blott som en ringa del av den revolutionära aktiviteten. Revolutionen förutsätter en långvarig förberedelse, av klasskamp i "fredliga" former, ekonomiska, ideologiska, sociala och politiska kampformer för att åstadkomma ett klassmedvetande, för att göra arbetarklassen klar över sina klassintressen och för att stärka klassmedvetandet i olika konfrontationer med de härskande klasserna och deras redskap. Den väpnade, militära kampen är blott en kampform, som förutsätter andra kampformer, men som sågs som nödvändig för att

krossa statsapparaten väpnade delar.

RKP 1919 framhåller nödvändigheten av att förvandla det imperialistiska kriget till ett revolutionärt inbördeskrig. Vidare måste inbördeskriget sammanflätas i olika länder, därför att imperialisterna ständigt försöker isolera och slå ner proletarietets revolutionära rörelse. I detta läge sågs pacifismen inte bara som en reaktionär utopi, utan också som bedrägeri och drängtjänst åt kapitalet: "Endast den proletära, kommunistiska revolutionen kan föra ut mänskligheten ur den återvändsgränd som uppstått genom imperialismen och de imperialistiska krigen".(119)

De ryska, finska och tyska revolutionsprogrammen präglas alla av revolutionens omedelbarhet; en snabb, omedelbar och genomgripande organisering av hela samhället efter kommunistiska principer: Skillnaderna mellan programmen ligger främst i att de ryska och finska programmen koncentrerar det revolutionära maktövertagandet till statsapparaten, medan de tyska programmen ser kampen som mer utdragen och mångskiftande över hela det samhälleliga fältet. Rådskommunisterna såg kampen som en i huvudsak väpnad kamp, spartakisterna såg den som i och för sig en nödvändig, men inte väsentligen väpnad kamp och vänstersocialisterna såg den som något som man kunde och borde undvika. Att den revolutionära kampen skulle bli våldsam var närmast en självklarhet.

Även humanisterna erkände den kommunistiska revolutionen: den nödvändiga och oundvikliga attacken på "privategendomen och det bestående statsväsendet".(120) En revolution som inte riktade hjärtestöten mot dessa maktens centra skulle vara meningslös, den skulle inte förändra utsugarsamhället. Att revolutionerna olyckligtvis var våldsamma berodde på människornas ofullkomlighet. En revolution var egentligen inget annat än en social omgruppering, något som av alla människor, oavsett klass-tillhörighet, borde ses som berikande för personligheten. Mänskligheten måste uppnå en sådan kulturell mognad att den kunde genomföra revolutionen utan blodsutgjutelse. Den ungerska revolutionen framhölls som modell av både humanister och SSV-centern. Att vara revolutionär var enligt humanisterna framförallt att "söka *sanningen* och utsäga den". Att säga sanningen, att avslöja sanningen om makten, beroendet, om förtrycket i tanke och känsla, det sågs som långt mer revolutionärt än att ta till "pansarautomobiler".(121)

I SKP 1921 är möjligheten av en väpnad kamp öppen: "det beror uteslutande på våra motståndare". Nyströms m.f. förslag såg däremot den väpnade kampen som nödvändig: "Revolutionens och kommunismens genomförande nödvändiggör arbetarklassens beväpning".(122) Nyström menade också att partiet måste skapa en röd armé. Så långt ville dock inte kongressen gå. Även kring punkten om arbetarklassens beväpning rådde starka motsättningar. Z Höglund ville t.ex. att denna punkt inte

skulle vara med, särskilt som det inte var aktuellt med någon väpnad kamp i Sverige. Men i övrigt uttryckte SKP 1921 en leninistisk revolutionsuppfattning.

Under 20-talet och 30-talets början betonades den militära kampen och inbördeskriget i allt större utsträckning. Samtidigt blev synen på revolutionen mer deterministisk än tidigare. Man tänkte sig en världsimperialistisk kris som skulle utgöra startskottet för en Oktoberrevolution i världsskala. Detta uttrycks också i Komintern 1928. Här läggs tonvikten på själva övergångsperioden, som får en synnerligen ingående analys. Nu accentueras också skillnaden mellan den borgerliga och proletära revolutionen. Den borgerliga revolutionen ses som en fullbordan, en sista akt, en sprängning av det feodala samhällets skal. Den proletära revolutionen ses däremot som en inledning till en samhällsomdaning, en lång övergångsperiod i vilken det nya samhället skapas genom olika faser och etapper. Tonvikten i Komintern 1928 läggs på övergångsperioden som en period av samhällsbyggande, medan själva makterövringen ses som en relativt kortvarig affär, ett väpnat massuppror, politiskt och militärt förberett av det kommunistiska partiet.

Världsrevolutionens perspektiv innebar att landsbygden – i global mening – tilldelades en viktigare roll än tidigare. Den proletära revolutionen kopplades samman med å ena sidan bondeuppror i kapitalistiska länder och å andra sidan den nationella befrielsekampen i de koloniala länderna. Denna revolutionära enhetsfront var det avgörande elementet i varje diskussion om världsrevolutionens karaktär.

Folkfrontsideologin innebar inte omedelbart att revolutionsuppfattningen förändrades på något mer avgörande sätt. Man kan i stället säga att synen på revolutionen differentierades i förhållande till leninismen. Man fördjupade och preciserade förutsättningarna för en revolutionär kamp under de politiska förhållanden som uppstod i fascismens tecken under 30-talet. Dessa var givetvis annorlunda under en fascistisk och en borgerligt-demokratisk regim. Vad gällde enhetsfrontsregeringen ställde man bestämda "revolutionära grundkrav som motsvarar situationen", som kontroll av produktion, banker, polis, osv.(123) Man talade om att söka former för övergång eller närmande till den proletära revolutionen och såg enhetsfrontsregeringen som "en av de viktigaste övergångsformerna". Dimitrov kritiserade den tidigare linjen, där man koncentrerade sig direkt på maktövertagandet utan att tala om övergångsformer. Samtidigt kritiserades "högeropportunisterna" för att ha försökt skapa "ett demokratiskt mellanstadium" mellan bourgeoisins och proletariats diktatur, för att väcka illusioner om att man på fredligt, parlamentariskt vis kunde gå från den ena diktaturen till den andra. Det gällde i stället en övergångsform till den proletära revolutionen, att åstadkomma klass-

konfrontationer för att hjälpa miljonmassorna "att så fort som möjligt på grund av egen erfarenhet lära sig vad de bör göra". Det var nödvändigt med övningar i masskamp som förberedelse för den revolutionära situationen – annars kunde fascisterna slå ner revolutionen. Enhetsfrontsregeringen kunde inte störta klassväldet. Däremot kunde den utgöra en övergångsform till den socialistiska revolutionen genom att förbereda massorna.

Den rysk-tyska paktens innebär att de revolutionära aktiviteterna avstannade, medan Operation Barbarossa innebar att de i högsta grad intensifierades. Efter fascismens störtande ställdes partienandets politik i centrum, vilket hade bestämda effekter på revolutionsuppfattningen. Man såg nu i första hand revolutionen som ett mål, som en revolutionär omvandling av samhället, en syn som man i princip kunde enas med socialdemokratin om.(124)

I samband med SKP 1944 heter det att medlen för att trygga den revolutionära omvandlingen "beror på kapitalisternas styrka och motstånd", men också att "vi önskar en fredlig förändring om en sådan är möjlig". På ett partistyreelsemöte våren 1945 formulerade Set Persson en fredlig utveckling till socialismen i Sverige: "Vi ger vår anslutning till strävandena att på vanliga demokratiska vägar, genom fackliga förhandlingar, avtalsuppgörelser, lagstiftning, riksdagsbeslut, regeringsåtgärder, osv, kan vara framkomlig".(125) SKP hade "aldrig förutsatt användandet av några våldsmedel. Endast de som företräder en mot folkflertalets intressen riktad politik kan ha behov av att med hjälp av våld och tvångsmedel få den accepterad av folket".

Den partidiskussion som följde i det kalla krigets tecken ställde en kritik av den fredliga vägen i centrum för debatten.(126) Nils Holmberg och Set Persson framförde i flera sammanhang att idén om den fredliga vägen var grunden för partiets nederlagslinje under efterkrigstiden. Socialismen kunde inte uppnås utan proletariatets diktatur.

Däremot menade Hilding Hagberg att frågan om den fredliga vägen inte kunde ses som orsak till partiets problem. Frågan om den fredliga vägen måste ses i sitt taktiska sammanhang: förhållandet till socialdemokratin. Sven Linderot underströk också detta och menade att enheten kring SKP 1944 gav upphov till en vidare enhet i principiella frågor. Partiledaren hävdade i stället att hans eget tal om "den svenska vägen till socialismen" var farligare än frågan om den fredliga vägen, då det här rörde sig om en nationalistisk avvikelse. Frågan om den fredliga vägen hade dessutom ställts som en betingad fråga, dvs. man hade lämnat vägen öppen för fredlig eller våldsam väg.

Nils Holmberg vidhöll att fredlig väg i praktiken hade kommit att betyda "vanliga demokratiska vägar" genom fackliga förhandlingar och

avtal, lagstiftning, riksdagsbeslut och regeringsåtgärder. Synen på massan som stödtrupper hade blivit dominerande inom SKP på samma sätt som inom SAP. Talet om den fredliga utvecklingen hade också fått organisatoriska konsekvenser: man hade prioriterat det parlamentariska arbetet framför partiarbetet. Set Persson pekade vidare på en ideologisk utveckling av den fredliga vägen från möjligt alternativ till troligt alternativ till en väg som skulle tryggas. Partiet hade också kopplat begreppen fredlig till mycket annat, bl.a. till innehållet i "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram". Efter 1948 blev den fredliga vägen enligt Set Persson ohållbar, eftersom världsmotsättningarna hade hårdnat.

Sven Linderot gjorde två tolkningar av den fredliga vägen: 1. En fredlig väg som bygger på borgerlig demokrati och leder till socialism, 2. En fredlig väg som bygger på proletariats diktatur utan våld och som leder till socialism. Båda var teoretiskt möjliga. Partiets svaghet berodde inte på den fredliga vägen som en teknisk linje. Den orsakades av en rad faktorer som partiet inte hade något inflytande över. Set Persson vidhöll att talet om den fredliga vägen innebar att man trodde att det rådde speciella förhållanden i Sverige och att borgarklassen försvagats. Talet om den fredliga vägen var också orsak till att man underskattade högersocialdemokratin. Nils Holmberg poängterade att den fredliga vägen stred mot marxismen-leninismen. Idéerna om att utveckla den borgerliga demokratin till socialism genom att bilda ett demokratiskt block och genom att erövra positioner i statsapparaten var felaktiga. Marxismen-leninismen lärde i stället att staten måste krossas.

Hilding Hagberg menade att fredlig utveckling betydde att proletariats diktatur i betydelsen att erövra den politiska makten kunde införas på annat sätt än med väpnat uppror. Hagberg påpekade att det inte bara var SKP som hade gjort sådana bedömningar; det hade gjorts inom hela den kommunistiska rörelsen.

Partistyrelsen antog en självkritisk resolution, där man förklarade att partiets antagande om en fredlig väg till socialismen under perioden 1944-48 var felaktig. En fredlig väg till proletariats diktatur förelåg inte. Talet om den fredliga vägen ledde till missuppfattningar: att partiet ville avskriva klasskampen och accepterade den reformistiska teorin om "fredligt inväxande".

Emellertid innebar inte SKP 1953 någon avgörande förändring på denna punkt. Man återgick inte till en leninistisk revolutionsuppfattning. Programmet hävdar att partiet liksom "hela det arbetande folket vill en fredlig omdaning av samhället och kommer att med kraft hävda folkets demokratiska rättigheter gentemot alla som motsätter sig dess vilja".(127) Genom masskamp och enighet inom folket under arbetarklassens ledning kan man besegra storfinansen och "krossa varje försök

från deras sida att med våldsamma medel, statskupper, väpnat uppror eller sabotage återerövra förlorade privilegier och tidigare maktställning". Skillnaden mellan SKP 1944 och SKP 1953 består främst i att man starkare poängterar beredskapen till våld mot de reaktionära krafterna om de motsätter sig en revolutionär utveckling.

Efter 1956 diskuterade man åter explicit den fredliga vägen. I "Nutid Framtid" tar P O Zennström avstånd från idén om den nödvändiga väpnade kampen: "Den revolutionära omdaningen förutsätter inte med nödvändighet någon väpnad resning och inbördeskrig mellan klasserna".(128) Han hänvisar till ställen där Marx, Engels och Lenin sagt att övergången till socialismen kan ske fredligt. En svensk väg till socialismen är fredlig och parlamentarisk. Det är möjligt därför att Sverige haft fred i 150 år, har en högt utvecklad industri, en hög levnadsstandard, en avancerad teknisk utveckling, människorna har en hög utbildning och en avancerad yrkesskicklighet.

I SKP 1961 heter det att "den svenska arbetarrörelsen, som i sin kamp för demokrati förverkligat väsentliga reformer, kan också genomföra den socialistiska samhällsombaningen på fredlig, demokratisk väg".(129) Till skillnad från SKP 1953, där man var beredd till våld för att förhindra att monopolkapitalet återtog makten, säger man nu att de förenade löntagarna kan utgöra "en makt stark nog att hindra monopolkapitalisterna att återta sitt herravälde".(130)

I Moskvadeklarationerna och i SUKP heter det att det finns olika nationella vägar till socialismen och att dessa kan vara fredliga eller icke-fredliga. Man betonar att om vägen till socialismen skall vara fredlig, så måste den förenas med utomparlamentarisk masskamp för att bli framgångsrik.

I partidebatten efter 1963 var det endast vänsteroppositionen som inte accepterade den fredliga, demokratiska vägen från SKP 1961. De menade att militären hade en mycket stark ställning i det svenska samhället och att de i en revolutionär situation — som vänsteroppositionen menade kunde uppstå i Sverige även på kort sikt — skulle slå ner massorna. Väpnat våld måste tillgripas för att krossa kapitalismens våldsapparat. Det revolutionära partiet hade en skyldighet att förbereda massorna för en sådan revolutionär kamp.(131)

Den nya vänstern utvecklade en mer komplicerad syn på frågan om kampformerna och maktövertagandet än den motsättning som å ena sidan den fredliga, demokratiska vägen och å andra sidan den väpnade kampen och proletariatets diktatur uttryckte. Man menade att den samtida kapitalismen kunde förhindra uppkomsten av en revolutionär situation. Kapitalismen kunde inte förhindra kriserna, men att de tog en explosiv form. Nyvänstern hävdade därför, till skillnad från leninismen, att

den revolutionära situationen måste *skapas*: man måste skapa de objektiva och subjektiva villkor som kan läggas till grund för ett revolutionärt handlande. Det var inte möjligt att genomföra socialismen vare sig genom kapitalismens egen kris eller genom en gradvis förändring. En revolution i de industrialiserade samhällena kunde blott vara resultatet av ett medvetet handlande på mycket lång sikt. Den skulle enligt André Gorz "*börja* med en presentation av sammanhängande reformkrav, men den måste fortsätta med en följd av kraftmätningar, mer eller mindre våldsamma, somliga vunna, andra forlorade".(132)

Dessa strukturella reformer måste betraktas som dynamiska medel i en kampprocess, inte som några mål i och för sig. Deras uppgift är att ena och uppfostra olika sociala krafter och att förändra och förskjuta det samhälleliga kraftfältet. Denna förberedande kamp är evolutionär, fredlig och demokratisk, det är en kamp som påvisar nödvändigheten av en socialistisk omvandling för de sociala krafter som inte är förbättrade på den. Emellertid bevarar reformer inte sin brytningspotential. Reformerna kan splittras, integreras och tömmas på sitt innehåll om offensiven inte är permanent. Det måste finnas organiska förbindelser mellan olika reformer som gör det möjligt att åstadkomma maktförskjutningar i samhället för att rikta nya attacker mot olika maktcentra i samhället. Övergången måste påbörjas omedelbart efter en balansrubbing. Om detta inte sker, menar Gorz, kommer jämvikten i samhället att återställas på en högre nivå. Därvid måste arbetarrörelsen börja om med en ny period av förberedande strider för att åter rubba jämvikten.

Makt måste erövras på olika platser i samhället, positioner måste skjutas fram, centra för självförvaltning och direkt demokrati måste skapas, samhälleliga verksamheter måste ställas utanför marknadslagarna, t.ex. service, vård, viss produktion. Den parlamentariska vägen utgör här för närmast ett hinder. Genom förhandling, medling och avtal riskerar arbetarrörelsens organisationer att integreras i staten. Därmed skapas ett kampfält som låser motsättningarna och försvårar den mer rörliga kampen över hela samhällsfältet. Vidare innebär valen att massorna förvägras varje kollektiv makt över samhällsorganisationen. Rösträtten uttrycker blott en gemensam ståndpunkt, en gemensam vilja, men utgör ingen aktionsenhet, inget handlande subjekt eller en reell politisk makt.

Dessa uppfattningar kom enbart delvis till uttryck i VPK 1967. Man kan närmast säga att programmet lade de strukturella reformerna till den tidigare linjen om en fredlig, parlamentarisk väg utan att uppmärksamma de måtsättningar som nyvänstern härvidlag pekade på. Man såg inte strukturellreformerna som ett sätt att nå fram till en revolutionär situation, utan som "strategiska länkar mellan de enkla intressefrågorna, som är rörelsens naturliga utgångspunkter, och den socialistiska målsättningen".(133)

Den revolutionära utvecklingen i Europa under 1968 förändrade åter synen på revolutionen inom VPK. Detta förmärktes redan i VPKs arbetsprogram 1969, "Folkmakt". Jörn Svensson sade i en inledning till detta program att partiets inställning till revolutionen varit oklar, att det funnits ett reformistiskt inslag med vänstersocialistiska illusioner alltsedan 30-talet.(134) Partiet hade haft en oklar inställning till den parlamentariska kampens betydelse, till socialdemokratin, till korporatismens karaktär och haft illusioner om förstatligandets karaktär. Arbetsprogrammet skulle klargöra en del av dessa punkter, särskilt partiets revolutionära karaktär, där programmet definierade den sociala revolutionen: "kapitalismen krossas när lönearbetarna tilltvingar sig den fulla makten i samhället – arbetsplatser, produktion och statsapparat".(135)

Inför VPK 1972 sade Lars Herlitz att frågan om den socialistiska revolutionens karaktär varit en väsentlig fråga i den kommunistiska debatten – frågan om fredlig eller våldsam karaktär, statsapparatsens krossande samt frågan om proletarietets diktatur. Däremot förblev frågan om "betingelserna för och utvecklingen fram till en socialistisk revolution i huvudsak olösta, knappast ens diskuterade".(136) Denna fråga blev central i VPK 1972.

Den sociala revolutionen tolkas som "ett oskadliggörande av storfinansens politiska maktinstrument och ett avskaffande av dess ekonomiska makt".(137) Därtill måste en revolutionär regeringsmakt upprättas, stödd på en målmedveten och handlingskraftig folkmajoritet. Betingelserna för denna nya makt är att skapa (1) en enad arbetarklass, (2) kämpande intresseorganisationer, (3) en politiskt enad front mot storfinansen (4) en politisk grundlinje baserad på revolutionär teori, omfattad av arbetarklassen och stödd av folket. Den sociala masskampen binds samman i den politiska kampen och görs där till ett enat, gemensamt angrepp på storfinansens makt. De folkliga organisationerna måste avskiljas från statlig integration, förhindras bli korporativa organ och i stället göras till kamporganisationer som är inriktade på att ta över samhället. Den politiska fronten mot storfinansen består av "progressiva politiska partier och rörelser, folkorganisationer, aktionsgrupper, freds- och solidaritetsrörelser".(138)

Detta synsätt liknar i stora stycken nyvänsterns syn under 60-talet, även om det i vissa avseenden förenas med tidigare, både leninistiska och modernistiska tankegångar. Även frågan om fredlig och väpnad kamp diskuterades i samband med VPK 1972. Traditionalisterna angrep programskrivarna för att inte ha skrivit in den fredliga vägen i programmet, för att inte ha talat om fredlig samexistens – programmet talade om samlevnad utan krig – och för att ha överbetonat den väpnade kampen i tredje världen.(139) Traditionalisterna menade att talet om väpnat krig,

inbördeskrig och våldsamma kampformer var hämtat från och skrivet under inflytande av maoismens folkkrig. Partivänstern menade här att massmobiliseringen inte var genomförbar utan väpnad kamp. I programförslaget säger man inget om väpnad eller fredlig väg, men markerar en beredskap till våld om kapitalet skulle använda våld, vilket kom till uttryck i slutversionen: "Styrkeförhållandena i klasskampen avgör om storfinansen kan tvingas acceptera en avveckling av dess politiska och ekonomiska makt utan väpnat motstånd".(140) I slutversionen fick traditionalisterna också igenom sin skrivning: "Det ligger i arbetarklassens och folkflertalets intresse att genomföra den socialistiska samhällsomdaningen på fredlig väg, utan kamp eller inbördeskrig". Om befrielse-rörelserna i tredje världen hette det i programförslaget "i väpnad kamp söker de befria sina länder". Detta byttes ut mot "i olika former av kamp" i slutversionen.

I "Du skall ta ledningen och makten" preciserar Jörn Svensson en del tankegångar om revolutionens karaktär från VPK 1972.(141) Han understryker att reformer stödjer och hjälper fram revolutionen, och att revolutionen är reformkampens oundvikliga slutpunkt. Den fredliga vägen vilar på att de faktiska maktförhållandena omöjliggör våldsaktioner. Arbetarklassen och dess förbundna måste ha en sådan grad av organisation, kraft och kontroll över maktens redskap, staten, de väpnade styrkorna, osv. att försök att med våld förrinta socialismens genomförande framstår som orealistiska. Reaktionen har större erfarenhet, bättre organisation och lättare tillgång till den väpnade apparaten. Därför är det av avgörande vikt att passivisera och förlama reaktionens möjligheter till aktivt, väpnat våld. Striden måste förskjutas till de områden där folkflertalet kan spela ut sin styrka. Dess styrka är massrörelsen och dess grepp över centrala samhälleliga funktioner, över arbetslivet och kommunikationerna. (Se f.ö. tablå 4:5.)

Övergången från kapitalism till socialism

I Karl Marx' "Randanmärkningar till Tyska arbetarpartiets program" heter det att "mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället ligger perioden av det enas revolutionära omvandling i det andra. Mot det svarar också en politisk övergångsperiod under vilken staten inte kan vara något annat än *proletariatets diktatur*".(142) De socialdemokratiska programmen både i Tyskland och Sverige var mycket oklara på denna punkt. I SAP 1911 hette det att socialdemokratin "strävar därför till att erövra den politiska makten för att på den väg och i den ordning utvecklingen själv anvisar, genomföra samhällets socialistiska organisation".(143)

Denna formulering kvarstod också i SAP 1920. Den socialistiska vänstern kritiserade den socialdemokratiska högern för att den i denna fråga hade en åskådning som innebar ”en fatalistisk undergivenhet under ödet i utvecklingens gestalt”.(144) Man ville vänta ”till dess tiden är fullkomnad”. I stället betonade den socialdemokratiska vänstern ”den proletäriska viljans egna insatser”. I stället ville man se ”socialdemokratins kämpar och arbetare” som ”en samling medborgare, som äro besjälade av en levande övertygelse, att arbetarklassens befrielse måste vara dess *eget* verk inom ramen för samhällets lagbundna natur, och därför spänna all sin mål- och klassmedvetna vilja för att efter klasskampslinjens väg nå socialismens lysande frihetsmål, som de aldrig släppa ut medvetande eller ur sikte”.(145) Någon idé om en särskild övergångsperiod fanns inte inom den svenska vänstern vid revolutionsåren 1917-18. Genom en massornas och partiets viljeanssträngning – propaganda, massaktioner, demokrati – övergår samhället genom en samlad kraftanssträngning till socialism. Propagandan sammanbinder idépolitik och dagskrav, den gör de revolutionära idéerna direkt tillämpliga i det dagliga samhälleliga arbetet. Massaktionerna mobiliserar massorna både ideologiskt och organisatoriskt, gör massorna till revolutionära aktörer. Partiets inre demokrati, dess demokratiska organisationsformer expanderar över hela samhället och spränger genom massaktionen ramarna för det gamla samhällets institutioner och organisationsformer. I ett enda slag över hela frontlinjen genomförs ett demokratiskt maktövertagande av hela samhället. Det var en syn som dominerade inom både tysk och svensk vänster.

Oktoberrevolutionen aktualiserade på ett avgörande sätt begreppet proletariats diktatur. Först efter Oktoberrevolutionen blir begreppet ett centralt slagord för hela den europeiska vänstern. Man kan särskilja fem betydelser av begreppet proletariats diktatur, betydelser som glider in i varandra och har olika tonvikt inom olika partier och fraktioner vid olika tidpunkter under 1900-talet:

(1) Proletariats diktatur som en relation mellan proletariat och bourgeoisie, sådan att proletariatet bestämmer över bourgeoisin. Diktatur och demokrati är två sidor av samma sak: proletariatet utövar diktatur över bourgeoisin, demokrati över sig själv. Den proletära demokratin ses som den borgerliga demokratins fulländning, den proletära diktaturen som en nödvändig förutsättning för att demokratin skall kunna utövas av arbetarklassen.

(2) Proletariats diktatur föreligger då arbetarklassen innehar den politiska makten (statsmakten).

2.1. Arbetarklassen innehar makten genom det kommunistiska partiet.

2.2. Arbetarklassen innehar makten genom de partier som arbetarklassen låter sig representeras av.

2.3. Arbetarklassen innehar makten genom att arbetarklassens rådsorganisation direkt utövar den politiska (och ekonomiska) makten.

(3) Proletariatets diktatur som en strategi, ett framgångssätt, en "väg".

(4) Proletariatets diktatur som en övergångsperiod/fas mellan kapitalismen och ett framtida samhälle.

4.1. Övergångsperiod mellan kapitalism och kommunism.

4.2. Övergångsperiod mellan kapitalism och socialism.

4.2.1. Slutfas i övergångsperioden mellan kapitalism och socialism.

4.3. = socialism.

(5) Proletariatets diktatur som en institutionell form för maktutövning, en styrelseform, en statsform.

5.1. Rådsdiktatur i allmänhet.

5.2. Sovjetstaten, den statsform som råder i Sovjetunionen.

Uttrycket proletariatets diktatur används ofta syntetiskt, dvs. att flera eller kanske t.o.m. samtliga betydelser kan förekomma på en och samma gång. Ur analytisk synvinkel kan det vara av intresse att söka skilja mellan olika betydelser enligt ovan för att få klarhet i den begreppsutveckling som uttrycket har genomgått.

I de finska, tyska och ryska programmen 1918-19 förekommer ingen närmare precisering av proletariatets diktatur. Det betyder i stort sett (1) och (2) i sina allmänna betydelser. Man räknar inte med någon särskild övergångsperiod, utan föreställningen om en omedelbar övergång till ett kommunistiskt samhälle synes vara dominerande. Genom en arbetarklassens kollektiva, organiserade, revolutionära viljeanssträngning tar man sig in i det kommunistiska samhället. I Spartakus-programmet och i USPDs program upprättas arbetarklassens demokratiska herravälde omedelbart och överallt i samhället genom rådsväldet. I det ryska programmet heter det också att det är rådsorganisationen som utövar proletariatets diktatur. Proletariatets diktatur kopplas här inte samman med den ryska statsformen. I det finska programmet övertar arbetarklassen all makt i sina händer, gör borgarklassen till en rättslös klass och bestämmer ensamt "i varje avseende om landets och folkets andliga och ekonomiska liv".(146) Ur arbetardiktaturen uppstår en kommunistisk samhällsordning.

O W Kuusinen menade att när den tyska imperialismen bistod den finska kapitalismen, så ställdes demokratin åt sidan: "för vardera parten dugde nu blott *diktatur*, för borgarna den vita, för arbetarna den röda". (147) Kuusinen fastslår att demokratin var oförmögen att bilda övergången mellan kapitalism och socialism. Den demokratiska statsiden var "historiskt oriktig". Att gå från kapitalism till socialism på den demokratiska vägen, "via 'fredlig' klasskamp", var historiskt omöjligt. För att gå från kapitalism till socialism var det i stället historiskt nödvändigt

med proletarietets diktatur.

Frågan om proletarietets diktatur blev ytterst kontroversiell inom SSV och kom att utgöra en av vattendelarna mellan de olika ideologiska grupperingarna:

Gruppering

1. Bolsjeviker (höglundare)
2. Vänstersocialister (vennerströmare)
3. Humanister

Proletarietets diktatur

Ovillkorligt (1,2,3)

Villkorligt (1,2,3)

Mot

Bolsjevikerna såg den borgerliga demokratin som kapitalets och borgarklassens fortsatta herravälde i beslöjad form, oduglig när det gällde slutuppgörelsen med det kapitalistiska systemet. Man såg proletarietets diktatur som ett nödvändigt genomgångsled till socialismen. Rådssystemets nya demokrati, dess nya statsapparat skulle genomföra övergången från kapitalism till socialism.

För Kommunistiska Internationalens konstituerande kongress i mars 1919 stod frågan om proletarietets diktatur i centrum. I en kommentar till Internationalens manifest framhåller Z Höglund allmängiltigheten i manifestets idéer. Han menar att det inte finns några "säregna" förhållanden vare sig i Ryssland eller i någon kapitalistisk stat: Internationalens principer gäller överallt i världen och särskilt gäller att det är omöjligt med något "lugnt" och "fredligt" inväxande i socialismen på parlamentsreformernas väg". "Proletarietets diktatur på rådssystemets grund kommer att framgå med nödvändighet ur varje arbetarrevolution". Det var en lösning för det "målmedvetet revolutionära proletariet i alla länder".(148)

Vennerströmarna intog liksom centerriktningar på andra håll i Europa en mer pragmatisk och attentionistisk hållning.(149) Man menade att partiet skulle vänta och se vad som hände. Om kapitalets krafter föll i en rad länder i Europa, skulle det kanske böja sig frivilligt i Sverige. Han underströk att situationen i Sverige inte var densamma som i Finland, Ungern eller Ryssland. Först skulle man försöka med den parlamentariska vägen och se hur det gick. Om den vägen inte var framkomlig skulle man ta till proletarietets diktatur.

I "Humanistiskt Manifest" markerades ett avståndstagande från proletarietets diktatur. Inom den politiska samhällssfären heter det att ingen klass "har någon kompetens eller befogenhet att självtaget härska över en annan".(150) På minoritetskonferensen i december 1920 vände sig Fabian Månsson mot uttrycket proletarietets diktatur och såg det som ett "otydligt, meningslöst slagord som *ingen klart begriper* vad det innebär". Fabian Månsson ville inte acceptera att enbart proletarietet, "dvs. del del av folket som saknar *allt* materiellt och andligt gott, skall ha 'diktatur',

dvs. obetingat och oomtvistat herravälde, över alla andra". I stället ville Fabian Månsson ersätta uttrycket "proletariatets diktatur" med följande uttryck: "deras herravälde, som antingen äro kropps- eller själsarbetare, eller, tills de blivit arbetsoförmögna, varit sådana arbetare".(152).

Mot bakgrund av utvecklingen i Rådssryssland börjar man alltmer tala om proletariatets diktatur som en övergångsperiod mellan kapitalism och kommunism. I Kominterns 21 villkor krävs att "proletariatets diktatur" inte blott fick förekomma som en "inlärd, allmän fras".(152) Ett revolutionärt program måste precisera innehållet i proletariatets diktatur. Man börjar betrakta det som mer eller mindre omöjligt att omedelbart övergå till kommunismen. P.g.a. den kapitalistiska omgivningen, den inre oppositionen, de ekonomiska problemen, osv., krävs det en mer eller mindre lång period av samhällsorganisation som vare sig kan betraktas som kapitalism eller kommunism under vilken proletariatets diktatur råder.

Inför SKP 1921 förelåg ett förslag från arbetsutskott och programutskott (AU-PU-förslaget) som inte innehöll någon precisering av proletariatets diktatur. Vidare fanns det två delförslag till en proletariatets diktaturperiod av C A Nyström m.fl. (Nyströms förslag) samt av Fredrik Ström m.fl. (Ströms förslag).(153) Z Höglund, som talade för AU/PU-förslaget, menade att det var överflödigt med ett detaljerat program för en sådan övergångsperiod. Ett sådant program borde vara mera allmänt formulerat.(154)

Ström menade att det i ett kommunistiskt program inte räckte med "några teoretiska satser". Han menade att AU/PU-förslaget delvis stred mot de 21 villkoren. Han krävde precisering av begreppet proletariatets diktatur i enlighet med det egna förslaget till program för en proletariatets diktaturperiod.(155)

Om SKP 1921 säger att rådssystemet naturligen kommer att framspringa ur massaktionerna, så säger Nyströms förslag att det är proletariatets *uppgift* att under proletariatets diktatur bygga upp ett rådssystem i stället för det borgerliga parlamentet. Proletariatet skall överta möteslokaler, tryckerier, tidningspress för att krossa kapitalets makt över yttrande- och tryckfrihet samt förenings- och församlingsfrihet. Vidare skall produktions- och kommunikationsmedel, banker och kreditanstalter, större fastigheter och jordegendomar m.m., konfiskeras. Även Ströms förslag innehåller preciseringar av proletariatets diktatur i samma riktning, men är inte fullt så långtgående.

Begreppet proletariatets diktatur blev under 1920-talet och fram till folkfrontsideologin ett avgörande ideologiskt särmarke, Kominterns "offentliga flagga". Lenin betonade att endast den var marxist, "som *utsträcker* erkännandet av klasskampen till erkännandet av *proletariatets dikta-*

tur . . . Med denna provosten bör man kontrollera, huruvida man *verkligt* förstår och erkänner marxismen".(156)

Under bolsjeviseringen kom begreppet att genomgå ytterligare betydelseförskjutningar. Det förekommer märkbara skillnader i uttolkningen av begreppet när man jämför det tyska och det ryska förslaget till Kominternprogram. I det ryska programförslaget betonas proletariats diktatur som en övergångsperiod (4.1) och som en statsform (5.2). Man talar också om vägen till proletariats diktatur, vilken främst består i att det kommunistiska partiet intar en ledande roll, en riktig organisationsform och erövrar hegemonin inom arbetarklassen.

Det tyska programförslaget betonar främst klassdiktaturen genom rådsorganisationen (2.3 och 5.1). Man föreställer sig en period av dubbelmakt och av intensiv mobilisering av massorna. När proletariats självständiga rörelse nått en "bestämd höjd och bredd", sprängs ramarna för den borgerliga demokratin och en arbetarregering upprättas. Arbetarregeringen är "den sista *möjliga*, tänkbara etappen före rådsdiktaturen".(157) Arbetarregeringen, som f.ö. kan innefatta representanter för flera arbetarpartier, förlöser proletariats diktatur, upprättar omedelbart rådsdiktatur och socialism. Rådsdiktaturen organiserar samhällets beslutsfattande på alla nivåer. Socialismen ses som en negation av kapitalismen: Kapitalismen avvecklas, samhället övertar staten och de kapitalistiska företagen, grunden läggs för det kommunistiska samhället.

I Komintern 1928 har proletariats diktatur en synnerligen syntetisk betydelse, men det betonas särskilt att arbetarklassen innehar makten genom det kommunistiska partiet (2.1.), att sovjetstaten är den avgörande formen för proletariats diktatur (5.2.) samt att socialism och proletariats diktatur utgör den ekonomiska respektive den politiska övergången mellan kapitalism och kommunism. I övergångsfasen mellan kapitalism och socialism ställs partiet i centrum liksom i det ryska programförslaget. Liksom det tyska programförslaget skiljer Komintern 1928 strikt mellan socialism och kommunism. Socialismen ses som kommunismens lägre stadium, då det råder icke-antagonistiska klassmotsättningar samt en rad andra av kapitalismen präglade kännetecken. I Komintern 1928 poängteras också att världsproletariats diktatur måste upprättas därför att imperialismen har upprättat sin diktatur i världsskala och att proletariats diktatur inte kan avvecklas förrän socialismen har segrat i världens viktigaste länder. Övergången från kapitalism till kommunism betraktas som ett skeende som rör sig över en mycket lång – närmast oöverskådlig – period.

När det svenska partiet sprängdes 1924 använde sig Höglundsriktningen inte av begreppet proletariats diktatur, medan det för Kilbomsriktningen var centralt på samma sätt som inom Komintern. Z Höglund

betraktade den proletära diktaturen som en orimlighet i Sverige. Sverige var helt beroende av utvecklingen i Västeuropa och en isolerad proletär diktatur i Sverige skulle därför inte kunna bestå någon längre tid. Men samtidigt menade också Höglund att den borgerliga demokratin var ett alltför svagt redskap för att genomföra någon social rättvisa. Han tänker sig närmast en proletär riksdagsmajoritet som börjar genomföra socialistiska reformer på fredlig väg, så långt det är möjligt. Därvid kan kapitalistklassen komma att göra motstånd. Men "ju fastare och målmedvetnare de arbetande klasserna gripa om statsmakten och ju bättre beredda de äro att sätta hårt mot hårt, desto smärtligrare skall födelsen av den samhällsordning, som historiskt är kallad att efterträda kapitalismen, komma att äga rum".(158) Höglund pekar också på att proletariats diktatur i Ryssland blivit en partidiktatur i stället för en klassdiktatur, men menar också att det i Ryssland knappast var möjligt att genomföra proletariats diktatur på något annat sätt. Efter sprängningen 1929 bekände sig både SKP och SP till proletariats diktatur såsom det utformats i Komintern 1928, men SP kom inte att använda begreppet i sin propaganda på något aktivt sätt och begreppet blev allt mer obsolet i partiets ideologi.

Folkfrontsideologin innebar att betydelsen hos begreppet proletariats diktatur knöts till socialismen i övergångsperioden (4.3) och till den statsform som rådde i Sovjetunionen (5.2). Genom att partenandets politik var central i folkfrontsideologin blev betydelsen av att arbetarklassen innehar makten flytande mellan (2.1) och (2.2) – det kommunistiska partiet och de partier som arbetarklassen låter sig representeras av. Proletariats diktatur som en relation mellan proletariat och bourgeois (1) lades åt sidan eftersom folkfrontsideologin innebar att man i den anti-fascistiska alliansen allierade sig med delar av bourgeoisin. Övergångsperioden blev nu ännu mer utdragen än tidigare genom att man fastställde ytterligare faser och etapper i perioden mellan kapitalism och socialism.

I sitt tal vid sjunde världskongressen avvisade Dimitrov "all slags förenklingsmani och schematism" när det gällde övergången.(159) Man kan tänka sig att upprätta enhetsfrontsregeringar både under borgerlig demokrati och under loppet av den fascistiska maktens störtande och man kan också tänka sig att direkt upprätta den proletära diktaturen. Den konkreta situationen måste bli avgörande. Vad beträffar folkfrontsregeringen under borgerlig demokrati, påpekade Dimitrov att "där den *borgerligt demokratiska revolutionen* utvecklar sig kan folkfrontsregeringen bli arbetarklassens och böndernas demokratiska diktators regering". Men i det rådande läget gällde det inte främst ett val mellan borgerlig demokrati och proletär diktatur, utan mellan borgerlig demokrati

och fascism.

Inom den kommunistiska rörelsen började man nu betrakta den borgerliga demokratin som en etapp på vägen mot socialismen. Den spanska republiken, där kommunisterna f.ö. hade en relativt svag ställning, sågs som en "ny typ av demokratisk republik" och en "ny demokrati". Med utgångspunkt i den kinesiska revolutionens erfarenheter talade Mao-tse-tung om en "ny demokratisk republik" som utgjorde en tredje statsform mellan proletarietets diktatur och den kapitalistiska republiken under borgerlig diktatur.(160)

När de nya staterna i Östeuropa uppstod efter andra världskriget förelåg flera uttolkningar av statsformen därstädes:

1. Progressiva borgerliga demokratier, statskapitalism.
2. En form av proletarietets diktatur.
3. En statsform som varken är socialistisk eller kapitalistisk, utan en unik övergångsform, en särskild etapp, som varken utgör borgerlig eller proletär diktatur.

Innan man definitivt fastnade för uttrycket folkdemokrati för de nya staterna i Östeuropa användes en rad uttryck parallellt med folkdemokrati: "ny demokrati", "demokrati av ny typ", "demokrati av särskild typ" m.m.

Före det kalla krigets utbrott var det vanligt att samhällsformen i Östeuropa sågs som progressiv demokrati och som statskapitalism. Mar-ton Horvath i den ungerska centralkommittén menade t.ex. att statsformen i Östeuropa utgjorde "den borgerliga demokratin mest progressiva form (eller, mer korrekt, dess enda progressiva form)".(162) Wladyslaw Gomulka, ledare för det polska kommunistpartiet, tog avstånd från proletarietets diktatur och hävdade att statsmakten och övergången i Polen skulle baseras på parlamentarisk demokrati.(163) Eugen Varga betraktade folkdemokratierna som en form av statskapitalism. Efter det kalla krigets utbrott 1947 kritiserades han för denna ståndpunkt och tog också själv avstånd från den. Varga skrev sedermera att "den sociala strukturen i dessa länder skiljer sig från allt som hitintills är känt. Det är något helt nytt i mänsklighetens historia. Det rör sig varken om borgerlig demokrati eller proletär diktatur".(164). Elementen i folkdemokratin utgjordes av

1. Den nationaldemokratiska revolutionen som den hade utförats under frigörelsen från fascismen, som en samling av alla antifascistiska krafter.
2. Den gamla statsapparaten skulle inte förstöras, utan användas som ett instrument för de nationaldemokratiska krafterna.
3. Storfinsansen och storgodsägarna krossas samtidigt som det etableras ett samarbete mellan arbetarklassen och andra klasser under arbetarklassens dominans.
4. Staten har en ledande ekonomisk roll fr.a. i den industriella utveck-

lingen.

Dessa idéer om folkdemokrati skulle sedan komma att tillämpas i Väst-europa av de kommunistiska partierna.

Diskussionen om övergången vid SKP 1944 skedde inom ramen för partienandets politik. Man använde sig bl.a. därför inte av termen proletariats diktatur. I SKP 1944 heter det att arbetarklassen erövrar "den politiska makten och skapar sin egen demokratiska stat", vilket i programkommissionens kommentar framgår att det är att betrakta som liktydigt med proletariats diktatur.(165) Med proletariats diktatur avsåg man i samband med SKP 1944 fr.a. att arbetarklassen skulle inneha makten genom de partier som arbetarklassen låter sig representeras av (2.2.). Kapitalismen hade uppnått sitt statsmonopolkapitalistiska stadium, vilket utgjorde den sista fasen i kapitalismen. Inför krigsslutet var Sverige särskilt moget för socialism. Det gällde nu att skapa förutsättningar för en omedelbar övergång genom ett marxistiskt enhetsparti. Denna enhet skulle ske på demokratisk grund. Linderot framhöll: "Endast borgarklassen, finanskapitalet, monopolkapitalet och dess verktyg och drängar skall kunna påtvinga det svenska folket något annat än ett demokratiskt maktövertagande. Men vi ryggas på intet sätt tillbaka för att den svenska arbetarklassen skall erövra sin makt med de metoder som omständigheterna gör möjliga".(166) Om det marxistiska enhetspartiet skulle komma till stånd föreställde man sig en närmast omedelbar övergång till socialism. Socialdemokratin förhöll sig emellertid kallsinnig till SKPs planer på ett marxistiskt enhetsparti och i och med det kalla krigets början 1947 var det en orimlighet. I den kritiska uppgörelsen med partiets politik i slutet av 1940-talet förordades bl.a. en återgång till proletariats diktatur. Set Persson tolkade nu folkdemokratin som en form av proletariats diktatur. I debatten inför SKP 1953 såg man emellertid folkdemokratin som ett särskilt övergångsstadium mellan kapitalism och socialism. Folkregeringen och folkdemokratin ställdes i centrum för diskussionen av det politiska systemet i SKP 1953. Folkregeringen skall leda utvecklingen till folkdemokrati och socialism. Beskrivningen av folkdemokrati lägger tonvikten på hur arbetarklassen och andra delar av folket skall upphöjas till dominerande klass inom nationen och hur bourgeoisin skall berövas sitt inflytande i samhället. EKP 1951 är vagt när det gäller utformningen av det politiska systemet under folkdemokrati. I det svenska programförslaget heter det att "Riksdagen måste omvandlas till ett demokratiskt instrument för viljan hos den stora majoriteten av Sveriges folk och genom fria val erhålla en majoritet av verkliga motståndare till storfinansens makt".(167) På motsvarande ställe i SKP 1953 konstateras att riksdagen är ett historiskt resultat av folkets kamp för frihet och bestämmanderätt, men att storfinansens välde be-

gränsar denna makt och att dess nuvarande sammansättning inte motsvarar folkets "verkliga intressen". Vidare heter det "genom att utveckla kampen för sina ekonomiska och politiska intressen, för fred och nationellt oberoende, genom enigt framträdande i de allmänna valen kan folket omvandla riksdagen till ett demokratiskt maktorgan i kampen mot storfinansen och upprätta en folkregering".(168)

I sitt tal till kongressen i programfrågan utvecklar C H Hermansson tankegångarna något precisare.(169) Folkets massaktioner skall omvandla riksdagen. Men därmed är inte proletarietets diktatur upprättad eller den socialistiska revolutionen genomförd. Borgerligt-demokratiska uppgifter blir bestämmande under lång tid. På grundval av massaktioner tillsättes en folkregering med representanter för både kommunistiska partiet, andra partier och olika massorganisationer. Hermansson påpekar att det är karaktäristiskt för folkdemokratierna att de har ett flerpartisystem, men säger också att "det oeftergivliga villkoret är dock att arbetarklassens avantgarde, det kommunistiska partiet, är statens ledande och riktningssgivande kraft". En hård klasskamp förutskickas under perioden från upprättandet av en folkregering fram till den förverkligade socialistiska revolutionen. Hermansson talar om en kniptångsrörelse för genomförandet av socialismen: "folkmassornas rörelse och kamp underifrån" som "stödjes uppfifrån av de delar av statsapparaten som arbetarklassen undan för undan måste erövra". I detta perspektiv kan staten inte utan vidare övertas och användas för folkliga syften. Den "måste steg för steg brytas ner och ersättas med en ny statsapparat under folkets ledning, deltagande och kontroll".

Här utgör således proletarietets diktatur en slutfas i folkdemokratin (4.2.1.). Framställningen av övergången följer därmed i stort den faktiska utvecklingen i Östeuropa: först en period av pluralism, därefter en period av arbetarklassens/partiets dominans samt slutligen en period av upprättande av arbetarklassens/partiets hegemoni. Dominansen och hegemonin framställs i första hand som en klassdiktatur, men eftersom det kommunistiska partiet skall ha en ledande roll, blir det i praktiken ingen skillnad mellan klassens och partiets dominans och hegemoni i den folkdemokratiska utvecklingen.

Folkdemokratin ses som en utveckling av en högre form av parlamentarisk demokrati. I sin första fas är formerna borgerligt-demokratiska, medan innehållet i den förda politiken är "progressiv", främst då den riktar sig mot monopolkapitalets maktställningar. I nästa fas ändras också de borgerligt-demokratiska formerna och utvecklingen övergår i folkdemokratis högre fas.

Genom att anta ett särskilt stadium mellan kapitalism och socialism, markerades också Sovjetunionens särskilda, unika karaktär som det enda

landet med socialism och proletariats diktatur. Folkdemokratierna i Östeuropa hade inte uppnått detta stadium, men med Sovjetunionens hjälp och ledning skulle de så småningom kunna nå därhän.

Efter SUKPs 20:e kongress 1956 började man åter att tala om möjligheten av en parlamentarisk-demokratisk övergång till socialismen. I "Nutid Framtid" behandlade P O Zennström en sådan övergång som önskvärd och möjlig i Sverige.(170) Emellertid innebar Moskvadeklarationerna 1957 och 1960, liksom SUKP 1961 att man återgick till det tidigare synsättet på övergången. SKP 1961 uttryckte situationen med en bred formulering: "Övergången till socialism försiggår under de villkor och i de former, som betingas av Sveriges historiska utveckling och särskilda förhållanden".(171) I programmet betonas dock det existerande demokratiska systemets avgörande roll i övergången på ett mer markant sätt än i SKP 1953.

När SKP splittrades i olika fraktioner efter 1963, gick vänsteroppositionen tillbaka till tankegångarna från Komintern 1928, traditionalisterna till folkdemokratin, högeroppositionen till en parlamentarisk-demokratisk övergång och modernisterna var i utgångsläget oklara angående övergången.

Lösningen i VPK 1967 blev att man lämnade etapp- och stadieföreställningen till förmån för en fältföreställning om samhället. Genom antikapitalistiska strukturreformer kan de socialistiska krafterna skjuta fram sina positioner på olika områden i samhället. Frontlinjerna i det civila samhället kan förskjutas, bölja fram och tillbaka på ett ojämnt sätt på olika områden. Man skiljer därvid inte mellan ett socialistiskt och ett kommunistiskt stadium.

I VPK 1972 tror man inte längre på antikapitalistiska strukturreformer och frontframflyttningar i det civila samhället. I stället går man tillbaka till övergångsidéer som ligger nära det tyska programförslaget till Komintern-program från 1924. VPK 1967 ansågs ha underskattat statens styrka, den starkt befästa statsmonopolkapitalismen och dess förstärkande av samhället i form av olika ideologiska och materiella statsapparater. Här krävs i stället en folklig massmobilisering på alla fronter, som leder fram till en revolutionär regering, vars uppgift är att upprätta folkmakt och socialism. Socialismen utgör kapitalismens negation och lägger grunden för det kommunistiska samhället. Folkmaktsbegreppet är inte närmare preciserat, men i stort sett ersätter det proletariats diktatur i sina mer generella betydelser under 1-2, 4-5 enligt ovan om man också ersätter motsättningen proletariat/bourgeoisie med folk/monopolkapital. Själva statsformens karaktär under folkmakt verkar vara oklar, men ett sorts femparlamentssystem med en förstärkt basdemokrati antyds i flera sammanhang. I utgångsläget betraktas således övergången

som en direkt kamp för kommunism, för en massdemokrati i ett samhälle utan stat och utan klasser. När idén om en proletariatets diktaturperiod formuleras innebär också detta en direkt kamp för kommunism, men i former där en klassdiktatur upprättas över bourgeoisin och där man föreställer sig en kortare övergångsperiod, varefter proletariatets diktatur avvecklas under socialismen. Inom Komintern föreställer man sig sedan en allt längre övergångsperiod under proletariatets diktatur och en kamp i världsskala samt en åtskillnad mellan socialism och kommunism. Socialismen utgör fr.a. en negation av kapitalismen, där olika drag från det kapitalistiska samhället bekämpas och förintas. Så småningom betraktas även socialismen som ett särskilt produktionssätt med en avancerad statsapparat som produktionssättets kärna.(172) I detta produktionssätt spelar partiet och staten en huvudroll. Först vid övergången till kommunismen kommer massorganisationerna att bli de viktigaste organen för samhällets styrelse.

I samband med SKP 1944 sågs bildandet av ett marxistiskt enhetsparti tillsammans med hela eller delar av det socialdemokratiska partiet som en direkt kamp för socialismen. I SKP 1953 antar man en speciell övergångsperiod mellan kapitalism och socialism, folkdemokrati. I SKP 1961 antar man en nationell övergångsform, men dess karaktär preciseras inte närmare. I VPK 1967 föreställer man sig att en rad antikapitalistiska strukturreformer skall kunna skjuta fram de socialistiska krafternas positioner i det civila samhället, varvid staten så småningom inringas och socialismen kan genomföras. I VPK 1972 tänker man sig en massmobilisering i samhället mot staten som leder fram till en revolutionär regering som upprättar folkmakt och socialism. VPK 1972 har därmed lämnat *både* den mer deterministiska föreställningen om övergången som ett sammanbrott och ett mer eller mindre automatiskt språng in i frihetens rike *och* föreställningen om övergången som en viljeyttring som omedelbart organiserar samhället in i frihetens rike. I stället föreställer man sig att massmobiliseringen kan äga rum i olika situationer och med olika resultat i tid och rum både som en organisering i samhället och som ett angrepp på den kapitalistiska staten. (Se f.ö. sammanfattande övergångsschema i tablå 4:6.)

Slutmålet: det kommunistiska samhället

Utopism har inom den kommunistiska rörelsen vanligen använts som en pejorativ beteckning på samhälleliga tankekonstruktioner utan förankring i den verkliga samhällsutvecklingen. Den "vetenskapliga socialismen" innebär i motsats till den "utopiska" bl.a. att man tar en avgörande hänsyn till den faktiska samhällsutvecklingen i diskussionen av det framtida

samhället. Det framtida samhället utvecklar sig dynamiskt ur det existerande enligt vissa lagar, vilket innebär att fritt formulerade samhällsideal blir mer eller mindre meningslösa. Marx var därför motståndare till att formulera något bestämt innehåll i det framtida kommunistiska samhället. Han formulerade emellertid vissa principer i olika sammanhang, vilka i olika grad och med olika vikt förekommit i den politiska arbetarrörelsens syn på det framtida samhället.(173) Inom den kommunistiska rörelsen är det fr.a. tanken på en uppdelning av kommunismen i en lägre (socialismen) och en högre (kommunismen) som har spelat en viktig roll. Daniel Tarschys formulerar i "Beyond the State" fyra idealtypiska utopier om det framtida samhället hos Marx: den sanna (perfekta) staten, den demokratiska staten, associationen samt kommunen. I den kommunistiska rörelsens syn på framtiden anknyter det socialistiska stadiet närmast till de två förra idealtyperna och det kommunistiska till de två senare.

Frågan om slutmålet har inte varit föremål för några direkta kontroverser inom det svenska partiet. Dock varierar intresset för slutmålet i olika program och det förs fram något olika uppfattningar om slutmålet karaktär och innehåll.

Slutmålet i SSV 1917 är "en demokratisk världsordning". I den är mänskligheten "befriad och förenad", alla människor får del i "bröd, frihet, och självansvar". Detta inträffar först när klasskampen mellan det "imperialistiska världskapitalet" och "världsproletariatet" har upphört. Då kan samhället bli "så ordnat att alla bli ett folk och arbetets frukter tillfalla dem som arbeta".(174)

I SSV 1917 är det emellertid inte tillräckligt med att klasskampen mellan kapital och arbete upphört. Kampen mellan kapital och arbete gör att arbetar- och folkrörelsen utvecklas till en spegelbild av det kapitalistiska samhället i sin kamp mot detsamma. Det uppstår både en inre kapitalism och en imperialism i arbetarrörelsen, dels en hierarkisk ordning mellan ledare och massor, dels en organisatorisk imperialism som leder till fåvälde där folkvälde skulle råda. När ett parti som utvecklas på detta sätt kommer till makten omskapar det samhället efter sina inre organisationsformer. Därvid uppstår nya "nödvändigheter" och nya motsättningar i samhället. I "Makt och parti i modern organisation och politik" menar C N Carleson att botemedlet mot en sådan utveckling är största möjliga decentralisation, en effektiv kontroll underifrån och en maktförnekande moral, allt i syfte att massorna skall kunna "dugliggöras till frihet från ledarmakt". Arbetarrörelsen måste inte bara överskrida kapitalismen, utan också sig själv. Socialismens uppgift är att upphäva den borgerliga staten och "förena samhälle och stat i en högre demokratisk enhet . . . i ett *horizontalt organiserat samhälle*".(175)

Humanister och övriga inom SSV, fr.a. bolsjevikerna, hade olika uppfattningar om det framtida samhället. Bolsjevikerna kritiserade humanisterna för "utopism".

Humanisterna hävdade varken ekonomiska, politiska eller sociala incitament som grund för det framtida samhället. Man såg detta som materialistiskt och ovärdigt människan som drivkraft för hennes verksamhet. I stället hävdade man moraliska och självbelönande incitament som grund för det framtida samhället. Vad man framförallt vände sig mot – och som också förenade humanister och "klasskampssocialister" – var den deterministiska synen inom socialdemokratien. I stället hävdade humanisterna människans ansvar för samhällsutvecklingen.

Man kritiserade också det socialdemokratiska framtidsidealet: det var "ett kasernideal i jättestil", (176) en sorts fulländning av kapitalismen. Både bolsjevism och socialdemokratien tolkades som uttryck för auktoritär socialism. Socialdemokrati och bolsjevism representerade det industriella systemets fulländning, den "sista stationen i kapitalets ackumulationsprocess". (177) För att kunna övergå till nästa stadium, kommunismens eller humanismens samhälle krävdes ytterligare en revolution – en andlig revolution. Det var en andlig revolution riktad mot det industriella systemets själlösa tillvaro, en revolution som skulle lägga grunden till en balans med naturen, en kooperativ ekonomi samt en frigörelse av den mänskliga personlighetens sanna väsen. (178)

Frågan om oligarkins järnlag som intog en så central plats i SSV 1917 och SSVs teoretiska debatt omkring 1917, är i SKP 1921 inte längre ett problem. Tvärtom ses resultatet av oligarkins järnlag, ett strikt hierarkiskt organiserat parti, som nödvändigt inte bara för att krossa kapitalismen utan också för att upprätthålla proletarietets allenavälde och som en garanti för att socialismen verkligen genomförs. Socialismen innebär att produktionsmedlen blir allas gemensamma egendom och att produkterna "fördelas i det allmännas intresse". Produktionslivet skall byggas på massornas egna "fria och ordnade samverkan". I stället för arbetsköpare och löneslavar blir människorna "fria arbetskamrater". (179) Det socialistiska samhället skall emellertid också "avspegla sig i ett rikt och gott, andligt och sedligt liv". (180) Friheten i det socialistiska samhället måste också vara en frihet från "okunnighet och vidskeplighet, från rusdrycksbruk och sedefördärv". Det betonas också att detta är viktigt även i övergångsskedet: proletarietet måste påbörja omgestaltningen "i sina egna hjärnor, levnadsvanor och hem, ledande fram till en kulturens lyftning". Dessa "humanistiska" fraser blev sedermera gisslade i flera sammanhang när man kritiserade bristerna i SKP 1921. (181)

Den socialistiska samhällsförfattningen, liksom övergångsskedet, utgörs i SKP 1921 av rådsinstitutionen, i vilken medborgarnas rösträtt grun-

das "uteslutande på deras deltagande i det produktiva livet".

De finska, tyska och ryska programmen kring revolutionsåren 1918-19 manade till offensiv för språnget in i historiens slutmål. Den revolutionära situationen möjliggör en språngartad övergång mellan kapitalism och socialism. Man talar främst om socialism, men någon åtskillnad mellan socialism och kommunism görs inte.

Det finska programmet förutskickar en "järnhård" arbetarklassens diktatur inte bara omedelbart efter maktövertagandet utan också därefter; någon demokrati kommer inte att upprättas i det framtida samhället, som man menar kommer att bli en "gemensam internationell rådsrepublik till den socialistiska världsordningens seger och betryggande". (182) Det ryska programmet är främst upptaget av konkreta planer på samhällsbygge inom näringsliv, sjukvård, hälsovård o.dyl. och nämner intet om det framtida samhället på längre sikt. Spartakus-programmet är starkt präglad av en omedelbart förestående övergång. Här formuleras främst en social och moralisk grund för ett framtida socialistiskt samhälle: ordning utan herravälde, högsta idealitet i det allmännas tjänst, frivilliga insatser, strikt självdisciplin, m.m.

Lenins tankegångar om övergången och det framtida samhället i "Staten och revolutionen" är också präglade av den omedelbara offensiven, men han skiljer strikt mellan socialism och kommunism. Han framhåller att socialismens tvång och "fabriksmässiga" disciplin är nödvändig för samhällets fortsatta framåtskridande. (183) Först när det socialistiska samhället uppnått en viss nivå i termer av produktivkrafter, produktion och medvetande kan kommunismens högre fas inträda. När alla lärt sig att självständigt leda den samhälleliga produktionen och det också blivit en vana att följa "de föga invecklade grundreglerna för mänskligt samliv", då kommer också kommunismens högre fas att inträda med statens fullständiga bortdöende.

I det tyska förslaget till Komintern-program skiljes också mellan socialism och kommunism. Under det socialistiska skedet, som uppfattas som en relativt snabb övergångsperiod, fungerar staten som ett instrument för att avskaffa kapitalismen i ekonomin. Tvångs- och kommandodisciplinen under kapitalismen ersätts av en frivillig socialistisk arbetsdisciplin. Under socialismen dör staten bort och upplöses i samhället: "i stället för den avdöda staten inträder den samhälleliga självförvaltningen, vars grund utgörs av en andligen helt förvandlad människotyp". (184) I Bucharins ryska förslag till Komintern-program ses socialismen som en fulländning av det industriella samhället: planmässig utveckling, avskaffandet av kriser, produktivkrafter som kan växa obehindrat. Staten som tvångsmakt dör bort under socialismen och i fjärran skönjes en framtid med en ny kultur, en förenad mänsklighet och en

värld utan gränser.

Komintern 1928 betonar kommunismen som ett världssystem, som förberetts "genom den historiska utvecklingens hela förlopp". Socialismen under proletariats diktatur innebär en rad tvångsåtgärder och uppbyggande av en rad tvångsapparater innan socialismen segrat i världsskala. Men därefter skall klasskampen ersättas av "arbetets enhetliga världsassociation". Genom "produktivkrafternas obegränsade harmoniska, snabba utveckling" i det kommunistiska världssamhället skapas möjligheter för "en i historien okänd kulturell blomstringstid" där devisen "av envar efter hans förmåga, åt envar efter hans behov" tillfullo kan förverkligas. All anarki, alla kriser, alla krig försvinner liksom varje över- och underordning i arbetsfördelning och varje spår av könens ojämlikhet. Kommunismen ersätter socialismen och förintar därmed varje spår av kapitalismen: "den ur den kapitalistiska ordningens bojar befriade mänskligheten lägger under sig naturkrafterna, nyuppföstrar sig själv i kommunismens anda och går vidare från socialismen till *den fulländade kommunismen*".(185)

Kommunismen sköts nu på framtiden. De som förde fram tankar om statens församhälleligande, demokratisering av stat och parti samt decentralisering, anklagades slutligen för att försöka "europeisera" den kommunistiska rörelsen. Under Stalin-epoken hävdades att staten under socialism i ett land måste stärkas, särskilt gentemot yttre och inre fiender. Den imperialistiska omgivningen nödvändiggjorde en stark stat. Först när socialismen segrat i världsskala kunde man tänka sig att staten dör bort.(186) Tankar på statens bortdöende i den internationella situation som rådde efter 20-talets slut sågs inte bara som utopiska utan som direkt kontrarevolutionära, riktade mot sovjetstatens säkerhet. Detta accentuerades efter Hitlers maktövertagande. I folkfrontsideologin försvann kommunismen i ett avlägset fjärran.

Inom SKP tas kommunismen inte upp i programmen före VPK 1972. I Hilding Hagbergs kommentar till SKP 1944 heter det att det inte var nödvändigt att ta upp skillnaden mellan socialism och kommunism.(187) Han nämner dock att klasserna kommer att försvinna under kommunismen och att den gigantiska stegringen av produktionen skapar ett överflöd som gör att alla behov kan uppfyllas. Hagberg påpekar också att det finns en skillnad mellan socialdemokratiska och kommunistiska partier härvidlag: både socialdemokrater och kommunister vill införa socialism, men kommunisterna vill gå ett steg längre.

SKP 1944, SKP 1953 och SKP 1961 är inriktade på övergången till socialism och tar inte heller upp särskilt mycket om det socialistiska samhället. I SKP 1944 heter det att man skall införa en planmässig socialistisk behovsproduktion, vilket även präglar de andra två programmen.

Det socialistiska samhället utgör i dessa tre program något mitt emellan den perfekta och den demokratiska staten, där det råder en bestämd oklarhet om tvångsåtgärderna för att kunna införa den förra utan att göra avkall på den senare. I SKP 1961 synes man kunna kombinera de båda utan problem: den perfekta staten är också den demokratiska staten, särskilt då produktivkrafter, produktion och samhällsorganisation uppnått en så hög nivå som i Sverige. Detta är ännu mer utpräglat i VPK 1967. Socialismen ses som ett tillstånd som inte är "stillastående, konfliktlöst". Klasskillnaderna utplånas, men kvar står motsättningarna mellan "människor och grupper, idéer och intressen".(188) Under socialismen förekommer inga tvångsåtgärder. Under socialismens gemensamma ägande och planmässiga utveckling förekommer också fria meningsbrytningar, fri partibildning, liberala friheter och parlamentarisk demokrati.

Under Chrusjtjov-perioden tog man i Sovjetunionen åter upp en diskussion om kommunismen. Det fanns nu inte längre något yttre eller inre hot som kunde förhindra en övergång till kommunismen. Denna diskussion kodifierades i SUKP 1961. Staten skulle göras till "hela folkets stat", samhället – massorganisationerna – skulle överta en rad av statens funktioner och förvalta samhället, klasskillnaderna skulle försvinna, friheten, välståndet och vetenskapen skulle nå oanade höjder. En ny människa med grund i självbelönande incitament skulle uppstå: "samhällsmedlemmarnas höga medvetenhet kommer hos dem alla att utveckla ett inre behov av att frivilligt och efter håg och fallenhet arbeta för det allmännas bästa".(189) Efter Chrusjtjovs fall 1964 dog diskussionen om kommunismen bort relativt snabbt, och har inte återupptagits under Brezjnev.

VPK 1972 nämnder att socialismens utveckling betingas av nationella såreheter. Socialismen är en negation av kapitalismen: planmässighet i stället för anarki, sträng hushållning i stället för slöseri, snedlokaliseringen bryts, produktivkrafterna befrias och inriktas på att tillfredsställa mänskliga behov och meningsfullt arbete, den förstörda livsmiljön återställs, inkomstutjämnning, jämlikhet mellan könen. Klassmotsättningar och stat finns kvar under socialismen. Men ju mer klasskillnaderna försvinner, desto mindre behövs staten och dör då gradvis bort som tvångsapparat: "Kulturskapande och produktion, arbete och fritid upphör att vara varandras motsättningar. Friheten och jämlikheten förverkligas. Därmed skapas kommunismen".(190)

Under vänstersocialismen anknyter man närmast till den (fulländade) demokratiska staten och en demokratisk världsordning som ideal för framtidsstaten. Mot bakgrund av den revolutionära utvecklingen 1917-21 ses detta som utopiskt. I stället skiljer man under leninismen mellan ett

socialistiskt och ett kommunistiskt stadium, där det socialistiska stadiet till en början betraktas som en period av proletariatets diktatur som definitivt avskaffar kapitalismen under en rad tvångsformer. Proletariatets diktatur skapar den perfekta staten, staten som fulländar den industriella samhället och renar det från kapitalism så det kan inträda i den fulländade kommunismen. Under folkfrontsideologin formuleras förstadier till socialismen, där blott Sovjetunionen sägs befinna sig på det socialistiska stadiet som det ledande och mest avancerade samhället. Detta uttrycks sedermera under Chrusjtjov i termer av att Sovjetunionen befinner sig i en övergångsperiod mellan socialism och kommunism. Under folkfrontsideologin talar man inom SKP inte mycket om det framtida samhället mot denna bakgrund.

Under modernismen ses socialismen som en sammankoppling mellan den perfekta och den demokratiska staten. Den motsättning som man tidigare såg mellan de båda har försvunnit därför att man inte längre antar att proletariatets diktatur är nödvändig under en övergångsperiod. I VPK 1972 återgår partiet till det tidiga 1920-talets syn: socialismen som kapitalismens negation och kommunismen som negationens negation — det mänskliga samhällets syftes och slutmål. (Se f.ö. sammanfattande översikt över socialism och kommunism i tablå 4:7.)

Sverige

I det socialdemokratiska programmet fick Sverige inte något speciellt eget avsnitt. De allmänna grundsatserna i det socialdemokratiska programmet avsåg att vara universella eller åtminstone gälla för den utvecklade, civiliserade delen av världen. Det politiska programmet innehåller krav som är specifika för Sverige och den svenska situationen, men någon speciell analys av den svenska situationen finns inte.

Denna internationalistiska hållning var i ännu högre grad gällande för socialdemokratins vänster. Högersocialdemokratien hade begått en nationalistisk avvikelse, en "socialpatriotism" som lett till katastrof för arbetarklassens och arbetarrörelsens alla ideal och strävanden. Det fick inte upprepas: proletariatet måste organiseras internationellt, den revolutionära rörelsen måste vara internationell och ha en järnhård internationell disciplin på det att 1914 aldrig skulle kunna upprepas.

För socialdemokratins vänster var det en självklarhet att Sverige var ett klassamhälle. Det var också utgångspunkten för en kritik av den borgerliga högers folk-, nations- och fosterlandsbegrepp. I "Det befästa fattighuset" beskrivs Sverige i lyriska ordalag. Men fosterlandet är de rikas fosterland; arbetaren är rotlös och hemlös, utsatt för kapitalets skoningslösa förtryck: "O, mor du har smekt oss med klor". Arbetar-

klassen har inget fosterland, utan måste erövra det från kapitalet. Klasskampen är bl.a. en kamp för att erövra fosterlandet åt folket, en kamp mot de rika som "röva och hålla på att förstöra land och folk".(191) De rika suger ut och förtrycket folket, de gör profit av Sveriges vackra natur. De rovbryter malmfälten, skövlar skogarna, spolierar och förfular "de skönaste näjder", fiskevattnen förstörs, djuren utrotas, den svenska jorden säljs till utländska exploatörer.

Den socialistiska revolutionen skulle avlösa klassamhället Sverige och leda till ett "skönt och fagert Sverige" med "ett folk som styr sig självt i full demokrati, ett folk utan herrar och slavar".(192) Detta blev hos den socialdemokratiska vänstern den grundläggande Sverigebild.

Under leninismen accentuerades den kommunistiska rörelsens internationella orientering och man betonade i första hand den svenska arbetarklassens lojalitet till världsproletariatet och till Sovjetunionen.

I samband med partisprängningen 1924, som av de Komintern-anslutna fick beteckningen "höglundiaden", betraktades Sverige som ett efterblivet land, särskilt i det att landet småborgerlighet var så mångtalig.(193) Det innebar att arbetarklassen påverkades av småborgerliga ideologier och tänkesätt. Det försvårade bildandet av ett starkt revolutionärt parti och var också förklaringen till "höglundiaden": småborgerliga tänkesätt fanns även inom den kommunistiska rörelsen och hela perioden 1917-24 hade bestått av en oavbruten kamp mot småborgerliga tänkesätt.

Vid partisprängningen 1929 spelade olika föreställningar om Sverige en viss roll. Oscar Samuelson, som tillhörde partimajoriteten, skrev att "Sverige kan visserligen inte ännu kallas för ett imperialistiskt land, men de imperialistiska tendenserna är tydliga".(194) Samuelson anger fr.a. Kreugerkoncernens expansion som exempel på det senare. Sverige som råvaruproducent ger landet "en viss *kolonial* anstrykning", men det balanseras av en imperialism i form av export av högteknologiska produkter som t.ex. Agafyrar, mjölkmaskiner m.m. Detta såg de Komintern-anslutna som avslöjande för "de högeropportunistiska Kilbomsrenegaterna, som alltså bestrider den svenska bourgeoisins aktiva imperialistiska roll och dess konkreta krigsförberedelser". I en skrivelse till Kominterns exekutiv hette det att den svenska staten och dess bourgeoisie aktivt rustade för imperialistiska krig och "arbetar för ett anti-sovjetiskt block av de baltiska staterna under dess ledning".(195)

Under perioden 1928–1935 drevs en extrem proletärinternationalistisk linje inom Komintern. Sovjetunionen sågs som proletariatets enda fosterland. Kommunisterna var i första hand medborgare i Komintern med förpliktelser gentemot partiet och Sovjetunionen. Kominterns stadgar innehöll bestämmelser om medlemsskap som påminde om det nationella medborgarskapets rättigheter och förpliktelser.(196) Valprogrammen

under perioden avslutades vanligen med "Leve Sovjetunionen!" I valprogrammen 1932 och 1934 talade man även om att skapa ett "Sovjet-Sverige".

Folkfrontsideologin innebar en omsvängning från internationalism till nationalism. Talet om Sovjet-Sverige försvann snabbt ur bilden, de internationalistiska parollerna förbyttes i nationella, från "Sovjet-Sverige" 1934 till "ett fritt, starkt och lyckligt Sverige" 1936. Det var en nationalism, som tog sig allt starkare uttryck under 30-talets slut och under världskriget.

I "Det monopolkapitalistiska Sverige" påpekar C H Hermansson att det som skiljer Sverige från andra länder är att det inte har några kolonier och inte deltar i kampen om den territoriella uppdelningen av världen. Sverige har ingen egen imperialistisk position, vilket är en orsak till att olika delar av den svenska bourgeoisin söker anknytning till olika stormakter, främst Tyskland eller England. Sverige profiterar på uppdelningen i ett fåtal rika monopolistiska stormakter å ena sidan och en mängd koloniala och beroende länder å den andra. Genom att Sverige har rika råvarukällor, genom att landet stått utanför kriget och genom den markanta monopol- och koncentrationsutvecklingen, har den genomsnittliga standarden stigit till en mycket hög nivå. Detta har å andra sidan måst betalas med en högre grad av ekonomiskt beroende, och det och också givit upphov till en ökad opportunism inom den svenska arbetarrörelsen.(197)

I SKP 1944 finns ett särskilt avsnitt om Sverige.(198) Här betonas den långt framstridna kapitalistiska utvecklingen i Sverige och den svenska arbetarklassens erövringar i form av organisering och demokrati. Arbetarklassen ses som "den svenska nationens kärna och ryggrad" och att det främst är den som försvarar den nationella självbestämmanderätten. Det svenska samhället hade framskridit så långt att nästa steg var socialismen. Man antog också att övergången till socialismen skulle gå lätt eftersom produktivkrafter och produktionsförhållanden var så långt framskridna i Sverige. Det gällde därför att åstadkomma enhet och kamp för socialismen inom hela arbetarrörelsen. Genom att produktionsapparaten inte var sönderslagen i Sverige var betingelserna särskilt gynnsamma inte bara för en lätt utan också för en smärtfri övergång. Sannolikheten för en fredlig övergång ansågs stor genom Sveriges långa fredstradition och genom arbetarrörelsens styrka. Kapitalet skulle inte våga göra något motstånd pga. arbetarrörelsens styrka i Sverige och pga. det allmänna internationella läget, där Sovjetunionens prestige utgjorde en väsentlig faktor.

Sven Linderot sade 1946 om SKPs allmänna linje att "Detta är ingenting annat än en svensk väg till socialismen. Den bygger på den svenska

demokratin. Den vill dess fördjupning i fråga om ekonomin till en verklig demokrati, och denna väg bygger på en fredlig samhällsutveckling. Sedan årtal företräder vi i handling, tal och skrift just denna socialistiska väg".(199) Vid det kalla krigets början kom han emellertid att betrakta den svenska vägen till socialismen som en farlig nationalistisk avvikelse.(200)

Vid samma tillfälle talade C H Hermansson för Sveriges möjligheter att bredda sina kontaktytor.(201) Kriget hade gjort att Sverige inte längre var så beroende av Tyskland och de anglosaxiska länderna som tidigare. Genom att också utveckla relationer med Sovjetunionen och Östeuropa skulle Sverige kunna minska ensidigheten i utlandsberoendet och få en viktig position i efterkrigsvärlden.

Det kalla kriget förändrade bilden av Sverige. Kapitalets styrka hade underskattats. SKP tog avstånd från både den svenska och den fredliga vägen som nationalistiska och opportunistiska avvikelser. I SKP 1953 betraktas Sverige som ett av USA alltmer beroende land. En rad västeuropeiska stater hade gjorts till vasallstater under USAs monopolkapitalism och Sverige var också på väg in i ett sådant beroende. Dollarkapitalet trängde in i det svenska näringslivet och behärskade viktiga delar av det. Det svenska monopolkapitalet uppgav Sverige till amerikanska intressen. Detta tillsammans med en fortgående amerikanisering av det kulturella och politiska livet innebar ett hot mot det svenska folkets nationella oberoende. Därför måste arbetarklassen ställa sig i spetsen för försvaret av det nationella oberoendet och frigöra Sverige från "det förnedrande beroendet av det amerikanska monopolkapitalet, i vilket det försatts genom storfinansens och de högersocialdemokratiska ledarnas politik".(202) I stället är det kommunisterna som är de mest hängivna patrioterna och därför kan leda Sverige ur detta beroende. SKP 1953 visade vägen till "ett fritt, starkt och lyckligt Sverige".(203)

Fritjof Lager sökte utveckla dessa tankegångar närmare i programskriften "Arbetarklassen och nationen". Han hävdar där att arbetarklassen och bondeklassen är patriotisk därför att de är bundna till produktionsstället, verkstaden och jorden. Kapitalistklassen är däremot onationell och opatriotisk. Om kapitalistens verksamhet inskränker hans möjligheter att göra profiter, lämnar han sitt fosterland,. Monopolkapitalets fosterland ligger där profiten är störst. Borgarklassen försökte tidigare hålla arbetarklassen utanför den nationella gemenskapen. Då svarade arbetarna med att betona sin internationalism mer än sin nationalism. Fascismen kom emellertid att hota de europeiska nationernas självbestämmanderätt brutalare än någonsin tidigare. Efter kriget hade den amerikanska imperialismen ersatt fascismen och hotade nu på samma sätt den nationella självbestämmanderätten. Den amerikanska imperialis-

men använde dollar som morot och atombomber som piska. Nationen stod i vägen för monopolkapitalisternas profitintressen. Därför lanserade man också olika kosmopolitiska ideologier för att bryta ner nationalismen hos arbetarklassen.

Men arbetarklassen är djupt rotad i nationen; det är den mest konsekvent fosterlandsbevarande klassen. Den är "besjälad av kärlek till sin hembygd och till sitt eget folks kultur".(204) Därför måste monopolkapitalisterna i nationens intresse ställas åt sidan.

Efter SUKPs 20:e kongress började man åter att tala om en fredlig och svensk väg till socialismen. C H Hermansson sade 1956 att varken sovjetvägen eller den folkdemokratiska vägen till socialismen var den rätta för Sveriges folk.(205) Hermansson utgår från den långa parlamentariska och demokratiska traditionen i Sverige. De parlamentariska organen måste bli maktorgan för att bryta storfinansens maktställning. Hermansson menar att många företeelser i Sovjet och Östeuropa inte hör hemma i ett socialistiskt Sverige. De socialistiska föreställningarna om socialismen hade varit knutna till högt centraliserade organisationsformer, med risk för byråkratisering och tjänstemannavälde. Det lokala självstyret och de starka folkrörelserna var viktiga traditionella institutioner i Sverige som skulle bli avgörande faktorer i ett framtida socialistiskt Sverige.

Inom SKP hävdar man nu att alla vägar till socialism måste vara nationella.(206) Sverige har en högt utvecklad industri och en hög levnadsstandard. Socialismens uppbyggnad och genomförande blir därför lättare i Sverige än i många andra länder. Det finns ingen motsättning mellan snabb utveckling av tung industri och en god levnadsstandard som många socialistiska länder har haft problem med. De naturliga resurserna i Sverige och den därav betingade ekonomiska strukturen anvisar speciella vägar för den socialistiska industrins utveckling i Sverige. Produktivkrafterna kan utvecklas snabbt i Sverige: de svenska arbetarnas avancerade yrkesskicklighet och utpräglade arbetsdisciplin, den goda folkbildningen och sjukvården. Den socialistiska utvecklingen betingas av den starka parlamentariska traditionen, riksdag, landsting och kommunal självstyrelse. Arbetarklassen i Sverige är i majoritet, medan den ofta varit i minoritet i socialistiska länder. Arbetarklassens "naturliga fiender" – de svenska monopolkapitalisterna – är fåtaliga. De objektiva styrkeförhållandena mellan de antagonistiska klasserna erbjuder just i Sverige särskilda möjligheter för en fredlig övergång till socialismen. Socialismen måste vara "den svenska arbetarklassens eget verk", säger P O Zennström och understryker kontinuiteten i partiets nationalism såsom den uttrycks både i SKP 1944 och i SKP 1953.(207)

Dessa tankegångar är också tongivande i SKP 1961. Sverige ses inte längre som beroende av USA, utan som ett neutralt land. Att Sverige är

neutralt och oberoende ses som arbetarrörelsens förtjänst. Däremot försöker det svenska monopolkapitalet göra Sverige beroende av utlandsintressen då det alltmer har flätats samman med utländskt kapital. Arbarklassen ses som den klass som mest pålitligt och konsekvent försvarar den nationella friheten. Vägen till socialismen är nationell, men preciseras inte närmare.

Den svenska vägen till socialismen var en ledstjärna i partidebatten efter 1963 för alla grupperingar utom vänsteroppositionen. Vänsteroppositionen menade att det inte fanns någon speciell svensk väg: en revolutionär situation måste uppstå, varefter väpnad kamp och inbördeskrig var ett nödvändigt stadium i utvecklingen till socialism. Denna utveckling var utan undantag densamma i alla kapitalistiska länder.

Den nya vänstern kritiserade det svenska välfärdssamhället både ur nationell och internationell synvinkel. Sverige levde gott på de fattiga folkens bekostnad. Sverige deltog indirekt i den koloniala och nykoloniala utplundringen genom att dela på "ett slags kollektiv extraprofit" samt direkt genom att sälja industrivaror dyrt och köpa råvaror billigt.(208) Den nya vänstern betonade också de koloniala relationerna inom Sverige: Norrland, västra Mellansverige och sydöstra Sverige som kolonier i förhållande till metropolerna kring Stockholm, Göteborg och Skåne.(209) Vidare kritiserade man det svenska välfärdssamhället ur alienationssynpunkt och såg Sverige som ett gott exempel på den borgerliga hegemonins karaktär och funktioner.

Den nya vänsterns kritik av Sverige återkom i VPK 1967 i något hovsammare former. I VPK 1967 fick Sverige beröm för demokrati, höjda reallöner, hög produktivitet, goda utbildningsmöjligheter och socialt grundskydd, något som arbetarrörelsen hade kunnat genomföra. Å andra sidan gynnades Sverige av egna råvarutillgångar, delaktighet i den imperialistiska utplundringen samt goda konjunkturer. Vidare förelåg en rad negativa företeelser som storfinansens maktställning i form av "de 15 familjerna", ojämn inkomst- och förmågenhetsfördelning, hets i arbetet, klassbunden rekrytering till utbildningen, eftersatta grupper, Norrlandsproblem, m.m.

Bilden av Sverige är likartad i VPK 1972 även om den kritiska inställningen är något mer markerad. Sverige är "en liten, men hungrig imperialistisk stat".(210) Svensk storfinans går samman med utländsk för att plundra folken i olika världsdelar, något som sker med statens stöd. Med profiterna från sin globala utsugning stärker storfinansens sin ställning i Sverige. Den svenska storfinansens kärna utgörs nu av ett fåtal finansfamiljer. Men samtidigt har den statsmonopolistiska kapitalismen i Sverige antagit korporativa former genom socialdemokratins långa maktinnehav; därmed har storfinansens ställning i Sverige ytterligare förstärkts.

I VPK 1972 betonas att socialismens utbyggnad i Sverige måste utgå från förhållanden i Sverige. Jörn Svensson skriver i "Du skall ta ledningen och makten" att det socialistiska Sverige kommer att få en position liknande Jugoslaviens i det internationella systemet.(211) Sverige kommer att stå utanför militärblocken och ha breda kontaktytor med utlandet. Den svenska imperialismen utvecklas genom att man etablerar partnerföretag i olika former. Det socialistiska Sverige kommer att framträda som en anti-imperialistisk kraft i kampen mot de internationella orättvisorna.

Tablå 4:8. Sverige i revolutionen

Orientering Väg		
	Internationell	Nationell
Icke-svensk	SSV 1917 SKP 1921	SKP 1953
Svensk	VPK 1967 VPK 1972	SKP 1944 SKP 1961

Summering

Den avgörande förändringen i övergången från vänstersocialism till leninism utgörs av synen på partiet, staten, revolutionen och övergången. För att erövra bourgeoisins väpnade stat krävs en stark, välorganiserad och centraliserad politisk-militär organisation: det revolutionära partiet som förbereder och organiserar arbetarklassens revolutionära maktövertagande genom väpnad kamp. Bourgeoisins statsapparat och parlament kan inte användas i proletarietets tjänst, de måste krossas och ersättas med en rådsorganisation som förenar politik och ekonomi i proletarietets intresse. Dessa skillnader bröt markant med de vänstersocialistiska uppfattningarna och betonades starkt av leninisterna. Däremot var synen på huvudfienden, socialdemokratin – även om analysen såg något annorlunda ut – alliansfrågan, klassorganiseringen samt den internationella orienteringen ungefär densamma, men dessa likheter underbetonades i det dåvarande läget.

Vid övergången från leninism till folkfrontsideologi är det i stort sett blott synen på partiets organisationsform som är helt densamma, i övrigt finns skillnader på varje punkt. Denna drastiska skillnad underbetonades, även om Dimitrov erkände att världsläget lett till en avgörande skillnad i synen på strategin. Leninismen upphöjdes till filosofi och normkälla,

och folkfrontsideologin blev den manifesta partiideologin. Tysklands anfall på Sovjetunionen ledde till att folkfrontsideologin renodlades i större utsträckning än före världskriget.

Förändringen från SKP 1944 till SKP 1953 handlar i första hand om den negativa inställningen till USA och till socialdemokratin. Detta innebar ökade svårigheter för en fredlig väg, att partiet definierades som ett förtruppsparti samt att man betonade en klassallians med bönderna som främsta bundsförvanter. I dessa avseenden innehåller SKP 1953 en leninistisk tendens, men för övrigt är det inga skillnader i förhållande till SKP 1944.

Skillnaderna mellan de båda modernistiska programmen, SKP 1961 och VPK 1967, är små och gäller främst den nationella orienteringen i det förra programmet och det internationella i det senare. I förhållande till folkfrontsideologin består skillnaderna främst i synen på staten, partiets roll och organisationsformer, strävan efter organisationsallianser framför klassallianser och klassallianser med tjänstemän framför bönder samt den markanta internationella orienteringen i VPK 1967.

Skillnaderna i övergången från modernism till nyleninism ligger på samma dimensioner som vid övergången från vänstersocialism till leninism: revolutionen, staten, partiet, det politiska systemet samt socialdemokratin.

Därmed kan vi klart urskilja SSV 1917 som ett vänstersocialistiskt program, SKP 1921 och Komintern 1928 som leninistiska program samt SKP 1961 och VPK 1967 som modernistiska program. Folkfrontsprogrammen, SKP 1944 och SKP 1953, har en tendens åt modernism respektive leninism. VPK 1972 är något svårtolkat i detta sammanhang. Det finns en leninistisk tendens, men det kan tolkas både som en sorts syntes av tidigare partiideologiska stadier och som ett mer självständigt stadium. Det finns kanske närmast anledning att se det som ett försök till syntes av idéer från skilda partiideologiska stadier med en leninistisk tendens, vilket fått en så originell utformning att man trots allt kan betrakta det som ett självständigt partiideologiskt stadium. (Se f.ö. den sammanfattande sammanställningen i tablå 4:9.)

5. Program och ideologisk förändring: sex olika förklaringsförsök

Inledning

Som kanske inget annat svenskt parti är det kommunistiska partiets utveckling förbundet med den internationella utvecklingen. Olika internationella händelser har varit avgörande för partiets utveckling. För att få klarhet i SKPs ideologiska och programmatiska utveckling hade det behövts en systematisk jämförelse med andra kommunistiska partier och deras ideologiska utveckling. Först då skulle man få en större klarhet i sammanhanget mellan internationell och nationell kommunistisk tradition, mellan olika ideologiska föreställningars uppkomst och spridning samt mellan olika grupperingars uppträdande och ideologiska påverkan på varandra i ett internationellt sammanhang. Sådana undersökningar förekommer emellertid endast om några få partier och då inte under någon längre tidsperiod.

Jag skall ändå diskutera några försök att förklara ideologisk struktur och förändring i samband med den kommunistiska partiideologin och dess utveckling. Jag skall då i huvudsak diskutera följande sex förklaringstyper:

1. Strukturella förklaringar

1.1. Positionella

1.2. Socio-ekonomiska

2. Anomaliförklaringar

2.1. Korrespondensanomalier

2.2. Koherensanomalier

3. Pragmatiska förklaringar

3.1. Funktionella

3.2. Finala

Strukturella förklaringar

Positionella förklaringar

Med positionella förklaringar avses sådana förklaringar som söker förklara partiideologins struktur och förändring med den position partiideologin intar i förhållande till andra partiideologier. Jag skall här diskutera tre positionella förklaringar: (1) att kommunismen intar en ideologisk position mellan anarkism och socialdemokrati, (2) att det kommunistiska partiet utgör ett ytterparti, sådant att det på en höger-vänster-skala ligger till vänster om socialdemokratin och att det antas att det inte finns något parti av betydelse till vänster om det kommunistiska partiet, samt (3) att det kommunistiska partiet intar en position mellan den världskommunistiska rörelsen och det socialdemokratiska partiet i Sverige.

Den första positionella förklaringen finns hos A Pannekoek.(1) Han menar att den "revolutionära socialdemokratin" står mellan å ena sidan revisionismen, socialdemokratin, som enbart arbetar med att reformera kapitalismen, och å den andra sidan anarkismen, som enbart arbetar med revolutionen. Den revolutionära socialismen står för en revolutionär realpolitik, som beroende av situationen svänger mellan revolutionarism och reformism. Den partiideologiska utvecklingen förklaras av dessa svängningar. Revisionismen och anarkismen intar fasta positioner, där man har låst sig vid en ensidig reformistisk eller revolutionär målsättning. Pannekoek slår samman de båda och sammanfattar: "Anarkismen är den uppretade småborgarens, revisionismen den tama småborgarens ideologi".(2) Denna uppfattning uttrycks också inom den kommunistiska rörelsen i termer av vänster- och högeropportunism, vänster- och högeravvikelse, något som man gärna förklarar vara av samma karaktär.

Denna typ av förklaring förklarar på sin höjd att det svänger hit och dit beroende på den kapitalistiska krisens och det revolutionära medvetandets ebb och flod. Men det förklarar knappast de konkreta ideologiska förändringarna. Vidare är förutsättningen att socialdemokratin och anarkismen intar fastlåsta positioner inte realistisk. Även dessa riktningar förändras och därmed kompliceras bilden avsevärt. För övrigt har anarkismen inte kunnat inta någon nämnvärd position i svensk ideologi och politik.

Den andra positionella förklaringen förutsätter att det inte finns något parti till vänster om det kommunistiska. Allt efter situationen, t.ex. svängningar i opinionen, kan partiet röra sig från oändligt långt till vänster till oändligt nära högersocialdemokratin. Men här finns två faktorer att ta hänsyn till: (1) hur SAP rör sig, (2) möjligheten av att det uppstår partier till vänster om det kommunistiska om man går för långt till höger

och möjligheten av att det uppstår partier mellan SAP och det kommunistiska partiet om man går för långt till vänster i förhållande till SAP. Under mellankrigstiden rörde sig SKP åt vänster i förhållande till SAP, varvid det under praktiskt taget hela perioden fanns ett parti mellan SKP och SAP: SSV 1921-23, SKP (Höglund) 1924-25, SKP (SP) 1929-1940, VSP och SSP 1940-. När SKP svängde åt höger efter 1935 försvagades SP. Under krigsslutet rörde sig SKP åt höger och SAP åt vänster på en och samma gång. Under det kalla krigets första period rörde sig SKP åt vänster i förhållande till SAP, därefter rörde sig SKP åt höger. Då uppstod ett parti till vänster, SKA. Det skedde också under 1960-talet. Under 1960-talets slut och 1970-talets början rörde sig VPK åt vänster, något som delvis motverkade partibildningar till vänster om VPK.

Den tredje positionella förklaringen går ut på att SKP intar positioner mellan den världskommunistiska rörelsen och SAP. Vi kan då ställa samman de olika programmens och grupperingarnas inställning till SAP och till SUKP (eller Sovjetunionen) i termer av å ena sidan kritik/icke-kritik och å andra sidan stöd/distans/avståndstagande enligt tablå 5:1 och 5:2.

Vi kan formulera tre grundmodeller av positioner mellan den världskommunistiska rörelsen och SAP:

1. SKP ligger nära den världskommunistiska rörelsen och tar avstånd från SAP.
2. SKP är klämt mellan den världskommunistiska rörelsen och SAP.
3. VPK har skaffat sig ett eget ideologiskt utrymme mellan den världskommunistiska rörelsen och SAP genom att inta en position av distans till dem båda.

Detta förklarar i stor utsträckning de ideologiska förändringarna. I SKP 1921 och SKP 1953 följer SKP den världskommunistiska rörelsens ideologiska förändringar, i ena fallet från vänstersocialism till leninism, i det andra till en negativ hållning till SAP inom ramen för folkfronts-ideologin.

I fallen SKP 1944 och SKP 1961 ligger partiet nära den världskommunistiska rörelsen och SAP på samma gång, vilket ger upphov till korta program, vag ideologi och ett mer utslätat politiskt språk. I den sista modellen har VPK främst genom nyvänsterideologin skaffat sig ett ideologiskt utrymme som håller både SAP och den världskommunistiska rörelsen på distans utan att direkt stöta bort dem. Det finns också en skillnad mellan VPK 1967 och VPK 1972, sådan att VPK 1967 ligger närmare SAP än VPK 1972 och att VPK 1972 är mindre kritiskt till Sovjetunionen än VPK 1967. Denna hållning i VPK 1972 förklaras kanske främst av motsättningarna mellan traditionalister och modernis-

ter inom partiet. Om man enbart haft syftet att attrahera den yttersta vänstern, hade en mer kritisk hållning till SUKP varit på sin plats.

Å andra sidan förklarar denna positionsförändring inte skillnaden mellan programmen inom varje positionsmodell. Programmen inom varje modell tillhör dessutom olika partiideologiska stadier. Men den förklarar en väsentlig del av partiets ideologiska svängningar och problematik, särskilt före VPK 1967.

Socio-ekonomiska förklaringar.

Denna typ av förklaring går ut på att socio-ekonomiska faktorer förklarar den kommunistiska ideologins utseende och förändring. Man kan tänka sig en rad sådana förklaringsförsök, men jag skall blott i korthet diskutera tre.

1. Industrisamhällets utveckling ger upphov till en revisionistisk utveckling.

En välfärdsutveckling ger upphov till icke-revolutionär orientering inom de kommunistiska partierna. Sparring hävdar tre teser i detta sammanhang(3): (1) I högindustrialiserade, parlamentariskt styrda stater verkar den nationella miljön i riktning mot att acceptera en gradualistisk, parlamentarisk väg till socialismen, (2) Den parlamentariska vägen förutsätter självständigt handlande partier, (3) Att acceptera parlamentarismen på nationell nivå leder till krav på inre partidemokrati.

Dessa teser stämmer i stort sett inte mot bakgrund av den ideologiska utvecklingen efter 1968. Vad beträffar (3) kan det finnas andra skäl till att sådana krav ställs, t.ex. att partiet har byråkratiserats. Man skulle också kunna tänka sig att parlamentarismen ledde till krav på skärpt demokratisk centralism för att stärka enigheten i ett parlamentariskt system. Tes (2) synes inte utgöra ett nödvändigt villkor: Sovjetunionen kan ju fastslå att alla kommunistiska partier måste gå den parlamentariska vägen till socialism. Även en kommunistisk international skulle kunna tänkas lägga upp en strategi för en parlamentarisk väg till socialism. Vad beträffar (1) är det inte säkert att det är högindustrialisering och parlamentarism som är avgörande för att partiet accepterar en gradualistisk, parlamentarisk väg. Det kan vara andra faktorer, som att intensiteten i klasskampen avtar, att man planerar en revolutionär väg på längre sikt eller att världsmotsättningarnas karaktär inte möjliggör något annat. Efter 1968 finns det inom VPK en beredskap och en flexibel hållning till både en reformistisk och en revolutionär utveckling och en samtidig parlamentarisk och utomparlamentarisk väg. Detta förklarings-sätt är knutet till revisionismbegreppet och söker främst förklara varför

leninismen har reviderats och bortser därvid från nyanserna i den ideologiska utvecklingen efter leninismen.

2. Ett annat sätt att förklara den kommunistiska ideologin är att se den som ett uttryck för missnöje.(4)

Främlingskap och social isolering, underordnad ställning i produktionen ger upphov till bitterhet mot samhället och uttrycks i en kompensatorisk ideologi, ett hopp om en revolution som utplånar klass- och förtryckarsamhället. Det förklarar kanske i någon mån varför kommunistiska partiet har en förändringsstrategi överhuvudtaget, men knappast det konkreta innehållet i själva partiideologin.

3. Ett tredje sätt att förklara den kommunistiska ideologin är att den representerar arbetarklassen och arbetarklassens intressen.

Åtskilliga ideologier utöver den kommunistiska gör anspråk på att representera arbetarklassen. Vidare förklarar det inte förändringarna i ideologin. Det finns inget direkt samband mellan opinioner inom arbetarklassen och förändringar i den kommunistiska ideologin. Den kommunistiska ideologin utgår från arbetarklassen som en socialt och politiskt revolutionär klass, även om den faktiskt inte skulle vara det. Arbetarklassen *blir* revolutionär i den revolutionära situationen. Klassmedvetandet och det revolutionära medvetandet skapas i själva kampen. Strategin för maktövertagande är tänkt att vara en rationell strategi för att effektivt överta makten och inrätta arbetarklassen i ett samhälle som står i samklang med arbetarklassens intressen.

Vissa socio-ekonomiska förändringar, som t.ex. böndernas minskande andel av befolkningen, förklarar givetvis varför de blivit ointressanta som bundsförvanter i ett samhälle som det svenska. Men i stort sett förklarar socio-ekonomisk struktur och förändring inte kommunismens ideologiska förändringar eftersom den kommunistiska partiideologin främst utgör en samhällsanalys och en strategi för maktövertagande.

Anomaliförklaringar

Korrespondensanomalier

En korrespondensanomali innebär att man kan konstatera att partiets ideologi inte stämmer med verkligheten i en eller annan mening. Ideologin har släpat efter. De försanthållanden som partiet haft och grundat en strategi på betraktas inte längre som giltiga. Förändringar i verklighetsuppfattningar, som t.ex. rör staten, klasserna, kapitalismens kris, nya fenomen i de kapitalistiska och de socialistiska samhällena ger upphov till en revision av vad som är bästa framgångssättet för att genomföra

en viss målsättning. I dessa avseenden kan man urskilja en linje i den kommunistiska rörelsen från mer kategoriska synsätt till mer flexibla och pluralistiska, från nödvändiga strategier till situationsbetingade, tänkbara strategier.

En rad internationella och nationella händelser har spelat en avgörande roll för den ideologiska utvecklingen. Världskriget 1914 och socialdemokratins nationalism var avgörande för vänstersocialismens utveckling. 1914 ledde till en brytning med den socialdemokratiska partimodellen, synen på det internationella systemet samt determinismen i synen på revolutionen och övergången till socialism. Vidare grundlades en strikt internationalistisk hållning.

Oktober 1917 innebar att den ryska revolutionen blev en modell för den sociala revolutionen överhuvudtaget. Leninismen växte fram ur Oktoberrevolutionen med en oerhörd prestige. Den tyska revolutionen misslyckades vilket innebar att det tyska revolutionära tänkandet i stort sett försvann ur den ideologiska bilden.

Hitlers *Machtübernahme* innebar att leninismen både som situationsanalys och strategi blev obrukbar. Fascismen tvingade de kommunistiska partierna att differentiera sin strategi så att leninismen fortfarande gällde t.ex. de koloniala länderna, medan folkfrontsideologin såsom den formulerades av Dimitrov gällde för Europa. Den extrema internationalismen ersattes av en nationell, anti-fascistisk hållning. Att betrakta enbart monopolkapitalisterna som fiendeklass i stället för hela bourgeoisin ledde till avgörande förändringar även i andra avseenden: nationalismen, inställningen till socialdemokratin, alliansfrågan, revolutionen, partiet och det politiska systemet. Folkfrontsideologin accentuerades efter Operation Barbarossa: Komintern upplöstes och den fredliga vägen och partienandets politik ställdes i centrum.

Det kalla kriget innebar en hårdnande motsättning mellan USA och Sovjetunionen, och som en följd därav mellan socialdemokratiska och kommunistiska partier. Den negativa inställningen till socialdemokratin hade effekter på andra delar av ideologin, fr.a. partisynen, alliansfrågan, och övergångens karaktär, dock utan att förändra folkfrontsideologin på ett avgörande sätt. Stalins död, SUKPs 20:e partikongress 1956, samt Sovjetunionens militära och teknologiska styrka innebar att man delvis kunde gå tillbaka till folkfrontsideologin före det kalla kriget. Konflikten Sovjet/Kina och de nationella kommunistiska strömningarna ledde till en modernism i SKPs ideologi. Samtidigt uppstod nya ideologiska strömningar i västeuropeisk marxism som fick ett inflytande på kommunistisk ideologi. Slutligen innebar händelserna i Europa 1968 att förutsättningarna för strategin åter ansågs vara förändrade, vilket ledde till en ny-leninistisk orientering i synen fr.a. på socialdemokratin, partiet, staten

och revolutionen.

Avgörande förändringar i världsmotsättningarna har lett till avgörande förändringar i den kommunistiska ideologin, eftersom den i huvudsak utgörs av en situationsbestämning och en strategi för maktövertagande med stark internationell orientering. Det idémässiga inflytandet vid uttolkningen av världshändelserna har kommit från något olika håll vid olika tidpunkter. Den vänstersocialistiska perioden var främst influerad av den tyska utvecklingen, medan den leninistiska perioden hämtade sina idéer från Ryssland. Därefter har partiets ideologiska öde varit i huvudsak länkat till Sovjetunionen fram till början av 1960-talet. Alltsedan dess har det idémässiga inflytandet i stor utsträckning kommit från marxistiska strömningar i Västeuropa.

Koherensanomalier

Koherensanomalier innebär att det finns en bristande överensstämmelse mellan ideologins olika element. Förändringar i ett ideologiskt element kan leda till att man betraktar andra ideologiska element som mer eller mindre inkonsistenta med varandra. Det är givetvis svårt att upprätta bestämda kriterier för vad som är konsistent eller ej. I princip kan man tänka sig att betrakta alla icke-kontradiktoriska försanthållanden som konsistenta med varandra även om vissa kombinationer kanske skulle kunna ge ett egendomligt intryck.

Under 1910-talet ställde vänstern hela tiden krav på klarhet som innebar att programmet skulle vara mer vänsterorienterat. Men det var också ett krav på precisering och sammanhang mellan olika idéer, t.ex. sammanhanget mellan revolutionens karaktär och partiets inre organisation. I samband med SKP 1921 drevs också ett krav på klarhet, som innebar att alla vänstersocialistiska idéer skulle rensas ut, då leninismen uppfattades som en synnerligen starkt sammanhängande ideologi. Även i samband med VPK 1972 drevs ett liknande krav, som innebar att vissa vänstersocialistiska idéer skulle revideras eftersom de inte stämde med mer revolutionära uppfattningar. SKP 1953 gav också upphov till en koherenskritik som gick ut på att man skulle inta en konsekvent leninism.

Genom att ideologins verklighetsfält är snävt och genom att olika intressekrav blir genomförda, så vittrar den ideologiska byggnaden gradvis sönder, vilket kan ge upphov till koherensanomalier av olika slag. Den kommunistiska ideologin har inte en sådan karaktär, varför koherensanomalier inte i någon större utsträckning förklarar den ideologiska förändringsprocessen inom den kommunistiska rörelsen.

Pragmatiska förklaringar

Funktionella förklaringar

Jag skall här diskutera den kommunistiska partiideologins struktur och förändring genom antaganden om att ideologin har olika funktioner. Ralf Helenius nämner åtta olika funktioner hos ett partis principprogram(5):

1. Det representerar partiet utåt, det är en "offentlig flagga".
2. Det koordinerar tidigare utkomna normer, målsättningar, värden och arbetshypoteser.
3. Det ger partiet ett ansikte såväl för partiets egna medlemmar, anhängare och väljare som för utomstående, bl.a. andra partier.
4. Programmet avspeglar vilken idériktning som dominerat inom partiet innan programmet kom till.
5. Programmets tillkomst föregås ofta av en jämförelsevist djupgående och långvarig debatt.
6. I förhållande till andra idédokument är principprogrammet den lagbok partiets representanter tyr sig till i kritiska valsituationer.
7. Programmet avser att vara normgivande för partiets verksamhet på längre sikt.
8. Det anger särskilt det visionära sambandet med den ism partiet representerar.

1. Man kan här jämföra med andra strukturer inom ett parti som kan fungera som "offentlig flagga": partinamnet, partiledaren, position på höger-vänster-skala. I jämförelse med partinamn och partiledare synes principprogrammets betydelse vara ringa. Vidare torde andra typer av programmaterial spela en större roll än principprogrammet för den utåtriktade propagandan.

2. Mellan två programversioner uppkommer nya försanthållanden, normer, värden, målsättningar och arbetshypoteser som bl.a. kan ha sin grund i olika positionella händelser. Till slut är ett tidigare program mer eller mindre obsolet och en revision, en "aktualisering", blir nödvändig. Principprogrammet koordinerar dessa idéer och ger dem kontinuitet och sammanhang.

3. Att principprogrammet representerar partiet inåt gentemot sina egna medlemmar och förenar dem som omfattar innehållet i principprogrammet synes vara väsentligare än den externa representationen. Inom den kommunistiska rörelsen har man alltid lagt mycket stor vikt vid principprogrammet: det representerar summan av det proletära klassmedvetandet och är som sådant det viktigaste dokumentet för partimedlemmarnas socialisation. Principprogrammet görs till föremål för studier

och skolning, partimedlemmarna identifierar sig med innehållet och bringas därigenom en socialistisk världsåskådning.

4. Det är inte säkert att principprogrammet avspeglar den dominerande grupperingens idéer. I stället skulle man kunna säga att det avspeglar de *ideologiska* styrkeförhållandena inom partiet. Programmet är i de flesta fall en produkt av kompromisser och kohandel, som inte alltid följer styrkeförhållandena inom partiorganisationen.

5. Detta var inte fallet i samband med SSV 1917, SKP 1921, SKP 1944 eller SKP 1961. De antogs utan någon större diskussion, antingen därför att man var överens eller därför att de drevs igenom på ett mer eller mindre kuppstatat sätt. I de andra fallen förekom en ideologisk mobilisering av partimedlemmarna i ett mer eller mindre omfattande programarbete. Att skriva principprogram var under 1900-talets första hälft först och främst en affär för ett fåtal partiideologer — det gäller för alla partier — medan det sedan 1960-talet har varit en metod för aktivering och skolning av partimedlemmarna.

6. I samband med partistrider kan man tänka sig att ett principprogram fungerar på det sättet. Emellertid är de i allmänhet alltför vaga för att fylla några sådana funktioner. Under 1910-talet använde den socialdemokratiska vänstern ofta SAP 1911 som ett kritiskt verktyg mot partiledningen, som dock kunde göra sin tolkning av programmet. SSV 1917 avsåg i högsta grad att ha sådana funktioner. Programmet utgjorde en författning, som skulle kunna avgöra tvister inom partiet. Den permanenta programkommissionen som fanns då hade också till uppgift att vara partiets "rättsliga" instans. Efter SKP 1921 har knappast något program haft sådana funktioner. Även som ett vägledande dokument för partiets politik synes programmet som sådant inte ha fungerat som handlingsinstrument. Här har i större utsträckning den allmänna marxistiska teorin fungerat som vägledare.

7. Programskrivarna har givetvis vanligen denna avsikt, däremot fungerar det sällan på det sättet, eftersom den verkliga utvecklingen ofta gör programmet överspelat. Samtliga kommunistiska program med undantag från VPK 1972 kan sägas ha kommit ur bruk en kort tid efter det att de skrivits. (Se tablå 5:3.)

8. Detta är i högsta grad påtagligt när det gäller kommunistiska program. De flesta program anger explicit en idétradition: främst de marxistiska klassikerna och en svensk arbetarrörelsetradition.

Vi kan diskutera ytterligare tänkbara funktioner:

9. Sammanhållande funktioner. Principprogrammet antas förena och organisera individer med samma föreställningar. I flera fall har principprogrammet och debatten kring det närmast haft motsatt effekt: givit upphov till uppplitande partistrider.

10. Generationsfunktioner, dels genom att representera en viss generation, dels genom att skola nya generationer. I det senare fallet har principprogrammen inte spelat någon större roll eftersom de i allmänhet blivit obsoleta alltför snabbt. I det förra fallet kan man säga att både SSV 1917 och SKP 1921 representerade 1900-talets och 1910-talets ledande män inom den socialdemokratiska ungdomsrörelsen. Denna generation försvann ur bilden under 1920-talets partistrider och den generation som hade bildat det kommunistiska ungdomsförbundet tog över och som "1929 års män" kom de att dominera partiet under en 30-årsperiod. Varken SKP 1944 eller SKP 1953 har några direkta generationsrepresenterande funktioner. SKP 1961 är närmast ett slags övergångsprogram i det avseendet. Först VPK 1967 kan sägas representera den generation som kom till partiet under andra världskriget och VPK 1972 kan på samma sätt sägas representera en 60-talsgeneration.

11. Rekryterande funktioner. Ett principprogram rekryterar förmodligen inte särskilt många nya partimedlemmar, men det kan verka attraherande på vissa grupper, främst intellektuella. Både VPK 1967 och VPK 1972 kan sägas ha haft rekryterande funktioner för en generation av nyvänsterintellektuella.

Vi kan sammanfatta de ovannämnda funktionerna i tre:

1. En representationsfunktion (1+3+4+10)
2. En mobiliseringsfunktion (5+9+11)
3. En idétraditionsfunktion (2+7+8)

Vi kan sammanfatta de kommunistiska principprogrammen i förhållande till dessa tre funktioner. Principprogrammet representerar främst partiet inåt, det utgör den sammanfattande representationen för partimedlemmarnas politiska åskådning. Vissa principprogram har haft mobiliserande funktioner, fr.a. under efterkrigstiden, men i huvudsak har programmen blott haft det under en kort period efter det att programmet antagits. Principprogrammen anknyter partiideologin till klassiska idétraditioner inom marxismen och den svenska arbetarrörelsen, men de flesta program aktualiserar partiideologin i förhållande till den verkliga utvecklingen och fungerar mera sällan framåtsyftande under någon längre period.

I huvudsak förklarar de ovannämnda funktionerna inte särskilt mycket av partiideologins innehåll och förändring, men ger en förståelse för vissa aspekter därav. Representationsfunktionerna förklarar kanske varför det överhuvudtaget skrivs något program, men samtidigt kan man tänka sig att andra strukturer lika gärna kan ha en inre representationsfunktion: en ledare, en praktik, en livsstil, en organisationsform eller liknande. Den mobiliserande funktionen utgör främst en förklaring till programarbetets karaktär och idétraditionsfunktionen förklarar att det

finns en kontinuitet och en återkopplingsmekanism i det ideologiska systemet.

Finala förklaringar

Finala förklaringar försöker förklara partiets beteende i termer av mål och medel. För att realisera ett program måste ett parti ha en maktposition. Att uppnå en maktposition på parlamentarisk väg förutsätter partisammanhållning, röstmaximering och partisamarbete (om partiet inte får över 50% av rösterna). En maktposition kan också uppnås på icke-parlamentarisk väg i samband med olika former av krig, genom kupp eller massaktioner eller andra väpnade och icke-väpnade kampformer. Då blir röstmaximering och partisamarbete mindre intressant, medan partisammanhållning blir en viktigare förutsättning. För olika kommunistiska partier har förutsättningarna för ett maktövertagande varit olika i olika länder vid olika tidpunkter. I vissa länder har det inte varit möjligt att arbeta parlamentariskt och i andra har det förekommit restriktioner för kommunistiska partier även under parlamentariska betingelser. Det vanliga är att kommunistiska partier i alla sammanhang eftersträvat en massmobilisering som kan ligga till grund för olika former av maktövertagande. Mobiliseringen innebär att partiet samt till partiet knutna massorganisationer söker samla arbetarklassen i sina led genom olika metoder för att organisera dem till kamp för ett maktövertagande. Vi kan säga att kommunistiska partier eftersträvar mobiliseringsmaximering eller mobiliseringsoptimering för att uppnå maktpositioner. Denna mobilisering eftersträvas sålunda både inom ramen för parlamentariska och icke-parlamentariska system.

En vanlig målsättning inom den kommunistiska traditionen har varit att partiet måste ha en majoritet av arbetarklassen bakom sig för att kunna erövra den politiska makten. Man kan då tänka sig olika antaganden om den övriga delen av befolkningen, t.ex. att arbetarklassens minoritet åtminstone inte är emot ett maktövertagande och att en majoritet av den icke-proletära befolkningen inte är emot ett maktövertagande. Situationen blir problematisk då t.ex. en majoritet av den icke-proletära befolkningen eller en minoritet av arbetarklassen är emot ett maktövertagande.

Vi kan hänföra denna diskussion till Björn Molins modell. Molin skiljer mellan värderingssystem och förutsägelsesystem. Intressefaktorn är knuten till värderingssystemet och utgör den förklaringsfaktor, som motiverar partierna att inta ståndpunkter som realiserar kärngruppens intresse. Molin menar att man kan fastställa kärngruppens intresse genom att

antingen fastställa kärngruppens "reella intressen", vilken ståndpunkt kärngruppens intresseorganisation intagit eller vilken ståndpunkt dessa intresseorganisationer sannolikt kommer att inta. Den kommunistiska synen utgår härvidlag från att arbetarklassen genom sin ställning i produktionen har ett intresse av att förändra denna ställning genom att inta regeringsmakten för att avskaffa varje form av underordningsförhållande och utsugning; det är arbetarklassens historiska mission. För att genomföra det krävs ett förutsägelseystem och en strategi; den kommunistiska *partiideologin* utgörs i huvudsak av detta, inte att uttrycka arbetarklassens omedelbara sociala och ekonomiska intressen. Valet av ideologiska ståndpunkter bestäms genom förutsägelseystem och strategi av tre faktorer: en kontinuitetsfaktor, en popularitetsfaktor (som Molin tillsammans kallar opinionsfaktorn) samt en parlamentarisk faktor.

Kontinuitetsfaktorn är ett motiv mot ståndpunktsändringar. Den motiverar en ståndpunkt som ligger nära tidigare ståndpunkter för att partiet skall framstå som trovärdigt och stabilt. Partiet väger popularitetsmot kontinuitetsfaktorn: "när den av popularitetsfaktorn orsakade röstvinsten av en ståndpunktsändring är större än kontinuitetsförlusten, är ändringen motiverad".(6)

Vi kan i korthet undersöka de partiideologiska övergångarna i relation till kontinuitets- och popularitetsfaktorn. Vänstersocialisterna hävdade att det var de som stod för kontinuiteten i socialdemokratiens utveckling, att det var de som upprätthöll traditionen och höll socialismens fana högt. Högersocialisterna hade brutit kontinuiteten inte för att göra sig populära hos arbetarklassen utan för att göra sig populära hos bourgeoisin. Den allmänna rösträtten skulle därför kunna sopa undan högersocialdemokraterna. Leninismen innebar däremot en medveten ideologisk brytning med socialdemokratin, en brytning som bl.a. gjordes mot bakgrund av massornas radikaliserings i samband med kriget.

Leninismen hävdade att man i och med leninismen som en komplettering av marxismen en gång för alla hade fastlagt strategin. Partiet stod fast och "rent" oberoende av opinionsförändringar. Om partiet blev populärt eller ej berodde på kapitalismens utveckling. När kapitalismens kris och den revolutionära situationen inträdde skulle partiet ha förberett sig på ett sådant sätt att det blev "populärt". Förutsägelseystemet syftade främst till att förutsäga kommande kriser och revolutionära situationer, då den fastlagda strategin kunde sättas i verket genom det förberedda partiet.

Vid övergången från leninism och folkfrontsideologi tolkades detta inte som en brytning med den tidigare linjen, utan tvärtom som en kontinuerlig utveckling av leninismen i en ny politisk situation.

SKP 1953 innebar en "halv" tillbakagång till leninismen som knappast var betingad av varken kontinuitets- eller popularitetsfaktorn. Övergången från folkfrontsideologi till modernism grundades också på bedömningar om att partiet skulle bli mer populärt om det intog en oberoende hållning till SUKP. På samma sätt förekom liknande bedömningar i samband med övergången till nyleninism för att fånga upp radikala grupper.

M Isberg et al anger ett partis positionsmaximering som övergripande målsättning för politiska partier.(7) Vidare anger de röstmaximering och partisamarbete som de avgörande medlen för att uppnå positionsmaximering i parlamentariska system. Man kan formulera om detta något, så att det gäller även för det kommunistiska partiets utomparlamentariska strategier.

Mål: positionsmaximering (maktövertagande).

Medel: 1. Mobiliseringsmaximering, a. parlamentariskt, b. icke-parlamentariskt,

2. Inflytandemaximering i arbetarklass och arbetarrörelse genom att a. samarbeta med SAP, b. motarbeta SAP.

Detta sammankopplas i tablå 5:4 med sammanhållning och programprecision. Här visar sig ett samband mellan å ena sidan låg precision och å andra sidan enighet, parlamentarisk mobilisering och positiv hållning till samarbete med SAP samt ett samband mellan å ena sidan hög precision och å andra sidan splittring, utomparlamentarisk mobilisering och negativ hållning till samarbete med SAP. Svängningarna i dessa strategier förklarar möjligen programmens grad av precision även om den tidigare diskussionen om partiets position mellan SAP och den världskommunistiska rörelsen också förklarar detta. Den internationella dimensionen finns inte med i den här typen av finala resonemang och blir bl.a. därför inte tillräckliga som förklaring till de ideologiska förändringarna. Ställningstaganden i t.ex. SKP 1953 ger inte intryck av att vara rationella om man blott betraktar den nationella scenen. Men om man tar hänsyn till den världskommunistiska rörelsen i stort och ser den i sin helhet som en rationell disposition för dess centrum, så framstår nationellt irrationella ställningstaganden som mer rationella. F Claudin hävdar här att Sovjetunionen eftersträvade en "stor allians" med USA även under det kalla kriget, men att man då tillgrepp en hård linje för att åstadkomma en sådan allians.(8) En styrkedemonstration skulle tvinga fram en "stor allians" och en uppdelning av intressesfärer i Jalta-förhandlingarnas anda. Ur den synpunkten är SKPs strategi under början av 50-talet rationell. Den polycentriska utvecklingen efter 1956 gav de kommunistiska partierna helt andra möjligheter att artikulera sig i enlighet med den nationella situationen och innebar att man kunde agera "rationellt" i ovannämnda bemärkelse för att vinna anhängare i skilda opinionslägen.

Sammanfattning

Den kommunistiska partiideologin består främst av en strategi för arbetarklassens maktövertagande och en analys av de strategiskt väsentliga delarna av den faktiska situationen, särskilt imperialismen, kapitalismens krisfenomen, klasserna och staten. Principprogrammet uttrycker inte omedelbart arbetarklassens intresse. Detta sker främst i partiets dagspolitik. Bortom principprogrammet finns en fond av marxistiskt tänkande från vilken olika partiideologier kan härledas. En strategi kan kullkastas av väsentliga förändringar i den kapitalistiska och den socialistiska verkligheten och det är främst reaktionen på sådana förändringar som förklarar förändringarna i partiideologin. Å andra sidan sker dessa förändringar inom ramen för bestämda politiska positionsbetingelser, inom ramen för en viss socio-ekonomisk verklighet samt olika partistrategiska överväganden. Vi kan då konstatera att när det gäller den kommunistiska partiideologins struktur och förändring, så är det avgörande händelser främst på internationell nivå som ger upphov till korrespondensanomalier som leder till en ideologisk förändringsprocess. Det är främst positionen mellan den världskommunistiska rörelsen och den svenska socialdemokratin som har angett utrymmet för det kommunistiska partiets ideologiska reaktioner på sådana händelser, medan socio-ekonomisk struktur och förändring samt partistrategiska överväganden haft mindre betydelse för partiideologins utveckling.

Vi kan därmed också sammanfatta de kommunistiska programmen i förhållande till det ovan sagda.

SSV 1917 kom till mot bakgrund av brytningen mellan vänster och höger inom den internationella socialdemokratin. Programmet skrevs i relation till SAP och inte till den internationella rörelsen som vid denna tidpunkt i stort sett stod utan egna program. Med SKP 1921 var det tvärtom. Det skrevs i relation till den kommunistiska rörelsens ideologiska utveckling. Det skrevs i enlighet med de programmatiska krav som Komintern ställde. SKP 1944 kom till mot bakgrund av Kominterns upplösning, men skrevs i relation till SAP. Med SKP 1953 var det tvärtom; det var i stort sett en översättning av det engelska kommunistpartiets program och skrevs mot bakgrund av och i relation till den hårda linjens taktik mot Väst. SKP 1961 skrevs både i förhållande till SAP och till den världskommunistiska rörelsens utveckling. Denna dubbelhet uttrycktes i att man dels antog Moskvadeklarationen 1960, dels skrev SKP 1961 som stod i strid med väsentliga delar av Moskvadeklarationen för att kunna definiera ett i huvudsak positivt förhållande till SAP. VPK 1967 och VPK 1972 skrev i stora stycken ideologiskt oberoende av både socialdemokratin och den världskommunistiska rörelsen; programmen

definierade en kritisk hållning till både socialdemokratin och den världskommunistiska rörelsen. VPK 1967 skrevs dessutom mot bakgrund av en intresseförskjutning från Öst-Väst-konflikten till Nord-Syd-konflikten. VPK 1972 skrevs även mot bakgrund av utvecklingen i Västeuropa 1968-72. Båda programmen skrevs under inflytande av nytolkningarna av marxismen under 1960-talet samt av framväxten av nya revolutionära och folkliga rörelser och organisationer i Västeuropa och Tredje världen.

Summary

This is a study of ideology and principle programmes of swedish communism. They are studied chronologically as to four main shifts in party ideology: from left socialism to leninism in 1921, from leninism to popular front ideology in 1935, from popular front ideology to modernism ("eurocommunism") in 1964 and from modernism to "new" leninism in 1969. The chronological approach especially deals with the different ideological factions within the communist movement and their questions of dispute in relation to ten dimensions: the international systems, class analysis, the state, the party, view on social democracy, alliance partners, revolution, transformation period, the ultimate goal and the view upon the swedish society. These ten dimensions are then studied in detail in a systematical approach.

The speciality of the communist programme as a political culture is studied as to the form of the programme, the programmatic decision making process, the political vocabulary and the non-communist view on communist programmes and ideology. The most important difference between communist and social democratic programmes is the special transitional programme of communist ideology in its different formations, which establishes the characteristics of the period of transformation from capitalism to socialism.

The mode of compromise in decision making about programmes is mostly a combination of broad ambiguous formulations which can include contradictious ideas and give-and-take-deals, so that every faction will get at least some precisized formulations. Major changes in political vocabulary is related to the rise and settlement of leninism. After leninism the communist political vocabulary has changed gradually and has become less specific and more integrated in the general swedish political vocabulary. The non-communist comments on the communist programmes are very few, extremely negative and express a stereotype image of communist ideology which emerged when the party adopted a leninist ideology.

Finally, the explanatory approach compares six modes of explanation: positional, socio-economic, correspondence and coherence anomalies, functional and strategical. Major international events cause correspondence anomalies in existing programmes which lead to ideological change and the adoption of new principle programmes. Within this frame the changes of ideology are explained especially well in terms of the party's positional change between the world communist movement and the swedish social democracy.

Noter

1. Inledning

1. Olavi Borg: "Partiideologier", *Studier i finländsk politik*, s 115f.

2. Denna avhandling bygger på en genomgång av materialkällor typ A1a-c samt A2a-b, e-f enligt följande:

A1a. Principprogram, därutöver främst programskrifter, handlingsprogram, valprogram, manifest, resolutioner.

A1b. Partipress har i synnerhet genomgått i samband med programarbete. Teoretiska tidskrifter samt huvudorgan som Folkets Dagblad Politiken och Ny Dag har systematiskt gått igenom. Slutligen har också relevanta broschyrer och småskrifter undersökts.

A1c. Protokoll från programkommissioner, centrala partiorgan, kongresser samt verksamhetsberättelser samt programmotioner till partikongresser. Detta material har i huvudsak tagits fram ur VPKs arkiv samt Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm. För detta materials tillgänglighet och befintlighet, se Kent Lindkvist: *De politiska partierna i Sverige: arkivsituationen*, Statsvetenskapliga institutionen, Lund 1978 (stencil), ss 1-3.

A2a-b. Främst programskrifter och liknande.

A2e. Sporadiskt undersökt.

A2f. Forskningen kring den kommunistiska rörelsen i Sverige är inte särskilt omfattande. Helge Ståhlberg, "Socialdemokratiska vänsterpartiet", i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1/1936, utgör en detaljerad historik över SSVs allmänna utveckling. Rydenfeldt behandlar i huvudsak de kommunistiska väljarna. *Sparring* berör SKPs utveckling under efterkrigstiden fram till 1967, särskilt i förhållande till den världskommunistiska rörelsen. *Kennerström* utgör en historisk undersökning av Socialistiska partiets utveckling. *Hirdman* är en historisk undersökning av SKP under andra världskriget. *Josephson* består med en synnerligen detaljerad skildring av förhållandet mellan SKP och Komintern 1921-24. *Från SKP till VPK* innehåller en rad

historiskt orienterade artiklar om SKP/VPK under hela perioden efter 1917. *Hirdman* samt Tom Olsson: "SKPs politiska utveckling 1943-1950" i *Från SKP till VPK*, tar även upp SKP 1944 och ger en historiskt orienterad framställning av SKPs partiideologi under perioden. *Sparring* tar också upp den ideologiska och programmatiska utvecklingen, särskilt SKP 1953. Lennart Berntson: "SKP och leninismen 1919-1929", i *Från SKP till VPK* har idéhistoriska ambitioner av vikt för denna avhandling.

Övriga arbeten berör endast marginellt den ideologiska utvecklingen.

3. Dessa distinktioner har utvecklats ur en sammanställning av Helenius' distinktion manifest/latent, Seligers fundamental/operativ samt Anckar och Ramstedt-Siléns parti/individuell nivå. Grad av representativitet och sanktion anknyter närmast till Helenius' distinktion, se *Helenius*, ss 139-41, samt Ralf Helenius: "Partiideologins kvalitet", i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1/1970, ss 43-49. Distinktionen fundamental/operativ anknyter direkt till Seligers distinktion, se *Seliger*, ss 109, 324. Distinktionen kollektiv/individuell anknyter till Anckar och Ramstedt-Siléns distinktion, se Dag Anckar och Viveca Ramstedt-Silén: "Relating Preferences to Policy", i *Advances of Content Analysis*, ss 98-102.

4. Jmf *Helenius*, s 12 f.

5. Se Lennart Berntson: "SKP och leninismen", *Från SKP till VPK*, s 109.

6. Se *Therborn*, ss 261-268.

7. Se *Hamrin*, ss 27-35, 255-266.

8. Se *Helenius*, s 383.

9. Redan övergången från leninism till folkfrontsideologi kan tolkas som en övergång från en nollsumme- till en variabelsummesyn på klasskampen, något som t.ex. Hamrin synes göra (ss 256, 260). I samband med denna övergång sågs motsättningen arbetarklass-monopolkapital som ett nollsummespel, medan motsättningarna arbetarklassen-mellanklasserna samt mellan-

klasserna-monopolkapitalet antingen kunde vara ett nollsumme- eller ett variabelsummespel. Under andra världskriget och därefter betraktar man emellertid motsättningen mellanklasser/skiikt-monopolkapital som ett nollsummespel och arbetarklass-mellanklasser/skiikt som ett variabelsummespel.

Kapitel 2

1. *Folkets Dagblad Politiken*, 26.4.1917.

2. Se *Stormklockan* 6.4.1912. Liknande föreningar hade bildats i Tyskland. I *Stormklockan* 23.9.1911 sägs att i Baden hade de radikal-marxistiska elementen slutit sig samman i en s.k. Marx-klubb för att genom denna "marxistiska centralklubb verkställa upplysningens arbete". Den badiska partikongressen hade betecknat denna Marx-klubb som en "särorganisation" och fordrade dess upplösning.

3. Se *Socialdemokraten* 23.4.1912.

4. *Stormklockan* 4.5.1912.

5. En personligt färgad redogörelse för Zimmerwaldkonferensen återfinns i *Z Höglund*: *Minnen i fackelsken*, del 2, ss 173-182.

6. Både Zimmerwaldvänsterns förslag och det antagna manifestet finns återgivna i *Balabanoff*, ss 9-21.

7. Se Helge Ståhlberg: "Socialdemokratiska vänsterpartiet", i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1/1936, s 51.

8. Manifestet återfinns i *Berättelse över Socialdemokratiska vänsterpartiets verksamhet 1917*, ss 1-6.

9. Se Protokoll SSV 1917, s 29.

10. *Ibid.*, s 101.

11. *Ibid.*, s 102.

12. *Ibid.*, s 103.

13. *Ibid.*, s 34.

14. *Ibid.*, s 35.

15. *Ibid.*, s 36.

16. Se *Protokoll über die Verhandlungen des Gründungs-Parteitages der USPD 1917 in Gotha*, ss 47-49.

17. Se *Balabanoff*, ss 56 ff.

18. Protokoll SSV 1918, s 64f.

19. *Bäckström*, ss 82-85.

20. Ur ideologisk synvinkel kan bolsjevismen betraktas som en form av kommunism och kommunism som en

form av marxism. Sidoställd till bolsjevismen blir då t.ex. spartakismen i Tyskland, sidoställd till kommunismen blir t.ex. socialdemokratin och sidoställd till marxismen blir t.ex. liberalismen. Efter Lenins död införs begreppen leninism och marxism-leninism. Dessa två begrepp avser närmast att utgöra en syntes av begreppshierarkin marxism-kommunism-bolsjevism. I det följande kommer jag att använda beteckningen 'leninism' för det parti-ideologiska stadium som dominerade den kommunistiska rörelsen under perioden 1917-1935. Till det leninistiska stadiet räknas sålunda det som kallas bolsjevism, spartakism, kommunism, leninism samt marxism-leninism under denna period. Även det som i olika sammanhang har kallats för anti-bolsjevikisk kommunism samt det som i takt med utvecklingen av olika partistrider betraktats som avvikelser från marxism-leninismen kan räknas till det leninistiska stadiet: trotskism, bucharinism, luxemburgism, rådkommunism, vänsterkommunism, 'oxkommunism', anarkokommunism, m.m.

21. FKP 1918, s 44.

22. Se *Deutsche Parteiprogramme*, s 430.

23. Spartakusprogrammet 1918, s 438.

24. Se V I Lenin: "Opportunismen och den andra Internationals undergång", *Zimmerwald*, provnummer 1918, ss 9ff.

25. Se O W Kuusinen: "Frågan om staten i finska revolutionen", *Zimmerwald*, provnummer 1918, s 43 ff.

26. Humanistiskt manifest 1919 publicerades första gången i januari 1919. Det finns också publicerat i *Oljelund*, ss 115-120. Oljelunds bok är en utläggning av humanismen, framförallt Lindhagens idéer, skriven i en för Oljelund typisk, litterär stil. Lindhagens idéer om sanningens och kunskapens makt, kritiken av alla regerings- och partisystem samt tron på övertygelsens taktik härrör inte minst från den brittiske utopisten och socialisten Robert Owen.

27. Se Carl Lindhagen: "De andliga värdena och de socialistiska program-

men", *Zimmerwald* 1920, ss 163-180.

28. C N Carleson: "Skilda vägar?", *Zimmerwald*, 1919, ss 193-195.

29. Protokoll SSV 1918, s 4.

30. Z Höglund: "Den kommunistiska internationalen", *Zimmerwald* 1919, ss 287 ff.

31. *Berättelse över Socialdemokratiska vänsterpartiets verksamhet 1919*, ss 5-7.

32. Protokoll SSV 1919, ss 20-31.

33. *Ibid.*, ss 67-69.

34. *Ibid.*, ss 38-40.

35. *Ibid.*, ss 40-42.

36. *Ibid.*, s 84.

37. "Villkor för anslutning till Kommunistiska Internationalen", *Röda Häftet* 6/7, ss 63-68.

38. Se "Den Kommunistiska Internationalens huvuduppgifter", *Röda Häftet* 6/7, ss 69-74.

39. *Berättelse över Socialdemokratiska vänsterpartiets verksamhet 1920*, ss 43-48.

40. "Manifest der Unabhängigen Sozialdemokratie an das deutsche Proletariat", *Deutsche Parteiprogramme*, ss 449-453.

41. *Berättelse över Socialdemokratiska vänsterpartiets verksamhet 1920*, ss 48-50, 53f.

42. *Ibid.*, ss 56-59.

43. AU/PU-förslaget står ej att finna. Kongressens PU-förslag finns i Protokoll SKP 1921, ss 106 ff, PU- och stadgeutskottets förslag till Demokratiska grundlagar finns i Protokoll SKP 1921, ss 119 ff. C A Nyströms m.fl. förslag till en proletariatets diktaturperiod finns i Protokoll SKP 1921, ss 55 ff. Ströms m.fl. förslag till en proletariatets diktaturperiod publicerades i *Folkets Dagblad Politiken* 26.3.1921.

44. Protokoll SKP 1921, s 21 f.

45. Omedelbart efter det att humanister och vänstersocialister utesluts från kongressen, avhöll de en egen kongress den 26-27 mars. Den programförklaring som utfärdades från denna kongress innehöll i stort sett den uppfattning som Vännerström och centerriktningen uttryckt i debatten under perioden 1917-21. Det beslöts att SSV 1917 skulle gälla för ett rekonstruerat SSV, en partibildning som upp gick i SAP i februari 1923. Se

Helge Ståhlberg: "Sverges Socialdemokratiska Vänsterparti", *Statsvetenskaplig tidskrift* 2/1936 för detaljerna i SSVs utveckling under perioden efter 1921.

46. Protokoll SKP 1921, s 47 f.

47. *Ibid.*, s 48.

48. *Ibid.*, ss 47-48, 115-117, 171-175.

49. *Ibid.*, ss 160-163, 179-180.

50. Se Håkan Arvidsson: "Sprängningen av Sveriges Kommunistiska parti 1924", *Från SKP till VPK*, ss 78-81.

51. *Komintern om svenska frågan*, s 31 f.

52. *Ibid.*, s 43.

53. Se *Josephson*, ss 161-237 för en genomgång av de olika politiska stridsfrågorna inom SKP.

54. *Komintern om svenska frågan*, s 70.

55. *Ibid.*, ss 59-63.

56. *Ibid.*, ss 63-68.

57. Höglund skall ha tagit uttrycket 'oxkommunist' från Radek när denne lär ha sagt: "en revolution med ett säkert nederlag för ögonen gör blott en oxe, och vi vill inte att ni skall vara oxar", se Gunhild Höglund, s 52 samt *Modin*, s 22. Z Höglund använde uttrycket som en beteckning på den Kominternrogna riktningen inom partiet, medan Radek närmast åsyftade vänsterkommunisterna av olika schatteringar som emotsatte sig den defensiva taktiken inom Komintern efter 1921.

58. *I kampens tecken 1924*, s 6.

59. *Ibid.*, ss 66-71.

60. *Ibid.*, s 68.

61. *Protokoll fört vid SKPs sjätte (tredje) kongress i Södra Folkets Hus i Stockholm den 6-7 september 1924*, s 16. För att markera att SKP 1921 var det höglundska partiets program, utgavs en särskild studiehandledning, *Malmsten*: Frågor över det kommunistiska programmet.

62. Se Gunhild Höglund, s 315.

63. Valprogrammen återfinns i *Svenska valprogram 1902-1952*, vol I.

64. Bakgrunden till tillkomsten av de båda riktningarnas valprogram finns skildrad i *Josephson*, ss 251-255.

65. *I kampens tecken 1924*, s 75.

66. För denna programdebatt, se speciellt *Protokoll des IV. Kongresses der*

Kommunistischen Internationale 1922, ss 404-449, *Materialen zur Frage des Programms der Kommunistischen Internationale*, Die Internationale nr 9 och 12/1924 samt *Protokoll des V. Kongresses der Kommunistischen Internationale* 1924, ss 510-531, 574-583, 1007-1009.

67. Stalin mot Trotskij, s 15.

68. *Materialen zur Frage des Programms der Kommunistischen Internationale*, s 79.

69. Stalin mot Trotskij, ss 114-125.

70. Bucharin framhöll på denna kongress att det var nödvändigt att snabbt få fram ett program, bl.a. med tanke på att den socialdemokratiska internationalen kunde tänkas få fram ett program, se *Protokoll der 15. Parteitag der kommunistischen Partei der UdSSR*, s 127.

71. Se *Die Kommunistische Internationale* 1928, ss 1319-1360. Se speciellt programkommissionens inledning, "An alle sektionen der Kommunistischen Internationale", s 1319.

72. Ett 20-tal inlägg förekommer i *Die Kommunistische Internationale* juni-september 1928. En mer radikal kritik av programmet kom från Trotskij, men den gjordes inte tillgänglig för kongressdelegaterna. Han kritiserade programmet för att det inte i tillräcklig grad utgjorde ett program för den internationella revolutionen, utan att det främst var ett program för socialism i ett land. Trotskij gjorde andra bedömningar av världssystemet, av kapitalismens utveckling och av den revolutionära situationen samt riktade en skarp kritik av Kominterns politik i Kina och Storbritannien. Se *Trotsky: The Third International after Lenin*.

73. Se Clara Zetkin: "Einige kritische Bemerkungen zum Programmwurf", *Die Kommunistische Internationale*, nr 27-28/1928. Se också *Protokoll des VI. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale* 1928, s 604.

74. Se speciellt utläggningarna om austromarxismen i Komintern 1928, ss 81-83 samt Kominterns sjätte kongress 1928, ss 20-27.

75. N Popov: "Idealiseringen av lue-xemburgismen är våra fienders fana",

Kommunistisk Tidskrift, nr 2-3/1932, ss 54-60.

76. Sympatierna för Bucharin framgår bl.a. vid Oscar Samuelssons (Kilbomsanhängare) redogörelse för programfrågan vid 6:e världskongressen, se Sveriges kommunistiska parti: AU-protokoll den 13 november 1928, *Arbetarrörelsens arkiv*.

77. Se Bernt Kennerström: "Sprängningen av Sveriges kommunistiska parti 1929", *Från SKP till VPK*.

78. Se t.ex. polemiken mellan Oscar Samuelsson och Edvin E Persson i *Kommunistisk tidskrift* 1/1928, ss 6-14 samt 3/1929, ss 37-45. I R M., Moskva: "Renegatpartiets program", *Kommunistisk tidskrift* 19-12/1929, ss 12-19, görs ytterst hätska utfall mot Kilbomsriktningen. Den betecknas som "en opportunistisk verböld" och dess ideologi som en "hemlig opportunistisk sjukdom". I en rad artiklar under 1933 gick man åter till attack mot SKP (SP), *Kommunistisk tidskrift* 2-3, 4-5, 6-7/1933. Man såg partiet som "socialfascismens och bourgeoisins yttersta utpost i kampen mot det kommunistiska partiet". Man sökte visa att SKP (SP) hade sina historiska rötter i SSV och i Höglundsriktningen, att den tagit upp den gamla svenska vänsterns idéer: "samma nationella inskränkthet, pacifism och demokratiska svammel". SKP (SP) hade accepterat den socialdemokratiska planhushållningsteorin, fondbildningssystemen och statsinterventionen samt anammat "den gamla brandlerska taktiken, där man mobiliserar arbetarna för att tvinga de socialdemokratiska ledarna att föra arbetarpolitik". När SKP anammade folkfrontsideologin tog man initiativ till samarbete som inte ledde någonstans. När SP sprängdes var de båda återstående grupperna ointressanta för SKP, och SP betraktades först som en trotskistisk – pga. av kontakterna med POUM i spanska inbördeskriget – och sedan, efter 1939, som en fascistisk organisation.

79. *The Communist International*, vol. 3, s 359.

80. SKP utgav ett särskilt s.k. agitpropmaterial kring Kominternprogrammet: *Disposition för studiet av Komin-*

terns program. Det utgör en populär sammanfattning av programmet. I inledningen heter det att "programförslaget var utarbetat av kamraterna Stalin och Bucharin" (s 5). Några belägg för att Stalin speciellt skulle ha arbetat med programförslaget finns emellertid inte.

81. *Svenska valprogram*, vol II.

82. Se *Hirdman*, s 77.

83. På Centralkommitténs utvidgade plenum den 12-13 januari 1935 antog SKP den grundläggande plattformen för folkfrontspolitiken, se *Kommunistisk tidskrift* 1/1935. En lång rad artiklar och kommentarer tar upp Kominterns 7:e världskongress och den ändrade taktiken. På SKPs 10:e kongress 1936 befastes folkfrontspolitiken, se *Kommunistisk Tidskrift* 4/1936. Jämför också V Adoretsky: "Marxismen-leninismen", *Kommunistisk Tidskrift* 2-3/1932 med H Bach: "Kommunisterna och folkfronten", *Kommunistisk Tidskrift* 6-7/1938. Den förra artikeln hänvisar till de källor hos klassikerna, vilka artikulera leninismen, medan den senare söker härleda folkfrontspolitiken främst från Kommunistiska Manifestet. Författaren återfinner i Kommunistiska Manifestet "profetiska antydningar" om folkfrontspolitiken. Övergången från den s.k. klassmot-klasspolitiken 1928-35 till folkfrontspolitiken utgjorde ett klart brott med leninismen som den tidigare hade formulerats. De utläggningar som förekom för att klargöra folkfrontspolitiken sökte legitimera den med olika kontinuitetsargument, klassikerhärledningar eller hänvisningar till att det rörde sig om en speciell taktik inom ramen för leninismen på grundval av det uppkomna världsläget. Någon större opposition mot kursomläggningen förekom inte. En marginell opposition fanns utanför partiledningen, men ledde inte till några utbrytningar eller andra förvecklingar, se Christina Carlsson et al: "SKP och 30-talet", *Från SKP till VPK*, s 166.

84. Se *Enhetsfront* 1935.

85. Se *Dimitrov*, s 53 f.

86. Sammanställningen bygger väsentligen på materialet i noterna 82-84, då det inte finns något enskilt do-

kument som i sin helhet sammanfattar folkfrontsprogrammets förhållande till det leninistiska, även om *Dimitrov* kan betraktas som ett sådant.

87. Se *Leninismen åt arbetarklassen* 1929, s 23.

88. Se *Vad Sveriges kommunistiska parti vill* 1933, ss 112-133.

89. Se *Socialistiska Partiets Politiska Aktionsprogram* 1935 samt *Kilbom*.

90. *Svenska valprogram 1902-1952*, vol II.

91. För detaljerna i SPs ideologiska utveckling, se *Kennerström*, ss 116 f, 160-177, 210-213.

92. *Ibid.*, s 178 f.

93. *Ibid.*, s 208.

94. Avsnittet bygger på en allmän genomgång av *Arbetarposten* (VSP), *Folkets Dagblad Politiken* (SSP), *Tidens Röst* (SSP), *Trots Allt* (SSP) samt Socialistiska partiet: AU-protokoll m.m. efter 1937, *Arbetarrörelsens arkiv*.

95. Se Socialistiska partiet: handskrivet kongressprotokoll från Socialistiska partiets 11:e kongress i Stockholm 15-16 november 1941, *Arbetarrörelsens arkiv*.

96. Se Albin Ström: biografi, *Arbetarrörelsens arkiv*.

97. *Claudin*, del 1, där upplösningsresolutionen återfinns i ett appendix, ss 58-62.

98. VPK 1943, Rikskonferensen, handlingar, vol 16, *VPKs arkiv*. Här finns de mest utförliga - dock ej fullständiga - referaten från debatten på rikskonferensen. Se också *Ny Dag* 21. 6.1943, 25.6.1943 samt *Kommunistiska Meddelanden* 5/1943, där programfrågan tas upp.

99. *Ny Dag* 8.7.1943.

100. Tal av Sven Linderot inför möte med AU och PK 23.1.1944, pärm A 1, *VPKs arkiv*.

101. SKP 1944: *Kommunisternas nya program*, s 3.

102. SKP 1944: *Hagberg*, s 59.

103. Se Wladyslaw Gomulka-Wieslaw: "Folkdemokratin i Polen", *Vår Tid* 3/1947, ss 14-18.

104. 'Warszawa-deklarationen' eller 'de nios deklaration' (de nio kommunistpartier som deltog var från Bulgarien, Frankrike, Italien, Jugoslavien, Po-

len, Rumänien, Sovjetunionen, Tjeckoslovakien och Ungern) återfinns i *Vår Tid* 10/1947, ss 15-18. Se även *Claudin*, del 2, ss 81-83, 93-99.

105. Se J Duclos: "Upplösningen av USAs kommunistiska parti", *Vår Tid* 2/1946.

106. Se Protokoll från partistyrrelsemötet 28-30.11.1950, pärm A 1950 1 c, *VPKs arkiv*.

107. Se *Ny Dag*, 2.2.1952.

108. Se *För varaktig fred, för folkdemokrati* 5/1951, där programmet publicerades samt 6,12 och 14/1951, där H Pollitt, ordförande i EKP, liksom R Palme-Dutt i ett antal artiklar redogör för programarbetet och programmens innehåll.

109. EKP krävde nationell självständighet för Skottland och Wales samt att Ulster uppgick i republiken Irland.

110. "Englands väg till socialismen", *Vår Tid* 7/1951, s 14.

111. Protokoll från CK-möte 13-15. 12.1952, pärm A 1952 1 a, *VPKs arkiv*.

112. *Stalin*, ss 153-190.

113. C H Hermansson: "Stalins nya arbete och programförslaget" *Vår Tid* 1/1953, s 8.

114. Protokoll från AU-möte, 24.3. 1953, *VPKs arkiv*.

115. Set Persson och några få anhängare till honom kritiserade SKP 1953 på ett mer grundläggande sätt. Huvudskillnaden mellan partiledningen och Set Persson-riktningen gällde fr.a. socialdemokratin. Set Persson menade att socialdemokratin var imperialismens hantlangare och att den måste krossas innan kapitalismen kunde krossas. Folkdemokratin tolkades som en form av proletariats diktatur. Man avvisade tanken på att parlamentet kunde förena politik och ekonomi och ställde partiet helt i centrum. Set Persson-anhängarna lämnade SKP efter kongressen 1953. Under perioden 1953-56 bildade man "marxistiska sällskap" och startade en tidskrift, *Revolt*. Sveriges kommunistiska arbetarförbund bildades 1956, varvid ett program antogs, SKA 1956. Det höll sig inom ramen för SKP 1953, men drev det i flera avseenden ett stycke längre mot leninismen. Stalinteserna accentu-

erades kraftigt. Man betonade särskilt partiets avantgarderoll, en oförsonlig hållning till socialdemokratin, att staten måste krossas samt att proletariats diktatur måste upprättas genom partiet. SKA framlevde en marginell tillvaro fram till det att vänsteroppositionen uppstod inom SKP, varvid flertalet aktiva förenades med den.

116. "Kongressens betydelse", *Vår Tid* 1/1956, s 1 f.

117. Se C H Hermansson: "Teoretiska frågor vid SUKPs 20:e kongress", *Vår Tid* 3/1956, s 98. Se också U.K.: "Sveriges väg till socialismen", *Vår Tid* 8/1956, s 318.

118. A Soboljev: "Parlamentarisk övergång till socialismen", *Vår Tid* 9-10/1956, 1/1957 samt 2/1957.

119. Protokoll AU 28.12.1956, *VPKs arkiv*.

120. "Programfrågor", bilaga till protokoll CK 5.7.1.1957, *VPKs arkiv*.

121. *Nutid Framtid*, ss 132-165.

122. Axel Jansson: "Tjänstemännens ekonomiska och sociala problem", *Nutid Framtid*, s 117.

123. Hilding Hagberg: "18: parti-e kongressen - ett steg framåt", *Vår Tid* 1/1958, s 4.

124. *Vår Tid* 1/1958, ss 21-25.

125. Se *Ny Dag* 26.9.1963.

126. Se *Ny Dag* 11.9. 1963.

127. Om den ideologiska diskussionen inom SKP under första halvåret 1963, se Lennart Berntsson m.fl.: "Från SKP till VPK", *Från SKP till VPK*, ss 235-239 samt Ingemar Andersson: "1964 års kongress", *Socialistisk Debatt* 4/1977 (28). Vid ett möte 30-31 maj 1963 drog CK upp riktlinjerna för kongressen. Dessa riktlinjer sågs som otillräckliga av en mot partiledningen samlad opposition, bl.a. då programfrågan inte togs upp. I ett brev, 'de 29:s brev', till CK krävde de organisatorisk, personell och ideologisk förnyelse. De 29 krävde att kongressen bl.a. skulle ta ställning till programfrågan för att verkligen göra partiet till ett socialistiskt alternativ till socialdemokratin. En utförligare argumentering i programfrågan gjordes av Sture Ring i *Ny Dag* 21.11.1963. Han menade att med SAP 1960 hade SAP helt lämnat socialismen. Därför var det viktigt att

SKP snabbt skaffade sig ett genomarbetat program som uttryckte ett klart socialistiskt alternativ.

128. *Inledningar och beslut vid SKPs 20:e kongress 3-6 januari 1964*, s 71 f.

129. Se *Ny Dag* 2.11.1964.

130. Bo Gustafsson: "Förslag till grundsatser för SKP", 2.2.1966, Harry Hagberg: "Skiss till partiprogrammets avsnitt om 'Principer och målsättningar'", 30.3.1966, P O Zennström: "Skiss till programteser", u.d., publicerat i *Ny Dag* 14-20.1.1966, samtliga i Programkommissionens material 1966 F 11, vol 23, *VPKs arkiv*.

131. *Ny Dag* 3-9.2.1967.

132. *Ny Dag* 26.10.1962.

133. *Ny Dag* 23.9.1963.

134. Harald Rubinstein under signaturen R i *Ny Dag* 15.10.1963, Sven Landin 9.11. respektive 21.12.1963.

135. *Ny Dag* 1.11.1963.

136. Lars Herlitz: "Vägen till socialism", 3.6.1966 (s 1) samt Lars Herlitz: "Utkast till de centrala programavsnitten", 5.10.1966, *VPKs arkiv*. Man frågick nu programformen från SKP 1961 liksom innehållet i de tre programförslagen. Lars Herlitz fick på ett PK-möte 6.4.1966 uppdraget att skriva program för hela vänstern och inte bara för partiet, vilket skedde under intryck av den nya vänsterns utveckling.

137. C H Hermansson: "Socialistiskt alternativ", *Socialistisk Debatt* 1/1967, ss 1-9. Se också C H Hermansson: "Om vägar att bryta det ekonomiska fåtalsväldet", *Socialistisk Debatt* 3/1967, där det finns en genomgång av definitioner av strukturreform hos Anderson, Gorz, Mandel, Therborn och den italienska vänstern.

138. *Samling vänster i svensk politik* 1967, s 23.

139. *Ibid.*, s 26.

140. Se Sven Landin, not 134 samt *Landin*, ss 72-103.

141. För översikter över den nya vänsterns utveckling vid olika tidpunkter, se *Alsterdal* samt Sören Wibe: "Från pacifism till marxism-leninism", i *Utanför systemet*. En genomgång av syndikalistiska Zenit samt Tidsignal speglar också den nya vänsterns intellektuella utveckling.

142. *En ny vänster*, s 15.

143. Se Anders Carlberg: Motion nr A33, Motioner till programförslag, Motioner till VPKs kongress, Stockholm maj 1967, *Arbetarrörelsens arkiv*.

144. VPK 1967, s 205.

145. Se Knut Senander/Nils Holmberg *Ny Dag* 19.12.1963 samt Bo Gustafsson *Ny Dag* 28.12.1963.

146. Se not nr 130.

147. *Marxistiskt Forum* 1/1965, s 2. Vänsteroppositionens artikulering stämmer väl överens med den allmänna utvecklingen av konflikten Kina-Sovjetunionen. En politisk konflikt mellan Sovjetunionen och Kina var uppenbar sommaren 1960, då Sovjetunionen drog tillbaka ekonomisk och annan hjälp från Kina. Det var först sommaren 1963 som den ideologiska striden tog verklig fart. I december 1963 artikulerade sig vänsteroppositionen inom SKP på ett mer bestämt sätt. De hårdaste ideologiska motsättningarna mellan SUKP och KKP inträffade 1965-66. Det är också då som vänsteroppositionen startar Marxistiskt Forum och etablerar Marxistiska Sällskap.

148. Bo Gustafsson: "SKPs stadgeförlag - en kritisk granskning", *Marxistiskt Forum* 1/1966.

149. Se Gunnar Bylin (vänsteroppositionen) samt Göran Therborn (nyvänstern) *Zenit* 4/1966, ss 17-21 respektive ss 21-23, 30; Hans Isaksson/Gunnar Persson (vänsteroppositionen) *Clarté* 4/1966, ss 8-10, Bo Gustafsson samt Thomas Gerholm (nyvänstern) *Clarté* 5-6/1966, ss 33-39 respektive ss 40-44.

150. *Socialistisk Debatt* 1/1967, ss 54-65.

151. *Ny Dag* 7-13.4.1967.

152. Vänsteroppositionen och traditionalisterna ville behålla SKP-namnet. För modernister och högeropposition var 'Socialistiska vänsterpartiet' aktuellt fram till kongressen. 'Vänsterpartiet kommunisterna' blev ett kompromissförslag (se not nr 143 för motioner i namnfrågan).

153. Se *Mehner* för en överblick över utvecklingen av SUKPs syn på den nya vänstern.

154. "Uppgifterna i kampen mot

imperialismen på den nuvarande etappen och kommunist- och arbetarpartiernas, alla anti-imperialistiska krafter aktionsenhet. Huvuddokument antaget i Moskva den 17 juni 1969 av kommunist- och arbetarpartiernas internationella konferens", i Moskvadeklarationen 1969, ss 6-43.

155. För den nya vänstern innebar 1968 års händelser att man omprövade leninismen och ifrågasatte de tidigare idéerna om det civila samhället, hegemonin, osv. Det ledde till ett fördjupat stadium av leninismen och de marxistiska klassikerna. Den nya vänsterns teoretiska och ideologiska utveckling kan följas i tidskriften *Zenit* 1967-72. Benito Scocozza: "Staten och leninismen", *Zenit* 11 (1969), ss 24-29 utgör exempelvis en uppgörelse med Perry Andersons tankegångar kring det civila samhället. Han kritiserar fr.a. Andersons åtskillnad mellan politisk och ekonomisk makt, mellan civil och statlig makt. Scocozza framhäver i stället integrationen av stat och civilt samhälle. En kort och koncis beskrivning av den nya vänsterns teoretiska nyorientering finns i förordet till *Engelsk vänsterdebatt*, ss 7-10.

156. Hilding Hagberg: "Partiet på farlig väg" (17.9.1968), *Hagberg*, s 15 samt Hilding Hagberg: "Nederlaget och dess konsekvenser" (18.9.1968), a.a., s 21.

157. Hilding Hagberg: "Förnyelse behövs", *Hagberg*, ss 81-83.

158. "Folkmakt, arbetsprogram för VPK 1969-1972", *Makten åt folket* 1969, ss 56-77.

159. Se Lars Herlitz: "Programkommissionens rapport till partistyrelsen", *Socialistisk Debatt* 4(1972), s 5, *VPK kongress 72*, s 186 f samt Lars Herlitz och Jörn Svensson: "Partidebatten - idéer och program", *Ny Dag* 18/1971. Skälen till att man tillsatte en permanent programkommission var enligt Herlitz och Svensson den marxistiska idéutvecklingen efter VPK 1967 samt att ideologi och program ständigt behövde diskuteras. De ansåg att tidigare diskussioner av ideologi och program hade varit mer strikt organiserade av partiledningen och att en permanent programkommission därför skulle kun-

na stimulera debatten på ett bättre sätt.

160. I sin artikel i *Ny Dag* (se not 35) drar Herlitz och Svensson upp de allmänna riktlinjerna för ett programarbete, riktlinjer som också befästes på ett programkommissionmöte den 14.5. 1971, se Protokollsanteckningar 14.5. 1971, informellt möte för att förbättra arbetet inom VPKs programkommission, Programmet 1972, *VPKs arkiv*.

161. Passusen "partiet är anhängare av fri åsiktsbildning, allmän och lika rösträtt, parlamentarism och beslut enligt majoritetsprincipen" ersattes med "det bekämpar varje inskränkning i och slåss för varje utvidgning av folket demokratiska rättigheter och nationella självbestämmanderätt" (Förslag till principprogram för VPK (stencil), s 2, Programmet 1972, *VPKs arkiv*. Tore Forsberg framhållde nödvändigheten av en precisering i demokratifrågan, därför att kommunistiska partier och socialistiska stater grovt brutit mot principen om folkets demokratiska rättigheter. En vag formulering öppnade för angrepp på partiet och tvingade det på defensiven i demokratifrågan. (Se "Från ledamöter i partistyrelsen till VU t.o.m. den 7 februari inkomna skrivelser med förslag i programfrågan", ss 1-3, Programmet 1972, *VPKs arkiv*.) Se även Lars Herlitz: "Programdiskussionen inför 1972 års kongress", *Socialistisk Debatt* 30 (1977), s 11.

162. Reservation, Gösta Andersson, Programmet 1972, *VPKs arkiv* samt *Norrskensflamman* 24.2.1972.

163. Se speciellt John Takman, *Ny Dag* 44/1972.

164. Se t.ex. Bo Wallerstig, *Ny Dag* 41/1972.

165. Se Hilding Hagberg, *Ny Dag* 25/1972.

166. Det är ett ständigt återkommande tema i de traditionalistiska inläggen. Se speciellt Harry Hagberg samt Hilding Hagberg, *Ny Dag* 19/1972.

167. Se Bengt Broström, *Ny Dag* 38/1972 samt Bo Wallerstig, *Ny Dag* 41/1972.

168. "Förslag till ändringar i programförslaget, minoritetsförslag", s 5, Programmet 1972, *VPKs arkiv*.

169. Se t.ex. Harry Hagberg, *Ny Dag* 19/1972 samt Kenneth Muir, *Ny Dag* 33/1972.

170. Det var fr.a. Urban Karlsson, *Ny Dag* 18/1972 samt Rolf Bucht, *Ny Dag* 27/1972 som tog upp dessa tankegångar. Dieter Jakobik gav ett traditionalistiskt färgat stöd åt en 'antimonopolistisk folkfront' i *Ny Dag* 38/1972. Dessa idéer finns f.ö. utvecklade av ett till det franska kommunistpartiet knutet författarkollektiv i *Traité marxiste d'économie politique*. Se även Moskva-deklarationen 1969, ss 26-28.

171. För rådkommunistiska inlägg, se Marie-Louise Eriksson, *Ny Dag* 36/1972 samt Faj Arvidsson, *Ny Dag* 44/1972. För vänsteroppositionellt orienterade inlägg, se Lars Bergquist, *Ny Dag* 39/1972 samt Werner Fredriksson/Hadar Sandberg, *Ny Dag* 40/1972.

172. Se särskilt Lars Herlitz, *Ny Dag* 19/1972, Jörn Svensson *Ny Dag* 30/1972 samt Ingvar Johansson, *Ny Dag* 42/1972. Se även några senare kommentarer i frågan om ett antimonopolistiskt stadium: Lars Herlitz: "VPKs strategi", *Socialistisk Debatt* 30 (1977) ss 78-82 samt Göran Therborn: "Socialism och demokrati", *Socialistisk Debatt* 30 (1977), s 63.

173. Se Alf Löwenborg, *Ny Dag* 40/1972 samt Hilding Hagberg, *Ny Dag* 44/1972.

174. Se *VPK kongress* 72, s 194. Se även Principprogrammet, motioner A1-A25 med partistyrelsens yttrande. Programmet 1972, *VPKs arkiv*. Motionerna till partistyrelsens förslag innehöll främst formella eller marginella innehållsliga ändringsförslag. Det var enbart vänstern som agerade motionsvis mot programmets grundläggande innehåll.

175. SKP 1953, s 8.

176. En genomgång av de kommunistiska småpartiernas historia finns i *Utanför systemet*.

Kapitel 3

1. Kautsky, s 1.

2. V I Lenin: "De ryska socialdemokraternas uppgifter", *Lenin: Vad bör göras?*, ss 16 f, 27.

3. Protokoll SKP 1921, s 160 f.

4. Se speciellt August Thalheimer: "Zum kommunistischen Programm", *Die Kommunistische Internationale* 23, ss 118-122. Se för övrigt *Materiälen zur Frage des Programms der Kommunistischen Internationale*.

5. *Protokoll des IV. Kongresses der Komintern*, s 405 f.

6. *Ibid.*, s 433.

7. *Ibid.*, s 441-448.

8. Se "Die Welthistorische Bedeutung des Programms der Komintern", *Die Kommunistische Internationale* heft 35/36 September 1928, ss 2173-2178.

9. SKP 1944: *Kommunisternas nya program*, s 7.

10. F.o.m. SKP 1944 finns det olika avsnitt som tar upp den internationella och den svenska situationen. SSV 1917 och SKP 1921 var universellt hållna, i princip giltiga för det kapitalistiska samhället i sin helhet. Förhållandet mellan internationellt och svenskt fördelar sig enligt följande i % av den totala textmassan: SKP 1944: 11/33, SKP 1953: 12/54, SKP 1961: 11/51, VPK 1967: 27/26, VPK 1972: 35/26. Skillnaden mellan de tre förra och de två senare programmen är markant.

11. Tablåen bygger på *Enderud*, s 270.

12. Detta avsnitt bygger på en frekvensundersökning av 136 grupptryck samt 463 ideologiska strukturuttryck i de kommunistiska programmen. Med grupptryck avses uttryck som refererar till någon form av socialt kollektiv. Med ideologiska strukturtryck avses uttryck som refererar till relationer mellan individer eller mellan individer och ting och som åtminstone i något program är emotivt värdeladdat (se *Stevenson*, ss 37-62 för en diskussion och definition av 'emotive meaning').

13. För en mer generell definition av dessa begrepp, se *Wiberg*, ss 182-186. Marginalisering kan härvid ses som ett specialfall av splittring.

14. Avsnittet bygger på en genomgång av borgerlig och socialdemokratisk press under hela perioden. Det socialdemokratiska partiets och de borgerliga partiernas partitidskrifter har gått igenom systematiskt, men

någon kommentar till något kommunistiskt program har inte stått att finna. Genomgången av partianknuten dagspress har koncentrerats till perioden mellan programförslagens publicering och fastställandet av det slutgiltiga programmet samt strax därefter. I allmänhet återfinns kommentarerna omedelbart efter publiceringen av ett programförslag. Endast 1 - 2 av de största dagstidningarna för varje parti har systematiskt gått igenom. Slutligen har Skytteanums klipparkiv samt VPKs klippssamlingar anlitats.

15. I DN 30.3.1921 talade man i en ledare om programmet som Zeth Höglunds "tautologiskt ansvälda katederrevolution".

16. *Socialdemokraten* 24.5.1943.

17. *Socialdemokraten* 27.6.1943.

18. *Kulturfront* 1/1944, s 20.

19. *Östergötlands Folkblad* 5.2.1953.

20. *Arbetartidningen* 1.2.1953.

21. *Norrländska Socialdemokraten* 31.1.1953.

22. *Ny Tid* 11.2. 1953.

23. *Expressen* 10.2.1953.

24. *GHT* 10.2.1953.

25. *SvD* 2.2.1953.

26. *Norrköpings Tidningar* 14.2. 1953.

27. Se t.ex. *Arbetet* 2.2.1967 och *Helsingborgs Dagblad* 2.2.1967.

28. I t.ex. *Expressen* 8.5.1967 menade Daniel Tarschys att programmet var helt taktiskt och hänvisade till ett brev som Lenin skrev till Alexandra Kollontaj, där Lenin argumenterade för att man vid organiseringen av svenska vänstergrupper skulle ta med så mycket som möjligt av socialistiska idéer för att kunna dra till sig så många som möjligt från socialdemokratien.

29. "Tre lärdomar av VPKs kongress", *Klasskampen* 6/1972, ss 6-8.

30. "VPK:s programdebatt - nytt vin i gamla läglar", *Mullvarden* 10/1972, ss 7, 10.

31. Ledare, i *Kommunist* 9-11/1972, s 3 samt "VPK på marsch mot vänster?" a.a., ss 4-32.

32. Bo Gustafsson: "VPK:s nya programförslag", *Marxistiskt Forum* 2-3/1972, ss 13-19.

33. A. F-d: "Inlägg i diskussionen om VPKs nya programförslag", *Marxistiskt*

Forum 4/1972, s 32 samt Bo Gustafsson: "Svar", ss 32-34.

34. Bo Gustafsson: "Ett halvfärdigt program", *Marxistiskt Forum* 5/1972, ss 10-21. Gustafsson citerar ur VPK-vänsterns kritik av programmet, främst sådana inlägg som för fram synpunkter som ligger nära KFML:s.

35. Inläggen fördelade sig enligt följande: socialdemokratiska 12, borgerliga 19 (Fp 2, C 1, M 4, borg/lib 12), AB Pressutklipp, Programmet 1972, *VPKs arkiv*. Ett inlägg som avviker från de annars ganska enstämmiga inläggen utgörs av *SvD* 28.2.1972. Man menade att vänstervridningen inom VPK berodde på att man ville attrahera den socialdemokratiska vänstern. Den yttersta vänstern stod så långt till vänster att den inte kunde attraheras av programförslaget. Det var ett inlägg i linje med en propagandistisk tradition inom högerströrelsen som likställer socialdemokraterna eller delar av dem med kommunisterna.

Kapitel 4

1. Se Johan Galtung: "Imperialismen - strukturell teori", *Internationella studier* 8/1972. Begreppen Centrum och Periferi används här på samma sätt som hos Galtung.

2. Se Det befästa *fattighuset*, s 8.

3. Se *Balabanoff*, s 18.

4. *Vennerström*, s 9 f.

5. SSV 1917, s 30.

6. Se RKP 1919, ss 39-41.

7. Komintern 1928, s 13.

8. Komintern 1928, s 68 f.

9. SKP 1944: *Hagberg*, s 40.

10. SKP 1953, s 4.

11. SKP 1961, s 94.

12. SUKP 1961, s 30.

13. SUKP 1961, s 23.

14. SUKP 1961, s 41.

15. SUKP 1961, s 44.

16. Se *Gorz* 1965 och 1968.

17. Se *Samling vänster i svensk politisk* 1967, s 20.

18. SF 1963, s 13.

19. SAP 1911, s 150.

20. Komintern 1928, s 12.

21. *Dimitrov*, s 9 f.

22. KP: "Om städernas mellanskikt",

Kommunistisk tidskrift 1936, s 106.

23. Ibid., s 108.

24. Ibid., s 110.

25. *Hermansson* 1943, s 10.

26. SKP 1944: *Kommunisterna nya program*, s 11.

27. Nils Holmberg: "Mellanskiktens problem", *Vårt handlingsprogram* 1946, s 4.

28. Ibid., s 18.

29. SKP 1953, s 4.

30. SKP 1961, s 92.

31. *Nutid Framtid*, s 95.

32. Ibid., ss 96-100.

33. Uttrycket 'de femton familjerna' förekom 1964 som ett tillägg till SKP 1961: "För vidgat folkstyre – mot storfinansen", *De politiska partiernas program*, s 147. Det grundades i sin tur på C H Hermanssons utredningar om monopolkapitalet i Sverige: *Det monopolkapitalistiska Sverige* (1943), *Koncentration och storföretag* (1959) samt *Monopol och storfinsans* (1962).

34. *Svensson* 1969, s 192.

35. VPK 1972, s 207.

36. *Hermansson* 1971, s 208.

37. *Lenin* 1970, s 15.

38. Ibid., s 23 f.

39. Ibid., ss 176-215.

40. Zimmerwald 1919, s 270.

41. SKP 1921, a 7.

42. *Hermansson* 1943, s 98.

43. SKP 1944: *Hagberg*, s 27.

44. SKP 1953, s 4.

45. SKP 1953, s 5.

46. *Nutid Framtid*, s 149.

47. Ibid., s 150.

48. SKP 1961, s 93.

49. SF 1968, s 7 f.

50. VPK 1967, s 33.

51. VPK 1967, s 36.

52. VPK 1972, s 197.

53. Se VPK 1972, ss 210-212 samt Jörn Svensson: "Marxismen-leninismens statsteori", *Socialistisk Debatt* 1 (u.å.) [1971], ss 7-15.

54. Se *Svensson* 1969, s 155.

55. SAP 1911, s 152.

56. SSV 1917, s 102.

57. Protokoll SSV 1917, s 69.

58. Z Höglund: "Krisen inom arbetarrörelsen. Rättning vänster!", *Storklockan*, december 1908.

59. *Storklockan* 25.11, 2.12 och 16.12.1911.

60. *Lindhagen*: Vad vill det nya partiet?, ss 7-12.

61. Protokoll SSV 1917, s 64.

62. Ibid., ss 65-68.

63. *Carleson* recenserades av Z Höglund i *Storklockan* 28.9.1918. Han skriver att Carleson har lånat åtskilligt av Michels, men den är dock "fullt självständigt genomförd". Höglund nämner i detta sammanhang de förhållanden inom SAP som han kritiserat under en tioårsperiod: valordningen till kongresserna, förstakammar-makt åt partistyrelsen, Brantings monarkism inom partiet, riksdagsgruppen som en stat i staten, att arbetartidningarna undandras massornas inflytande.

64. *Carleson*, s 12 f.

65. FKP 1918, s 15.

66. Se *Lukacs*, ss 43-60 samt *Basmakov*, ss 23-34.

67. *Luxemburg*, s 66.

68. Spartakus 1918, s 438.

69. Z Höglund: "Partikongressen", *Zimmerwald* 4/1921, ss 145-154.

70. Protokoll SKP 1921, s 34.

71. SKP 1921, s 10.

72. Protokoll SKP 1921, s 120.

73. Se Gunnar Olofsson: "Analysen av socialdemokratiska partier", i *Statsvetenskaplig tidskrift* 4/1977, s 288.

74. *Linderot* 1949, ss 55-71, ursprungligen publicerade i *Norrskensflamman* i juni 1924.

75. *Dimitrov*, s 82 f.

76. SKP 1953, s 9.

77. Se *Nutid Framtid*, ss 120, 127-129.

78. *Gorz* 1968, ss 88 f, 124 f, samt SF 1968, ss 11, 14.

79. VPK 1972, s 197.

80. *Svensson* 1977, s 303.

81. Lars Herlitz: "Parti, arbetarrörelse, socialism", *Socialistisk Debatt* 1, (u.å.) [1971], s 22.

82. V I Lenin: "Opportunismen och den andra Internationalens undergång", *Zimmerwald*, provnummer 1918, ss 9-20.

83. Se "Villkor för anslutning till kommunistiska Internationalen", *Röda Häftet* 6/7, s 63.

84. *Dimitrov*, ss 103-106.

85. Ibid., s 53 f.

86. Ibid., s 86.

87. SKP 1944: *Hagberg*, ss 33-36.

88. Ibid., s 35.
89. VPK Kongresshandlingar, 12:e kongressen, vol 2, *VPKs arkiv*.
90. *Svenska valprogram 1902–1952*, vol 2.
91. Se Sven Linderots tal vid 12:e partikongressen 6-9.5.1944, pärm A 1944 2, *VPKs arkiv*.
92. Se Protokoll från partistyrrelsemötet 28-30.11.1950, pärm A 1950 1 c, *VPKs arkiv*.
93. *Revolt* 3/1960, s 6.
94. "Kongressens betydelse", *Vår Tid* 1/1956, s 1 f.
95. *Nutid Framtid*, s 162.
96. SÜKP 1961, s 50 f.
97. SF 1968, ss 15, 18.
98. VPK 1972, s 212. Se också *Socialistisk Debatt* 4 (1972), s 7.
99. SAP 1888, s 142.
100. Se speciellt Protokoll från Socialdemokratiska arbetarpartiets partistyrrelse den 12-15 januari 1911, *Arbetarrörelsens arkiv*. Se också Lars Björlin: "Jordfrågan i svensk arbetarrörelse", *Arbetarrörelsens årsbok 1974*, ss 98-111.
101. FKP 1918, s 40.
102. Se Grigorij Zinovjev: "Leninismen", *Stalin mot Trotskij*, s 125.
103. *Folkets Dagblad Politiken* 26.3.1921.
104. *Dimitrov*, s 37 f.
105. *Linderot* 1943, s 165 f.
106. SKP 1944, s 7.
107. Se särskilt Nils Holmberg: "Melanskiktens problem", *Vårt handlingsprogram*, ss 3-19.
108. SKP 1953, s 8.
109. *Nutid Framtid*, s 158.
110. Ibid., s 117.
111. Ibid., s 81.
112. VPK 1972, s 208.
113. VPK 1972, s 216 f.
114. *Vännerström*, s 17.
115. Protokoll SSV 1919, s 39.
116. Protokoll SSV 1918, s 64 f. Z Höglund kallade resolutionen "ett hermafroditiskt, tvåkönat mellanting", s 65.
117. Protokoll SSV 1919, s 68.
118. *Lenin* 1956, s 429.
119. RKP 1919, s 40.
120. *Öjelund*, s 94.
121. Ibid., s 107.
122. Protokoll SKP 1921, s 57.
123. *Dimitrov*, s 73.
124. SKP 1944: *Hagberg*, s 32.
125. *Vårt handlingsprogram 1946*, Linderot, s 24.
126. Protokoll från partistyrrelsemötet 28-30.11.1950, pärm A 1950, 1 c, *VPKs arkiv*.
127. SKP 1953, s 8.
128. *Nutid Framtid*, s 145.
129. SKP 1961, s 91.
130. SKP 1961, s 99.
131. Se *Holmberg*, s 55-63.
132. *Gorz* 1968, s 58. Se också SF 1968, ss 14-21.
133. *Samling vänster i svensk politik* 1967, s 26.
134. *Makten åt folket* 1969, s 41 f.
135. Ibid., s 57.
136. Lars Herlitz: "Parti, arbetarrörelse, socialism", *Socialistisk Debatt* 1 (u.å.) [1971], s 21.
137. Lars Herlitz: "Programkommissionens rapport till partistyrrelsen", *Socialistisk Debatt* 4 (1972), s 7.
138. VPK 1972, s 219.
139. Det är ett återkommande tema i de traditionalistiska inläggen. Se speciellt Harry Hagberg *Ny Dag* 19/1972 samt Hilding Hagberg a.a.
140. VPK 1972, s 221.
141. *Svensson* 1977, s 17-43.
142. *Marx*, s 32.
143. SAP 1911, s 151.
144. *Vännerström*, s 13.
145. Ibid., s 17.
146. FKP 1918, s 43.
147. *Zimmerwald*, provnummer 1918, ss 44 f.
148. Z Höglund: "Den kommunistiska internationalen", *Zimmerwald* 1919, ss 287 ff.
149. Protokoll SSV 1919, ss 38-40.
150. Humanistiskt Manifest 1919, s 185.
151. Berättelse SSV 1920, s 50.
152. "Villkor för anslutning till Kommunistiska Internationalen", *Röda Häftan* 6/7, s 64.
153. C A Nyströms m.fl. förslag till en proletariats diktaturperiod finns i Protokoll SKP 1921, ss 55 ff. Ströms m.fl. förslag till en proletariats diktaturperiod publicerades i *Folkets Dagblad Politiken* 26.3.1921.
154. Protokoll SKP 1921, s 47 f.
155. Ibid., s 48.

156. *Lenin* 1970, s 48.
157. Komintern 1928: KPD-förslag till Kominternprogram 1924, s 140.
158. *Z Höglund*: Proletär diktatur och borgerlig demokrati, s 21.
159. *Dimitrov*, s 107 f.
160. *Mao-tse-tung*: "On New Democracy", Selected Works, part 3, s 118 f.
161. Se *Johnson*, s 21, not 20. Författaren nämner en referens från juni 1943, där uttrycket 'folkdemokrati' använts. Se också Eugen Varga: "Demokrati av ny typ", *Vår Tid* 7/1947, s 13, not 1.
162. *Johnson*, s 13.
163. Wladyslaw Gomulka-Wieslaw: "Folkdemokratin i Polen", *Vår Tid* 3/1947, ss 14-19.
164. Eugen Varga: "Demokrati av ny typ", *Vår Tid* 7/1947, s 13. Folkdemokratin som en form av proletariats diktatur var något som man talade om först i slutet av 1950-talet, se SUKP 1961, s 19. Se även Set Persson: "Till frågan om borgerlig eller proletär demokrati", *Vår Tid* 10/1950, s 4 f. Han ser där folkdemokratin som "en i utveckling stadd form av proletariats diktatur".
165. SKP 1944, s 7.
166. Tal av Sven Linderot inför möte med Arbetsutskottet och Programkommissionen 23.1.1944, pärm A 1944 1, *VPKs arkiv*.
167. SKP 1953: Förslag till program för SKP, s 5 f.
168. SKP 1953, s 8.
169. Se "Partiets nya program. Kamrat C H Hermanssons referat på SKPs 16:e kongress", *Vår Tid* 4-5/1953, s 30 samt Protokoll från AU-möte 10.4. 1953, *VPKs arkiv*.
170. *Nutid Framtid*, ss 149-152.
171. SKP 1961, s 97.
172. Se SUKP 1961, s 19 f.
173. Se *Tarschys*, ss 47-87.
174. SSV 1917, s 30 f.
175. *Carleson*, s 12 f.
176. *Oljelund*, s 109.
177. *Ibid.*, s 110.
178. Se Humanistiskt Manifest 1919.
179. SKP 1921, s 9.
180. SKP 1921, s 10.
181. Se Gunnar Öhman: "Striden mot opportunisten", i Sven Linderot et al: *Mellan världskrigen*, s 134 f samt *Zennström*, ss 45, 49.
182. FKP 1918, s 43.
183. *Lenin* 1970, s 131 f.
184. Komintern 1928: KPD-förslag till Kominternprogram 1924, s 142.
185. Komintern 1928, s 3.
186. Se *Tarschys*, ss 149-156.
187. SKP 1944: *Hagberg*, s 52 f.
188. VPK 1967, s 38.
189. SUKP 1961, s 59.
190. VPK 1972, s 227. Se också *Svensson* 1977, ss 226-231.
191. Det befästa *fattighuset*, s 126.
192. *Ibid.*, s 128.
193. *I kampens tecken* 1924, s 68.
194. Kommunistisk Tidskrift 1/1928, s 8 f.
195. Kommunistisk Tidskrift 10-12/1929, s 2 f.
196. Se t.ex. Komintern 1928, ss 91-100.
197. Se *Hermansson* 1943, s 115 f.
198. SKP 1944, s 6 f.
199. *Nutid Framtid*, s 161 f.
200. Protokoll från partistyrelsesmöte 28-30.11.1950, pärm A 1950 c, *VPKs arkiv*.
201. Vårt *handlingsprogram* 1946, *Hermansson*, s 3 f.
202. SKP 1953, s 7.
203. SKP 1953, s 9.
204. *Lager*, s 157.
205. Se *Hermansson* 1974, ss 15-22.
206. Se *Nutid Framtid*, ss 157-160.
207. *Ibid.*, s 162.
208. Se *Hermansson* 1965, s 32.
209. Se SF 1968, ss 3, 28-31.
210. VPK 1972, s 202.
211. *Svensson* 1977, ss 231-237.

Kapitel 5

1. Se *Pannekoek*, ss 28-33, 42-47, 86-92.
2. *Ibid.*, s 43.
3. Se *Sparring*, s 24 f.
4. Se *Rydenfeldt*, s 341.
5. Ralf Helenius: "Partiideologins kvalitet", *Statsvetenskaplig tidskrift* 1/1970, ss 44 f.
6. *Molin*, s 146.
7. Se *Isberg et al*, ss 4-8.
8. Se *Claudin*, del 2, särskilt ss 100-151.

Referenser

(Understrykna ord markerar att de utgör uppslagsord i kartoteket i Lunds universitetsbibliotek.)

1. Kronologisk förteckning över program

(A refererar till förslag och förarbeten till programmen, B till slutversionen. Programförkortningarna refererar till slutversionen.)

Det kommunistiska manifestet 1848

Karl Marx och Friedrich Engels: Det kommunistiska manifestet, Stockholm 1968.

Saxiska folkpartiets program 1866

Programm der sächsischen Volkspartei, Chemnitz 1866, *Deutsche Parteiprogramme*, s 307.

ADAV 1867

Grundzüge der Bestrebungen des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereines, 1867, *Deutsche Parteiprogramme*, s 308 f.

Eisenach-programmet 1869

Das Eisenacher Programm der Socialdemokratischen Arbeiterpartei, 1869, *Deutsche Parteiprogramme*, s 311 f.

SAP 1888

Program, antaget på sydsvenska arbetarkommissionen i Malmö i januari 1888, *Från Palm till Palme*, s 142 f.

Erfurtprogrammet 1891

Das Erfurter Programm 1891, *Deutsche Parteiprogramme*, ss 349-353.

SAP 1897

Program för Sverges Socialdemokratiska Arbetareparti 1897, *Från Palm till Palme*, ss 144-147.

RSDAP 1903

Rysslands Socialdemokratiska Arbetarepartis program 1903, *Bäckström*, ss 77-82.

SAP 1911

Program för Sverges Socialdemokratiska Arbetareparti 1911, *Från Palm till Palme*, ss 150-155.

SSV 1917

A. Förslag till Socialdemokratiska vänsterpartiets program 1917, *Protokoll vid Socialdemokratiska vänsterns konstituerande kongress i Stockholm 13-16 maj 1917*, ss 29-35, 64-69.

B. Sverges socialdemokratiska vänsterpartis allmänna grundsatser och program, antagna vid Socialdemokratiska vänsterns konstituerande kongress 13-16 maj 1917, *Sol och jord* 1/1920. I noterna har det refererats till A. Skillnaderna mellan A och B är helt obetydliga.

FKP 1918

Finlands kommunistiska partis principförklaring, *Vad vill Finlands kommunistiska parti?* Stockholm 1919, ss 40-46.

Spartakus-programmet 1918

Programm des Spartakusbundes: "Was will der Spartakusbund?" Oktober 1918, *Deutsche Parteiprogramme*, ss 430-439.

Humanistiskt Manifest 1919

Carl Lindhagen: Humanismen. En ny politik, byggd på gamla sanningar. Stockholm 1942, ss 183-190. Manifestet publicerades i januari 1919. Även i *Oljelund*, ss 115-120.

RKP 1919

A. Lenins programförslag 1917, *Bäckström*, ss 74-78.

B. Karl Radek: Das Programm der Kommunistischen Partei Russlands (Bolschewiki). Angenommen auf den 8. Parteikongress (18. bis 27 März 1919). Zürich 1920.

USPD 1919

Aktionsprogramm der Unabhängigen Sozialdemokratischen Partei Deutschlands und Resolution zur Internationale, December 1919, *Deutsche Parteiprogramme*, ss 445-449.

KAPD 1920

Tysklands kommunistiska arbetarpartis program 1920, *Internationell arbetarkamp*, 2/1973, ss 21-30.

SAP 1920

Program för Sverges Socialdemokratiska Arbetareparti 1920, *Från Palm till Palme*, ss 155-160.

SKP 1921

A. Förslag till Sverges kommunistiska partis program 1921, *Protokoll fört vid Sverges socialdemokratiska vänsterpartis fjärde kongress* och Sverges kommunistiska partis första kongress i Viktoriasalen i Stockholm den 25-29 mars 1921, ss 106-111.

B. "Kommunistiska partiets program", *Berättelse* över Sverges kommunistiska partis verksamhet 1921, ss 6-13.

Komintern 1928

A1. KPD-förslag till Kominternprogram 1924: Programm der Kommunistischen Partei Deutschlands (sektion der Kommunistischen Internationale). Entwurf, *Die Kommunistische Internationale* nr 23, ss 122-142.

A2. Nikolaj Bucharins förslag till Kominternprogram 1924: Programm der Kommunistischen Internationale (Entwurf), *Materialen zur Frage des Programms der Kommunistischen Internationale*, ss 74-94.

B. *Kominterns program och stadgar*, antaget av Kommunistiska Internationalens VI Världskongress i Moskva den 29 augusti och 1 september 1928. Stockholm 1971.

VSP 1940

Vänstersocialistiska partiets program 1940, *Arbetarposten* 1 november 1940. Även

publicerat i *Vad vill vänstersocialisterna?* Göteborg 1947.

SSP 1941

Principdeklaration, antagen vid Socialistiska partiets 11:e kongress i Stockholm 15-16 november 1941, Socialistiska partiet, *Arbetarrörelsens arkiv*. Även publicerad i *Svenska socialistiska partiet*. Stockholm 1944.

SKP 1944

A1. Förslag till grundval för diskussion om program för ett marxistiskt enhetsparti, *Ny Dag* 8.7.1943.

A2. Riktlinjer för en programdebatt (1:a förslag), SKP 1943, Rikskonferensen, *Handlingar Vol 16, VPKs arkiv*.

A3. *Kommunisternas nya program*. Programkommissionens förslag. Dagspolitik 19. Stockholm 1944.

B. "Grundsatser för Sveriges kommunistiska parti, antagna av SKPs tolfte kongress", Vårt program. Med kommentarer av Hilding Hagberg. Stockholm 1944, ss 5-7.

SAP 1944

Program för Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti 1944, *Från Palm till Palme*, ss 160-169.

EKP 1951

Englands kommunistiska partis program 1951: "Englands väg till socialismen", *För varaktig fred, för folkdemokrati* 5/1951 samt *Vår Tid* 7/1951.

SKP 1953

A1. Programkommissionens förslag till handlingsprogram: För fred och folkstyre, Sveriges väg till socialismen, bilaga till Protokoll från Centralkommittén 7-8.9.1951, *VPKs arkiv*.

A2. "Sveriges väg till socialismen. Förslag till program för Sveriges kommunistiska parti", *Vår Tid* 1/1953, ss 1-9.

B. "Sveriges väg till socialismen, Sveriges kommunistiska partis program antaget av 16:e partikongressen 3-6 april 1953", *Vår Tid* 4-5/1953, ss 3-10.

SKA 1956

"Marx' och Lenins väg. Program för Sveriges kommunistiska arbetareförbund", *Revolt* 2/1963. Programmet antogs i juni 1956.

Moskvadeklarationen 1957

Erklärung der Beratung von Vertretern der kommunistischen und Arbeiterparteien der sozialistischen Länder (vom 14. bis 16 November 1957 in Moskau), *Kommunistischen Grundsatzserklärungen 1957-1971*, F Schrenk (hrsg), Köln 1972, ss 15-32. Även publicerat i *Vår Tid* 10/1957, ss 372-384.

Moskvadeklarationen 1960

Erklärung der Beratung von Vertretern der kommunistischen und Arbeiterparteien der sozialistischen Länder (November 1960 in Moskau), *Kommunistischen Grundsatzserklärungen 1957-1971*, F Schenk (hrsg), Köln 1972, ss 86-131.

SAP 1960

Program för Sveriges Socialdemokratiska Arbetarparti 1960, *Från Palm till Palme*, ss 169-185.

SUKP 1961

A. *Förslag till program och stadgar för Sovjetunionens kommunistiska parti*. Sovjetunionens informationsbyrå, Stockholm 1961.

B. *Program för Sovjetunionens kommunistiska parti*. Sovjetunionens informationsbyrå, Stockholm 1961.

SKP 1961

A. Förslag till programuttalande för Sveriges kommunistiska parti, *Vår Tid* 6/1960, ss 212-219.

B. "Programförklaring", *Inledningar och beslut vid Sveriges kommunistiska partis 19:e kongress* 5-8 januari 1961, ss 91-101.

SF 1963

Principprogram för Socialistisk Folkeparti. Vedtaget af partiets 3. kongres i oktober 1963. U.o. 1980.

VPK 1967

A1. Bo Gustafsson: Förslag till grundsatser för SKP; Harry Hagberg: Skiss till parti-programmets avsnitt om "Principer och målsättningar"; P O Zennström: Skiss till programteser, samtliga i Programkommissionens material 1966 F 11, vol 23, *VPKs arkiv*.

A2. Lars Herlitz: Vägen till socialismen samt Utkast till de centrala programavsnitten i a.a., *VPKs arkiv*.

A3. "Socialistiskt alternativ, Förslag till nytt principprogram för SKP", *Socialistisk Debatt* 1/1967, ss 34-55.

B. "Socialistiskt alternativ. Program antaget av Vänsterpartiet kommunisternas (SKP) 21:a kongress 13-16 maj 1967", *Samling vänster i svensk politik*, ss 28-57.

SF 1968

Program för Socialistiska förbundet. Stockholm 1968.

Moskvadeklarationen 1969

Uppgifterna i kampen mot imperialismen på den nuvarande etappen och kommunist- och arbetarpartiernas, alla anti-imperialistiska krafterns aktionsenhet. Huvuddokument antaget i Moskva den 17 juni 1969 av kommunist- och arbetarpartiernas internationella konferens, *Dokument från de kommunistiska partiernas konferens i Moskva* 1969, ss 6-43.

KFML 1970

Vad vill KFML? Uppsala 1970.

VPK 1972

A1. Partiprogram för VPK, Programkommissionens förslag, *Socialistisk Debatt* 4 (1972), ss 11-21.

A2. Partiprogram för VPK. Partistyrelsens förslag, *Ny Dag* 30.6.1972.

B. "Partiprogram för VPK. Antaget på 23:e partikongressen 26-29 oktober 1972", *VPK kongress* 72, ss 186-228.

FK 1973

Dokument från Förbundet Kommunisters 1:a kongress. Lund 1973.

SAP 1975

Partiprogram och stadgar. Fastställda av 1975 års partikongress. Borås 1975.

RMF/KAF/KAP 1975/77

Fjärde Internationalen 2-3/1975 (Resolution från RMF/KAFs femte kongress

1975) samt *Fjärde Internationalen* 4-5/1977 (Huvudresolution från KAFs VI kongress).

KPML(r) 1977

Det kommunistiska partiets program. Antaget vid KPML(r)s femte kongress 28-31 december 1977. Göteborg 1977.

APK 1977

Program för Arbetarpartiet Kommunisterna, Göteborg 1978.

SKP 1980

Politiskt program. Antaget vid Sveriges kommunistiska partis tredje kongress 1980. U.o.u.å.

2. Kronologisk förteckning över kongressmaterial, verksamhetsberättelser, m.m.

Protokoll über die Verhandlungen des Gründungs-Parteitages der USPD (6-8.4 1917 in Gotha), E Eichhorn (hrsg). Berlin 1921.

Protokoll SSV 1917: *Protokoll* fört vid Socialdemokratiska vänsterns konstituerande kongress i Stockholm 13-16 maj 1917. Stockholm 1918.

Berättelse över *Socialdemokratiska vänsterpartiets* verksamhet 1917. Stockholm 1918.

Protokoll SSV 1918: *Protokoll* fört vid Sverges socialdemokratiska vänsterpartis andra kongress i Stockholm 2-4 juni 1918. Stockholm 1918.

Protokoll SSV 1919: *Protokoll* fört vid Sverges socialdemokratiska vänsterpartis tredje kongress i Stockholm 12-16 juni 1919. Stockholm 1919.

Berättelse över Socialdemokratiska vänsterpartiets verksamhet 1919. Stockholm 1919.

Berättelse över Socialdemokratiska vänsterpartiets verksamhet 1920. Stockholm 1921.

Protokoll SKP 1921: *Protokoll* fört vid Sverges socialdemokratiska vänsterpartis fjärde kongress och Sverges kommunistiska partis första kongress i Stockholm 25-29 mars 1921. Stockholm 1921.

Berättelse över Sverges kommunistiska partis verksamhet 1921. Stockholm 1922.

Protokoll des IV. Kongresses der *Kommunistischen Internationale* 5 nov – 5 dec 1922. Hamburg 1923.

Protokoll des V. Kongresses der *Kommunistischen Internationale* 17 Juni – 8 Juli 1924, Band II. Hamburg 1925.

I kampens tecken. Förhandlingar och beslut vid Sverges kommunistiska partis (Sektion av Kommunistiska Internationalen) sjätte kongress 22-24 november 1924. Stockholm 1925. (Kilbomsgruppens kongress).

Protokoll fört vid Sverges kommunistiska partis sjätte (tredje) kongress i Södra Folkets Hus i Stockholm den 6-7 september 1924. Stockholm 1925. (Höglundsgruppens kongress).

Protokoll der 15. Parteitag der kommunistischen Partei der UdSSR. Hamburg/Berlin 1927.

Protokoll des VI. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale Juli-September 1928, vol 4. Hamburg 1928.

Kominterns sjätte kongress. Beslut och resolutioner. Stockholm 1929.

Leninismen åt arbetarklassen. Programmatiska riktlinjer för Sverges kommunistiska partis verksamhet. Protokoll över förhandlingar och beslut vid Sverges kommunistiska partis åttonde kongress 16-18 november 1929. Stockholm 1930. (Den Kominternanslutna majoritetens första kongress).

Vad Sverges kommunistiska parti vill. Protokoll över förhandlingar och beslut vid Sverges Kommunistiska Partis nionde kongress i Folkets Hus, Stockholm 14-16 maj 1932. (Den Kominternuteslutna majoritetens andra kongress).

Enhetsfront. Beslut och riktlinjer från kommunistiska partiets centralkommittés plenum den 12-13 januari 1935. Stockholm 1935.

Socialistiska Partiets Politiska Aktionsprogram. Stockholm 1935.

Vårt *handlingsprogram*: Inledningsföredrag på Sverges kommunistiska partis 13:e kongress 18-21 maj 1946. Stockholm 1946.

Sveriges kommunistiska parti: 19:e kongressen. *Inledning*ar och beslut vid Sveriges kommunistiska partis 19:e kongress 5-8 januari 1961. Stockholm 1961.

För vidgat folkstyre – mot storfinansen. *Inledning*ar och beslut vid Sveriges kommunistiska partis 20:e kongress 3-6 januari 1964. Stockholm 1964.

Samling vänster i svensk politik. Material från Vänsterpartiets kommunisternas (Sveriges kommunistiska parti) 21:a kongress 13-16 maj 1967. Göteborg 1967.

Makten åt folket. Vänsterpartiet kommunisternas 22:a kongress 19-21 september 1969. Stockholm 1969.

VPK kongress 72. Vänsterpartiet kommunisternas 23:e kongress 26-29 oktober 1972. Göteborg 1972.

3. Otryckta källor

Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm

1. Socialdemokratiska partistyrelsens protokoll 1911.
2. Socialistiska partiet 1929–1941: kongressmaterial, AU-protokoll, CK-protokoll.
3. Sverges kommunistiska parti 1921–1929: kongressmaterial, AU-protokoll, CK-protokoll.
4. Albin Ström: biografi.

Vänsterpartiet Kommunisternas arkiv, Stockholm

1. Arbetsutskottets/Verkställande utskottets protokoll 1929–1972.

2. Centralkommitténs/Partistyrelsens protokoll 1929–1972.
3. Kongressprotokoll och andra kongresshandlingar.
4. Programkommissionsmaterial 1943–1972.
5. Rapporter till och från distrikten.
6. Rikskonferensen 1943: protokoll och material.
7. Utkast till tal, manuskript och skrivelser.

4. Tryckta källor

4.1. Käll- och dokumentpublikationer

- Balabanoff*, Angelica: Die Zimmerwalder Bewegung 1914–1919. Leipzig 1928.
Bäckström, Knut: Socialismens programfrågor. Stockholm 1943.
The Communist International, J Degras (ed), vol II och III. London 1960, 1965.
Deutsche Parteiprogramme, W Mommsen (hrsg). München 1960.
Dokument från de kommunistiska partiernas konferens i Moskva 1969: Arbetsmaterial, Vår Tid – Spartakus 2: 1. Teckomatorp 1975.
Från Palm till Palme, B Ahlsén et al (red). Stockholm 1972.
Komintern om svenska frågan. En dokumentsamling 1921–1929. Stockholm 1973.
Kommunistischen Grundsatzserklärungen 1957–1971, F Schrenk (hrsg). Köln 1972.
Materialen zur Frage des Programms der Kommunistischen Internationale. Hamburg 1924.
De politiska partiernas program, H Wieslander (red). Oskarshamn 1968.
Röda Häftan 6/7: Teser om den borgerliga demokratin, Internationalsens huvuduppgifter, villkor för anslutning till Kommunistiska Internationalen (21 teser) m.m. antagna på Kommunistiska Internationalens första världskongress 1919 och andra världskongress 1920. Halmstad 1970.
Svenska valprogram 1902–1952, vol 1-2, Sven-Olof Håkansson (red), Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet (stencil). Göteborg 1959.
Stalin mot Trotskij. "Den permanenta revolutionen" och "socialismen i ett land", G Procacci (red). Stockholm 1971.

4.2. Tidningar

- Arbetarposten
 Arbetartidningen
 Arbetet
 Dagens Nyheter
 Expressen
 Folkets Dagblad Politiken
 För varaktig fred, för folkdemokrati
 Göteborgs handels- och sjöfartstidning
 Helsingborgs Dagblad
 Norrköpings tidningar
 Norrländska Socialdemokraten
 Norrskensflamman
 Ny Dag
 Ny Tid
 Socialdemokraten
 Stormklockan
 Svenska Dagbladet
 Tidens Röst
 Tidsignal
 Trots Allt
 Östergötlands Folkblad

4.3. Tidskrifter

Clarté
Fjärde Internationalen
Die Internationale
Internationell arbetarkamp
Internationella studier
Internationell Revy
Kommunist
Die Kommunistische Internationale
Kommunistisk tidskrift
Kommunistiska meddelanden
Klasskampen
Kulturfront
Marxistiskt Forum
Mullvaden
Revolt
Socialistisk Debatt
Sol och jord
Statsvetenskaplig tidskrift
Vår Tid
Zenit
Zimmerwald

4.4. Samtida tryck

Carleson, C N, Makt och parti i modern organisation och politik. Stockholm 1918.
Dimitrov, Georgi, Enhetens och folkfrontens problem. Stockholm 1971.
Disposition för studiet av Kominterns program. Agit-Propmaterial, häfte 1. Stockholm 1930.
En ny vänster, Göran Therborn (red). Skara 1966.
Engelsk vänsterdebatt, Gunnar Olofsson, (red). Halmstad 1969.
Det befästa *fattighuset*, Z Höglund, H Sköld och F Ström (red). Stockholm 1913.
Gorz, André, Arbetarrörelsen i överflödets samhälle. Stockholm 1965.
–, Den svåra socialismen. Halmstad 1968.
Hagberg, Hilding, I Marx-Lenins anda. Stockholm 1968.
(Hermansson, C H) Lancet, Det monopolkapitalistiska Sverige. Stockholm 1943.
Hermansson, C H, För socialismen. Stockholm 1974.
–, Koncentration och storföretag. Stockholm 1959.
–, Monopol och storfinans. Stockholm 1962.
–, Monopol och storfinans – de femton familjerna. Stockholm 1971.
–, Vänsterns väg. Stockholm 1965.
Holmberg, Nils, Till kamp för Sveriges kommunistiska parti. Stockholm 1977 (1965).
Höglund, Z, Proletär diktatur och borgerlig demokrati. Stockholm 1925.
Kautsky, Karl, Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil. Stuttgart 1892.
Kilbom, Karl, Vad vill socialistiska partiet? Stockholm 1936.
Lager, Frithjof, Arbetarklassen och nationen. Stockholm 1955.
Landin, Sven, Uppbrott från stalinismen. Borås 1973.
Lenin, V.I., Staten och revolutionen. Surte 1970.
–, Vad bör göras? Uddevalla 1971.
–, Valda verk II. Moskva 1956.
Linderot, Sven, Bondefrågan i Sverige. Stockholm 1943.
–, Svensk arbetarrörelse i brytningstid. Stockholm 1949.
Lindhagen, Carl, Vad vill det nya partiet? Stockholm 1917.
Luxemburg, Rosa, Den ryska revolutionen. Stockholm 1968.
Malmsten, Karl, Frågor över det kommunistiska programmet. Stockholm 1925.

Marx, Karl, Kritik av Gotha-programmet. Stockholm 1975.
 Mao-tse-tung, Selected Works, Part III. New York 1954.
 Mellan världskrigen, Bidrag till SKP:s historia. Stockholm 1943.
 Modin, Uno, Under socialismens fana. Några blad ur Socialistiska partiets historia. Stockholm 1936.
 Nutid Framtid, Arbetarrörelsens programdebatt. Stockholm 1957.
 Oljelund, Ivan, Humanismen. Några synpunkter. Stockholm 1919.
 Sdjanov, A, Det internationella läget. Stockholm 1948.
 Stalin, Josef, Teori och praktik. Uddevalla 1967.
 Svensson, Jörn, Du skall ta ledningen och makten. Lund 1977.
 —, Korporatismen och den borgerliga klassdiktaturen. Budapest 1969.
Traité marxiste d'économie politique, Le capitalisme monopoliste d'Etat. Paris 1971.
 Trotsky, Lev, The Third International After Lenin. New York 1936.
 Vännerström, Ivar, Vad vill den socialdemokratiska vänstern? Stockholm 1916.
 Zennström, Per Olov, Bidrag till partihistoria, brev 1 och 2. Göteborg 1972.

4.5. Memoarer och minnesskrifter

Höglund, Gunhild, Moskva tur och retur. Stockholm 1960.
 Höglund, Zeth, Minnen i fackelsken, Del 2. Stockholm 1953.

4.6. Bearbetningar

Advances in Content Analysis. Karl-Erik Rosengren (ed). London 1981.
 Alsterdal, Alvar, Den nya vänstern. Stockholm 1963.
 Arbetarrörelsens årsbok 1974, Oskarshamn 1974.
 Basmanov, M I och Leibson, B M, Den revolutionära förtruppen. Moskva 1979.
 Borg, Olavi, Suomen puolueideologiat. Vammala 1964.
 Claudin, Fernando, Krisen i den kommunistiska rörelsen 1–2. Surte 1980.
 Enderud, Harald, Beslutningar i organisationer. København 1980.
 Från SKP till VPK. Sven E Olsson (red). Lund 1976.
 Hamrin, Harald, Between Bolshevism and Revisionism. The Italian Communist Party 1944–1947. Stockholm 1975.
 Helenius, Ralf, The Profile of Party Ideologies. Helsinki 1969.
 Hirdman, Yvonne, Sveriges kommunistiska parti 1939–1945. Uddevalla 1974.
 Isberg, Magnus et al, Partierna inför väljarna. Stockholm 1974.
 Johnson, A Ross, The Transformation of Communist Ideology. Cambridge, Mass. 1972.
 Josephson, Erland F, SKP och Komintern 1921–1924. Uppsala 1976.
 Kennerström, Bernt, Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–37. Kristianstad 1974.
 Lukacs, Georg, Lenins tankevärld. Örebro 1970.
 Mehnert, Klaus, Moskau und die neue Linke. Stuttgart 1973.
 Michels, Robert, Zur Sociologie des Parteiwesens. Leipzig 1911.
 Molin, Björn, Tjänstepensionsfrågan. Lund 1967.
 Olofsson, Gunnar, Mellan klass och stat. Kristianstad 1979.
 Pannekoek, Anton, Olika riktningar inom arbetarrörelsen. Stockholm 1909.
 Rydenfeldt, Sven, Kommunismen i Sverige. Kristianstad 1954.
 Seliger, Martin, Ideology and Politics. London 1976.
 Sparring, Åke, Från Höglund till Hermansson. Om revisionismen i Sveriges kommunistiska parti. Stockholm 1967.
 Stevenson, Charles, Ethics and Language. New Haven 1965.
 Studier i finländsk politik. Jan-Magnus Jansson (red). Falkenberg 1968.
 Tarschys, Daniel, Beyond the State. Uddevalla 1972.
 Therborn, Göran, Vad gör den härskande klassen när den härskar? Stockholm 1980.
 Tingsten, Herbert, Den svenska socialdemokratins idéutveckling 1–2. Stockholm 1967 (1941).

Utanför systemet, Sören Wibe (red), U.o. 1978.

Wiberg, Håkan, Konfliktteori och fredsforskning. Stockholm 1976.

Förkortningar

APK	Arbetarpartiet Kommunisterna
AU	Arbetsutskott
CK	Centralkommitté
EKP	Englands kommunistiska parti
FK	Förbundet kommunist
FKP	Finlands kommunistiska parti
KAPD	Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands
KFML/SKP	Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna/Sveriges kommunistiska parti
KFML(r)/KPML(r)	Kommunistiska förbundet/partiet marxist-leninisterna (revolutionärerna)
KKP	Kinas kommunistiska parti
Komintern	Kommunistiska eller Tredje Internationalen
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands
NEP	Ny ekonomisk politik
PCI	Partito Comunista Italiano
PK	Programkommissionen
POUM	Partido obrero de unificacion marxista
RKP	Rysslands kommunistiska parti
RMF/KAF/KAP	Revolutionära marxisters förbund/Kommunistiska arbetarförbundet/Kommunistiska arbetarpartiet
RSDAP	Rysslands socialdemokratiska arbetarparti
SAP	Sver(i)ges socialdemokratiska arbetar(e)parti
SF	Socialistisk Folkeparti (Danmark)
SF	Socialistiska förbundet (Sverige)
SKA	Sveriges kommunistiska arbetarförbund
SKP	Sver(i)ges kommunistiska parti
SKP (SP)	Sveriges kommunistiska parti 1929-24, därefter SP
SP	Socialistiska partiet
SSP	Svenska socialistiska partiet
SSU	Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund
SSV	Sveriges socialdemokratiska vänsterparti
SUKP	Sovjetunionens kommunistiska parti
USPD	Unabhängigen Sozialdemokratischen Partei Deutschlands
VPK	Vänsterpartiet kommunisterna
VSP	Vänstersocialistiska partiet
VU	Verkställande utskottet
VUF	Vänsterns ungdomsförbund

Tablå 1:1. Förhållandet mellan fyra graduella dimensioner som klassificerar och ger exempel på olika källor för partiideologiskt material

		Fundamentalt Representativitet		Operativt Representativitet	
		Hög	Låg	Hög	Låg
Kollektivt	Sanktionerat	Principprogram	Debattprotokoll	Regeringsprogram	Utredningar
	Ej sanktionerat	Fraktionsplattform	Inofficiella diskussioner	Valtal	Överläggningar
	Sanktionerat	Programskrifter	Broschyrer	Partiledartal	Ledare i parti-press
	Individuellt	Ej sanktionerat	Klassiker	Memoarer	Motioner

Tablå 2:1. Olika grupperingars ståndpunkter till centrala frågeställningar vid SSVs kongress 1919.

	Vänstern		Centern	Humanisterna
	Kilbom	Höglund		
Parlamentarisk demokrati	nej	delvis ¹	ja	ja
Proletariatets diktatur	ja	ja	ev.	nej
Rådssystem	ja	ja	delvis ²	ev.
Betonar parlament	nej	nej	ja ³	ja
Betonar massaktion	ja	ja	ja	ja
Användande av våld	ja	ev.	nödvärn	nej
Arbetarklassens beväpning	ja	nej	nej	nej
Anslutning till Komintern	ja	ja	ja ⁴	nej

1. Man accepterade parlamentet som propagandaplattform, inte som forum för ett framtida politiskt beslutssystem.
2. Endast inom det ekonomiska systemet.
3. Man menade att massaktion var viktigare än parlamentet.
4. Ja på vissa villkor.

Tablå 2.2. En jämförelse mellan ryska, finska, tyska och svenska revolutionsprogram med utgångspunkt i RKP 1917/19.

RKP 1917/19	SSV 1917	FKP 1918	Spartakus/KPD 1918/19
1. Imperialismen som ekonomiskt fenomen	Imperialismen som politiskt fenomen	Ja	Imperialismen som politiskt fenomen
2. Krossa staten	Överta genom parlamentarism och massaktion	Ja	Delvis och steg för steg främst genom massaktion
3. Partiet som förtrupp	Partiet som förebild. Revolutionen är arbetarklassens eget verk	Ja	Partiet som vägvisare; revolutionen är arbetarklassens eget verk
3.1. Demokratisk centralism	Demokratisk centralism	Ja	Demokrati; centralism vid revolutionär tillspetsning
3.2. Politisk kamp framför ekonomisk	Likställs	Ja	Likställs
3.3. Fackföreningarna underordnas partiet	Nej	Ja	Nej
4. Socialdemokratin som arbetararistokrati	Ledarvälde, funktionarism	Ja	Förrädare
5. Klassallians med småbönder	Ja	Nej enbart arbetare	-
6. Väpnad kamp nödvändig; röd armé	Fredlig massaktion	Ja	Kanske; röda garden bildas
7. Proletariatets diktatur som övergångsform	Parlamentarism; partiets inre demokrati tillämpas på samhället	Ja	Ja
8. Rådssystem	Parlamentarism och ekonomisk demokrati	Arbetsstat	Ja med starkt inflytt

Tablå 2:2 (forts).

USPD 1919	KAPD 1920	SKP 1921
Imperialismen som politiskt fenomen	Kapitalismens världskris	Imperialismen som politiskt fenomen
Överta genom parlamentarism och massaktion	Ja, förinta fullständigt	Överta genom proletarietets diktatur
Revolutionen arbetarklassens eget verk	Revolutionen arbetarklassens eget verk	Ja
Demokratisk centralism	Demokratisk centralism; partiet en tillfällig skapelse	Ja
Likställes	Tvärtom	Ja
Nej	Fackföreningarna krossas helt – en produkt av kapitalismen	Ja
Byråkratism, opportunist	Ledarvälde	Opportunist, chauvinism
–	–	Ja
Kanske; undvikes	Väpnad kamp till seger eller förintelse	Kanske; arbetarklassen beväpnas
Ja	Ja, parlamentet upplöses	Ja
Parlament + fackföreningar + råd	Ja, uteslutande	Ja

Tablå 2.3. Fem grupperingar inom SKP 1962–67 och deras dominerande beteckningar på varandra.

	Vänsteropposition	Traditionalister ¹	Nyvännstern	Modernister ²	Högeropposition ³
Vänsteropposition	+ Marxist-leninister	Holmberg-Senander-gruppen	Holmbergianer	Holmbergianer	– Maoister
Traditionalister	– Chrusjtjov-revisionister	+ Marxist-leninister	– 1929 års män	○	– Stalinister
Nyvännstern	– Therborn-gruppen	○ Nyvännstern	+ Nyvännstern	+ Nyvännstern	– "Nyvännstern", den s.k. nyvännstern
Modernister	– Hermannsson-revisionister	○	+ +	+ +	±
Högeropposition	– Revisionister, reformister, opportunist	– Revisionister	– Pro-socialdemokrater	+ +	+ Socialister

De olika grupperingarna bildar 10 par, vilkas förhållande kan sammanfattas enligt följande: (1–4) Vänsteropposition – övriga: ömsesidig skarp kritik, (5) Traditionalister – nyvännstern: skarp kritik från nyvännstern, traditionalisterna i huvudsak tysta, (6) traditionalister – modernister: i huvudsak tystnad, (7) traditionalister – högeropposition: ömsesidig skarp kritik, (8) nyvännstern – högeropposition: ömsesidig polemik, (9) nyvännstern – modernister: ömsesidigt beröm, (10) Modernister – högeropposition: viss polemik.

1. Efter 1968, när splittringen mellan traditionalister och modernister blev mer akut, kallade sig traditionalisterna alltmer enbart för "kommunister", medan modernisterna får beteckningar som "Hermannsson-falangen", "revisionister", "opportunist", m.m. Beteckningen "maoister" på vänsteroppositionen blev dominerande först när de bildade parti sommaren 1967.

2. I en återblick på 1967 års partikongress använder C. H. Hermannsson (Socialistisk Debatt 4/1977, ss 50–57) de sentida modernistiska beteckningarna på de andra grupperingarna: "maoister" på vänsteroppositionen, "Flamman-gruppen" på traditionalisterna och "socialdemokrater" på högeroppositionen. Före 1967 använde modernisterna emellertid inte några av dessa uttryck, vilket var naturligt med tanke på modernisternas sammanhållande funktion.

3. Landin använder stundtals uttrycken "nystalinister" och "nysektarister" som beteckning på de andra grupperingarna (utom traditionalisterna som blott är "stalinister"), även om personer bland modernisterna.

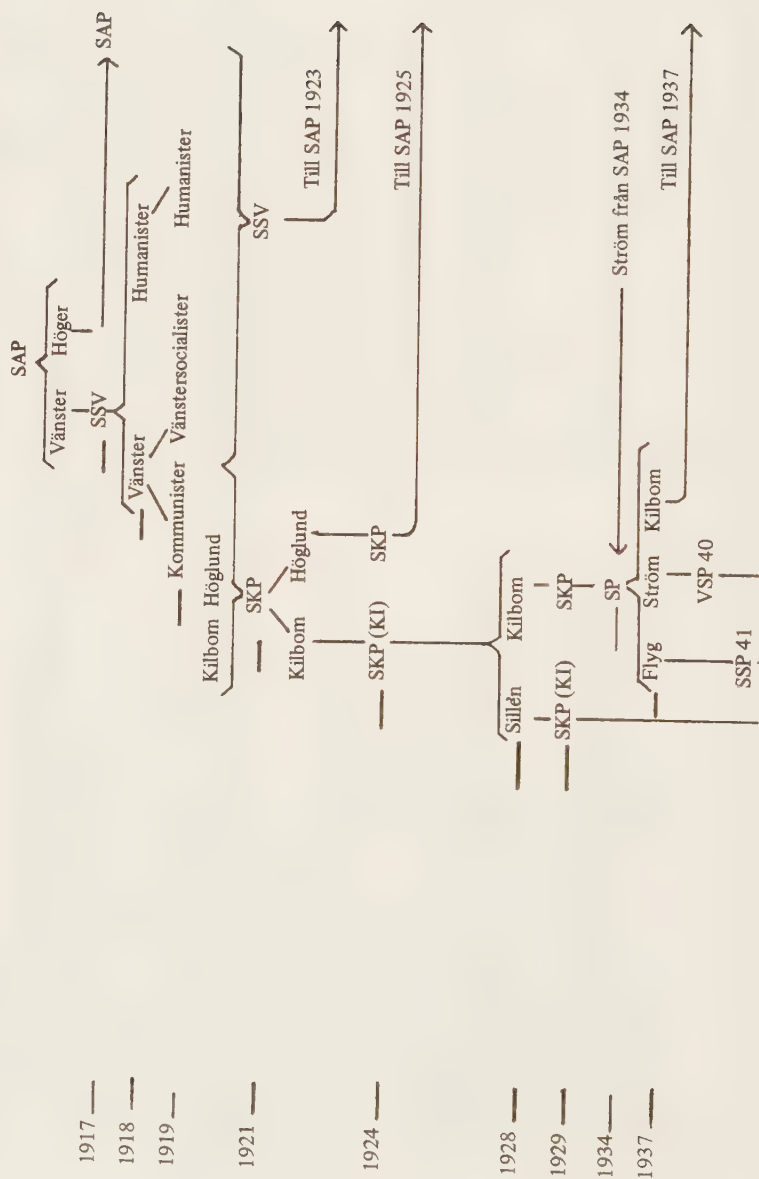
Tablå 2.4. Modernism och nyleninism såsom det uttrycks i VPK 1967 och VPK 1972. (Se f.ö. ss 22f, 47f samt tablå 2.2.)

VPK 1967

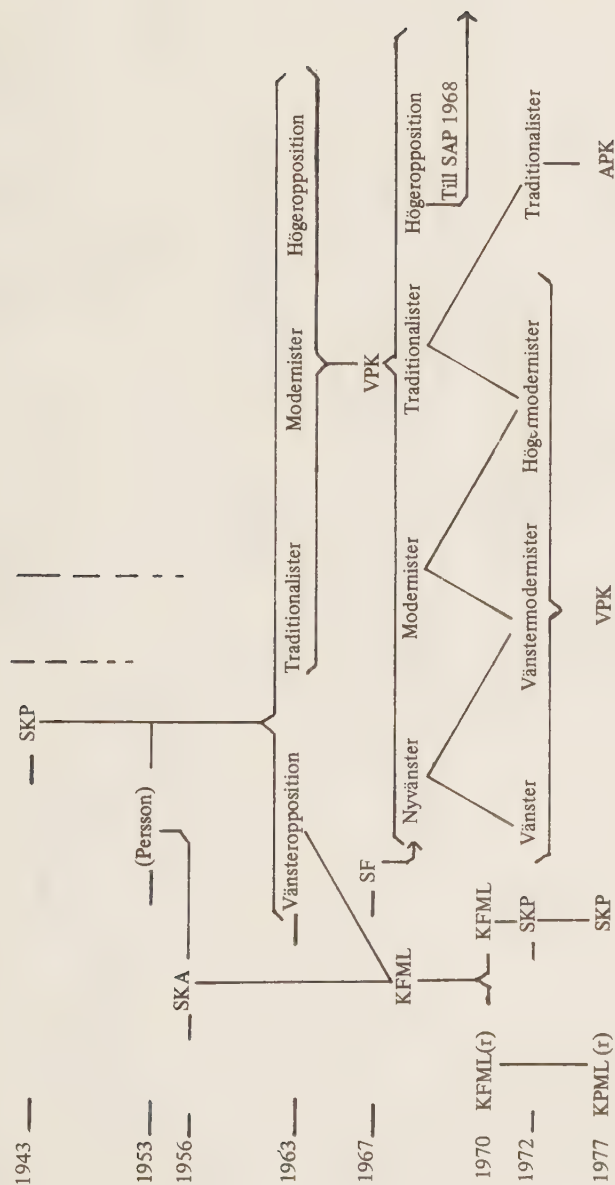
1. USA är imperialismens centrum. De förtryckta folken påtvingas den dubbla bördan av inhemska parasiter och utländskt kapital. Anti-imperialistisk kamp.
2. Monopolkapitalet utgör huvudfienden.
3. Den offentliga sektorn fullgör uppgifter som privatkapitalet inte klarar. Staten måste utnyttjas för att bryta ramen för det kapitalistiska samhället.
4. Det kommunistiska partiet är en del av arbetarrörelsen.
- 4.1 Demokratiskt utgör partiets organisationsprincip.
- 4.2 Den politiska kampen prioriteras.
- 4.3 Massorganisationerna underordnas inte partiet.
5. Partiet erkänner socialdemokratins insatser för arbetarrörelsen, men kritiserar dem som inte i grunden vill förändra det kapitalistiska samhället.
6. Enhet bland alla löntagare.
7. Demokratiska, parlamentariska kampformer.
8. Övergången till socialism sker genom strukturella reformer under demokrati, parlamentarism, flerpartisystem.
9. Socialistiskt samhälle innebär centralplanering och självförvaltning.

VPK 1972

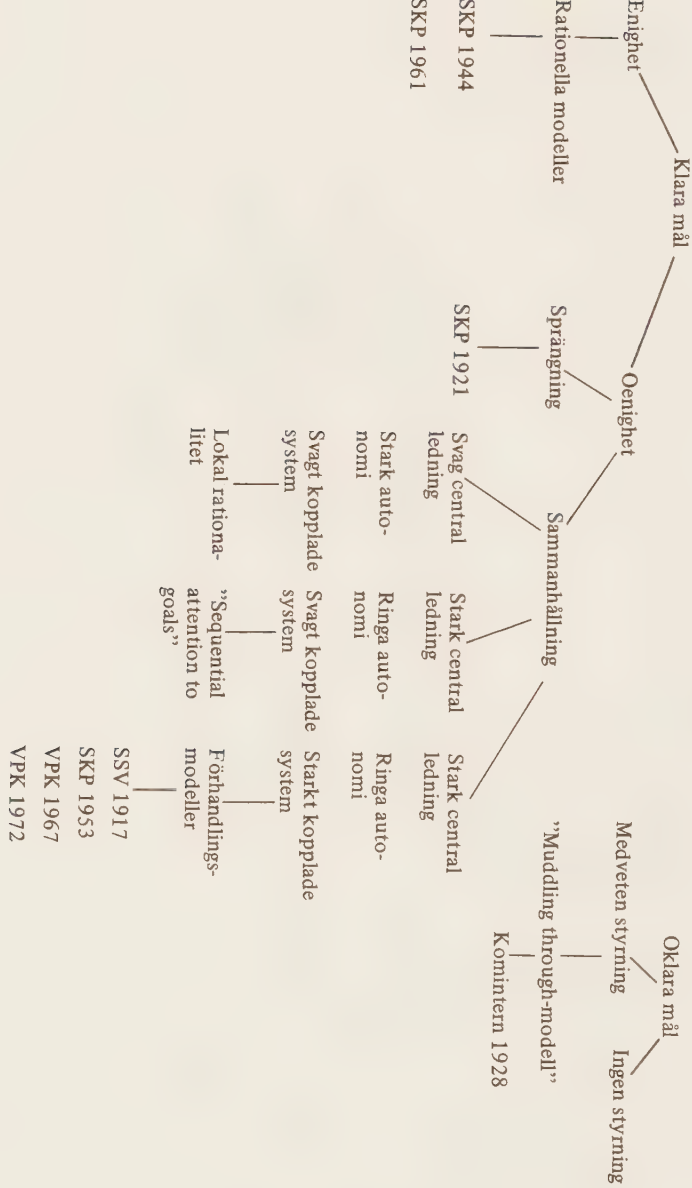
- Dito + Huvudmotsättningen i världen står mellan socialism och kapitalism.
- Dito.
- Staten upprätthåller borgarklassens herravälde över arbetarklassen. Den kapitalistiska statens byråkrati och våldsmaskineri måste besegras och avskaffas.
- Dito + partiet organiserar arbetarklassens mest medvetna del och leder det arbetande folket.
- Demokratisk centralism.
- Dito.
- Partiet utgör ett exempel för massorganisationerna.
- Socialdemokratin skapar ett korporatistiskt samhälle genom allt längre gående klassamarbete.
- Tjänstemännen utgör arbetarklassens främsta bundsförvant. Allianser med progressiva rörelser.
- Partiet eftersträvar fredlig väg, utan väpnad kamp eller inbördeskrig.
- Mobilisering, progressiv front, revolutionär regering, folkmakt, ny statsmakt.
- Kommunistiskt samhälle avvecklar den nya statsmakten till förmån för självförvaltning.

Tablå 2:5. (forts)

Tablå 3:1. Beslutsmodeller över kommunistiska principprogrambeslut

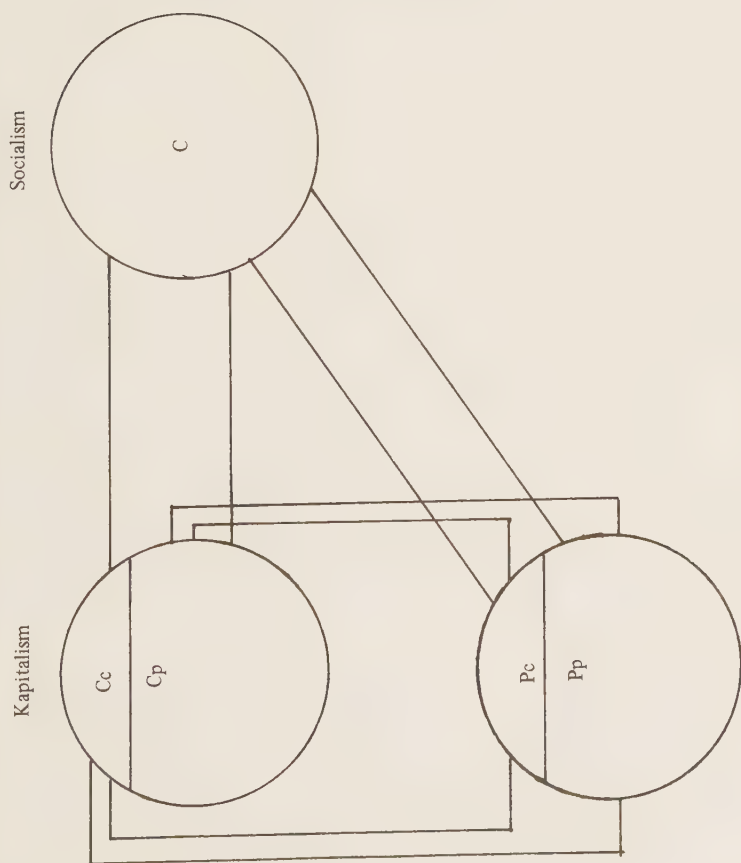
Tablå 3:2. De olika kommunistiska grupperingarnas styrkeposition och grad av ideologisk artikulering i samband med olika principprogram.

	Styrkeposition i parti/medlemskår	Grad av ideologisk artikulering
SSV 1917		
Humanister	svag	hög
Vänstersocialister	starkt	låg
SKP 1921		
Humanister	mycket svag	hög
Vänstersocialister	stark	låg
Bolsjeviker	stark	hög
SKP 1953		
Partiledningen	stark	hög
Persson	svag	låg
VPK 1967		
Vänster	svag	hög
Traditionalister	försvagad	hög
Modernister	stark	låg → hög
Höger	svag	hög
VPK 1972		
Vänster	svag	låg
Vänstermodernister	stark	hög
Högermodernister	stark	låg
Traditionalister	svag	hög

Tablå 3:3. Den kommunistiska begreppsvärlden i termer av maktutövning, maktutövare och maktbas.

Figur 4:1. Världssystemet i de kommunistiska programmen: tio relationer.

Tablå 4:1. Motsättning och samarbete i världssystemet såsom det uttrycks i de kommunistiska programmen.

	SSV 1917	SKP 1921	Kom 1928	SKP 1944	SKP 1953	SKP 1961	VPK 1967	VPK 1972
1. Ce-Cp	M	M	M	M	M	M	M	M
2. Ce-Cc	S	M	S/M	.	M	.	S	S/M
3. Cp-Cp	S	S	S	S	S	S	S	S
4. C-C	.	S	S	.	S	S	M?	.
5. Ce-C	.	M	M	.	M	M	M	M
6. Cp-C	.	S	S	.	S	S	S	S
7. C-Pc	.	S	M	.	S	S	.	.
8. C-Pp	.	S	S	.	S	S	.	S
9. Pc-Pp	.	.	M	.	.	.	.	S
10. Ce-Pc	.	.	S	.	M	M	S	M
11. Ce-Pp	.	.	M	.	M	M	S	S
12. Cp-Pc	.	.	M	.	M	M	M	M
13. Cp-Pp	.	.	S	.	.	.	M	M
14. Pc-Pc	.	.	S/M	.	.	.	S	S
15. Pp-Pp	.	.	S	.	.	S	S	S

M: motsättning. Fetsil innebär huvudmotsättning.
S: samarbete.

Tablå 4:3. Förhållandet till socialdemokratin:
fyra grundhållningar

A Beteckningar på socialdemokratin

1 Socialfascism	2 Borgerligt arbetarparti
3 Broderligt arbetarparti	4 Socialistiskt arbetarparti

B Beteckningar på taktiken

1 Klass mot klass	2 Enhetsfront
3 Arbetarfront	4 Marxistiskt enhetsparti

C Förhandlingar elit/massa

1 Elit – Massa –	2 Elit – Massa +
3 Elit + Massa +	4 Elit + Massa –

D Programdispositioner

1 Komintern 1928	2 SSV 1917 SKP 1921 SKP 1953 VPK 1972
3 SKP 1961 VPK 1967	4 SKP 1944

Tablå 4:4. KLASSKAMP OCH REVOLUTION: Konfliktsystem och kampformer

Kampform						
Konfliktsystem	Konfliktobjekt	Ekonomisk	Ideologisk	Social	Politisk	Militär
	innehåll	Arbete	Tänkande	Livsform	Makt	Nation
Konfliktobjekt	redskap	Produktions- & cirkulationsmedel	Kommunikationsmedel	Existensmedel	Beslutsmedel	Destruktionsmedel
	form	Företag, banker	Massmedia	Samhälle	Statsapparat	Territorium
Konfliktmedvetande		Materiell klasskamp	Klassintresse	Klasskonfrontation	"Allnationell" klasskamp	Väpnad klasskamp
Organisation		Fackförening	Förbund	Mass- & aktionsorganisation	Parti	Garde/gerilla/armé
Handling		Strejk, okkupation, osv	Propaganda	Massaktioner	Erföra staten	Inbördeskrig
Konfliktlösning		Minskad utsugning	Spritt konfliktsmedvetande	Stärkt konfliktsmedvetande. Kontroll	Kontroll/likvidering av stat/kapital	Militär likvidering av kapitalets väpnade redskap

Konfliktstadium

Tablå 4:5. Hur förhållandet fredlig/våldsamt och offensiv/defensiv kombineras i de kommunistiska programmen

	Fredlig offensiv	Våldsamt offensiv
Fredlig defensiv	SSV 1917 SKP 1961 VPK 1967	
Våldsamt defensiv	SKP 1944 SKP 1953 VPK 1972	SKP 1921 Kom 1928

Tablå 4:6. ÖVERGÅNGSSCHEMA I BORGERLIGT-DEMOKRATISKA SAMHÄLLEN: den totala bilden.

Stadium Stat, parti och klasser					
Klasserna	Staten	Kapitalism	Progressiv demokrati	Folkdemokrati	Socialism
		Stamokap	Förstatligande	Statlig hegemoni i ekonomin	Kärnan i nytt samhälle
Nya samhällsskikt inom offentlig sektor			Anti-monopolistiska åtgärder	Arbetarklassens dominans upp- rättas	Till arbetarklassen antagonistiska klasser förintas. Utfjämning mellan icke-antago- nistiska klasser
Partiets roll		Mobilisering för partiet	Partiets dominans i arbetarrörelsen	Partidominans i samhället	Partihegemoni
Statsform		Borgerlig demo- krati	Progressiv demo- krati	Folkdemokrati Folkregering Anti-monopolis- tisk demokrati	Proletariatets diktatur, folk- makt
					Samhälleliga mass- organisationer
					Partiet upplöses i samhället
					Staten dör bort, upp- löses i samhället
					Klasslöst

Tablå 4:7. Förhållandet mellan socialism och kommunism i den kommunistiska ideologin: den totala bilden

	Socialism	Kommunism
Samhällsform	Kapitalismens negation, antites, konträra motsats	Historiens slutmål, syntes, upphävande av både kapitalism och socialism: stat och samhälle återförenas.
Samhällstyp	Den perfekta staten	Kommunstaten, associationen
Produktion	Planmässig	Automatisk
Klasser	Klasskillnader avskaffas	Klasser avskaffas
Arbete	Arbetsplikt	Frivilligt arbete
Fördelning	Förmåga	Behov
Stat	Förstärkning av staten	Avskaffas, dör bort, uppgår i samhället
Författning	Diktatur (proletariatets, folkets)	Demokrati
Friheter	Inskränkningar i friheterna	Full frihet
Incitament	Sociala och moraliska	Självbelönande genom en ny människotyp där kommunismen byggs in i den psykiska strukturen

Tablå 4.9. Partiideologiskt stadium och ideologisk dimension: en sammanfattning

	Vänstersocialism	Leninism	Folkfrontsideologi	Modernism	Nyleninism
Internationellt	Politisk imperialism	Ekonomisk imperialism	Nationella monopolkapital/Ost – Väst	Nord – Syd	Nord – Syd
Huvudfiende	Bourgeois	Bourgeois	Monopolkapital	Monopolkapital	Monopolkapital
Staten	Instrument	Instrument	Instrument	Klasskampsfält	Korporatism
	Överta	Krossa ¹	Överta parlament Krossa statsapparaten	Påverka	Avskaffa
Partiets roll	Massorganisation	Förtropp	Massorganisation ²	Massorganisation	Förtropp/massorganisation
Partiorganisation	Demokrati	Demokratisk centralism	Demokratisk centralism + ³	Demokrati	Demokratisk centralism
Socialdemokrati	Bönder	Bönder	Bönder	Tjänstemän	Tjänstemän
Främsta bundsförant					
Revolution	Fredlig	Väldsam	Fredlig/väldsam ⁴	Fredlig	Fredlig/väldsam
Parlament/råd	Parlament	Råd	Parlament	Parlament	Parlament/råd
Nationell/internationell orientering	Internationell	Internationell	Nationell	Internationell ⁵	Internationell
Övergång	Demokrati	Proletariatets diktatur	Folkdemokrati ⁶	Strukturreformer ⁷	Massmobilisering, revolutionär regering, folkmakt
Slutmål	Demokratisk världssordning	Kommunistiskt världssamhälle			Kommunistiskt samhälle

1. SKP 1921: överta staten.
2. SKP 1953: förtropp/massorganisation.
3. SKP 1953: negativ till SAP.

4. SKP 1944: fredlig väg
5. SKP 1961: nationell.

6. SKP 1944: borgerlig demokrati plus marxistiskt enhetsparti = socialism.
7. SKP 1961: enbart nationell väg till socialism.

Tablå 5:1. Förhållandet mellan det kommunistiska partiet och SUKP i olika principprogram och enligt olika grupperingar.

SUKP	Stöd	Distans	Avståndstagande
Kritisk(t)	SSV 1917	VPK 1967	
Okritisk(t)	SKP 1921 Kom 1928 SKP 1944 SKP 1953	SKP 1961 VPK 1972	
Kritisk(t)	Höglundare 23-	SSV-center Nyvänster Modernister 67-	Humanister VSP SSP SKA Vänsteropposition -67 KFML Högeropposition -68
Okritisk(t)	Traditiona- listerna 63-	SP Modernister -67	

Tablå 5:2. Förhållandet mellan det kommunistiska partiet och SAP i olika principprogram och enligt olika grupperingar

SAP	Stöd	Distans	Avståndstagande
Kritisk(t)	SKP 1944 SKP 1961	VPK 1967 VPK 1972	SSV 1917 SKP 1921 Kom 1928 SKP 1953
Okritisk(t)			
Kritisk(t)	Traditiona- listerna Modernister -67	Humanister Höglundare -23 SP VSP Nyvänster Modernister 67-	SKA Vänsteropposition -67 KFML Vänster 72
Okritisk(t)	Högeropposi- tionen -63	SSV 21-	SSP

Tablå 5:3. Programmens giltighetstid

Uppskattad verklig giltighetstid i antal år		Händelser som gjort programmen ”ogiltiga”	
SSV	1917	1/2	Oktoberrevolutionen
SKP	1921	2	”Höglundiaden”
Komintern	1928	5	Hitlers maktövertagande
SKP	1944	3	Det kalla kriget
SKP	1953	3	SUKPs 20:e kongress
SKP	1961	2	Partisplittringen efter sammanbrottet Sovjetunionen/Kina
VPK	1967	2	1968 års händelser
VPK	1972		

Tablå 5.4. Förhållandet mellan mobiliseringsmaximering, inflytandemaximering, sammanhållning och programprecision.

	Mobiliseringsmax. parl	– parl	Inflytandemax. med SAP	mot SAP	Sammanhållning	Programprecision
SSV 1917	+	+	–	+	enhet	hög
SKP 1921	–	+	–	+	splittring	hög
Kom 1928	–	+	–	+	splittring	hög
SKP 1944	+	–	+	–	enhet	låg
SKP 1953	+	–	–	+	splittring	hög
SKP 1961	+	–	+	–	enhet	låg
VPK 1967	+	–	+	+	splittring	medel
VPK 1972	+	+	–	–	splittring	hög

Innehållsförteckning

FÖRORD 5

1. INLEDNING 7

Frågeställningar och disposition 7 – Partiideologi, program och materialkällor 8 – Analysens dimensioner 12

2. PROGRAM, PARTIIDEOLOGI OCH PARTISPLITTRING 1917–72: FEM PARTIIDEOLOGISKA STADIER 16

Den socialdemokratiska vänsterns uppkomst ur ideologiskt synvinkel 16 – Humanism, vänstersocialism och leninism inom SSV 1917–21 19 – *SSV och vänsterns ideologiska utveckling i Europa* 19 – *Den ideologiska utvecklingen inom SSV 1918–19* 24 – *SSV och uppkomsten av Komintern* 27 – *SSV och de 21 villkoren* 30 – *SKP 1921: ett kommunistiskt program* 32 – SKP och Komintern 1921–43: från leninism till folkfrontsideologi 36 – *Kominternideologi och partisplittring inom SKP 1921–24* 36 – *Kominternprogram och partisplittring inom SKP 1924–1929* 40 – *Leninism och folkfront* 44 – Exkurs: Socialistiska partiets ideologiska utveckling 48 – Från folkfrontsideologi till modernism 50 – *SKP 1944* 50 – *SKP 1953* 53 – *SKP 1961* 58 – Från modernism till nyleninism 62 – *Program, debatt och splittring inom SKP 1962–67* 62 – *Modernisterna* 64 – *Högeroppositionen* 67 – *Den nya vänstern* 68 – *Vänsteroppositionen* 70 – *Traditionalisterna* 72 – *VPK 1967* 73 – *Programdebatten efter 1968* 75 – *VPK 1972* 80 – Exkurs: De kommunistiska småpartiernas program 81

3. DE KOMMUNISTISKA PRINCIPPROGRAMMENS FORM, UTARBETANDE, BEGREPPSVÄRLD OCH STÄLLNING I DEN SVENSKA POLITISKA KULTUREN 84

Inledning 84 – Den kommunistiska programformens specifika karaktär: övergångsprogrammet 85 – Det kommunistiska programarbetet: beslutsprocess, förhandlingar och kompromissformer 91 – De kommunistiska principprogrammets begreppsvärld: den politiska vokabulärens struktur och förändring 97 – Den kommunistiska ideologins betydelse i svensk politisk kultur: externa kommentarer till de kommunistiska partiprogrammen 102

4. DE KOMMUNISTISKA PRINCIPPROGRAMMENS INNEHÅLL: PARTIIDEOLOGINS DIMENSIONER 108

Inledning 108 – Det internationella systemet 109 – Det kapitalistiska samhället 116 – *Klasserna och klassamhället* 116 – *Staten* 121 – Strategin: ut ur kapitalismen 127 – *Partiets roll och organisationsformer* 127 – *Socialdemokratin: hinder eller förutsättning för att genomföra socialismen* 135 – *Alliansfrågan: arbetarklassens bundsförvanter* 142 – *Revolutionens karaktär: klasskonflikt och kampformer* 147 – *Övergången från kapitalism till socialism* 157 – Slutmålet: det kommunistiska samhället 168 – Sverige 174 – Summering 180

5. PROGRAM OCH IDEOLOGISK FÖRÄNDRING: SEX OLIKA FÖRKLARINGSFÖRSÖK 182

Inledning 182 – Strukturella förklaringar 183 – *Positionella förklaringar* 183 – *Socio-ekonomiska förklaringar* 185 – Anomaliförklaringar 186 – *Korrespondensanomalier* 186 – *Koherensanomalier* 188 – Pragmatiska förklaringar 189 – *Funktionella förklaringar* 189 – *Finala förklaringar* 192 – Sammanfattning 195

SUMMARY 197

NOTER 199

REFERENSER 212

FÖRKORTNINGAR 221

TABLÅER, TABELLER OCH FIGURER 222

FÖRTECKNING ÖVER FIGURER, TABELLER OCH TABLÅER

Tablå 1:1. Förhållandet mellan fyra graduella dimensioner som klassificerar och ger exempel på olika källor för partiideologiskt material 222

Tablå 1:2. En jämförelse mellan fyra arbeten som behandlar principprogram 11

Tablå 2:1. Olika grupperingars ståndpunkter till centrala frågeställningar vid SSVs kongress 1919 223

Tablå 2:2. En jämförelse mellan ryska, finska, tyska och svenska revolutionsprogram med utgångspunkt i RKP 1917/19 224 f

Tablå 2:3. Fem grupperingar inom SKP 1962–67 och deras dominerande beteckningar på varandra 226

Tablå 2:4. En jämförelse mellan modernism och nyleninism såsom det uttrycks i VPK 1967 och VPK 1972 227

Tabell 2:1. Programdebattinlägg i Ny Dag inför VPK 1972; fördelning på grupperingar, antal, procent 80

Tablå 2:5. Partisplittring och ideologiska grupperingar inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917–1977 228 f

Tabell 3:1. Principprogrambeslutsprocess i tid 94

Tablå 3:1. Beslutsmodeller över kommunistiska principprogrambeslut 230

Tablå 3:2. De olika kommunistiska grupperingarnas styrkeposition och grad av ideologisk artikulering i samband med olika principprogram 231

Tablå 3:3. Den kommunistiska begreppsvärlden i termer av maktutövning, maktutövare och maktbas 232

Figur 4:1. Världssystemet i de kommunistiska programmen: tio relationer 233

Tablå 4:1. Motsättning och samarbete i världssystemet såsom det uttrycks i de kommunistiska programmen 234

Tablå 4:2. Partisyn i SSV 1917 och SKP 1921 133

Tablå 4:3. Förhållandet till socialdemokratin: fyra grundhållningar. 235

Tablå 4:4. Klasskamp och revolution: konfliktsystem och kampformer 236

Tablå 4:5. Förhållandet mellan fredlig/våldsam metod samt offensiv/defensiv i de kommunistiska programmen 237

Tablå 4:6. Övergångsschema i borgerligt-demokratiska samhällen: den totala bilden 238

Tablå 4:7. Förhållandet mellan socialism och kommunism i den kommunistiska ideologin: den totala bilden 239

Tablå 4:8. Sverige i revolutionen 180

Tablå 4:9. Program och ideologisk dimension: en sammanfattning 240

Tablå 5:1. Förhållandet mellan det kommunistiska partiet och SUKP i olika principprogram och enligt olika grupperingar 241

Tablå 5:2. Förhållandet mellan det kommunistiska partiet och SAP i olika principprogram och enligt olika grupperingar 241

Tablå 5:3. Programmens giltighetstid 242

Tablå 5:4. Förhållandet mellan mobiliseringsmaximering, inflytandemaximering, sammanhållning och programprecision 243

Kent Lindkvist

Program och parti

Den kommunistiska partiideologin har i Sverige varit nära förbunden med de politiska motsättningarna i världen och med den internationella kommunismens ideologiska utveckling. Denna avhängighet har alltsedan Socialdemokratiska vänsterpartiet bildades 1917 lett till en rad komplicerade ideologiska kontroverser. Denna studie särskiljer fem dominerande partiideologiska stadier under perioden 1917–72: vänstersocialism, leninism, folkfrontsideologi, modernism och nyleninism. Praktiskt taget samtliga fraktioner, grupperingar och partibildningar kan inordnas under dessa varianter av den kommunistiska partiideologin.

Efter en genomgång av den programmatiska utvecklingen görs en analys av de kommunistiska principprogrammets form, tillkomst, politiska vokabulär samt de övriga svenska politiska partiernas syn på kommunismens program och ideologi. Därefter görs en systematisk framställning av den kommunistiska partiideologins huvudelement: föreställningarna om kapitalismen, strategin och slutmålet. Slutligen söker författaren förklara den kommunistiska partiideologins struktur och förändring med en modell, där olika internationella händelser samt den svenska kommunismens position mellan den världskommunistiska rörelsen och den svenska socialdemokratin tillskrivs en avgörande roll.

